

Львівський національний університет імені Івана Франка

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця

на правах рукопису

Ганусин Олена Богданівна

УДК 94-057.4:304.3](477.83/.86)«185/191»

ДИСЕРТАЦІЯ

Повсякденне життя

української інтелігенції Галичини

в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття

07.00.01 – Історія України

03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(О. Б. Ганусин)

Науковий керівник: Мудрий Мар'ян Михайлович, кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка.

Львів – 2018

АНОТАЦІЯ

Ганусин О. Б. Повсякденне життя української інтелігенції Галичини в другій половині XIX – на початку XX століття. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018.

Зміст анотації. У дисертації реконструйовано різноманіття повсякденних практик українських інтелігентів Східної Галичини в другій половині XIX – на початку XX ст. – у період модернізаційних державних, політичних, економічних, культурних, ідеологічних, національних змін. Розкрито особливості соціального походження, родинного виховання, гімназійних і студентських середовищ, професійної реалізації, матеріального становища, організації побуту і дозвілля; образ інтелігенції в громадській думці, її соціальний статус, уявлення інтелігентів про свої обов'язки та ролі; значення ідеї «служіння народу» в ієрархії світоглядних цінностей; моделі сімейних і товариських відносин. Наголошується, що інтелігенти виконували важливі функції в українському суспільстві – неспівмірні до своєї чисельності, стали чинником національних і суспільних перетворень.

Структурно робота складається з п'яти розділів. Повсякденне життя української інтелігенції реконструйовано на основі приватної кореспонденції, спогадової літератури, офіційних джерел, матеріалів преси, художньої літератури. Таке поєднання дало змогу показати повсякденний досвід інтелігентів з різних перспектив – публічної й приватної, індивідуальної і колективної. Особливу увагу в дослідженні зосереджено на особових джерелах. У роботі використано інструментарій таких напрямів історичної науки, як історія повсякдення, локальна та соціальна історія. У роботі залучено методологічні підходи різних дисциплінарних сфер: соціальної та культурної антропології, етнології, соціології, психології. При написанні дисертації

застосовано системно-структурний підхід до вивчення джерел, біографічний метод, узагальнення, методи історичного і гендерного аналізу і синтезу, дискурс і контент-аналізу, що дало змогу проаналізувати питання цілісно й багатомірно. Залучено мікроісторичні підходи, які допомогли висвітлити основні структури повсякдення інтелігенції, зробити наголос на індивідуальних досвідах творення повсякденної реальності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше: повсякденне життя інтелігенції досліджено не тільки з погляду матеріально-побутових умов життя людини, а як складну систему життєвих обставин, приватних і професійних відносин, в яких перебували інтелігенти – як вони осмислювали власні життєві проблеми, які переживали почуття, як ставилися до родинного й товариського оточення, держави, суспільства, панівної системи цінностей; виокремлено знакові постаті й зразки для наслідування в середовищі української інтелігенції; визначено й розкрито світоглядні уявлення інтелігентів про себе, сутність ідеї «служіння народу», бажані моделі поведінки; проаналізовано дилеми й труднощі, пов'язані з реалізацією накладених на інтелігентів зовні ролей, поєднанням професійних амбіцій, сімейних інтересів, патріотичних і громадських обов'язків; висвітлено практики приватно-інтимного й товариського життя інтелігенції; способи творення й мережу товариських стосунків; визначено значення дому й сім'ї як закритого простору, де інтелігенти відпочивали, знаходили підтримку й допомогу, виявляли справжні почуття.

Українська інтелігенція Галичини другої половини XIX і початку XX ст. – це соціальна група, яка виконувала кваліфіковану розумову працю і заробляла нею на життя; їй були притаманні: а) певні морально-психологічні риси та власні переконання про високі завдання в суспільстві, що відрізняли її від просто осіб розумової праці; б) громадська і творча активність; в) приналежність до певного товариського середовища; г) відчуття єдності на основі спільних цінностей, світогляду, стилю життя, соціального статусу. В

українському суспільстві, яке мало обмежений доступ до влади, інтелігенти виконували роль культурних і громадських лідерів, розбудовували інфраструктуру національного руху. Спільними рисами, які характеризували формування галицько-української інтелігенції були: походження з родин греко-католицьких священиків або селян, виховання переважно в польськомовних середовищах, навчання в місцевих гімназіях, а далі у Львівському й Віденському університетах, участь під час навчання в учнівських і студентських гуртках і товариствах.

Повсякдення тогочасної української інтелігенції визначав широкий спектр досвідів, виборів, інтересів, уявлень про себе й оточення, подій, почуттів, життєвих стратегій. Для інтелігенції цей модернізаційний період дав сильний поштовх до вибору національної ідентичності, осмислення свого місця, ролей і функцій у суспільстві, відкрив можливості заявити про присутність у громадському просторі, утвердити соціальний статус, реалізувати амбіції, творчий і політичний потенціал. На життєвий уклад української інтелігенції південно-західної Галичини мали вплив багатонаціональний характер краю, перевага поляків в адміністративному і політичному житті, українсько-польське суперництво. Реаліями щоденного життя була присутність поляків у всіх сферах життя: у школах, в адміністрації, сфері послуг. Якщо в приватному дискурсі описано світ мирного співіснування, то публічний дискурс, у зв'язку з проблемами національного розвитку й потребою здобути авторитет у суспільстві, диктував інтелігенції чітке національне самовизначення не тільки в громадській діяльності, а й професійній роботі та товариському житті, з дотриманням національних маркерів (як-от мова, віросповідання, традиційна культура) і визнання поляків як «чужих» і «ворогів».

Найбільше українських інтелігентів походило з священницьких і селянських родин. Якщо дітям духовенства й інтелігенції, які від початку отримували певні освітні й матеріальні можливості, було легше торувати життєвий шлях, то діти селян були змушені долати соціальні стереотипи,

матеріальні труднощі, засвоювати новий стиль життя. Переломним і болючим періодом для селянських дітей був час навчання, коли найбільше проявлялася «інакшість». Водночас навчання в гімназіях і вищих школах змінювало світогляд селянських дітей, вони починали розуміти й приймати свій новий статус і громадську відповідальність. У досліджуваній період відбувалася професійна структуризація української інтелігенції. У Східній Галичині українська інтелігенція була невеликою групою – 6–7 тис. осіб, що становило 0,12 % від кількості краю. Вона мала загальну гуманітарну спрямованість. Соціальний статус «інтелігентних» професій визначала не так їхня суспільна значущість, як заробітна плата й матеріальне становище. Професійна реалізація української інтелігенції відбувалася в умовах значної конкуренції з боку польської інтелігенції. Певною мірою українським інтелігентам довелося створити свій національний ринок праці.

Представлені в публіцистиці й приватному листуванні образи інтелігентів є досить спрощеними, сформованими винятково на основі національних критеріїв. Найпоширенішими з них були: «інтелігент-мученик» з приписаними рисами самопосягати й відданості народу (такий інтелігент, як правило, потерпав від матеріальних нестатків, нерозуміння сучасників, тиску влади); «інтелігент-недіяльний», який виконував тільки професійні обов'язки, не займався громадською роботою; «інтелігент-відступник», який співпрацював з «ворогами» (поляками, росіянами), завдаючи шкоди «народній справі». Від інтелігенції очікували відстоювання народних інтересів, національного лідерства, жертвовності й самопосягати. Якщо критикували, то за брак єдності, безініціативність, бездіяльність, сервілізм, невдячність до народу «чиїм хлібом годована», звинувачували в слабких національно-політичних позиціях галицьких українців.

Найважливішою світоглядною цінністю, на якій робили акцент українські інтелігенти, була ідея «служіння народу». Цю концепцію сформували самі ж представники інтелігенції як пояснення сенсу власного призначення й

діяльності. Щоправда, вчинки інтелігентів не завжди співдіяли з національними інтересами. Позичування себе як політично і громадсько активного означала виклик владі, ймовірність утисків у професійній сфері. На світогляд інтелігентів впливали товариське оточення й приватні інтереси. Найважливішими викликами були: як поєднати «служебницькі» завдання з професійним життям, узгодити обов'язки національних лідерів і громадян держави (імперії), як убезпечити сім'ю від наслідків активної національно-політичної позиції. Більшість інтелігентів намагалися шукати компроміси. Інтелігенція дотримувалася корпоративних цінностей. Корпоративність забезпечувала захист групових інтересів і водночас утримувала інтелігента в межах певного товариського середовища. Попри часті конфлікти, інтелігенти йшли на компроміси і примирення задля власного самозбереження. Налагоджена практика знайомств, товариських стосунків і «свояцтв» творила відчуття спільності інтелігенції.

Приватне життя інтелігенції включало практики повсякдення, зумовлені церковними традиціями, сімейними цінностями, громадською активністю, матеріальним достатком, станом здоров'я, мікрокліматом у сім'ї, рівнем освіти дружини, кількістю дітей. Власний дім і сім'я були важливими передумовами для професійної реалізації інтелігента й досягнення ним відносно високого соціального статусу. Побутові речі, стиль поведінки, способи проведення вільного часу (у театрі, кав'ярні, подорожі) для інтелігенції набули статусного значення. Це було характерно не тільки для відносно заможних представників інтелігенції, а й для осіб, які не мали сталих доходів. Матеріальний достаток часто був тільки антуражем, бо його представлення перевищувало фінансові можливості людини. Тому позики і кредити було звичною частиною життя інтелігенції. Це дисертаційне дослідження утримується від однозначних суджень, але все ж ставить під сумнів стереотип про інтелігенцію, яка «постійно і невтомно боролася за народне благо». Хоча й не заперечує, що значна частина інтелігентів позиціонувала себе саме так. Протягом XIX ст.

інтелігенція пройшла еволюцію у світогляді: від ідеалістів та ідейників, які мислили романтичними категоріями, не знали «що робити» з покладеними на них завданнями, не мали реального бачення шляхів національного розвитку, до «нового типу» інтелігента – різнорідного практика, який, хоч теж часто губився в національному русі, але був більше «пристосований» до його вимог.

Ключові слова: українська інтелігенція, повсякденне життя, Східна Галичина, особові джерела, ієрархія світоглядних цінностей.

SUMMARY

Hanusyn O. B. The daily life of the Ukrainian intellectuals (*intelligentsia*) of Galicia (*Halychyna*) in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. The manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of historical sciences, speciality 07.00.01 – History of Ukraine. Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2018.

Annotation content. The dissertation reproduced a diversity of the Ukrainian intellectuals' daily activities in the Eastern Galicia in the second half of XIX – the early XX centuries. It was the period of political, economic, cultural, ideological, and national changes in the country. The features of social background, family education, gymnasium and student environment, professional performance, economic status, welfare and recreation are described. The image of the intellectuals in public opinion, their social status, the intellectuals' view on their responsibilities and roles, the importance of “*serve the people*” idea in the ideological values hierarchy, the models of family and social relations are interpreted. It is emphasized that the intellectuals played a significant role which was commensurate with their number in Ukrainian society and became a catalyst for the national and social transformation.

The work in its structure consists of five sections. The everyday life of the Ukrainian intellectuals is reproduced using a private correspondence, memoirs, official sources, press materials, and fiction. This combination made it possible to demonstrate the everyday experience of the intellectuals from different perspectives –

public and private, individual and collective. Special attention is focused on the personal sources in the research. The scientific tools of history are used in this work from such perspectives as everyday life, local and social history. The methodological approaches of social and cultural anthropology, ethnology, sociology, and psychology are involved. The following approaches and methods were applied for a comprehensive research: systematic and structural approaches for sources studying, biographical method, generalization, historical and gender analysis, synthesis, discourse and content analysis. Microhistorical approaches were involved which provided an opportunity to illustrate the main structures of the intellectuals' everyday life, and to emphasize on individual experience in creation of everyday reality.

The scientific novelty of the research lies in the fact that the everyday life of the Ukrainian intellectuals has been studied not only from the perspective of living conditions, but also as a complicated system of life circumstances, private and professional relations, their perception of life's problems, the emotions felt by them, their attitude to family and social environment, the state, society, dominant system of values. The significant persons and role models among the Ukrainian intellectuals are mentioned. The intellectuals' perception of themselves, their view on the essence of "serve the people" idea, desirable behaviour patterns are defined. The dilemmas and challenges related to the performance of the gained roles, the combination of professional ambitions, family interests, patriotic and civic responsibilities are analyzed. The circumstances of private and social life of intellectuals, the methods of establishing and maintaining the social relationships are described. The role of the family and home as a private space where intellectuals had a rest, found support and help, showed true feelings is defined.

The Ukrainian intellectuals of Galicia in the second half of XIX and the early of XX centuries were a social group that made a living by performing a professional intellectual work. This group was characterized by: a) definite mental features and beliefs about higher objectives in a society which distinguished it from the rest of intellectuals; b) social and creative activity; c) belonging to the definite fraternity; d)

a sense of common values, worldview, lifestyle, social status. The intellectuals were the cultural and social leaders who created a basis of national movement in the Ukrainian society which had a limited access to power. Common features of the Ukrainian intellectuals' emergence in Galicia were: coming from the Greek Catholic priest's or peasant families, education in Polish environment, studies in local gymnasiums and further at the University of Lviv or Vienna, participation in the student circles and fraternities during the study.

A wide range of experiences, choices, interests, self-perceptions and worldviews, events, feelings, life strategies determined the everyday life of the Ukrainian intellectuals. This modernization period was a decisive catalyst for the intellectuals to define their national identity, to understand their place and role in society. An opportunity to express themselves in public space, to improve a social status, to fulfil ambitions, creativity and political potential was available. Multinational nature of the region, Polish majority in administrative and political life, Ukrainian-Polish rivalry influenced on the Ukrainian intellectuals of Austrian Galicia. The presence of Poles in all spheres of life: in schools, in the administration, in services was a reality of everyday life. A peaceful coexistence was described in private narrative, but a different situation was in public narrative due to the problems of national development and need for credibility in society. There was an imposition of a definite national self-identification in social and professional activities, fraternities. The national markers such as language, religion, culture and perception of Poles as "foreigners" and "enemies" were used.

A majority of the Ukrainian intellectuals came from priest's or peasant families. Children of the clergy and intellectuals were in better situation having educational and financial opportunities. Children from peasant families, instead, had to overcome social stereotypes, financial difficulties and to get used to a new way of life. A study time was a turning and a painful period for the peasant children. It was the time when "the otherness" revealed the most. However, study in gymnasiums and higher schools changed a worldview of the peasant children. They started to understand and accept

their new status and civil responsibility. A professional structuring of the Ukrainian intellectuals took place in this period. The Ukrainian intellectuals was a small group which comprised 6-7 thousand people, representing 0.12 % of population of the Eastern Galicia. They had general humanitarian orientation. A social status of the “intelligence” professions was mostly determined by salary or financial situation and less by social value. A professional development of the Ukrainian intellectuals took place facing competition from the Polish intellectuals. To some extent, the Ukrainian intellectuals had to create their own national labour market.

The images of intellectuals represented in the press and private correspondence are quite one-sided and formed solely on the basis of national criteria. The most common of them were: “martyr” with self-sacrifice and dedication to the people features (such intellectual usually suffered under the burden of poverty, pressure from authorities, from misunderstandings); “inactive”, who performed only professional duties, was not engaged in public work; “apostate”, who collaborated with “the enemies” (Poles, Russians) harming the national idea. The intellectuals were expected to defend national interests, leadership, to express self-sacrifice. A lack of unity, absence of initiative, inactivity, servility, disrespect to “the breadwinner-people” were criticized and the Galician Ukrainians were blamed for a weak national and political stance.

The most important ideological value was “serve the people” idea, the Ukrainian intellectuals emphasized on it. The representatives of the intellectuals formed this idea as an explanation of the meaning of their own purpose and activities. However, the intellectuals’ actions did not always comply with the “national interests”. Positioning themselves as politically and socially active meant a challenge to the authority, probability of harassment in the professional field. The fraternity surroundings and private interests influenced on the intellectuals’ worldview. The most important challenges were: how to combine “the service” and professional life, to agree on the responsibilities of “the national leaders” and citizens of the state (empire), to protect a family from the consequences of an active national and political

position. The majority of the intellectuals tried to compromise. The intellectuals adhered to the corporate values. It helped to protect the group interests and also kept the intellectual within fraternity. The intellectuals were open to compromises and reconciliation for self-preservation, despite frequent conflicts. A coherent practice of acquaintanceships, friendly relations and “fraternization” made a sense of unity.

The intellectuals’ private life included everyday practices caused by the church traditions, family values, social activity, wealth, health conditions, family relations, wife’s level of education, and number of children. Own home and family were the prerequisites for a professional development of the intellectual and achieving a high social status. Household items, behavioural patterns, ways of spending leisure times (in the theatre, café, on a trip) demonstrated a status of the intellectuals. It was not only about wealthy representatives of the intellectuals, but also about those who did not have stable incomes. The wealth was often only an entourage, which just exaggerated the financial opportunities. Therefore, loans and credits were usual for the intellectuals’ life. There are no categorical propositions in this dissertation, but a stereotype about the intellectuals “who always tirelessly fight for a national welfare” is doubted. However, much of them positioned themselves in that way. During the XIX century, the intellectuals’ worldview evolved from idealists and ideologists to “a new type” of intellectual. From that, who thought in romantic terms, did not know what to do with their responsibilities, did not have a vision of national development to a practical intellectual, who also got lost in national movement, but was more adapted to its conditions.

Key words: Ukrainian intellectuals, everyday life, Eastern Galicia, privat sources, hierarchy of the world-view values.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ганусин О. Матеріально-побутове становище галицької творчої інтелігенції на зламі XIX–XX століть. *Наукові записки Тернопільського*

національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2013. Вип. 1. Част. 1. С. 20–25.

2. Ганусин О. «Наука й забава велася колегіально при найбільшій порядку»: побут львівських гімназистів наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów miasta / red. nauk. K. Karolczak, Ł. T. Sroka. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2014. Т. 9: Życie codzienne miasta. S. 190–201.*

3. Ганусин О. Володимир Барвінський: образ інтелігента через призму приватного життя. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. Вип. 1. Част. 1. 2014. С. 104–111.*

4. Ганусин О. Повсякденне життя української інтелігенції Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у світлі джерел та історіографічних інтерпретацій. *Вісник Львівського університету. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. Вип. 8. 2014. С. 220–230.*

5. Hanusyn O. Konflikty zawodowe i osobiste wśród inteligencji ukraińskiej w Galicji na przełomie ХІХ і ХХ w. *Emocje w życiu mieszkańców miast na przestrzeni dziejów. Zbiór studiów / red. A. Buczyło, J. Możdżeń, A. Mutrynowska. Toruń, 2014. S. 175–187.*

6. Hanusyn O. «Inteligentna kobieta nasza czuła się jednocześnie Rusinką i mężczyzną»: wątki kobiece w kształtowaniu się ukraińskiej inteligencji w dziewiętnastowiecznej Galicji. *Kobieta w Galicji. Nowoczesność i tradycja / red. J. Kamińska-Kwak, S. Kozak, D. Opaliński. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. S. 110–120.*

7. Ганусин О. Формування української інтелігенції Галичини у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття: соціальне походження та родинне виховання. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. Вип. 2. Част. 1. 2017. С. 64–72.*

Статті, які додатково відображають результати дослідження:

1. Ганусин О. Український адвокат у Галичині на зламі XIX–XX століть: між ідеєю «служіння народу» та приватною сферою. *Адвокатура України: забуте і невідоме*. Серія «Нариси з історії адвокатури України» /ред. І. Василик. К.: КВІЦ, 2014. Вип. 1 . С. 75–110.

2. Ганусин О. Структура колективного образу української інтелігенції Галичини в другій половині XIX – на початку XX ст. *Історичні та культурологічні студії* / [відп. ред. М. Литвин]; НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 331–343.

Статті, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

1. Ганусин О. Суспільно-культурна «місія» жінки у баченні галицьких чоловіків-інтелігентів зі зламу XIX–XX століть. *Гендер та філософія: гендерні студії у філософських науках* (22 листопада 2012 року). *Гендер та культурологія: гендерні дослідження феноменів культури* (21 лютого 2013). Збірник матеріалів круглих столів. Острог, 2013. С. 25–32.

2. Ганусин О. Становище українського адвоката у Галичині на зламі XIX ст.: фахові та життєві пріоритети. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. К.; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 74–78.

3. Ганусин О. Українська інтелігенція XIX ст. в історіографічних інтерпретаціях. *Українознавчий альманах*. Вип. 14. К., 2013. С. 71–73.

4. Ганусин О. Українські адвокати в контексті модернізації Галичини другої половини XIX – початку століття. *Збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу «Адвокатура України: історія та сучасність»* (на пошану адвоката, президента Української Народної Республіки в екзилі Степана Порфіровича Витвицького), 24 листопада 2015 р., м. Львів / уклад. І. Василик, І. Яковець. К.: КВІЦ, 2015. С. 40–42.

ЗМІСТ

Вступ	15
Розділ 1. Історіографія, джерела і методологія дослідження	22
1.1. Теоретичні та методологічні аспекти історії повсякденності.....	22
1.2. Поняття «української інтелігенції».....	33
1.3. Історіографія та джерельна база.....	42
Розділ 2. Формування української інтелігенції	52
2.1. Соціальне походження та родинне виховання.....	52
2.2. Гімназійні та студентські середовища.....	69
2.3. Знакові особистості та взірці для наслідування.....	91
Розділ 3. Професійна діяльність	102
3.1. Фахово-соціальний статус.....	102
3.2. Професійна реалізація.....	115
3.3. «Друга професія» та додатковий зарібок.....	130
Розділ 4. Ієрархія світоглядних цінностей: український інтелігент між ідеєю «служіння народу» і приватною сферою	138
4.1. Галицьке суспільство та інтелігент.....	138
4.2. Ідея «служіння народу».....	151
4.3. Товарицьке середовище.....	159
4.4. Приватність і сімейні практики.....	174
Розділ 5. Побут і дозвілля	184
5.1. Матеріальне становище.....	184
5.2. Домашнє господарство.....	194
5.3. Відпочинок.....	205
Висновки	215
Список використаних джерел та літератури	219
Додатки	262

ВСТУП

Актуальність теми. У переломні періоди розвитку новочасних суспільств інтелігенція виконувала ключову роль у творенні й поширенні нових ідей, національно-культурних і гуманістичних цінностей. Сферою, що найчастіше привертала увагу дослідників, була участь інтелігенції в національно-політичних процесах. Натомість малодослідженою залишається «інша» історія інтелігенції: не в контексті політичних, національних чи культурних подій, а повсякденного життя. Поки що немає праць, які відтворюють повну картину реального життя і повсякденних проблем українсько-галицьких інтелігентів, аналізують мотиви їхніх учинків, розглядають труднощі повсякденного вибору, що були пов'язані з потребою поєднувати приватне життя з професійними і громадянськими («патріотичними») обов'язками.

У цьому дослідженні йдеться про публічне, приватне і корпоративне життя інтелігенції на тлі світоглядно-модернізаційних змін, національних і соціально-політичних викликів другої половини XIX і початку XX ст. Вивчення життєвого укладу, приватно-родинного простору, чинників, які формували світогляд інтелігенції, ідентичностей і моделей поведінки – усе це дає можливість скоригувати надто ідеалізований образ цієї соціальної групи, наче «олюднити» її, показавши інтелігента водночас як ініціатора суспільних змін і як заручника історичних подій. Особливістю роботи є – через залучення тогочасних приватних текстів, преси й художньої літератури – відтворити образ і статус української інтелігенції в суспільстві, конотації навколо її національних і громадських ролей крізь призму повсякденних практик.

Модернізаційні та конституційні й децентралізаторські перетворення в імперії Габсбургів поставили перед інтелігенцією завдання: чітко визначитися з національною ідентичністю, роллю і функціями в суспільстві. А це зумовлювало зміну звиклого ритму життя і конфліктувало з наявною національно-політичною ситуацією в краї, життєвим досвідом, оточенням. Нові виклики зумовили поступове оформлення української інтелігенції з

невизначеної групи культурних діячів в соціально, творчо, політично активне середовище із заявкою на національне лідерство; відбулася її професійна структуризація, утвердження суспільного статусу, розширення соціальної бази. Утім такий досвід не був універсальним. Кожен інтелігент долав свій шлях до самовизначення – залежно від професійних і приватних обставин, цінностей, особистого вибору. Часто інтелігентам доводилося боротися з сумнівами і зовнішніми тисками: відповідати на очікування громади, рідних, товаришів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертацію виконано в межах науково-дослідницьких тем на кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка: «Громадсько-політична та професійна діяльність української інтелігенції в XIX–XX століттях» (номер державної реєстрації 0112U004043) і «Суспільно-політичні та національно-етнічні процеси на західноукраїнських землях (остання третина XVIII – XX ст.)» (0115U003557).

Мета роботи – дослідити повсякденне життя української світської та духовної інтелігенції Галичини в другій половині XIX – на початку XX ст., з'ясувати її соціальні характеристики й становище, окреслити можливості самореалізації, реконструювати ціннісні орієнтири, світогляд і мотивацію дій у приватній та публічній сферах, відобразити процеси самоідентифікації на основі джерел різного походження.

Головні завдання роботи полягали в тому, щоб дослідити:

– зміст поняття «українська інтелігенція» в Галичині другої половини XIX і початку XX ст.; характерні риси повсякденного життя інтелігенції;

– формування українського інтелігента від батьківського дому до часу його громадської й професійної реалізації; соціальне походження і професійну зайнятість представників інтелігенції;

– соціальне становище інтелігенції крізь призму національно-політичних процесів; проекцію суспільних очікувань і вимог до інтелігенції, соціальні й

культурні причини появи певних образів інтелігенції; формування інтелігенцією стандартів самопрезентації;

– ієрархію світоглядних цінностей інтелігенції та місце в ній ідеї «служіння народу», вплив товариського оточення й родини на світогляд, а також дилеми й перешкоди, які поставали перед інтелігентами в цих просторах повсякдення;

– приватне життя, зокрема формування цінностей родинного життя (наявність родини, відповідальність і турбота про добробут сім'ї, ставлення до смерті близьких, потреби перебувати в товариському середовищі й бути визнаним ним); подружні взаємини, стосунки з дітьми, батьками; ставлення до товаришів і колег, національно-політичних і побутових подій;

– матеріальне становище інтелігенції, організацію домашнього господарства, дозвілля та відпочинку.

Об'єктом дослідження є повсякденне життя українських інтелігентів Галичини другої половини ХІХ і початку ХХ ст. як соціальний простір, що поєднував приватну і громадську сфери життя людини; основна увага в роботі зосереджена на поширених образах інтелігенції, її життєвих стратегіях, роздумах про власний суспільний статус і товариське середовище; використаний у дисертації матеріал стосується переважно інтелігентів, які були громадсько активними, займали відносно високе соціальне становище, знаходилися в колі суспільних зацікавлень і дискусій, залишили писемні особові матеріали.

Предметом вивчення є соціальне походження, виховання, гімназійні та студентські середовища, суспільний статус і ролі української інтелігенції, професійні, громадські, родинні й товарисько-корпоративні обов'язки галицьких інтелігентів і пов'язані з ними дилеми, поширені стратегії поведінки і рішення, колективний образ інтелігенції, організація побуту та дозвілля.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період автономії Галичини в складі Габсбурзької монархії, тобто від початку конституційних перетворень у

1861 р., які встановили принципово нові межі суспільних відносин, і до початку світової війни в 1914 р., яка наповнила існування інтелігенції знову іншими смислами. У цей час у структурі української інтелігенції в Галичині відбувалися важливі зміни, зокрема зросла частка світської інтелігенції, розширилися суспільні ролі, поглибилася професійна диференціація. В історії українського населення Галичини – це період значних соціально-культурних зрушень, творення національної ідеї, активних ідейно-партійних і міжнаціональних дискусій, перших конституційно-парламентських практик.

Термінологія і засади цитування. Під поняттям «Галичина» в роботі розуміється східна частина австрійської провінції «Королівство Галичини і Володимирії (Лодомерії) з Великим князівством Краківським, князівствами Освенцімським і Заторським», де кількісно переважало українське населення. Поряд із традиційним для ХІХ ст. етнонімом «русини» (відповідно «руський»), у роботі вживається сучасна назва – «українці» («український»). Терміном «національний рух» окреслено історичний процес зростання національної самосвідомості серед членів етнічної спільноти, які об'єднувалися задля втілення спільної ідеї, ставили вимоги щодо реалізації політичних, культурних і економічних прав спільноти, формували образи її майбутнього. Представники інтелігенції у своїх текстах часто використовували поняття «народ». Відповідно до поширеного серед інтелігентів дихотомічного уявлення «іноетнічне місто – українське село», українськість вони розуміли через зв'язок із селом. У цитатах з преси й архівних (рукописних) матеріалів досліджуваного часу збережено стилістику і правопис оригіналів (за винятком перекладених на українську польськомовних джерел).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

– повсякденне життя інтелігенції досліджено не тільки з погляду матеріально-побутових умов життя людини, а як складну систему життєвих обставин, приватних і професійних відносин, в яких перебували інтелігенти: осмислювали власні життєві проблеми, переживали почуття, формували

ставлення до родинного й товариського оточення, держави, суспільства, панівної системи цінностей;

– виокремлено знакові постаті й зразки для наслідування в середовищі української інтелігенції;

– визначено й розкрито світоглядні уявлення інтелігентів про себе, сутність ідеї «служіння народу», бажані моделі поведінки;

– проаналізовано дилеми й труднощі, пов'язані з реалізацією накладених на інтелігентів іззовні ролей, поєднанням професійних амбіцій, сімейних інтересів, громадських обов'язків, національно-патріотичних устремлінь;

– висвітлено практики приватно-інтимного й товариського життя інтелігенції; способи творення й мережу товариських стосунків; визначено значення дому й сім'ї як закритого простору, де інтелігенти відпочивали, знаходили підтримку й допомогу, виявляли справжні почуття.

Уточнено:

– методологію дослідження повсякдення, що ґрунтується на міждисциплінарному й антропологічному підході;

– біографічні відомості про інтелігентів досліджуваного часу;

– відомості про соціальне становище, здобуття освіти, гімназійні та студентські середовища, професійну зайнятість, матеріальне становище, організацію побуту й дозвілля.

Набули подальшого розвитку твердження про те, що:

– модернізаційні процеси в Австро-Угорській імперії вплинули на еволюцію української інтелігенції, стали вагомим чинником формування нового типу активного інтелігента;

– інтелігенція відіграла значну (навіть неспівмірну з чисельністю) роль у національно-політичному, культурно-освітньому, економічному розвитку і творенню нової політичної культури галицьких українців.

Практичне значення дослідження полягає в подальшому використанні матеріалів і висновків дисертації при підготовці монографії про повсякденне

життя української інтелігенції в другій половині XIX – на початку XX ст. Робота може бути використана для розробки лекційних курсів для студентів закладів вищої освіти, навчально-методичних посібників з історії повсякдення чи історії України XIX ст. Отримані результати й методологічні підходи можна використати для вивчення повсякдення інтелігенції різних національностей, зокрема для порівняння їх стратегій поведінки і стилю життя. Тема повсякденного життя інтелігенції є частиною ширших дослідницьких питань (як-от інтелігенція й держава, інтелігенція й народ, інтелігенція й суспільство), які можна розробляти на підставі отриманих результатів.

Апробація результатів дослідження. Результати роботи представлено на міжнародних і всеукраїнських конференціях і семінарах, а саме: «Адвокатура України: історія та сучасність» (Київ, 2013 р.); «Гендер та культурологія: гендерні дослідження феноменів культури» (Острог, 2013 р.); Історико-бібліографічний семінар при Науковій бібліотеці ЛНУ ім. І. Франка (Львів, 2013 р.); «Od miłości do nienawiści – od zachwytu do pogardy. Emocje w życiu mieszkańców miast do końca XIX w.» (Торунь, 2013 р.); «Українська еліта як чинник цивілізаційного поступу українства» (Київ, 2013 р.); II Polsko-Ukraińskie Warsztaty Historyczne Magistrantów i Doktorantów (Жешув, 2014 р.); «Kobieta w Galicji 1772–1918. Przestrzeń prywatna – przestrzeń publiczna» (Чудець, 2014 р.); Звітна наукова конференція Львівського національного університету імені Івана Франка за 2014 рік (Львів, 2015 р.); «Incolae, hospites, peregrini... – Ludzie bez praw obywatelskich w mieście śrzedniowiecznym i nowożytnym» (Торунь, 2015 р.); «World War I in Central and Eastern Europe» (Перемишль, 2015 р.); «Адвокатура України: минуле і сучасність» – на пошану адвоката, президента України в екзилі Степана Витвицького (Львів, 2015 р.); XIV Українсько-польська наукова конференція «Львів: місто – суспільство – культура» (Львів, 2018 р.), а також під час наукового стажування на факультеті «Artes Liberales» Варшавського університету (2015 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладені в 9 статтях

і 4 тезах доповідей на конференціях, з них чотири статті опубліковано в українських фахових виданнях, три – у закордонних, інші дві статті й тези доповідей на конференціях додатково відображають результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Структура дослідження визначена його метою і завданнями. Робота складається зі вступу, п'яти розділів (поділених на 16 параграфів), висновків, списку використаних джерел і літератури (846 позицій), додатків. Загальний обсяг дисертації 287 сторінок, з них 200 сторінок основного тексту (з посторінковими посиланнями).

Розділ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теоретичні та методологічні аспекти історії повсякденності

Повсякденність є невід'ємною частиною життя людини, де відбувається її соціальна адаптація та інтеграція в суспільство¹. На тлі повсякденності розгортаються політичні події, ухвалюються важливі суспільні рішення, реалізуються громадські проекти. Вона характеризується як циклічністю, автоматизмом дій, рутинністю, так і спонтанністю; залежить від простору і часу, визначається культурно-суспільними обмеженнями і практиками². Історія повсякденності є частиною «нової соціальної історії», яка переорієнтувалась із вивчення великих соціальних груп на мікроструктури (родина, парафії, жителі будинку, локальні групи), з колективних досвідів на індивідуальні³. «Нова соціальна історія» намагається виявити, за найбільш очевидними загальними тенденціями, різноманітність соціальних стратегій, які використовували індивіди, залежно від статусних, особистих, сімейних, групових можливостей; показати «приховану» суб'єктивну історичну реальність як площину, де зіштовхуються свідоме прагнення дотримуватися соціальних правил з індивідуальними проблемами, сумнівами, множинністю виборів.

Історія повсякдення виникла як потреба розширити основи історієписання внаслідок кризи традиційної, «академічної» історії⁴. Зі середини ХХ ст. в історичній науці з'явилися праці із соціальної історії, на базі яких згодом

¹ Карівець І. Повсякдення: між трансценденталізмом і дивовижністю. Львів, 2012. С. 8.

² Sztompka P. *Życie codzienne – temat najnowszej socjologii. Socjologia codzienności* /red. Sztompka P., M. Bogunia-Borowska. Kraków: Znak, 2008. S. 24–25; Берк П. Вступ. Нова історія: її минуле і майбутнє. *Нові перспективи історіописання* /ред. П. Берк. К., 2013; Ильясова А. Реалии и перспективы истории повседневности в российской историографии. *Вісник ХНУ ім В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2011. № 982. С. 32; Карівець І. Повсякдення: між трансценденталізмом... С. 35.

³ Берк П. Вступ... С. 23; Ревель Ж. Микроисторический анализ и конструирование социального. *Одиссей*. Москва. 1996. Режим доступу: http://krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1996c.htm, (12.02.2017); Ворончук І. «Нова соціальна історія» та перспективи українознавчих досліджень. *Українознавство*. 2015. Вип. 2 (55). С. 62.

⁴ Шандра В., Крижанівська О., Вільшанська О. Історія повсякдення як науковий підхід для вдосконалення досліджень історії України ХІХ – початку ХХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* К., 2006. № 11. С. 37.

сформувалася історія повсякденності. Історію повсякденності як новий напрям історичної науки вперше розробили представники школи «Анналів» М. Блок, Л. Февр і Ф. Бродель, які поставили людину з її рутиною в центр історичного дослідження⁵. З кінця 1980-х років історія повсякдення стала популярним і визнаним науковим напрямом. У Великій Британії дослідників (подружжя Квеннеллів, Дж. Шарп) насамперед цікавлять переживання, поведінка та психологія «маленьких людей». Тут поняття «історія повсякдення» замінюється поняттям «історія знизу»⁶. Дж. Шарп, зараховуючи історію знизу до особливого підходу вивчення історії, вважає, що для історика є однаково важливим досліджувати як життя правителів, вищого духовенства і дворянства, так і простолюдю⁷.

У США (Д. Вірлінг, Ш. Фіцпатрік, Р. Суні) сформувалася низка розумінь історії повсякдення. Одні американські історики ототожнюють повсякденну історію з дослідженням приватного життя (сімейні стосунки, домашній побут, товариське життя і спілкування)⁸. Інші наголошують на трудових відносинах, поведінкових моделях під час роботи⁹. На думку американської дослідниці Ш. Фіцпатрік, основні питання, які б мала досліджувати історія повсякденності, мають стосуватися як сфери приватного, так і професійного життя: «торгівля, подорожі, свята, анекдоти, пошук житла, отримання освіти і роботи, просування по службі, укладання шлюбу і виховання дітей»¹⁰. Проблемою ж німецької історіографії (Х. Медик, Л. Нітхаммер, А. Людтке¹¹, Ю. Кокка¹²) є ототожнення понять «історія повсякденності» та «мікроісторії», яка виступає,

⁵ Яковенко Н. Вступ до історії. К., 2007. С. 203–208; Вжосек В. Історія–Культура–Метафора. Постановня неklasичної історіографії; Про історичне мислення. К., 2012. С. 144.

⁶ Шандра В., Крижанівська О., Вільшанська О. Історія повсякдення... С. 30–31.

⁷ Шарп Дж. Історія знизу. *Нові перспективи історіописання...* С. 37–54.

⁸ A History of Private Life. IV: From the Fires of revolution to the Great War. Cambridge, 1990. 713 p.

⁹ The History of Everyday Life. Reconstruction Historical Experience and Ways Life. Princeton, 1995. 318 p.

¹⁰ Фіцпатрік Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. Москва, 2001. С. 30.

¹¹ Людтке А. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии. *Социальная история*. Москва, 1999. С. 77.

¹² Кокка Ю. Социальная история между структурной и эмпирической историей. Режим доступа: igiti.hse.ru/data/071/314/1234/2_3_2Kock.pdf, (07.12.2011).

радше, методом, дослідницьким полем якої є повсякденне життя¹³.

Польські науковці теж вважають, що проблематику повсякденного життя потрібно трактувати як предмет наукових досліджень, адже вона є необхідною для повного пізнання минулого. На думку Т. Шароти, кожен дослідник по-своєму розуміє термін «повсякденне життя», і включає в предмет дослідження різні елементи, залежно від свого розуміння, досліджуваної епохи, наявності і кількості джерел¹⁴. М. Богуцька, крім матеріальних умов людської екзистенції, сімейних і трудових відносин, проведення дозвілля, пропонує включити у предмет дослідження історії повсякденності становище жінок, дітей, старшого покоління у родині та суспільстві, сексуальні відносини, хвороби, народження, одруження, смерть, поховання¹⁵. На відміну від німецьких і британських дослідників повсякденного життя «маленьких людей», польські вважають, що політики, аристократія, представники влади теж мали свою повсякденність, яку потрібно аналізувати¹⁶.

Російську школу повсякденної історії представляють Н. Пушкарьова, В. Лелеко, І. Касавін, С. Щавелев, А. Гуревич. Останній розробляє історичну антропологію, яка включає вивчення менталітету, матеріального життя, повсякдення, охоплює нові області дослідження: вивчення жестів, тіла, мови, ритуалів, символіки¹⁷. На думку багатьох російських вчених, у центрі уваги дослідника повсякдення має бути як історія побуту (матеріальне і культурне середовище), подієва історія (вплив подій на повсякденність людей), так і історія ментальності (емоційний світ людей, спосіб мислення і мотивації, поширені суспільні стереотипи)¹⁸.

¹³ Коляструк О. Історія повсякденності в сучасній західній науковій традиції. Режим доступу: www.nbu.gov.ua/.../istoriya%20povsyakd, (12.10.2011).

¹⁴ Szarota T. *Życie codzienne – temat badawczy czy tylko popularyzacja? Na marginesie serii wydawniczych Hachette i PIW-u*. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. Warszawa, 1996. T. 44. Nr. 3. S. 244.

¹⁵ Bogucka M. *Życie codzienne – spory wokół profilu badań i definicji*. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. Warszawa, 1996. Nr. 3. S. 248; Sztompka P. *Życie codzienne...* S. 251–252

¹⁶ Bogucka M. *Życie codzienne...* S. 249.

¹⁷ Гуревич А. Историческая наука и историческая антропология. *Вопросы истории*. 1988. № 1. С. 57; Кром М. Историческая антропология. Режим дступу: <http://www.countries.ru/library/antropology/krom/uvod.htm>, (02.05.2012).

¹⁸ Сактаганова З., Абдрахманова К. «История повседневности» в современной российской историографии. Режим доступу: <http://articlekz.com/article/5137>, (13.10.2016).

Зацікавлення історією повсякденності останнім часом простежується і в українській історіографії. Свідченням цього є конференція в Переяславі-Хмельницькому, на якій розглядали широкий комплекс пов'язаних з історією повсякденності проблем¹⁹, Всеукраїнська наукова конференція в Києві «Історія України крізь призму мікроісторії та історії повсякденності»²⁰, в Харкові «Історія повсякденності: “наукова територія”, методи дослідження, успіхи і перспективи в Україні» та «Історія повсякденності у локальному вимірі»; вихід колективних («Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)», «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)», «Повсякдення ранньомодерної України») та індивідуальних монографій (наприклад, О. Коляструк «Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя», Л. Якубова «Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу», О. Дрогобицька «Традиція і модерн: побут української сільської інтелігенції Галичини кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.»), а також серійних видань («Структури повсякденності», «З історії повсякденного життя в Україні»).

Актуальність і велика зацікавленість історією повсякденності викликали чимало дискусій навколо предмета дослідження, понятійного апарату, методологічного інструментарію²¹. Важливим є питання звуженого розуміння повсякденного життя, ототожнення його з буденними житлово-побутовими умовами та їх опису²². Вочевидь, повсякденність – це не тільки житлово-побутові умови, це процес психологізації побуту (як у рутинній обстановці людина думає, осмислює життєві проблеми, які почуття переживає, її ставлення до держави, суспільства, панівної системи цінностей)²³.

¹⁹ Кульчицький С. Чому треба вивчати повсякденне життя. *Історія повсякденності: теорія та практика*. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 10–11.

²⁰ Історія України крізь призму мікроісторії та історії повсякденності. *Красзнавство*. К., 2010. С. 5.

²¹ Заболотна Т. Історія повсякденності – «панацея від хвороб» чи пастка для історика? *Історія повсякденності: теорія та практика...* С. 38–43.

²² Коляструк О. Поняття повсякденності в сучасній...

²³ Удод О. Повсякденне життя киян в умовах окупації (вересень 1941 – листопад 1943): питання методології та історіографії. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. К., 2006. Вип. 15. С. 386; Карівець І. Повсякдення: між трансценденталізмом... С. 9.

При дослідженні історії повсякденного життя важливим є визначення понять «буденність», «приватність», «приватне життя». Буденність означає несвятковий рутинний час, позбавлений будь-яких особливих подій. Повсякденність включає як будні, так і свята, які визначають рамки існування людини (ритмічне чергування праці і відпочинку, рутини й урочистостей), життєві обставини, які задають життєві ритми, формують обов'язки, відносини²⁴. Історія повсякденного життя не обмежується тільки констатацією (на відміну від історії побуту) – для неї ціллю є виявити складну логіку й еволюцію внутрішнього світу людини (індивідуальних особливостей, мотивацій, рушійних сил до самовдосконалення, чи, навпаки, саморуйнацій), «ментальні звички» (правила, норми, щоденні ритуали), вплив на неї зовнішніх умов, значення тих чи інших подій і випадковостей²⁵.

Приватне життя, як і буденність, є тільки частиною повсякденності. Приватність включає в себе т. зв. «закритий» (домашній, особистий) простір, який протиставляється простору «відкритому» (праця, товариське життя, політика)²⁶. Приватність пов'язана з відчуттям безпеки і свободи особистості, і є більш наповненою емоційним компонентом, аніж публічне життя, стосується виключно певної особи, регулюється внутрішніми моральними стимулами, бажаннями і переконаннями²⁷. До приватної сфери належать: 1) ціннісні орієнтації, звички; 2) родинні практики (вибір подружнього партнера, виховання дітей, родинні зв'язки, сімейні таємниці); 3) товариське спілкування.

При дослідженні історії повсякденного життя найперспективнішим засобом соціокультурного історичного аналізу є звернення до категорій стилю

²⁴ Bogucka M. *Życie codzienne...* S. 252.

²⁵ Курьянович А. История повседневности: особенности подхода, цели и методы. *История в XXI веке: историко-антропологический подход в преподавании и изучении истории человечества* /ред. В. Керов. Москва, 2001. С. 37. Режим доступу: www.AUDITORIUM.ru (17.09.2017); Ильясова А. Реалии и перспективы... С. 32–33.

²⁶ Bieńko M. *Intymne i prywatne praktyki codzienności. Studium socjologiczne*. Warszawa, 2013. S. 92.

²⁷ Zaleski Z. *Psychologia własności i prywatności*. Warszawa, 2003. S. 123; Стогова О. Особисте життя людини: проблема визначення поняття. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. Суми, 2014. № 1. С. 6–10; Малес Л. Місце приватності в українському суспільстві – буття поміж традиціями. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків, 2008. С. 435–439.

життя²⁸. Стиль життя, за визначенням Р. Любавського, це структуровані в часі та просторі моделі поведінки, що залежать від ресурсів (матеріальних і культурних), типу родини, господарства, ціннісних орієнтирів²⁹. Стиль життя є вибором людини, її зовнішнім вираженням, практичним втіленням основних моральних стандартів, стратегій і мотивацій поведінки³⁰.

Стиль життя увиразнює як індивіда, так і соціальну групу, надає їй окремішності, своєрідності, творить спільність усіх її членів. Він дає цілісний образ групи, створений як із загальних, так і дрібних життєвих деталей. При дослідженні стилю життя вихідною точкою є встановлення, які елементи повсякдення є складниками стилю життя, які поведінкові моделі відрізняють цю групу від інших, як відбувалося прийняття індивідом стилю життя групи; макрочинників, які впливали на стиль життя (економічні, соціальні, політичні, культурно-історичні)³¹. Втім, проблемним залишається завдання детермінування проявів безрефлексійного прийняття індивідом стилю життя соціальної групи, в якій він перебуває, та на скільки він може собі дозволити індивідуальні вибори.

Категорії, які дають змогу описати стиль життя: бюджет часу (пропорція робочого і вільного часу); характер і умови праці; зразки споживання товарів і послуг, способи їх оплати, закупи, питання ощадливості: житло (розміри, локалізація, спосіб утримання (купівля-оренда), їжа (характеристика популярних страв і напоїв, місця споживання їжі, влаштування бенкетів), одяг (характерні особливості, зв'язок з актуальною модою); гігієна і здоров'я; освіта; участь у публічному і культурному житті; товариські контакти (критерії добору знайомих, способи проведення вільного часу, теми розмов). При дослідженні історії повсякденного життя, щоб уникнути перенасичення фактографією і

²⁸ Репина Л. Теоретические новации в современной историографии. *Харківський історіографічний збірник*. 2010. Вип. 10. С. 25.

²⁹ Любавський Р. Повсякденне життя робітників Харкова в 1920-ті – на початку 1930-х років. Харків: Раритети України, 2016. Структури повсякденності. С. 34.

³⁰ Панченко С. Еволюція поняття «стиль життя» в західній соціології. *Стилі життя: панорама змін* /ред. М. Шульга. К., 2008. С. 12–13.

³¹ Kampka F. Dawny etos szlachecki – współczesny styl życia. *Drobna szlachta dawniej i dziś*. Ciechanów, 2009. S. 11–14.

конкретикою, потрібно звертати увагу на типові прояви стилю життя окремих представників, які ілюструють життя соціальної групи чи суспільства в цілому, розглядати їх в контекстах змінних соціально-історичних (культурних, матеріальних, економічних, політичних) явищ і процесів, які задають «матрицю» повсякденності³².

Найчастіше серед аспектів повсякденності історики розглядають приватне життя людей, дозвілля, домашній побут, сімейні й трудові відносини, історію матеріального і культурного середовища, де відбувається задоволення потреб і формування світогляду, вплив на людину суспільних структур і процесів³³. Також звертають увагу на інші форми активності людини, наприклад на творення цінностей (обов'язкові, бажані, заборонені)³⁴. Дослідник І. Карівець виділяє п'ять узагальнених елементів повсякдення: 1) тіло (реалізація тілесних потреб, інстинктів, бажань, пристрастей); 2) звички і традиції; 3) дім (як сакральний, приватний простір); 4) товариське середовище та інші люди; 5) час, який визначає усі елементи (дитинство, юність, зрілість, старість)³⁵. В. Головка до «тріади повсякденності» (речі, стосунки і мова) теж пропонує включити час – вивчення того, якими були і як змінювалися відносини людини, як держава впливала на цю сферу³⁶.

Вочевидь, до комплексу дослідження повсякденної історії повинні належати: речі, або навколишній матеріальний світ (одяг, житло, харчування); міжособистісні комунікації або стосунки (сімейні, товариські, офіційні, навчальні, трудові) та поведінкові норми і відхилення; дозвіллієво-відпочинкова сфера (театр, читання, концерти, свята, розваги, подорожі, урочисті події); світогляд (цінності, мораль, ідеологія, ідеали, пріоритети, оціночні судження);

³² Сенявський А. Повседневность как методологическая проблема... С. 28.

³³ Коляструк О. Зміст понять «повсякденність», «повсякденне життя», «історія повсякденності». *Нариси повсякденного життя...* К, 2010. Ч. 2. С. 8–17; Удод О. Історія повсякденності як методологічна проблема. За людинознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності). Режим доступу: history.org.ua/LiberUA/978-966-2464-02-3/57.pdf, (13.04.2012).

³⁴ Вжосек В. Історія... С. 55–56.

³⁵ Карівець І. Повсякдення: між трансценденталізмом... С. 51.

³⁶ Головка В. Повсякденність та історичний час у контексті української історії 1930-х рр. *Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя* /ред. С. Кульчицький. К., 2012. С. 8.

емоції (переживання, думки, ставлення до подій, людей, речей, процесів); мова, якою послуговується в повсякденному житті. Саме мові дослідники приділяють особливу увагу як закодованому носію людського досвіду та «резервуару запасів соціальних знань», що «сполучає різноманітні зони реальності повсякденного життя та інтегрує їх в єдине ціле»³⁷.

Дослідники історії повсякдення застосовують такі методи: порівняльно-історичний, географічний, генеалогічний, кількісний, статистичний, просопографічний, історико-правовий, метод соціальної стратифікації, історичної демографії, а також методи інших наук: філософії, етнографії, антропології, соціології, культурології, лінгвістики, психології³⁸. Для істориків повсякденного життя важливим є метод мікроаналізу, при якому, вдаючись до семіотики, психоаналізу та деконструкції, вони виявляють та аналізують конкретні приклади, події, окремі життєві долі. Ю. Поляков зазначає, що повсякдення – це сума мільярдів доль людей, які жили в минулому, мали як загальні глобальні риси, так і специфічні регіональні, національні та, врешті, індивідуальні. Завданням дослідників є, на його думку, вивчати спосіб життя в історичному розрізі, виявляючи загальне та особливе, незмінне та нове, що твориться щодня. Повсякденна історія не постає як автономна сфера, а пов'язана з усіма формами організації навколишнього простору і поведінки людини в суспільстві, відповідних часу і обставинам³⁹.

Мікроісторики пропонують змінити найбільш поширений підхід: коли дослідник у своєму аналізі відштовхувався би від глобального контексту, який інтерпретує текст, і враховував би різні контексти, які необхідні для розуміння вчинків індивіда чи соціальної групи⁴⁰. Мікроаналіз зосереджується на

³⁷ Головки В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напрому. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. К., 2007. Вип. 17. С. 90.

³⁸ Szarota T. *Życie codzienne – temat badawczy...* S. 243; Шандра В., Крижанівська О., Вільшанська О. *Історія повсякдення...* С. 37; Сенявський А. *Повседневность как методологическая проблема микро и макро-исторических исследований (на материалах российской истории XX века)*. *История в XXI веке...* С. 28–29; Коляструк О. *Поняття повсякденності...* С. 49.

³⁸ Сактаганова З., Абдрахманова К. «История повседневности»...

³⁹ Коляструк О. *Теоретико-методологічні аспекти вивчення повсякденного життя. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу*. К., 2009. Ч. 1. С. 14.

⁴⁰ Ревель Ж. *Мікроісторичний аналіз...*

свідченнях, знаках, символах і ритуалах, які є відправними пунктами до відкриття знань про минуле, значення яких встановлюється у власному специфічному контексті, а також на суперечностях – фрагментарності, конфліктності, множинності точок зору в середині суспільних структур, ролей, відносин⁴¹.

Конкретний специфічний історичний образ соціальної реальності – це не зменшена чи обрізана версія, а тільки інший образ, який, за допомогою окремих індивідуальних, локальних, групових досвідів дає змогу вловити образ глобальної історії⁴². Важливо, що при вивченні повсякденності потрібно поєднувати методи мікро- та макрорівнів історичного пізнання. Адже великі події (війни, укладення миру, епідемії, зміна династій і урядів, революції, значні винаходи) безпосередньо впливали на повсякденне життя, яке є стійким до будь-яких насильницьких змін. Своєю чергою повсякденне життя впливало на великі події через ментальність людей⁴³. Завдання істориків – показати, яким чином повсякденність є частиною історії, зіставити щоденне життя з визначними подіями чи процесами, визначити як вони вплинули на щоденне життя різних соціальних груп, якою мірою останні опиралися цим впливам⁴⁴.

При дослідженні повсякдення інтелігенції біографічний метод є одним із найважливіших. Він передбачає конструювання збірного образу цієї соціальної групи і створення колективної біографії інтелігентів, наділену певними типовими ознаками. Біографічний метод будується на основі аналізу, зіставлення і порівняння життєвих сюжетів особи або певної кількості осіб, які становлять групу, і повністю опирається на джерельний матеріал⁴⁵. Автори біографій у рамках історії повсякденності намагаються не просто описати життя людини, а вкласти її біографію в простір досліджуваної епохи, що дає можливість зрозуміти, з одного боку, історичні умови і процеси, з якими

⁴¹ Леві Дж. Про мікроісторію. *Нові перспективи історіописання...* С. 119–143.

⁴² Ревель Ж. *Микроисторический анализ...*

⁴³ Bogucka M. *Życie codzienne – srogu...* S. 253.

⁴⁴ Берк П. Вступ... С. 23–24.

⁴⁵ Вараниця А. Про можливості просопографічного методу в дослідженнях учителів народних шкіл Галичини др. пол. XIX – поч. XX ст. *Історичні та культурологічні студії*. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 344.

зіштовхувалася людина, а з іншого – роль людини в цих процесах, її переживання, реакції на них⁴⁶. Роль, місце і функції, які виконувала інтелігенція в суспільстві, можна прослідкувати за допомогою дискурс-аналізу, який зосереджений на тому, як в певному соціумі виникають ідеї та дискусії, як вони поширювалися серед загалу і впроваджувалися в соціальну дійсність. Повсякденну реальність інтелігенції потрібно вивчати й за допомогою гендерного аналізу, адже в ХІХ ст. інтелігенти та інтелігентки мали різні можливості, продиктовані законодавством, суспільними поглядами і традиціями, обов'язками, соціальною, професійною та особистою реалізацією.

Проблемою історичної бази історії повсякденного життя є, однак, те, що прийоми мікроаналізу не завжди можливо застосувати до різних епох. Щоб заповнити інформативні «недостачі», потрібно брати до уваги джерела, якими легковажили через їхню суб'єктивність (епістолярій, щоденники, церковні метричні книги, автобіографічні записи, фотографії, заяви та скарги) та вводити в обіг нові (наприклад, особові справи людей, некрологи, судові справи, шлюбні контракти, медичні записи, усні опитування)⁴⁷. Важливим джерелом є елементи народної культури (святкування, церемонії, бали)⁴⁸. Н. Пушкарьова вважає, що аналіз повсякденності повинен включати спроби ведення «діалогу» з джерелами. Для створення «діалогу», який передбачає правильну постановку питань, слід використовувати методи усної історії або джерела приватного походження (листи, щоденники, спогади). Коли це неможливо, домагає етнологія, яка шукає та аналізує символічні форми (слова, образи, інститути, вчинки), через які люди себе проявляють⁴⁹. Характерною рисою історії повсякдення є те, що вона, розкриваючи матеріальний світ, стилі життя та способи думання людей минулого, не вивчає політичні трактати і хроніки

⁴⁶ Оболенская С. Некто Йозеф Шефер, солдат гитлеровского вермахта. Индивидуальная биография как опыт исследования «истории повседневности». *Одиссей. Человек в истории*. 1996. Москва, 1996. Режим доступу: http://krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1996c.htm, (14.02.2017).

⁴⁷ Курьянович А. История повседневности... С. 39.

⁴⁸ Удод О. Історія повсякденності як методологічна проблема...

⁴⁹ Пушкарева Н. «История повседневности» как направление исторических исследований. Режим доступу: www.perspektivy.info/.../istorija_povsednevnosti_kak_napr..., (16.03.2010)

військових боїв. Описуючи «малий світ» людини, повсякденна історія не послуговується критеріями правдивості чи фальшивості⁵⁰. «Іноді достатньо вчитатися в зміст приказки, прислів'я чи газетної замітки, щоб зрозуміти чим насправді жило суспільство в минулому», – стверджує О. Куновська⁵¹.

Отже, можемо визначити такі суттєві ознаки історії повсякденності. По-перше, повсякденність набула самостійності та самодостатності, відділившись від «великої» історії. По-друге, історія повсякдення поступово почала оформлювати власний методологічний інструментарій та підходи, залучати методи інших дисциплін, що дає змогу їй інтегруватися в наукову систему⁵². По-третє, історіографія повсякденності поступово позбувається завуженого ототожнення повсякденного життя із житлово-побутовими умовами та розуміння історії повсякдення як опису тільки побуту. Історія повсякдення, насамперед, зосереджується на «суб'єктивній площині»: окремих досвідах, людському вимірі, людській поведінці, переживаннях, поглядах і позиціях щодо навколишніх подій і явищ, уявленнях і самосприйняттях, стосунках, світогляді, цінностях. У центрі вивчення та аналізу цього напрямку історичної науки є людина у взаємозв'язку її внутрішнього і зовнішнього світу, повсякденними інтересами, інтерпретаціями реальності. По-четверте, важливою категорією історії повсякденності є стиль життя, який означає опредметнення світогляду людини чи соціальної групи. Кожна соціальна група репрезентує відмінний від інших стиль життя, що є способом адаптації та соціалізації для її членів. Формуючи власний стиль життя, соціальна група постає як творча детермінована цілісність. Незважаючи на проблеми в дослідженні історії повсякденності, становленні її як окремої науки та сумніви щодо об'єктивності, вона набуває дедалі більшої популярності, адже відкриває ширші можливості інтерпретацій соціокультурної реальності.

⁵⁰ Garbula J. M. *Od historiografii konwencjonalnej ku mikrohistorii – panorama problematyki. Mikrohistoria Kortowa. Konteksty. Refleksje. Narracje* /red. J. M. Garbula. Olsztyn, 2014. S. 24.

⁵¹ Куновська О. *Quo vadis «Історія повсякденності»? Історіографічні дослідження в Україні*. К., 2008. Вип. 18. С. 27.

⁵² Удод О. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*. Київ. 2010. С. 6–7.

1.2. Поняття «української інтелігенції»

Термін «інтелігенція» завжди зазнавав наукової критики, зокрема через плюралізм інтерпретацій⁵³. Він неодноразово піддавався міфологізації, обріс стереотипами⁵⁴. Причинами цього, за визначенням дослідників М. Хойновські і Х. Пальської, є широкий зміст і багатофункціональність поняття «інтелігенція», що уможлиблює його використання в різних контекстах; емоційне забарвлення, яке може спричинити до неточності характеристики; присутність у широкому суспільному дискурсі, що вплинуло на трансформацію його значень⁵⁵. Інтелігенція змінювалася у часі і просторі, тому навряд чи можна дати їй універсальне визначення⁵⁶. Тому важливо досліджувати «культуру вжитку» її поняття, в залежності від особливостей періоду, території і обставин⁵⁷.

Найбільшого поширення термін «інтелігенція» набув на території Центрально-Східної Європи⁵⁸. У період розвитку позитивістських знань, науково-технічної, політичних, світоглядно-психологічних, ідеологічних революцій, розширення доступу до освіти, лібералізації суспільного життя значно зріс попит на людей інтелектуальних професій⁵⁹. Це сприяло перетворенню інтелігенції на окрему соціальну верству⁶⁰. До інтелігенції належали найбільш прогресивні люди, які творили і реалізовували модерні

⁵³ Jedlicki J. Kłopoty z inteligencją. *Polityka. Niezbędnik Inteligenta*. 2009. Wydanie 18. S. 33.

⁵⁴ На думку В. Молика, проблеми, які виникають при дослідженні інтелігенції, пов'язані з функціонуванням у суспільній свідомості та літературі двох значень цього поняття: як еліта народу (провідники в політичному і культурному житті народу) і як соціально-професійна група. Причому, ці дві категорії важко розділити, бо вони, з одного боку, не накладаються одна на одну, а з іншого, не виключають одна одну. (Molik W. *Inteligencja polska w Poznańskim w XIX i początkach XX wieku*. Poznań, 2009. S. 5).

⁵⁵ Chojnowski M., Palska H. O wielopostaciowości pojęcia „inteligencja”. *Inteligencja w Polsce: specjaliści, twórcy, klerkowie, klasa średnia?* /red. H. Domański. Warszawa, 2008. S. 34.

⁵⁶ Смоляков Л. Социалистическая интеллигенция. К., 1986. С. 55.

⁵⁷ Шамара С. Інтелігенція в контексті суспільної свідомості: між владою та народом, між «малоросійством» та «українством». *У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скінетрами Романових і Габсбургів*. Харків, 2016. С. 225.

⁵⁸ Kola A. Problemy kształcenia elit. Przypadek studiów doktoranckich w Polsce. Toruń, 2011. S. 42. Режим доступу: <https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/2737/AKola%20doktorat.pdf?>, (29.09.2016); Горбань А. Интеллигенция как творческое меньшинство общества. *Гілея: науковий вісник*. К., 2012. № 61. С. 440; Jabłońska-Deptuła E. Problem genezy polskiej inteligencji katolickiej. *Wybory wartości. Inteligencja polska u schyłku XIX i na początku XX wieku*. Lublin, 1996. S. 19.

⁵⁹ Zienkowska K. O prekursorach inteligencji polskiej uwag kilka. *Inteligencja polska XIX i XX wieku*. Warszawa, 1987. Studia 5. S. 11; Kamińska-Kwak J. Inteligencja województwa Lwowskiego w okresie międzywojennym. Rzeszów, 2005. S. 7.

⁶⁰ Jabłońska-Deptuła E. Problem genezy polskiej inteligencji... S. 19.

проекти, виконуючи суспільні замовлення⁶¹. Ринок праці потребував людей як традиційних розумових кваліфікацій (адвокатів, лікарів, урядників і т. д.), так і «нових» – журналістів, інженерів, літераторів⁶².

Дослідники найчастіше характеризують інтелігенцію за такими критеріями: освітньо-професійний рівень («інтелектуальна еліта», «освічена верства», «люди розумової праці»), морально-етичні якості («духовні провідники», «цвіт суспільства» («*kwiat społeczeństwa*»), аристократи духу), колективний образ (усвідомлення належності до групи, традиція існування, спільність ідей, інтересів, цінностей).

Характеристика інтелігенції як соціально-професійної верстви зумовлена тим, що ця концепція знижує рівень суб'єктивізму при визначенні критеріїв належності до інтелігенції⁶³. За І. Гомолою, до інтелігенції належали люди, які займалися професійно розумовою працею та отримали щонайменше середню освіту⁶⁴. Однак середня і вища освіта не визначала автоматично належність особи до інтелігенції. Дослідниця О. Баран наводить приклад письменника В. Стефаніка, який не закінчив медичний факультет Ягеллонського університету й повернувся в рідне село Русів, що на Станіславщині⁶⁵. Його колега письменник М. Яцків теж не мав університетської освіти. Двічі виключений з гімназій (спочатку із Станіславівської у IV класі, а згодом з Бережанської на останньому році навчання) за участь у таємних гуртках, літератор більше офіційно не навчався, а активно займався самоосвітою⁶⁶. На думку дослідника Н. Юркіна, потрібно говорити не про конкретну освіту, а про

⁶¹ Оксентюк Н. Психологічна генеза рефлексії української інтелігенції. Дис. канд. психол. наук. Острог, 2014. С. 23. Режим доступу: www.oa.edu.ua/doc/dis/OkseniukNV.pdf, (29.09.2016).

⁶² Homola-Skańska I. Inteligencja galicyjska. *Z dziejów Krakowa, Galicji i Śląska Cieszyńskiego*. Kraków-Warszawa, 2007. S. 447–451.

⁶³ Шип Н. Интеллигенция на Украине (XIX в.). Историко-социологический очерк. К., 1991. С. 9; Коротяев С. До питання про визначення терміну «інженерно-технічна інтелігенція». *Історичний архів*. 2014. Вип. 12. С. 133–134.

⁶⁴ Homola I. «Kwiat społeczeństwa...» (Struktura społeczna i zarys położenia inteligencji krakowskiej w latach 1860-1914). Kraków-Wrocław, 1984. S. 6.

⁶⁵ Баран О. Українська сільська інтелігенція Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.): спроби ідентифікації. *Галичина*. 2005. № 11. С. 308.

⁶⁶ Матусяк А. Химерний Яцків: модерністський дискурс у прозі Михайла Яцкова. Вроцлав–Львів, 2010. С. 101–223.

певну суму знань, необхідну для професійного виконання тієї чи іншої роботи, пов'язаної з розумовою працею⁶⁷.

У ХІХ ст. головною умовою належності особи до інтелігенції була освіта. Дописувач газети «Діло» зазначав, що до інтелігенції найперше зараховує тих, «котри покбнчили висши або середни школы [...]»⁶⁸. Нерідко ступінь «інтелігентності» визначали за рівнем навчальних закладів (низька, середня, висока інтелігентність)⁶⁹. Зважаючи на високий відсоток неписьменності серед українського населення, уже середню освіту вважали елітарною⁷⁰. О. Пристай писав, що «у шляхотно уроджених поляків людина ставала чоловіком доперва від «графа», а в українців – від адвокатських помічників, медичних практикантів, гімназійних суплентів, капітанів⁷¹.

Виділяли теж напівінтелігентів – дрібних урядників (секретарів, «сільську владу», повітових чиновників, поштових службовців, дяків), які не змогли отримати середню освіту, однак на практиці здобули певний рівень знань і кваліфікації, достатні для нижчих управлінських посад⁷². Наприклад, громадський діяч І. Капушак – дяк в селі на Богородчанщині, мав велику популярність і вплив серед односельчан і мешканців округу як «учений дяк». У 1848 р. був обраний депутатом Державної ради. Його освіта – 4 класи народної школи, не завадили йому працювати учителем і громадським писарем. До нього зверталися за порадами як до найбільшого місцевого авторитету. Капушак усіх своїх синів відправив на навчання. Дбав, щоб діти селян теж ходили до школи, а самі селяни дотримувалися релігійних і етичних приписів. За «неморальну» поведінку ганьбив, і навіть міг побити палицею⁷³.

Натомість, Є. Єдліцкі вважає, що інтелігентну верству характеризувало не

⁶⁷ Юркин Н. Дискусии об образованности как критерии отнесения лиц к интеллигенции. *Интеллигентоведение: проблемы становления нового вузовского курса*. Иваново, 2000. С. 30.

⁶⁸ Гиперпродукція інтелігенції. *Діло*. 1892. Ч. 235.

⁶⁹ ЦДІАУЛ Ф. 382. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 24 (Лист К. Устияновича до Ю. Романчука).

⁷⁰ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 14–15.

⁷¹ ЦДІАУЛ. Ф. 789. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 37.

⁷² Там само. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 6 (Лист членів Народного комітету УНДП у Львові до В. Охримовича, 28.II.1903); Ф. 789. Оп.1. Спр. 4. Арк. 66; Бачинській Івань. Нехай будеть якъ бывало? *Галичанинъ*. 1902. Ч. 156. 14 (27) іюля.

⁷³ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 1361. Арк. 8–9 (Капушак Іван).

тільки професія, а передусім повне утримання з доходів від виконання розумової праці⁷⁴. Цей критерій теж є неоднозначним, адже не виключає людей з найнижчим рівнем кваліфікації (наприклад, поштові чинновники чи канцеляристи, праця яких не вимагала фахової майстерності). Автори соціологічних досліджень людей менш кваліфікованої розумової праці зараховують до службовців, робота яких не мала творчого характеру, і не потребувала тривалої підготовки і спеціальної освіти⁷⁵. Дослідниця Р. Чепуліс-Растеніс пропонує до інтелігенції зараховувати державних службовців не нижче XII рівня службової ієрархії, що відкидає не лише дрібних чинновників, а й практикантів і молодих урядників з високим рівнем знань, які тільки розпочали кар'єру, студентів, які не заробляли на проживання розумовою працею⁷⁶. За цим принципом пенсіонери та частина освіченого жіноцтва, яке не виконувало розумової праці систематично і професійно, теж не належали до інтелігенції⁷⁷.

Освітній ценз і рівень кваліфікації не є сталими визначниками інтелігенції. Не всі освічені люди, які заробляли розумовою працею, трактували себе інтелігенцією. Вони виконували функції «інтелектуальної еліти». Поширеним в історіографії є термін «люди розумової праці»⁷⁸. «Важливе значення мали не стільки професійні навички інтелігента, скільки його участь у передачі цих знань і соціального досвіду оточенню»⁷⁹. Інтелігент – це був не той, на думку І. Лисяка-Рудницького, що його суспільною функцією є творення і зберігання духовних цінностей, а той, хто впроваджував їх у суспільство за посередництвом різних інститутів та інституцій⁸⁰.

⁷⁴ Jedlicki J. Kłopoty z inteligencją... S. 33.

⁷⁵ Коротяєв С. До питання про визначення... С. 134.

⁷⁶ Czepulis-Rastenis R. «Klasa umysłowa». *Inteligencja Królestwa Polskiego 1832–1862*. Warszawa, 1973. S. 69–70; Homola I. «Kwiat społeczeństwa...» S. 7.

⁷⁷ Szwarc A. Kryteria i granice podziałów w badaniach nad inteligencją polską XIX i początków XX wieku. Режим доступу: www.historiaspoleczna.uw.edu.pl/.../badania.../kryteria_i_gr... (15. 05.2016).

⁷⁸ Kieniewicz J. Kariera czy zdrada? Wykształcony polak przekracza granice cywilizacji. *Inteligencja, imperium i cywilizacje w XIX i XX wieku*. Warszawa, 2008. S. 211.

⁷⁹ Баран О. Українська сільська інтелігенція... С. 308.

⁸⁰ Лисяк-Рудницький І. Виродження та відродження інтелігенції. *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2 т. К.*, 1994. Т. 2. С. 346.

Інтелігента характеризував і певний тип психіки. Як писав А. Шварц, інтелігентом був той, хто себе таким вважав, і кого таким вважало оточення⁸¹. Г. Касьянов розглядає інтелігенцію «як специфічну, відносно стабільну соціально-професійну групу, що мала свої, притаманні саме їй соціально-психологічні риси»⁸². Інтелігенція – це сукупність особистостей із власним специфічним внутрішнім світом, способами реалізації свого потенціалу, ціннісно-мотиваційною складовою. Критичне ставлення до оточення, явищ, подій, усталена позиція як результат внутрішнього діалогу та роздумів – важливі складові свідомості інтелігенції. Розуміння інтелігента в культурно-особистісному значенні є необхідним для його дослідження як представника цієї групи⁸³. Інтелігенція була більшою мірою психологічною, а не соціальною групою, членство в якій визначалося індивідуальним вибором та поведінкою, а не видом роботи чи соціальним становищем⁸⁴.

Найважливішою підставою існування інтелігенції була належність до товариського середовища⁸⁵. Інтелігент був репрезентантом «общини», його «соціальний тип» не був індивідуальним, що вказує на кастовість і колективність цієї групи⁸⁶. Інтелігенція – комунікативна група, для кожного члена якої важливо було працювати у власному середовищі, належати до певної наукової і культурної спільності⁸⁷. За твердженням Й. Бабюх-Люксмур, інтелігенція – освічена верства, яка заробляла розумовою працею, члени якої пов'язані професійними та соціальними зв'язками, почуттям належності до групи, з конкретними позапрофесійними завданнями⁸⁸. Інтелігенцію об'єднувало усвідомлення спільності, колективне уявлення, цінності, ідеологія,

⁸¹ Szwarc A. Kryteria i granice podziałów w badaniach...

⁸² Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет. К., 1993. С. 4.

⁸³ Оксентюк Н. Психологічна генеза рефлексії... С. 23–41.

⁸⁴ Гаспаров М. Интеллектуалы, интеллигенты, интеллигентность. *Русская интеллигенция. История и судьба*. Москва, 2001. С. 8.

⁸⁵ Jedlicki J. Kłopoty z inteligencją... S. 19.

⁸⁶ Domański H. Wstęp. *Inteligencja w Polsce. Specjaliści, twórcy, klerkowie, klasa średnia?* Warszawa, 2008. S. 8; Chałasiński J. Przeszłość i przyszłość inteligencji... S. 46–48.

⁸⁷ Оксентюк Н. Психологічна генеза рефлексії... С. 19.

⁸⁸ Babiuch-Luxmoore J. Portrety i autoportrety inteligencji polskiej. Warszawa, 1989. S. 11.

інтереси, цілі, установки, ідеали, групові потреби та настрої.

Ще однією рисою інтелігенції, яка відрізняла її від освічених верств, є активність, не розумова, а поведінкова⁸⁹. Участь в інтелектуальному та ідейнотворчому житті суспільства, виконання ролі творців і «споживачів» культури, на думку А. Шварца, – це важливі характеристики інтелігенції⁹⁰. В межах власної професійної зайнятості вона повинна була брати участь у цивілізаційному поступі, освітній і популяризаторській діяльності, бути головним суспільним і культурним креатором⁹¹. Деякі дослідники визначають необхідність виконання інтелігенцією «служебних» функцій щодо інших груп, провідництво в духовній і політичній сферах⁹². Як вважає Є. Єдліцькі, слід віддавати перевагу «місійній ролі» і «провідництву» інтелігенції, але не приймати за основний і незмінний складник її дефініції, що може призвести до ідеалізації її колективного образу⁹³.

Специфічність поняття «українська інтелігенція» в історіографії полягає в наголосі на її ідейно-моральних рисах – почутті громадського обов'язку, зв'язку з народом і прагненні «служити» його інтересам, прив'язаність до національної ідеї. В дослідженнях інтелігенція більше визначається станом духу, аніж соціальними чинниками. Її портрет включав такі необхідні характеристики: усвідомлення себе як окремої суспільної верстви та розуміння своєї ролі у формуванні національної ідентичності, культурних запитів і політичних практик спільноти, свого призначення як творця, носія і розповсюджувача ідей патріотизму; наявність самосвідомості⁹⁴. Українськість

⁸⁹ Szwarz A. Inteligencja czy «warstwy oświecone?» Działalność społeczno-kulturalna pracowników umysłowych i ziemiaństwa w Kaliskiem po powstaniu styczniowym. *Inteligencja polska XIX i XX wieku*. Warszawa, 1987. Studia 5. S. 240; Баран О. Галицька сільська інтелігенція як культурний феномен (перша половина XX ст.). *Україна соборна*. К., 2005. Вип. 2. Ч. II. С. 264.

⁹⁰ Szwarz A. Kryteria i granice podziałów w badaniach...

⁹¹ Sadowski L. Wizerunki inteligencji prowincjonalnej. *Inteligencja polska XIX i XX wieku*. Warszawa, 1983. Studia 3. S. 227; Hoff J. Elity i ich rola w życiu małego miasta galicyjskiego. *Miasteczko i okolica – od średniowiecza do współczesności*. Kolbuszowa, 2006. S. 247.

⁹² Zahorska M. Spór o inteligencję w polskiej myśli społecznej do I wojny światowej. *Inteligencja polska pod zaborami*. Warszawa, 1978 S. 186–188; Kieniewicz J. Kariera czy zdrada... S. 204.

⁹³ Jedlicki J. Kłopoty z inteligencją... S. 33.

⁹⁴ Чи за багато в нас інтелігенції? *Руслан*. 1905. Ч. 226 8 (21) жовтня; Изъ Угорской Руси. (Нѣчто къ характеристикѣ русской интеллигенціи въ Угорщинѣ). *Слово*. 1865. Ч. 13. 13 (25) лютого; Оксентюк Н. Психологічна генеза рефлексії ... С. 14; Chałasiński J. Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej. Warszawa, 1997.

інтелігенції сприймається як факт, а не як результат боротьби за вибір національної ідентифікації, шлях кар'єрною драбиною якої викликав конфлікт між статусом «національного провідника» і фаховими громадянами держави.

Для інтелігенції, яка мала труднощі з вираженням себе як активної соціальної групи і не могла налагодити контакти з суспільством, а тому не була здатна виконувати поставлені завдання, які виникали як з її статусу, так і з почуття «морального обов'язку», польський дослідник Я. Кеневіч застосовує поняття «мовчазна інтелігенція» (*«milcząca inteligencja»*)⁹⁵. Душевні дисонанси викликали потребу гармонізувати дійсність з бажаннями виконувати відповідну соціальну роль – поширення культури, знань, творення нових цінностей, участь у політичному житті. Тому у нашому дослідженні важливим є врахування національного, культурного, ментального, ціннісного контексту та комунікативних практик, в межах яких жила і працювала інтелігенція⁹⁶.

Інтелігенція поділялася на великоміську і провінційну. Провінційна інтелігенція була сільською та міською (зважаючи на те, що у Східній Галичині переважали малі міста та містечка). Великоміська інтелігенція проживала у Львові. Через значну конкуренцію і брак вільних робочих місць у Львові, більша частина інтелігенції реалізовувала себе у провінції. Інтелігенція могла бути теж автохтонною (священики, вчителі) і прихідною (чиновники, адвокати, лікарі). Останню місцеві жителі вважали чужою, «перелітними птахами», які дбали тільки про кар'єру, вели відосіблений спосіб життя, не брали участі в суспільному житті і розвитку міста чи села⁹⁷.

Галицька інтелігенція мала ряд спільних і відмінних рис від інтелігенції польської і українсько-наддніпрянської, з якими вона найчастіше перебувала у безпосередніх зв'язках. Від наддніпрянської галицька інтелігенція відрізнялася через історичні (автономний статус Галичини) та національно-соціальні умови

S. 13; Сколуб М. Різноманітність інтелігенції в політизації українського національного відродження (середина XIX ст.). *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. Одеса, 2006. Вип. 6. С. 254.

⁹⁵ Kieniewicz J. Kariera czy zdrada... S. 204.

⁹⁶ Оксентюк Н. Психологічна генеза рефлексії... С. 54.

⁹⁷ Hoff J. Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym. Rzeszów, 2005. S. 80, 8–9.

(зосередження крайових органів влади в руках поляків, боротьба за домінування в краю між українцями і поляками). Коли на Наддніпрянщині помітну роль виконувала тільки світська інтелігенція, то в Галичині важливе значення в національному поряд зі світською інтелігенцією мало і духовенство. Різниця українська інтелігенція у ставленні до влади. Г. Касьянов наголошує, що найголовнішим критерієм, за яким відбувалася ідентифікація наддніпрянської інтелігенції як верстви, було виявлення у різних формах своєї незгоди з політикою абсолютизму та конфронтація з владним режимом⁹⁸. Українська інтелігенція в Галичині здебільшого мала священицьке походження, відзначалася консерватизмом, на відміну від «східноукраїнського» інтелігента, з його «генетично закладеною» революційністю і бунтарством. В основі галицького консерватизму була, найперше, греко-католицька церковна традиція поваги до вищої влади, та т. зв австрорусинство, яке згодом переросло в австрофільство (сукупність настроїв, які відображали позитивне ставлення до імонархії Габсбургів) як наслідок реформ «освіченого абсолютизму»⁹⁹. Уже з кінця 90-х рр. XIX ст. інтелігенція намагалася обстоювати свої права, висловлювати незадоволення владою, як колективно, так й індивідуально¹⁰⁰.

Значна різниця була між галицькою українською і польською інтелігенцією. Українська і польська інтелігенція відрзнялася здебільшого соціальним походженням, культурно-інтелектуальними традиціями, свідомістю¹⁰¹. Польська інтелігенція мала переважно шляхетське походження,

⁹⁸ Касьянов Г. Українська інтелігенція... С. 12.

⁹⁹ Паславський І. Українська інтелігенція і церковна традиція. Львів, 1993. С. 25; Дет. див. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 571–604.

¹⁰⁰ Дет. див.: Мисак Н. Матеріальне становище галицьких народних вчителів наприкінці XIX – на початку XX ст. *Вісник гуманітарних наук Львівського національного аграрного університету*. Львів, 2010. № 1–2. С. 32–47; ЦДІАУЛ. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 5, 9 (Директиви Вищого крайового суду про порядок вживання української, німецької і польської мов в діловодстві нотаріату, Львів, 1898, 1908); Аркуша О. Анджей Потоцький: біографія політика на тлі українсько-польських відносин. Ч. I: Формування політичної кар'єри. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2009. Вип. 44. С. 107–162; Її ж. Анджей Потоцький: біографія політика на тлі українсько-польських відносин. Ч. II: Галицький намісник. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2010. Вип. 45. С. 169–282.

¹⁰¹ Janowski M. Inteligencja wobec wyzwań nowoczesności: dylematy ideowe polskiej demokracji liberalnej w Galicji w latach 1889–1914. Warszawa, 1996. S. 63; Мисак Н. Українська інтелігенція в Галичині напр. XIX – на поч. XX ст.: до питання взаємовідносин з владою. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2013. Вип. 23. С. 494.

зі збереженими традиціями елітарної групи, в певному сенсі замінила шляхту, у прагненнях до модернізації суспільства, то українська інтелігенція тільки розпочинала своє становлення як вищої соціальної верстви¹⁰². Тому центральна влада у своїй політиці спиралася на поляків, які вже мали політичну активну інтелігенцію. Спільним для трьох груп інтелігенції було наявність множинної лояльності: до влади, задля кар'єри і високого соціального становища, та до «народу», інтересам якого інтелігенція, за її ж уявленнями, мала б «служити»¹⁰³. Як і українська, так і польська інтелігенція, змушена була формувати образ народу та поширювати національні міфи, щоб таким чином окреслити своє призначення, створити власний окремий етос¹⁰⁴.

Таким чином, українська інтелігенція Галичини – це соціальна верства, яка виконувала кваліфіковану розумову працю і заробляла нею на проживання, тому підставою її існування був попит на пропоновані нею послуги на ринку праці. Їй були притаманні певні морально-психологічні риси, вона була комунікативною групою, де кожен член був пов'язаний спільними цінностями, світоглядом, схожим стилем життя і соціальним статусом, обов'язковою належністю до товариського середовища. Інтелігенцію характеризувала присутність в полі суспільних дискусій і очікувань. В українському суспільстві Галичини, що мало обмежений доступ до владних повноважень, інтелігенти виконували роль культурних і громадських лідерів, розбудовували інфраструктуру національного руху, були інспіраторами господарського і культурно-духовного розвитку суспільства. Її характеризувала креативна активність, власні переконання про високі ролі і функції у суспільстві.

На основі синтезу інтерпретацій терміна «українська інтелігенція ХІХ ст.» можна визначити функціонально-станові характеристики цієї соціальної групи, верстви чи прошарку: 1) неоднорідна за професійно-соціальною градацією, якістю освіти, матеріальним становищем, різнилася своїм ставленням до влади;

¹⁰² Homola-Skapska I. Inteligencja galicyjska... S. 447–451; Szwarc . Kryteria i granice podziałów...

¹⁰³ Kieniewicz J. Kariera czy zdrada... S. 210–211; Грицак Я. Інтелектуал і влада. *Критика*. 2005. Ч. 10 (96). С. 2.

¹⁰⁴ Шамара С. Інтелігенція в контексті «осучаснення»... С. 228; Kamińska-Kwak J. Inteligencja... S. 11.

2) відіграла значну роль у формуванні та консолідації нації; 3) як носій і захисник культурно-духовних цінностей, трансливала їх у суспільство; 4) була творцем національної ідеології, моральних та інтелектуальних ідей; 5) для неї важливим був не сама творчість, а її результати; 6) поширювала політичну культуру серед громадськості; 7) турбувалася про свою самореалізацію.

Інтелігенція визначається не тільки за суспільними ролями і призначеннями, а й за морально-етичними і психологічними рисами. Це – гуманізм, прагнення до розширення знань і самоосвіти, почуття обов'язку, усвідомлення власних завдань, індивідуальність та індивідуалізм, «чутливість» до модернізаційних і прогресивних віянь, критичність, почуття гідності, відповідальність, висока свідомість і самосвідомість, «адекватний стиль мислення, глибина світосприйняття, розуміння основних тенденцій розвитку суспільства, науки, культури, розвинений естетичний смак та правова свідомість»¹⁰⁵. Для інтелігенції характерними є такі риси, як консерватизм, інертність та амбівалентність (поєднання взаємовиключних думок, орієнтацій, оцінок)¹⁰⁶. Проте не слід переоцінювати можливості тодішньої інтелігенції, надавати їй прикмет «героїв», а зважати на її «людський» бік життя та діяльності. Бо «національне» часто поєднувалося з сумнівами, страхами, неоднозначними рішеннями, обставинами приватного життя.

1.3. Історіографія та джерельна база

Упродовж останніх десятиліть в українській історіографії з'явилися праці, присвячені повсякденній історії різних періодів, різних соціальних груп¹⁰⁷.

¹⁰⁵Кремень В. Інтелігенція в контексті соціального розвитку держави. Режим доступу: www.znannya.org.ua/post/2/142_9.htm 26/06/2006 (02.08.2016); Шамара С. Сільська інтелігенція Наддніпрянської України другої половини ХІХ – на початку ХХ ст.: соціально-психологічні та етнокультурні характеристики. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2008. С. 16.

¹⁰⁶Оксентюк Н. Психологічна генеза рефлексії... С. 55.

¹⁰⁷Байдак М. Простори жіночого повсякдення в роки Першої світової війни (на прикладі Галичини й у світлі особових джерел). *Історичні та культурологічні студії*. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 118–132; Її ж. Між приватністю, професійними завданнями та політичними викликами: українські адвокати в Галичині в першій чверті ХХ століття (за особовими джерелами). *Адвокатура України: історія та сучасність*. К., 2015. С. 31–35; Боднар Г. Львів: щоденне життя міста очима переселенців із сіл (50-ті–80-ті рр. ХХ ст.). Львів, 2010. 340 с.; Любавський Р. Повсякденне життя робітників...; Мельник І. Повсякденне життя студентства України на

Наприклад, Інститут історії України НАН України започаткував серію монографічних видань «З історії повсякденного життя в Україні»¹⁰⁸. Увагу дослідників привертає тема галицької інтелігенції, зокрема облаштування побуту, дозвілля, професійна структура і зайнятість, здобуття освіти. Це праці Н. Мисак¹⁰⁹, О. Дрогобицької (Баран)¹¹⁰, Н. Лицур¹¹¹, А. Вараниці¹¹²,

рубежі XIX–XX століття: історіографія проблеми. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 6: Історичні науки. 2014. Вип. 12. С. 244–256.

¹⁰⁸Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.). К., 2010. Кн. 1, ч. 1. 445 с.; Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.). К., 2010. Кн. 1, ч. 2. 382 с.; Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). К., 2010. Кн. 2, ч. 1–2. 351 с.; Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). К., 2010. Кн. 2, ч. 3. 336 с.; Якубова Л. Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу. К., 2011. 339 с.; Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя. К., 2012. 786 с.; Повсякдення ранньомодерної України. К., 2012. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення. 328 с.; Боднарчук П. М. Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-ті роки): повсякденні прояви, трансформації. К., 2012. 322 с.; Повсякдення ранньомодерної України. К., 2012. Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень. К., 2013. 358 с. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба. К., 2014. 697 с.

¹⁰⁹ Мисак Н. Українська інтелігенція Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійний аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2005; Її ж. Студентські товариства у Східній Галичині як осередки формування української інтелігенції наприкінці XIX ст. *Вісник Львівської комерційної академії*. Серія: «Гуманітарні науки». 2005. Вип. 5. С. 273–280; Її ж. Формування української інтелігенції в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Україна соборна*. К., 2005. Вип. 2. Ч. II. С. 235–245; Її ж. Українська інтелігенція Галичини напередодні Першої світової війни: соціальне походження. *Військово-науковий вісник*. Львів, 2005. Вип. 7. С. 191–202; Її ж. Галицькі адвокати наприкінці XIX – на початку XX століття: національна ідентифікація і професійна діяльність. *Україна–Польща: національна спадщина і суспільна свідомість*. Львів, 2012. Вип. 5. С. 26–37; Її ж. Матеріальне становище народних вчителів в Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття. *Вісник гуманітарних наук Львівського національного аграрного університету*. 2010. № 1–2. С. 32–47; Її ж. Українські викладачі середніх шкіл Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійна характеристика. *Інтелігенція і влада*. Одеса, 2012. Вип. 26. С. 53–70; Її ж. Побутові умови і щоденне життя української інтелігенції Львова наприкінці XIX – на початку XX ст. *Культурно-історичне середовище Львова XIX – на початку XX ст.: наук. конф. НАНУ, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 8 груд. 2011 р.* С. 25–28.

¹¹⁰ Дрогобицька О. Традиція і модерн: Побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст. Івано-Франківськ, 2014. 540 с.; Її ж. Польові матеріали про побут української сільської інтелігенції Галичини наприкінці XIX – у 30-х роках XX ст. *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 1. С. 118–128; Її ж. Культура і побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Івано-Франківськ, 2002; Її ж. Іжа української сільської інтелігенції в Галичині (кінець XIX ст. – 1939 р.). *Сторінки історії*. К., 2006. Вип. 23. С. 124–131; Її ж. Джерела і шляхи формування української сільської інтелігенції у Галичині (кінець XIX – 1939 р.). *Українознавчі студії*. 2007–2008. № 8–9. С. 423–432; Її ж. Українська сільська інтелігенція Галичини кінця XIX – 30-х років XX ст.: соціологічний аспект. *Інтелігенція і влада*. Серія: історія. Одеса, 2007. Вип. 9. С. 20–27; Її ж. Елементи міської культури в одязі української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.). *Етносоціальні процеси в українському урбанізованому середовищі XX століття*: Зб. наук.-теорет. Івано-Франківськ, 2006. С. 94–100. Її ж. Сім'я української сільської інтелігенції у Галичині наприкінці XIX – 30-х роках XX ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія: Історичні науки. К., 2008. Вип. 6. С. 230–236.

¹¹¹ Лицур Н. Побут української міської інтелігенції Галичини в кінці XIX – початку XX ст. (на прикладі адвоката Андрія Чайковського). Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/histori/114/21708-pobut-ukra%D1%97nsko%D1%97-misko%D1%97-inteligenci%D1%97-galichini-v-kinci-xix-pochatku-xx-stolittya-na-prikladi-advokata-a-chajkovskogo.html>, (17.09.2011); Її ж. Основи етикету в міських інтелігентних родинях (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2012. Вип. 21. С. 170–176; Її ж. Культурно-релігійне виховання молоді в сім'ях української міської інтелігенції Галичини (кінець XIX – початок XX ст. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2011. № 3. С. 123–130; Лицур М., Лицур Н. Рибальство як форма організації дозвілля української міської інтелігенції Галичини на рубежі XIX–XX століть (на прикладі

І. Гловацького¹¹³, С. Пахолківа¹¹⁴, В. Благого¹¹⁵, Н. Колб¹¹⁶. З'являються праці, які висвітлюють оремих інтелігентів та їхній досвід творення повсякденної реальності¹¹⁷. Про галицьку інтелігенцію другої половини ХІХ – початку ХХ ст. крізь призму національно-політичних орієнтацій, громадської-просвітньої, політичної, культурної, економічної діяльності писали І. Райківський¹¹⁸, О. Сухий¹¹⁹, О. Седляр¹²⁰, І. Чорновол¹²¹, Б. Янишин¹²², Б. Ревера¹²³. У цих працях йдеться, найперше, про національні аспекти активності інтелігенції. Малодослідженими залишаються певні аспекти, які б повніше розкривали картину повсякденного життя українсько-галицької інтелігенції, а саме:

І. Франка). *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*. Історія. 2009. Вип. XV. С. 115–119.

¹¹² Вараниця А. Народна вчителька в Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ століття (до питання про емансипацію жінки). *Галичина: Збірник Прикарпатського університету ім. В. Стефаника*. Івано-Франківськ, 2013. Ч. 22–23. С. 361–370; Ї ж. Вчителі народних шкіл в структурі інтелігенції Галичини другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. *Новітня доба*. Львів, 2013. Вип. 1. С. 152–166; Ї ж. «Менше з тим, якої природи адвокатські витівки, аби тільки справа вдалась: службові зловживання у адвокатській практиці в Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Режим доступу: [www.academia.edu/...](http://www.academia.edu/), (12.09.2016).

¹¹³ Гловацький І., Гловацький В. Українські адвокати Східної Галичини (кінець ХVІІІ – 30-ті роки ХХ ст.). Львів, 2004. 209 с.

¹¹⁴ Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів, 2014. 612 с.

¹¹⁵ Благий В. Студентство Львівського університету в 1900–1914 роках: історико-соціологічний аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2003. Його ж. Студенти-медики Львівського університету на початку ХХ ст. (1900–1914 рр.). *Львів: місто – суспільство – культура*. 1999. С. 409–420; Його ж. Студентки Львівського університету в 1897–1914 роках. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 1998. Вип. 33. С. 132–138.

¹¹⁶ Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х рр. ХІХ століття /НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Жовква: Місіонер, 2015. 372 с.

¹¹⁷ Аркуша О. Повсякденне життя українського інтелігента у Львові кінця ХІХ – початку ХХ століття (за матеріалами фонду родини Грушкевичів). *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura*. Т. ІХ: *Życie codzienne miasta*. Kraków, 2014. С. 210–243.

¹¹⁸ Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 932 + 16 с.

¹¹⁹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців). Львів, 2003. 498 с.; Його ж. Товариство імені Михайла Качковського: організаційні засади та напрями діяльності. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2001. Вип. 9. С. 393–401.

¹²⁰ Седляр О. Видавнича діяльність Івана та Якова Головацьких у 1840–1848 рр. *Вісник Львівського університету*. Серія книгозн., бібліот. та інф. технол. 2014. Вип. 8. С. 38–61; Його ж. Андрій Чайковський: формування світогляду і громадська діяльність: (70-ті – початок 80 рр. ХІХ ст.). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. 2005. С. 176–190.

¹²¹ Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів, 2010. 228 с.; Його ж. Олександр Барвінський: християнин, політик, ідеаліст. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/61993/, (21.12.2015); Його ж. Юліан Романчук – сеніор українських політиків. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2004. Ч. 29: *Genius Loci*.

¹²² Янишин Б. Українська міська політична еліта в Галичині й народовський рух останньої третини ХІХ ст.: становлення та інституційний розвиток: монографія. К., 2008. 320 с.

¹²³ Ревера Б. Добродійна діяльність української інтелігенції у Галичині (за матеріалами часопису «Руслан» (Львів, 1897–1914). *Збірник праць науково-дослідного інституту пресознавства*. Львів, 2014. Вип. 4 (22). С. 239–252.

стосунки інтелігенції з суспільством, з владою, її приватне життя, світогляд, ціннісні орієнтації, мотиваційно-поведінкові стратегії.

Історію української інтелігенції на Наддніпрянщині розкривають праці Г. Касьянова¹²⁴, Т. Портнової¹²⁵, С. Шамари¹²⁶, Н. Шип¹²⁷ і є важливими в контексті порівняння. Ці дослідники наголошують саме на «служебницькій» ролі інтелігенції в ХІХ ст. В історіографії питання співвідношення інтелігенції і влади (зокрема, наголошується на її обов'язковій опозиційності до правлячого режиму), та роль і місце інтелігенції в суспільстві більше висвітлено наддніпрянську інтелігенцію.

З праць закордонних дослідників (Т. Пудлоцькі¹²⁸, Я Гофф¹²⁹, Й. Камінської-Квак¹³⁰, А. Шварца¹³¹, Р. Чепуліс-Растеніс¹³², І. Гомоли¹³³, М. Яновського¹³⁴, М. Міцінської¹³⁵, Я. Єдліцькі¹³⁶, В. Молика¹³⁷, А. Лісак¹³⁸, М. і Я Лозінських¹³⁹, Е. Ковецької¹⁴⁰, Б. Вілька¹⁴¹) запозичено низку

¹²⁴ Касьянов Г. Українська інтелігенція... С. 201 с.

¹²⁵ Портнова Т. Любити і навчати: селянство в уявленнях української інтелігенції другої половини ХІХ століття. Дніпропетровськ, 2016. 240 с.

¹²⁶ Шамара С. Сільська інтелігенція Наддніпрянської України другої половини ХІХ – на початку ХХ ст.: соціально-психологічні та етнокультурні характеристики: Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 09.00.12. К., 2008. 21 с; Його ж. Участь наддніпрянської сільської інтелігенції в українському національному русі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. Вінниця, 2006. Вип. 11. С. 66–69; Його ж. Сільська інтелігенція Наддніпрянської України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: проблеми методології дослідження. *Наукові записки*. Серія: Історичні науки. Кіровоград, 2007. Вип. 10. С. 253–259.

¹²⁷ Шип Н. Интеллигенция на Украине (XX в.): Историко-социологический очерк. К., 1991. 172 с.

¹²⁸ Pudłocki T. Iskra światła czy korpusa Pochodnia? Inteligencja w Przemyślu w latach 1867–1939. Kraków, 2009. 523 s.

¹²⁹ Hoff J. Czas wolny mieszkank miasta galicyjskiego w XIX w. *Kobiera i kultura czasu wolnego*. Warszawa, 2001. S. 87–105; Mieszkańcy małych miast... 192 s.; Elity i ich rola... S. 237–247.

¹³⁰ Kamińska-Kwak J. Inteligencja województwa... 436 s.

¹³¹ Szwarz A. Kryteria i granice podziałów...; Inteligencja czy “warstwy oświecone?”...

¹³² Czepulis-Rastenis R. „Klasa umysłowa”. Inteligencja Królestwa Polskiego 1832–1862. Warszawa, 1973. 417 s.; Wzór osobowy inteligenta polskiego w świetle wspomnień pośmiertnych (1863–1872). *Inteligencja polska pod zaborami*. Warszawa. 1978. S. 158–175.

¹³³ Homola-Skańska I. Inteligencja galicyjska... S. 447–451; Homola I. „Kwiat społeczeństwa...” 454 s.

¹³⁴ Janowski M. Inteligencja wobec wyzwań... 271 s.

¹³⁵ Micińska M. Inteligencja na rozdwoju 1864–1918. Kraków, 2008. 232 s.

¹³⁶ Jedlicki J. O czym się mówi, gdy się mówi o inteligencji? *Inteligencja, tradycje i nowe czasy*/red. H. Kowalska. Kraków, 2001. S. 10–15; Kłopoty z inteligencją... S. 33–38.

¹³⁷ Molik W. Życie codzienne ziemiaństwa w Wielkoposce w XIX i na początku XX wieku. *Kultura materialna*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1999. 352 s.; *Inteligencja polska*... 612 s.

¹³⁸ Lisak A. Życie towarzyskie w XIX wieku. *Salony, bale, teatry*. Warszawa, 2013. 334 s.

¹³⁹ Łoziński Maja i Jan. *Życie codzienne arystokracji*. Warszawa: Dom Wydawniczy PWN, 2013. 296 s.

¹⁴⁰ Kowicka E. W salonie i w kuchni: opowieść o kulturze materialnej pałaców i dworów polskich w XIX w. *Poznań*, 2008. 302 s.

¹⁴¹ Wilk B. W «małym Wiedniu nad Wisłą»: życie codzienne Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej w

методологічних підходів до вивчення повсякдення та інтелігенції; використано для порівняння стратегій поведінки і стилю життя української і польської інтелігенції. Проблемам інтелігенції присвячені збірники наукових праць: «Інтелігенція і влада», «Inteligencja, imperium i cywilizacje w XIX i XX wieku», «Inteligencja polska XIX i XX wieku: materiały z wystawy i sesji naukowej», «Społeczeństwo, kultura, inteligencja: studia historyczne ofiarowane profesor Irenie Nomoli-Skapskiej».

Основу джерельної бази теми становлять матеріали Центрального державного історичного архіву України у Львові, відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, спогади, щоденники, автобіографії, листування. Цінним джерелом для дослідження життя інтелігенції є матеріали до біографічного словника І. Левицького, які зберігаються у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника й охоплюють понад 3500 імен. Ці документи допомагають віднайти маловідомі імена тих інтелігентів, які перебували за кулісами активного публічного життя. Важливо, що серед бібліографічних та інших нотаток І. Левицького, газетних вирізок трапляються автобіографії, приватні листи і документи, які стосуються різних сфер особистого життя (наприклад, повідомлення про одруження, смерть, народження дитини)¹⁴².

Джерела до вивчення повсякденного життя інтелігенції можна умовно поділити на такі групи: 1) еґо-документи (мемуарні джерела, епістолярій); 2) офіційні документи (метричні записи, медичні довідки, шкільні свідоцтва, дипломи, паспорти, статистичні дані); 3) матеріали преси і публіцистики, 4) художні твори.

Мемуарні джерела відображають особливості формування інтелігенції, соціальне походження, родинне виховання, здобуття освіти, професійну і

1867–1918. Kraków, 2008. 297 s.

¹⁴² Дашкевич Я. Матеріали І. О. Левицького як джерело для біографічного словника. *Історичні джерела та їх використання*. К., 1966. Вип. II. С. 35–53; Трегуб М. До питання видання покажчика архівних матеріалів біографічного словника І. О. Левицького (з рукописних фондів ЛННБ України ім. В. Стефаника). *Вісник Львівського університету*. Серія: книгознавство... 2008. Вип. 3. С. 278–288.

громадську діяльність, побут¹⁴³. Вони допомагають встановити зв'язки між подіями, доповнити відомості, виправити фактографічні неточності. В. Дільтей стверджував, що найповнішою формою історіографічного висловлювання є саме автобіографія¹⁴⁴. Показовими прикладами такої мемуарної літератури є спогади О. Барвінського, Є. Олесницького, А. Вахнянина, С. Шухевича, І. Макуха, П. Карманського, К. Трильовського, Б. Лепкого, С. Паньківського, Д. Богачевського, Уляни Кравченко, Н. Кобринської, Ф. Тарнавського та ін.

Важливу частину у мемуарах представників інтелігенції займають свідчення про період навчання. «Спомини з гімназійних часів мають у нашій пам'яті своє окреме місце і свою власну міру. Не одну, куди важнішу подію, з пізніших часів, забуваємо, а не раз дрібонький спомин із хлоп'ячих літ вирине з моря минулого [...], немовби це вчора було», – писав Б. Лепкий¹⁴⁵. Інтелігенти докладно описували учительський склад, умови навчання, згадували свої успіхи чи невдачі в навчанні, товаришів, перші кроки у громадсько-національних справах. Спогади про шкільні роки є доволі суперечливими та ілюструють на мікрорівні всю неоднозначність міжнаціональних відносин. З одного боку, це, зазвичай, ностальгійна розповідь про своє щоденне життя, про світ мирного співіснування, а з іншого, враховуючи національно-патріотичну перспективу – обов'язкове вказування на можливість чи неможливість здобути освіту рідною мовою, на національну ідентифікацію вчителів, на упереджене чи прихильне ставлення польських педагогів до українців¹⁴⁶. Спогади С. Шаха є чудовим прикладом таких мемуарів¹⁴⁷.

Важкодосліджуваною частиною повсякдення інтелігенції є приватне життя. Приватність належить до т. зв. закритого простору, який інтелігенти

¹⁴³ Баран О. Мемуари як джерело до вивчення побуту галицької сільської інтелігенції (кінець XIX – 30-і роки XX ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 17. С. 532–537; Її ж. Спогади С. Шухевича як джерело до вивчення побуту галицького сільського духовенства (кінець XIX – 30-х років XX ст.). *Галичина*. Івано-Франківськ, 2008. № 14. С. 433–437; Шологон Л. Автобіографії науковців і письменників Галичини кінця XIX – першої половини XX ст. як джерело до вивчення національно-культурного життя українців краю. *Українознавчі студії*. 2009. № 10. С. 161–171.

¹⁴⁴ Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. К, 2012. С. 25.

¹⁴⁵ Лепкий Б. Казка мого життя. Тернопіль, 2016. С. 202.

¹⁴⁶ Котинська К. Львів: перечитування міста. Львів, 2017. С. 40–41.

¹⁴⁷ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Царсько-Королівська Академічна Гімназія. Львів, 2010. 240 с.

залишали поза оглядом громадськості. У своїх спогадах і біографіях вони писали про своє навчання, товаришів, колег, громадські і професійні справи, рідше про дитинство, ностальгійні згадки про батьків і місцевість, де народилися. Відомості про дружину і дітей обмежувалися констатацією часу одруження/народження дітей, про можливі матеріальні негаразди або купівлю якогось майна, інколи згадки про хвороби/смерть дружини чи дитини.

Найкраще приватна сфера (сімейні, родинні, товариські стосунки) відображена у листуванні¹⁴⁸. У листах інтелігенти ділилися почуттями, радостями й розчаруваннями, турботами, спілкувалися з дружинами та дітьми, давали настанови, виявляли ставлення до національно-політичної та культурної ситуації в Галичині, до оточення, писали про своє здоров'я, приватно-інтимні стосунки¹⁴⁹. Так, Є. Олесницький, який їздив на лікування в санаторії Дрездена повідомляв В. Охримовича: «Лічення мені добре робить – скоротив вже 4 кільоваги – але живіт все стирчить ще – хоч жінка каже, що менший...»¹⁵⁰. Через привітальні листівки, в яких інтелігенти традиційно бажали один одному здоров'я та щастя, а також успіхів у професійній і національній праці, можна відтворити товариське коло спілкування¹⁵¹.

Приватне листування свідчить, що інтелігенти, часто стримані в офіційному й товариському житті, вдома були лагідними чоловіками й батьками. Як приклад можна навести фрагмент з листа О. Барвінської до матері, яка певний час перебувала в Чехії в родині І. Пулюя, навчаючи його дітей: «Вчора ми мали борщ на обід і на вечеру, та п. Пулюй зів 3 тарілки вечером, хотів ще їсти але боявсь, та і ті 3 не послужили ему. Він в дома досить веселий. Я сиджу при столі біля него, тож він добре пильнує, щоб я їла, а як нехочу брати, то насилу накине, а потім сьміють ся, що се вже на моїй тарілці, і

¹⁴⁸ Дрогобицька О. Епістолярна спадщина як джерело до вивчення побуту української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). *Вісник Прикарпатського університету*. Серія: Історія Івано-Франківськ, 2009. Вип. XVI. С. 111–117.

¹⁴⁹ ЦДІАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 32 (Лист Ю. Охримовича до В. Охримовича, 4.II.1916); Спр. 38. Арк. 11 (Лист М. Ганкевича до Ю. Бачинського, 1893).

¹⁵⁰ Спр. 73. Арк. 3 (Лист Є. Олесницького до В. Охримовича, 21.VII.1896).

¹⁵¹ Листи (1880–1935). До І. Белея. Бережани, 6 липня 1889 р. *Чайковський Андрій. Спогади...* Т. 2. С. 35; ЦДІАУЛ. Ф382. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 19 (Лист В. Бирчака до Ю. Романчука, 1901).

я мушу зісти»¹⁵². Листи А. Крушельницького до дружини переповнені надзвичайною тугою: «Як тільки ти приїдеш, половина мого змучення відпаде. Се так прикро приходити до пустих стін. Якийсь чоловік такий нещасливий. Навіть годі працювати»¹⁵³. Листування дає можливість простежити поведінку інтелігента в неформальних ситуаціях, що для історика є додатковою інформацією про мотиви тих чи інших рішень і вчинків.

Листи відображають тогочасну культуру спілкування. Чоловіки до дружин зверталися «Моя Дорогенька», «Кохана», «Серце», «Солодка Птасю». Дуже сентиментальними звертаннями відзначалися листи Антіна і Марії Крушельницьких, які через певні обставини тривалий час жили порізно. М. Крушельницька зверталася у листах до чоловіка «Коханий Тусько», «Коханенький Мій Туху», «Тунечко мій Любий», а він – «Нухо Моя» «Нюточко Моя». Листи закінчувалися відповідно – «Па, моя золотенька» «Цілую сердечно», «Цілую рученьки». У листах до батьків діти зверталися «Любий Татунцьо», «Дорога Мамунця». А закінчувалися шанобливим прощанням «Цілую руки, Дорогим Родичам», що було традиційним у тогочасному суспільстві, виховний ідеал якого спирався на повагу, послух і покору батькам і старшому поколінню. Товариші зверталися один до одного «Шановний Товаришу», «Любий Друже». Листи офіційного, напівофіційного характеру розпочиналися «Пане», «Високоповажний Пане Добродію», «Високоповажна Пані» або звертаннями за вченим ступенем «Високоповажний Пане Докторе», професією «Пане Меценасе» (до адвокатів), «Пане Професоре», посадою «Пане Посол», «Високоповажний Пане Раднику».

Однак особові матеріали мають суттєві недоліки. По-перше, це питання критерію відбору й аналізу документів і встановлення меж між збігами і закономірностями, загальним і частковим. По-друге, спогади чи щоденники писали не всі і навіть не більшість інтелігентів (особливо мало представників середини ХІХ ст.), тому їх не можна вважати репрезентативними для всієї

¹⁵² ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 42. Арк. 51 (Лист О. Барвінської до батька, 4.VIII.1900)

¹⁵³ ЦДАУЛ. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 46 зв. (Лист А. Крушельницького до дружини, 1913).

групи. По-третє, значний рівень суб'єктивності. Мемуари писалися для широкого загалу, тому часто інформацію та справжні судження в них могли свідомо приховати чи перекрутити, щоб виставити себе з вигіднішого ракурсу. Зважати треба й на властивості пам'яті: забувати деякі, навіть важливі, події, факти, людей, ідеалізувати певні періоди, що призводить до несвідомого викривлення інформації. Інтелігенти писали спогади, враховуючи національні погляди, що теж суб'єктивізує бачення багатьох подій, особливо тих, які стосувалися міжнародних відносин.

При дослідженні епістолярію теж виникає ряд проблем: дешифрування (поганий почерк, скорочення імен та прізвищ, пошкодження листів, відсутність датування або місцевості), необхідність встановлення контексту, односторонність (відсутність листів-відповідей), що утруднює реконструкцію подій. Тому в контексті цього дослідження деякі матеріали з джерел особового походження використані як ілюстрації індивідуальних сюжетів, а не для конструювання колективного образу інтелігенції.

Інтелігенцію, передусім у контексті національно-політичних орієнтацій та дискусій, емансипаційних процесів та професійної реалізації, відображено в пресі досліджуваного часу. Публіцисти обговорюючи діяльність інтелігенції, вказували на проблеми і недоліки усієї групи, та успіхи окремих її представників.¹⁵⁴ До періодичних видань, які висвітлювали повсякдення інтелігенції, її соціальне становище, належать часописи «Слово», «Діло», «Жіноче діло», «Руслан», «Галичанинъ», «Мета», «Правда», «Народ», «Літературно-науковий вістник», «Учитель», «Основа», «Свобода», «Gazeta Narodowa» та ін.

¹⁵⁴ Українські часописи Львова 1848–1939 /упоряд. М. Романюк, М. Галушко. Львів: Світ, 2002. Т. 2. 690 с.; Кость С. Жіноча преса. *Вісник Львівського університету*. Серія журналістика. 2007. Вип. 30. С. 123–140; Шологон Л. Спогади про видатних діячів української культури другої половини другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках періодичних видань Західної України. *Питання історії України*. Чернівці, 2006. Т. 9. С. 47–50; Ї ж. «Літературно-науковий вісник» (1898–1914) як джерело до вивчення національно-культурного життя українців Галичини кінця XIX – початку XX ст. *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. 2008. Вип. XIV. С. 93–100. Ї ж. Національно-культурне життя українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках часопису «Діло» (1922–1939 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського*. Серія: Історія. Вінниця, 2008. Вип. 13. С. 357–360.

Важливим джерелом до історії повсякдення галицької інтелігенції є художні твори (І. Франка, Н. Кобринської, А. Чайковського, Б. Лепкого, В. Барвінського, Д. Лукіяновича, А. Крушельницького, М. Павлика), які відображають атмосферу епохи, певні загальні рамки досвіду, конструювали певні образи інтелігенції. Фотографія як історичне джерело містить у собі, насамперед, евристичний потенціал (що зображено?, коли?). Однак візуальні джерела не відображають об'єктивну реальність, не володіють єдиним набором смислів, при їх дослідженні потрібно знати історичний контекст, а для встановлення дійсності необхідна вербальна інформація. В роботі фотографії використані як ілюстрації.

Таким чином, в історіографії життя української інтелігенції, найчастіше, дослідники розглядають в контексті її соціально-професійної структури, професійної, громадсько-культурної діяльності. Останнім часом з'являються праці, які розкривають побут і дозвілля інтелігенції. Малодослідженим залишається її повсякдення як складна система життєвих обставин, приватних і професійних відносин, в яких перебували інтелігенти, їхніх емоцій, суджень, цінностей. Основними групами джерел для вивчення повсякденного життя інтелігенції є приватне листування, мемуари, преса, художня література. Зважаючи на велику частку суб'єктивних оціночних суджень і певні фактологічні неточності, усі вони потребують від історика критичного підходу. Іншу трудність створює уривчастість відомостей, samozrozumilist' для авторів листів лаконічних тверджень, тоді як для історика вони є закритими. Рациональним подоланням цих труднощів є комплексний підхід до використання джерел. Найпростішою для вивчення є дозвіллево-побутова сфера повсякденного життя, тоді як приватно-світоглядні аспекти повсякдення інтелігента досліджувати значно важче. Трапляється, що інтелігенти цілком усвідомлено прагнули захистити від сторонніх очей деякі аспекти особистого життя, приховати справжні почуття, думки чи емоції. Історик бачить їх хіба що «поміж рядками», в окремих словах, характері вітань і прощань у листах.

Розділ 2

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

2.1. Соціальне походження та родинне виховання

Соціальні трансформації та зміна традиційних соціальних ролей як наслідок модернізаційних процесів у другій половині XIX ст. породило нові зразки виховання, в якому брали участь батьки, школа, навколишнє оточення. Особливо чутливою до нових викликів часу була інтелігенція, яка усвідомлювала свої завдання у вихованні молоді, творила і поширювала образ модерної людини – освіченої, мислячої, активної, продуктивної, з власною системою цінностей і життєвими цілями, позбавленої «старих» упереджень, страхів і забобонів. У середовищі інтелігенції виховні ідеали набули передусім патріотичного забарвлення. На ґрунті цього постала проблема практичного впровадження в життя нового типу виховання людьми, які виростили ще на традиційній світоглядній основі. До дискусії потрапили важливі питання поширення освіти серед селянських дітей і допомога їм в асиміляції з міським середовищем; мова повсякденного вжитку як чинник національного виховання; гендерний аспект виховання й освіта жінок.

Найпершим місцем становлення світогляду інтелігентів був батьківський дім. Автори спогадів, з перспективи прожитих років, розпочинали свою історію найчастіше з описів місцевості, де народилися і де минуло дитинство, родинної оселі та її мешканців. Образ «малої батьківщини» набував ідеального, ціннісного забарвлення, чогось назавжди втраченого. На ідеалізацію спогадів інтелігентів про дитинство і рідну місцевість впливало декілька факторів. По-перше, природний сентимент до батьківського дому і все, що з ним пов'язано, особливо в людей похилого віку. По-друге, інтелігенти після закінчення навчання у більшості випадків залишалися працювати у великому місті або переїжджали в іншу місцевість, де серед професійних і сімейних обов'язків,

щоденної рутини, внаслідок малорозвиненої транспортної інфраструктури, втрачався зв'язок із батьківським домом (особливо після смерті батьків), відновити який могли вже тільки в пам'яті (уяві)¹⁵⁵. У спогадах інтелігентів «мала батьківщина» прив'язана до могил батьків і найближчих родичів¹⁵⁶.

По-третє, інтелігенти писали спогади наприкінці свого життя, що у багатьох випадках збіглося з воєнними та післявоєнними роками, і, відповідно, змінами усталеного порядку життя, як на державному, політичному рівні, так і на щоденно-побутовому. «Пізніше довелось мені деінде, далеко від Поділля, пробивати, а проте воно стоїть мені до нині перед очима. Не визначається воно різноманітністю або мальовничістю, а є в моїй уяві красніше і принадніше від тих чарівних околиць, що я наоглядався їх досить у моїх подорожах по світі. [...] А нині (серпень 1916 р. – розпал наступу російських військ під командуванням генерала О. Брусилова – *О. Г.*), коли це пишу, те Поділля в руках неприятеля, під московською займанщиною, зпід якої правдоподібно вже не видобудеться», – писав Є. Олесницький¹⁵⁷. Звернення у спогадах до дитинства та юності було спробою за допомогою пам'яті повернути, якщо не щасливі безтурботні часи, то хоча б звичні і зрозумілі.

Батьківське виховання заклало фундамент майбутнього світогляду, формувало бачення навколишнього світу, задавало орієнтири для професійної та громадської діяльності¹⁵⁸. Життєвий шлях інтелігента визначався (хоч і не остаточно і міг змінюватися під впливом різних обставин) соціальним походженням, рівнем матеріального достатку батьків, вихованням, батьківським прикладом.

Родина відігравала важливу роль у функціонуванні суспільства. До її складу, у більшості випадків, входило більше, ніж два покоління (батьки-діти).

¹⁵⁵ Смаль-Стоцький С. Немолів. (Спомини). Львів, 2013. С. 7.

¹⁵⁶ Смаль-Стоцький С. Немолів... С. 7; Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Львів, 2011. С. 162.

¹⁵⁷ Олесницький Є. Сторінки... С. 161–162.

¹⁵⁸ ЦДІАУЛ. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 3 (Мемуари С. Паньківського...); ЛННБУ. Ф. 167. Спр. 975. Арк. 1 (Лист О. Дейницького до І. Левицького, Львів, 1896; М-ській. Изъ села (Нѣчто объ образованіи нашихъ дѣвочекъ. *Слово*. 1877. Прилога къ 37 и 38 чч.

Вона включала в себе як ближчих (дідусі-бабусі, тітки-дядьки), так і дальніх родичів. У родинях існувала внутрішня ієрархія, яка регулювала стосунки між її членами. Модель виховання хлопців і дівчат у галицькому суспільстві різнилася. Коли хлопців готували до активної громадської і професійної діяльності, то дівчат до ролі матері і дружини, яка б згодом могла виховувати дітей, бажано в національному дусі¹⁵⁹. Найважливішу роль у сім'ї відігравав батько як її голова і годувальник. Діти виховувалися у суворому послусі і повазі до батьків, однак тісніші і тепліші стосунки зазвичай були саме з матерями: «До тата ми такої сміливості не мали, хоч і тато ані не кричав на нас, ані не сердився»¹⁶⁰.

З точки зору соціального походження можна визначити три групи, в яких формувалася інтелігенція: селянські родини; сім'ї інтелігенції (священиків, учителів, службовців, адвокатів, лікарів), діти яких ставали інтелігентами в другому поколінні; дрібна шляхта. Соціальне походження інтелігенції було тісно пов'язане з територіальним. Зважаючи на професійну диспропорцію у структурі галицького суспільства, переважання поляків і євреїв у містах, більшу частину інтелігенції становили вихідці із сільської місцевості¹⁶¹. Така статистика ґрунтується на віросповідних відмінностях, а не на національній ідентифікації, адже говорити про національну свідомість селян у ХІХ ст. можна

¹⁵⁹ Про гендерні стереотипи у вихованні дітей, дискусії про суспільне і національне призначення жінки в тогочасній громадській думці є певна кількість напрацювань. Дет. див.: Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939. К., 1995. 424 с.; Вараниця А. Гендерний аспект виховання у Східній Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Серія: історія. Тернопіль, 2013. Вип. 2, ч. 1. С. 26–34; Маланчук-Рибак О. Ідеологія і суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст. Чернівці, 2006. 500 с.; Черчович І. Емансипація жінок в інтепретаціях національної еліти Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ століть. *Українознавчий альманах*. К., 2013. Вип. 14. С. 86–89; Її ж. Жінка в родині греко-католицького священика у Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ століття. *Історія релігії в Україні*. Львів, 2012. С. 503–516. Її ж. Українки у Львові на початку ХХ століття: у світлі щоденних практик. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Серія: історія. Тернопіль, 2013. С. 13–19; Її ж. Емансипаційні ідеї vs консервативні практики: жінки у середовищі української інтелігенції Галичини зламу ХІХ–ХХ століть. *Українські жінки у горнилі модернізації* / ред. О. Кісь. Харків, 2017. С. 32–51.

¹⁶⁰ Лепкий Б. Казка... С. 28.

¹⁶¹ Magocsi R. Galicia: a multicultural land. Toronto, 2005. P. 126; Галібей М. Міщанство Львова. *Наши Львів: Ювілейний збірник 1252–1952*. Нью-Йорк, 1953. С. 49–61; Осередчук М. Громадський простір Львова на зламі ХІХ–ХХ століть. *Гуманітарний журнал*. 2013. № 3. С. 120.

лише зі значною часткою умовності¹⁶². Для нечисленних українських міщан турбота про формування власної освіченої верстви не була пріоритетом і головною цінністю¹⁶³. Дослідження соціального походження інтелігенції ілюструє деформацію соціальної і професійної структури українського суспільства.

Більша частина інтелігентів були вихідцями із селянських і священицьких родин. Коли на середину ХІХ ст. серед випускників Львівської духовної семінарії налічувалось 71,4 % синів священиків, що свідчило про традиційне поповнення душпастирів зі свого ж середовища, то перед Першою світовою війною ситуація змінилася майже з точністю до навпаки – синів не-священиків було 73,68 % (при цьому 42,1 % синів селян)¹⁶⁴. У 1896 р. до гімназії в Перемишлі записалося 363 учні, з них: 92 – сини священиків, 128 – сини селян, 55 – сини міщан і ремісників, решта – учителів і урядників¹⁶⁵. Серед студентів-українців Львівського університету в 1900–1914 рр. дітей селян було 18–42 %, священиків – 17–26 %, державних службовців – 16–25 %¹⁶⁶.

Упродовж ХІХ ст. в середовищі інтелігенції чітко простежується тенденція до збільшення частки селянських дітей, відповідно, з 14,1 до 44,5 %¹⁶⁷. Державні реформи австрійської шкільної системи, зокрема впровадження обов'язкової безкоштовної початкової освіти для дітей віком 6–14 років, посприяли тому, що освіта стала важливою складовою виховного ідеалу. У цей період сільськогосподарська продукція цінувалася і продавалася дорожче, ніж, наприклад, у міжвоєнний період, тому селянин середнього господарства міг дозволити собі відправити сина на навчання до гімназії¹⁶⁸.

¹⁶² Wolff L. The idea of Galicia. History and fantasy in Habsburg political culture. Stanford, California, 2010. P. 10.

¹⁶³ Баран О. Джерела і шляхи формування... С. 423.

¹⁶⁴ Глистюк Я. Генеральна греко-католицька семінарія у Львові 1848–1914: інституційна та соціальна історія: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2008. С. 10.

¹⁶⁵ Руска гімназія въ Перемишлі. *Діло*. 1897. Ч. 110. 9 (21) липня.

¹⁶⁶ Благий В. Студентство Львівського університету... С. 10.

¹⁶⁷ Мисак Н. Українська інтелігенція Галичини напередодні Першої світової війни: соціальне походження. *Військово-науковий вісник*. 2005. Вип. 7. С. 191–202; Пеленський З. Між двома конечностями: Причинок до соціології українського національно-визвольного руху в Західній Україні між обома світовими війнами. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен, 1974. С. 514–515.

¹⁶⁸ Пеленський З. Між двома конечностями... С. 515.

Доступ до освіти, відкриття культурно-освітніх товариств та осередків, читалень, просвітня діяльність священників і світської інтелігенції, зміна ставлення громадськості до освіти сприяли тому, що діти селян часто прагнули залишити важку працю на землі, яка не давала ні добробуту, ні певного становища, а шукали задоволення матеріальних, культурних, моральних і навіть егоїстичних потреб в розумовій праці, адже освіта на той час була ознакою вищості. Молодих людей з села приваблювало життя у місті, в якому, як їм здавалося, зосереджувалися усі цивілізаційні блага: гарні харчі, модний одяг, нові цікаві розваги, більша свобода поведінки, множинність виборів¹⁶⁹.

Освіта давала шанс вийти поза межі свого соціального середовища, досягнути високого соціального статусу, побудувати кар'єру¹⁷⁰. «Ставши «академіком», я вийшов на широку арену життя і треба було поводитися як «зрілий мужчина-інтелігент». Це власне був час, коли я фактично зі селянина зробився інтелігентом», – писав І. Билина¹⁷¹. Така перспектива приваблювала дедалі більше дітей селян¹⁷². Утім, як влучно зауважив Я. Парандовський у романі «Небо пломеніє», завдяки талантам, освіті, праці і заслугам можна було піднятися тільки на дві третини соціальної і кар'єрної драбини, а на її верхівку здійсмалися ті, хто мав титули, маєтки і предків¹⁷³. Повністю зруйнувати соціальну кастовість галицького суспільства було тоді неможливо.

Заохочувала селянських дітей продовжувати навчання після народної школи місцева інтелігенція – вчителі, священники або освічені родичі, які бачили в них хист до науки. В селі найчастіше це були священники¹⁷⁴. Рух за підтримку талановитої молоді був необхідною частиною діяльності

¹⁶⁹ Портнова Т. Любити і навчати... С. 180.

¹⁷⁰ Дописувач «Мети», син селянина, розповів свою і двох братів історію сходження по соціальній драбині: «Зь дому окрім віри святої і доброго проводу, ми більше нічого не одержали, бо родичі були бідненькі. Вже зь перших шкільних літ мусіли ми на себе заробляти та й до біди привикати. [...] Однакож завше веселі. Пхались ми на передь, якь мога, и Богъ поблагословивъ наше діло; бо одинь вийшовъ на лікаря, я оставъ попомъ, а третій викерувавъ на пана (одруживъ з донькою багатого броваря, по смерті якого успадкував його справу. (Денись зь-надъ Серета. Коваль клепле, поки тепле. *Мета*. 1863. Т. 1. № 1. Вересень. С. 50).

¹⁷¹ Билина І. Моя сповідь (Зі споминів інтелігента сільського походження). Тернопіль, 1928. С. 60.

¹⁷² Заревич Ф. Хлопська дитина. *Вечерниця*. 1862. Ч. 9. 29 марта. С. 67.

¹⁷³ Парандовський Я. Небо пломеніє. Львів, 1978. С. 83.

¹⁷⁴ Макух І. На народній службі. Спогади. К., 2001. С. 11.

інтелігенції, яка намагалася розширити свою соціальну базу, влити в національних рух нові сили, взяти участь у формуванні майбутнього покоління інтелігенції. Священик Ф. Тарнавський утримував у себе інструкторів (студентів університету), які допомагали готуватися до вступу в гімназії його синам і «якнайспосібнішим хлопцям з села». Підготовлених хлопців він особисто віз на вступні іспити¹⁷⁵.

Допомагав «стати на ноги» талановитій молоді і Б. Лепкий. До нього в Краків, де він займався викладацькою діяльністю, приїздили сільські хлопці з рекомендаційними листами від священиків. У таких випадках Лепкий нікому не відмовляв, надавав притулок і протекцію. До прикладу, «квартирантом» Лепкого був художник М. Бойчук. Л. Лепкий згадував, що після малювання М. Бойчук любляв приймати ванну та йти спати. Одного разу він заснув у ванні і затопив сусідів на нижньому поверсі¹⁷⁶. І. Бірчака після закінчення початкової школи батько хотів залишити вдома «при господарстві», але вчитель наполегливо радив віддати сина в гімназію. Після смерті батька мати Бірчака хотіла забрати сина з Коломийської гімназії, бо не могла платити за його навчання, але директор Т. Білоус наполіг, щоб той залишився та опікувався Бірчаком до кінця навчання; за його стараннями він постійно отримував «лекції» «за харч і квартиру»¹⁷⁷.

Ставлення селян та інтелігенції до освіти різнилося. Адвокат І. Макух у спогадах писав, що однією з причин неохоти посилати дітей до вищих шкіл був страх, щоб вони не стали «безбожниками» (страх виник з поширенням радикальних політичних течій)¹⁷⁸. Частина селян вважала здобуття освіти порожньою тратою часу, який можна використати для роботи «в полі» чи

¹⁷⁵Тарнавський Ф. Спогади. Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священницьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині XIX сторіччя і першій декаді XX сторіччя. Торонто, 1981. С. 184–185.

¹⁷⁶ Лепкий Б. Казка... С. 346–347.

¹⁷⁷ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 266. Арк. 1 (Автобіографія Бірчака І., 1901).

¹⁷⁸ Макух І. На народній службі... С. 10.

випасання худоби¹⁷⁹. Інша частина прагнула «дати освіту» своїм дітям як умову кращого життя, або реалізувати в дітях власні амбіції: «Школа не тільки для панів та жидів. Нехай-но туди і хлопська дитина загляне»¹⁸⁰. У сім'ї вчителя О. Заболотного зіткнулися суперечливі погляди мешканців села на освіту сина: коли в матері було на думці «коби вивчив ся у люди – а тоді буде по панськи жити», то батько вважав, що син «марнують ся на шкільній лавці. Єму видало ся, що у мене великий дар до господарки»¹⁸¹. Втім багато селян прагнули відправити синів, зазвичай старших (бо молодші мали займатися господарством), навчатися в гімназії. Гімназист ставав об'єктом гордості для селянської родини, до нього зверталися односельці за порадою, прочитати листа чи газету¹⁸².

Незважаючи на те, що в місті діти вели «панське життя», під час канікул вони були змушені допомагати батькам, працювати в полі, на відміну від міщанських дітей і дітей священиків, які проводили канікули «на прогуляках, купелях, забавах»¹⁸³. Навчання в місті формувало свідомість нової суспільної належності, відчуття власної важливості, з наслідуванням зовнішніх ознак (одяг, постава, проведення дозвілля, відповідне товариство), нових звичок і культури поведінки: «Я, розуміється, приїхавши зо школи зі Львова, виглядав, принаймні, як професор з якогось університету», – писав Ф. Тарнавський¹⁸⁴. Молодь прагнула позбутися ознак власної селянськості – звільненням від забобонів, не дотриманням народних традицій і ритуалів, більш вільною поведінкою, демонстрацією «нових» уявлень про світ, змінами в матеріальній

¹⁷⁹ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 266. Арк. 1 (Автобіографія Бірчака І., 1901); Зварич П. Спомини (1877–1904). Вінніпег, 1976. С. 21; Маковей О. Ласка. *Твори: в 2 т. К.*, 1990. Т. 2. С. 348–353.

¹⁸⁰ Смаль-Стоцький С. Немолів... С. 60.

¹⁸¹ Заболотний О. На шкільних фєриях. *Руслан*. 1905. Ч. 258. 19 листопада (1 грудня).

¹⁸² Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 78.

¹⁸³ Яц. Іл. Ред. На вакаціях. *ЛНВ*. 1901. Кн. IV. Квітень. С. 266.

¹⁸⁴ Тарнавський Ф. Спогади... С. 26; Проблему нерозуміння нової поведінки гімназистів-селян родинною описав О. Маковей в оповіданні «Весняні бурі». Головний герой, приїхавши додому на вакації, побачив зруйновану альтанку, яку він власноруч змайстрував, поламани каштани і акації, які він насадив, щоб створити затишну домашню відпочинкову зону для сім'ї. Впродовж осені родичі зносили в альтанку сухе листя і бур'ян, лавки порубали на дрова, а молоді дерева поламала худоба: «Пояснили йому, що в пізню осінь і тепер навесні треба було худобу вигнати на траву в городі, а худоба, звичайно дурна, не розуміється на панських примхах, на «гальтанах» та «вакаціях». (Маковей О. Весняні бурі. *Твори...* С. 185).

культури, відмежуванням від селянського середовища¹⁸⁵. Але водночас втрачався зв'язок з домом: «Тоді теж між мною і родиною наче щось пірвалося і рвалося з кожним роком більше», – згадував І. Билина, якого вже не влаштовував звичний уклад життя на селі, куди він повертався на вакації. Тому на канікулах він більшість часу гостював у священника, вчителя, «колеґ» або на прогулянках¹⁸⁶.

Від своїх «селянських предків» молоді інтелігенти переймали прагматичний спосіб мислення, розсудливість, реалізм, обережність¹⁸⁷. Діти селян проходили триваліший і складніший шлях до «міста», освіти й відповідного статусу, аніж діти священників. Діти греко-католицького духовенства, урядників чи інтелігенції вже з дому отримували певний освітній рівень, матеріальний старт та усвідомлення «інакшості», власної «інтелігенції» (священницьким дітям часто навіть не дозволяли бавитися зі селянською діворою). У спогадах про В. Старосольського його син Юрій писав, що в період навчання в Ярославській гімназії його батько дружив з дітьми селян і незаможних міщан, але як син судового урядника високого рангу у своїй поведінці залишався «панською» дитиною¹⁸⁸. Вихідці зі селянських родин повинні були долати матеріальні труднощі, суспільні упередження та стереотипи, соціальну різницю з товаришами вищого походження¹⁸⁹. Так, до другої половини ХІХ ст. в консервативному галицькому суспільстві побутувала приказка «Не дай Боже з хлопа пана», що мало вказувати на елітарність освіти, привілею «вищих» станів, тоді як призначення селян – робота «на землі», а їхня «освіченність» нікому користі не принесла б¹⁹⁰.

Подекуди «боротьба за виживання», «за статус» у «великому» місті могла тривати все життя. Втриматися у місті інтелігенції селянського походження

¹⁸⁵ Зварич П. Спомини... С. 28; Портнова Т. Любити і навчати... С. 187–188; Павлик М. Пропаща людина. Михайло Павлик. Оповідання. Чернівці, 1909. С. 131.

¹⁸⁶ Билина І. Моя сповідь... С. 22, 35; Смаль-Стоцький С. Немолів... С. 61.

¹⁸⁷ Рудницька М. Статті – Листи – Документи. Львів, 1998. С. 201.

¹⁸⁸ Старосольський Ю. Шляхами предків. ЗНТШ. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1991. Т. 210. С. 24.

¹⁸⁹ Маковей О. Весняні бурі... С. 181.

¹⁹⁰ Заревич Ф. Хлопська дитина. Вечерниця. 1862. Ч. 1. 8 лютого.

було вкрай важко через професійну та національну конкуренцію. У більшості випадків вони поверталися в село вчителями і провадили життя напівінтелігента-напівселянина (наприклад, низьке фінансове забезпечення галицьких народних вчителів змушувало тримати домашню худобу та обробляти поле). Хто не міг переступити через «гордість» та «інтелігентний статус», був приречений на нестатки. За умов скрутного матеріального становища й обмеження соціальної мобільності на селі освіта могла викликати не моральне задоволення, а почуття відчуження, заздрості, апатії¹⁹¹.

Однак існували і протилежні життєві сценарії, коли селянському сину вдавалося вийти далеко поза межі середовища свого соціального походження і здобути високий професійний і суспільний статус. Наприклад, М. Фірманюк походив із селянської родини, був виключений з гімназії за поширення атеїстичних ідей, займався самоосвітою, заробляв репетиторством, завдяки наполегливості і працелюбності закінчив Львівський університет і став суддею в Снятині, що, за словами Н. Семанюк, «на той час для таких, як він, було винятком»¹⁹².

Особливе місце у формуванні інтелігенції належало греко-католицькому духовенству, яке з кінця XVIII ст. мало фактично монополію на визначення світоглядних і національно-політичних орієнтирів українського суспільства¹⁹³. Як писав І. Франко, «говорити про інтелігенцію перед скасуванням панщини у нас, то значить говорити про духовенство, бо ніякої другої інтелігенції у нас не було»¹⁹⁴. Жіноча інтелігенція у першому поколінні теж була вся священницького походження. Н. Кобринська писала: «Наша інтелігентна жінка буде найпевніше донькою або з мами доньки священика»¹⁹⁵. Завдяки йосифінській ідеології, зрозумівши свою відмінність від селянства, священники уможливили появу руського націоналізму, який вимагав наявності освіченої і ознайомленої з

¹⁹¹ Портнова Т. Любити і навчати... С. 184.

¹⁹² Семанюк-Черемшина Н. Спогади про Марка Черемшину. Львів, 1958. С. 22.

¹⁹³ Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині. *Ковчег*. Львів, 2003. Ч. 4. С. 81–82.

¹⁹⁴ Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції. *Зібр.тв.* К., 1980. Т. 26. С. 74–93.

¹⁹⁵ Кобринська Н. Руське жіноцтво в Галичині в наших часах. *Вибрані твори*. К., 1980. С. 305.

модерною культурою верстви¹⁹⁶. Вони сприяли розвитку освіти, створювали інституційну базу українського руху, підтримували зв'язки між містом і селом, були каталізатором обговорення національного питання в Галичині¹⁹⁷.

Священики прагнули дати добру освіту дітям, відправляючи синів учитися в духовні семінарії для продовження парохіяльної справи, яка приносила стабільні матеріальні доходи або, як казали, «давало найскорше кусень хліба» і соціальний статус¹⁹⁸. Перше покоління світських лідерів українського руху, яке перебрало цю місію від духовенства, як правило, походило зі сімей священиків. Відповідне виховання заклало в інтелігентів, найперше, релігійність, незважаючи навіть, на набуті з часом, відмінні світоглядні переконання¹⁹⁹. В. Охримович описав свої неоднозначні почуття до релігії: «Через цілий час гімназійних студій велася в моїй душі дуже завзята і прикра борба між чувствами релігійними котрі вщепила в мені моя мати а вільнодумними думками, бо я всею силою душі стремів до того, щоби собі виробити національний світогляд. Результат такий, що побіч гордого, наскрізь атеїстичного вільнодумного мозку маю покірне релігійне серце»²⁰⁰.

Дотримуючись традиції наступності поколінь, священики творили своєрідний замкнений клан, у руках якого було культурно-просвітне життя села, містечка, міста²⁰¹. На думку світських інтелігентів, така «попівська кастовість» позначилася на характері галицького суспільства – робило його клерикальним: «інакше й не може бути серед суспільности, котрої кождий член є або піп або попович, або щонайменше попівський зять, а більша часть

¹⁹⁶ Заярнюк А. Ідіоми емансипації. «Визвольні» проекти і галицьке село у середині XIX століття. К., 2007. С. 107.

¹⁹⁷ Himka J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. Montreal; Kingston, Ontario; London; Ithaca, 1999. P. 9; Глистюк Я. Генеральна греко-католицька духовна семінарія... С. 1.

¹⁹⁸ Кобилянська О. Апостол черні. Львів, 1994. С. 46.

¹⁹⁹ Лепкий Б. Казка... С. 234; Щербата М. Вплив релігії на формування національної ідентичності українців та особливості його відображення у працях С. Томашівського. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2009. Вип. 21. С. 51.

²⁰⁰ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2412. Арк. 20 (В. Охримович. Моя автобіографія, 1897).

²⁰¹ Заярнюк А. Надання «презенти» на парафію у др. пол. XIX ст.: соціальні та дискурсивні практики. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 9. С. 448–464; Шухевич С. Моє життя: Спогади. Лондон, 1991. С. 29; Барвінський О. Спомини з мого життя. Нью-Йорк, К., 2004. С. 63–64.

членів є і одно і друге і третє відразу»²⁰².

З кінця XIX ст. ситуація почала змінюватися. Одним із чинників змін стало кількісне розростання духовенства, що зумовило брак вільних парохій. Отримати будь-яку парохію ставало дедалі важче, не кажучи вже про великі та «прибуткові»²⁰³. Сини священників почали обирати життєвий шлях світського інтелігента. Скептичне ставлення до модерного українського націотворення, яке панувало у священничих колах другої половини XIX ст., спричинило загострену «українськість» наступного покоління, яке прагнуло відрізнятись рішучістю та дієвістю від батьків, реалізуватись у світських професіях²⁰⁴.

«Старше» покоління не завжди встигало за новими вимогами, не розуміло «новочасні» політичні ідеології і залишалося прив'язаним до ідей та бачень, сформованих у молодості. Політичні, кар'єрні прагнення, бажання зайняти «високий» соціальний щабель серед «нового» покоління часто не в'язалися з консерватизмом, боязню владних батьків – прихильників «тихої» культурно-просвітньої роботи серед «народу»²⁰⁵. Навіть «національно свідомий» батько братів Барвінських о. Григорій писав до сина Осипа в часи його навчання в семінарії, щоб «до жаднихъ партій не мѣшався». А сину Володимиру радив не займатись «непотребними працями, а то ще такими, котрі можуть ти бути въ твоєй промоції вредливі – ти молодий чоловікъ, потрібни ти добра репутація, рекомендація, відъ людей сталого становища, [...] нехай тамъ тії люди просвітою займаються, що суть на своїмъ сталомъ становищу, [...] отожь делікатно тре ти сполітикувати тай відъ того відступити, бо ти жадного непринесе пожитку»²⁰⁶.

²⁰² Охримович В. Кілька критичних думок про жите та розвій галицко-рускої інтелігенції. *Народ*. 1890. Чис. 21. С. 326.

²⁰³ Патронатъ и приходы. *Слово*. 1886. Чис. 113; Дет. див.: Заярнюк А. Надання «презенти»... С. 448–464; Колб Н. Проблема патронату й конкуренції в житті греко-католицького духовенства Галичини початку XX століття. *Історія релігій в Україні*. Львів, 2003. Кн. I. С. 285–291.

²⁰⁴ Аркуша О. Повсякденне життя... С. 213.

²⁰⁵ Яцків М. Огні горять. *Муза на чорному коні. Оповідання і новели. Повісті. Спогади і статті* /упор. М. Ільницький. К., 1989. С. 340; ЛННБУ. Ф. 97. Спр. 84. Арк. 8 (Лист І. Реваковича до Т. і С. Реваковичів, примітка Т. Реваковича, 24.IV.1894).

²⁰⁶ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 108. Арк. 2 (Лист Г. Барвінського до сина Осипа, 9.XII.1868); Арк. 36 (Лист Г. Барвінського до сина Володимира, 27.I.1874).

У другій половині ХІХ ст. «на греко-католицьких приходствах панував аристократично-польський дух», а розмовною мовою була польська, незважаючи на гостре відчуття своєї «непольськості», яке існувало в цьому середовищі²⁰⁷. С. Шухевич згадував, що його бабця залюбки говорила по-польськи, але «поляків на перехід не терпіла»²⁰⁸. Польська мова була звичнішою й поширенішою у повсякденному житті. Виховані в польськомовних школах, працюючи в польськомовному середовищі, читаючи польські праці і переклади наукових і художніх творів, її вживання інтелігенти часто обґрунтовували більшою зручністю для вираження думок²⁰⁹. Втім, коли мовне питання набуло національного забарвлення (мова мала стати маркером національної належності), то в приватному просторі воно не мало такого категоричного значення. Багато дружин і матерів інтелігентів, через відсутність жіночих навчальних закладів з українською мовою викладання, звикло розмовляти по-польськи. Згодом польська як мова повсякденного вжитку стала основною причиною звинувачення жінок у національній несвідомості і непатріотизмі²¹⁰.

У своїх спогадах К. Трильовський писав, що його батько, вважаючи себе русином, не читав українських творів і не співав українських пісень, а Шевченкового «Кобзаря» «взагалі не признавав», «бо як же його поезії різняться від польських, перейнятих шляхетським духом»²¹¹. Це приклад поширеного тоді серед духовенства квазі-аристократизму, прагнення до своєрідного вивищення над селянською масою. Завдяки йосифінським реформам греко-католицькі священники стали державними службовцями. Вони не могли уникнути впливу ані позиції, яку вони зайняли всередині державної

²⁰⁷ Трильовський К. З мого життя. Едмонтон; Торонто, 1999. С. 31; Вахнянин А. Споми́ни з життя (Посмертне видане). Львів, 1908. С. 22; Лепкий Б. Казка... С. 91; Будзиновський В. Латинка. *Нові шляхи*. 1931. Ч. 3; Наше теперішнє положення. *Діло*. 1883. Ч. 23. 26 лютого (10 марта); Дьдыцкий Б. Своєжиттьвыи записки Богдана А. Дьдыцкого. Львовъ, 1906. С. 2; Богачевський Д. На возі і під возом. Картини з життя вояка і правника. Торонто: Добра книжка, 1976. С. 19–21; Аркуша О. Повсякденне життя... С. 212.

²⁰⁸ Шухевич С. Моє життя: Спогади. Лондон, 1991. С. 60.

²⁰⁹ ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 86. Арк. 23 (Лист М. Ревакович до Т. Реваковича, 22.I.1897); Будзиновський В. Латинка...; Климентія П. Б. Сільські політики. *ЛНВ*. 1902. Річник V. Том XVII. С. 242–246.

²¹⁰ ЦДАУЛ. Ф. 372. Оп. I. Спр. 1. Арк. 3. (Автобіографічний нарис В. Охримовича, 1886).

²¹¹ Трильовський К. З мого життя... С. 34–36.

системи, ані мови тієї системи. Парохіяльне духовенство, відлучившись від «сільської культури», почало сповідувати нові матеріальні та ідеологічні принципи і прагнуло до зближення з «дворами». Це стало частиною ширшої соціальної трансформації греко-католицького духовенства і росту його соціального статусу²¹². На думку Я. Грицака, «квазідідичний» характер священничий стан отримав завдяки традиції спадковості, на подібні до шляхетського чи дворянського, що було важливим для підтвердження історичної тяглості і стабільного розвитку руської еліти²¹³. Функції «відпольщення» такої молоді могли виконувати інші особи. У випадку К. Трильовського – це був його вчитель²¹⁴.

Однак були зразки іншого (руського) національного виховання, заснованому на прикладі батьків²¹⁵: «Кінець-кінцем я ідуци до школи виніс з дому вже певні переконання; іменно: що треба бути Русином (хоть добре ще незнав того поняття) що тре по руски говорити», – писав В. Охримович²¹⁶. Щоб зрозуміти, чому частина священничих родин обирали для себе руську ідентичність, це питання слід розглядати на індивідуальному рівні. Цьому сприяло знайомство з представниками Руської Трійці під час навчання в семінарії, національне піднесення «Весни народів», захоплення русофільськими ідеями²¹⁷.

Значна частина священничих родин-династій виводили свій рід від дрібної шляхти, що свої давні традиції перенесли в нове середовище, як-от Барвінські, Бачинські, Білинські, Вербицькі, Витвицькі, Волянські, Ганкевичі, Головацькі, Гординські, Добрянські, Дольницькі, Ільницькі, Крушельницькі, Левицькі, Лопатинські, Лукашевичі, Матковські, Могильницькі, Огоновські, Олесницькі,

²¹² Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням. *Історичні есе*. К., 1994. Т. 1. С. 413–450; Турій О. «Попи і хлопи»: соціальна «доктрина» греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині XIX ст. *Ковчег*. Львів, 2001. Ч. 3. С. 297; Заярнюк А. Ідіоми емансипації... С. 92–103.

²¹³ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. К., 2000. С. 45.

²¹⁴ Трильовський К. З мого життя... С. 46.

²¹⁵ Барвінський О. Спомины... С. 42; ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 1848. Арк. 14 (Константин Левицький).

²¹⁶ ЦДАУЛ. Ф. 372. Оп. I. Спр. 1. Арк. 2 (Автобіографічний нарис...).

²¹⁷ Олесницький Є. Сторінки... С. 144.; ЦДАУЛ. Ф. 372. Оп. I. Спр. 1. Арк. 3 (Автобіографічний нарис...).

Попелі, Рудницькі, Яворські та ін. Дослідники Р. Делятинський і Л. Сливка стверджували, що 32% священників Станіславівської єпархії мали шляхетське походження²¹⁸.

Відчуття належності до шляхетського стану було властиве багатьом священницьким родам, які могли нострифікувати своє шляхетство в австрійській герольдії²¹⁹. На думку І. Сохоцького, більшість священницьких династій були нащадками боярських і шляхетських родин, які, щоб вберегтися від повної полонізації, посвятились духовному званню²²⁰. Незважаючи на обмеження соціально-політичних функцій, ускладнений матеріальними і формальними причинами процес легітимації, дрібна шляхта продовжувала зберігати свою ідентичність і передавати через покоління пам'ять про власне походження²²¹.

Щодо особливостей дрібношляхетського життя, то воно мало відрізнялося від селянського. Проте збідніла шляхта, зовнішньо втрачаючи власне походження, зберігала прив'язаність до шляхетських звичаїв, облаштування побуту, власний кодекс моралі, моделі поведінки, старалася тримати дистанцію від селян – одягалася інакше, мешкала окремо (у т. зв. загородах) та навіть «в церкві мала свій окремий кутик»²²². За спогадами В. Герасимовича, його бабця В. Шухевич з Левицьких була «аристократкою» і старанно дотримувалася родинних традицій. Її обтяжувало життя на селі з дітьми, а «її малою гадкою було, дістатись до якого небудь міста і там жити вигідно, по панськи»²²³. Кількість дрібної шляхти у Галичині коливалася в межах 260 тис. осіб, що

²¹⁸ Делятинський Р., Сливка Л. До питання про походження окремих священничих родів (на прикладі Станіславівської єпархії УГКЦ). *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрый пастор»*. 2015. Вип. 7: Богослов'я. С. 198.

²¹⁹ Терещенко Ю. Причинки до історії галицького консерватизму. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету*. Серія: Історія, економіка, філософія. 2000. Вип. 4. С. 14.

²²⁰ Сохоцький І. Що дали Греко-Католицька Церква та її духовенство Українському Народові. Філадельфія, 1951. С. 31.

²²¹ Делятинський Р., Сливка Л. До питання про походження... С. 200; Крушельницька Л. Рубали ліс... (Спогади галичанки). Львів; Нью-Йорк, 2001. С. 118–119; Кобилянська О. Аристократка. Режим доступу: www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?tid=2475, (31.03.2016).

²²² Епизоди изъ жизни молодого галицко-русского священника. *Слово*. 1879. Ч. 63. 9 (21) іюня; Коропецький І. Родина Коропецьких із Села Долини Товмацького повіту. *Альманах Станіславівської землі*. Нью-Йорк–Київ–Івано-Франківськ, 2009. Т. III. С. 751–753; Ślusarek K. Włościańscy i niewłościańscy mieszkańcy wsi galicyjskiej w XIX wieku. Wzajemne relacje. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*. Kraków, 1999. Zesz. 126. S. 122; Богачевський Д. На возі... С. 7–21.

²²³ ЛННБУ. Ф. 240. Спр. 6. Арк. 2 (з моєї едукції).

становило найбільшу частину шляхетського стану²²⁴. Але ця суспільна верства збереглася тільки на українсько-польському пограниччі, зокрема на Перемишльщині та Самбірщині. Решта дрібної шляхти під впливом різних життєвих обставин була асимільована ще раніше.

Інтелігент, пориваючи зі шляхетською родиною, приймав русько-українську ідентичність через нові європейські соціально-філософські віяння, релігійні доктрини, зміну гуманістичних цінностей та молодечий романтизм²²⁵. Траплялися випадки, коли інтелігенти соромилися шляхетського походження, як-от батько Є. Олесницького²²⁶. Виховання у шляхетських сім'ях закладало в інтелігентах такі риси, як непохитність, активність позиції, цілеспрямованість, подекуди нестримність і запальність, прямолінійність, джентльменство і своєрідну вишуканість²²⁷. Шляхетське походження не перешкоджало бути, за висловом Олесницького, «щирим українцем, а навіть визначним українським діячем»²²⁸. Представником «ходачкової шляхти» був адвокат А. Чайковський.

У другому поколінні інтелігенцію творили вихідці з різних професійних груп. Так, за підрахунками Н. Мисак, у другій половині ХІХ ст. діти державних службовців становили 10 %, однак їх частка поступово зменшувалася – до 8,3 % у 1913 р. Частка вихідців із сімей педагогів становила близько 8 %²²⁹. Цей показник можна вважати доволі високим, якщо врахувати незначний відсоток українських вчителів у професійній структурі галицького суспільства, їх соціальну незахищеність і низький рівень матеріального забезпечення, що обмежувало можливості дати освіту власним дітям²³⁰. Сім'ї представників вільних професій, безперечно, постачали кадри для поповнення інтелігенції, однак через свою нечисленність об'єктивно не могли відіграти тут істотну

²²⁴ Сливка В. Етносоціальний розвиток дрібної шляхти в Галичині (1772–1914 рр.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Івано-Франківськ, 2007. С. 10.

²²⁵ Антонович В. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. К., 1995. С. 78–90; Делятинський Р., Сливка Л. До питання... С. 196–211.

²²⁶ Олесницький Є. Сторінки... С. 139.

²²⁷ Трофимук М. Національна свідомість через призму життя і творчості Андрія Чайковського. *Андрій Чайковський. Спогади...* Т. 3. С. 338; Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів. Чикаго, 1967. С. 33.

²²⁸ Олесницький Є. Сторінки... С. 140.

²²⁹ Мисак Н. Українська інтелігенція Галичини... С. 8–9.

²³⁰ Мисак Н. Українські народні вчителі.. С. 191–200; Баран О. Джерела і шляхи... С. 425.

роль²³¹.

Виховання дітей в інтелігентних сім'ях відбувалося на межі публічних запитів і приватних зразків. Найперше постулювалося виховання працьовитості, організованості, почуття обов'язку перед «народною справою»²³². Інтелігенція, виховуючи дітей у національному дусі, прагнула створити династії інтелігентних родин, які б дотримувалися моделі життя «задня народу», на зразок польських шляхетських родів²³³. Досягнувши в житті певного статусу (матеріального, соціального та ін.) інтелігенти намагалися допомогти в цьому і власним дітям, що теж свідчило про певне тяжіння інтелігентів до «ошляхетнення» соціальної групи. В інтелігентних родинах важливою стала турбота про виховання таких традиційних для шляхти рис, як честь і гідність²³⁴.

Батьки мали прихований чи очевидний вплив на все життя інтелігента. «Для нас дітей був се живий приклад точности, обов'язковости і невсипучої праці», – згадував О. Барвінський про своїх батьків²³⁵. Батьки сприяли розвитку здібностей і зацікавлень у своїх дітей. Наприклад, адвокат і військовий діяч С. Шухевич писав, що сентимент до козаків і війська в нього зародився завдяки матері, яка часто розповідала йому історії про козаків, співала народних і військових пісень. Початкову освіту інтелігенти отримували, як правило, від батьків. Про це згадували С. Шухевич²³⁶, І. Крип'якевич²³⁷, О. Дучимінська²³⁸, Н. Кобринська²³⁹.

При виборі професії молодь керувалася не тільки власними, а й

²³¹ Мисак Н. Українська інтелігенція Галичини напередодні Першої світової війни... С. 201.

²³² Rudłocki T. Iskra światła... S. 383.

²³³ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 126. Арк. 1 (Лист О. Барвінського до дітей, 1892); Спр. 37. Арк. 2 (Лист Б. Барвінського до О. Барвінського, 1895).

²³⁴ Rudłocki T. Iskra światła... S. 384.

²³⁵ Барвінський О. Спомины... С. 42.

²³⁶ Шухевич С. Моє життя... С. 45.

²³⁷ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія). *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* / ред. Я. Ісаєвич, упор. Ф. Стеблій. Львів, 2001. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Вип. 8 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. С. 80.

²³⁸ Дучимінська О. Сумний Христос: повісті і оповідання. Львів, 1992. С. 154.

²³⁹ Кобринська Н. Автобіографія. *Вибрані твори*. К.: Дніпро, 1989. С. 319.

батьківськими бажаннями²⁴⁰. У тогочасній суспільній думці престижними професіями вважалися ті, які належали до державної служби та священничого стану, які завжди могли дати сталий і достатній для життя заробіток. Найбільший тиск на своїх дітей чинили священники, які спонукали синів йти вже торованим шляхом, а також для збереження родинних зв'язків у священничому середовищі, необхідних для вирішення різних проблем²⁴¹. Наприклад, С. Єзерський підкорився волі батька і вступив на богослов'я, хоча спочатку записався на філософський факультет Львівського університету. Під час навчання слухав «викладів філософічних», і згодом зміг здійснити своє бажання стати педагогом: будучи священником, став сталим учителем і професором теології в Золочівській гімназії²⁴². О. Нижанківський хотів займатися винятково музичною діяльністю, але «тверді життєві умови та й усвячена традиція священничого дому зробили своє. Остап пішов на теологію», що не завадило йому стати відомим композитором²⁴³. Дехто виступав проти впливу батьків на вибір професії дитиною, бо, на їхню думку, людина може бути корисною для громадськості, виконуючи тільки «любу для себе працю»²⁴⁴.

Отже, соціальне походження і родинне виховання було важливими факторами впливу на життя інтелігента. Найбільше інтелігентів походили зі священницьких і селянських родин. Причиною цього була насамперед чисельна перевага селянства над іншими верствами та духовенства над світською інтелігенцією. Моделі виховання інтелігенції були різними і залежали від соціального походження та індивідуального укладу життя кожної сім'ї. Спільною рисою для всіх соціальних груп було бажання батьків дати освіту своїм дітям, щоб згодом вони здобули краще соціальне та матеріальне становище. Дітям духовенства та інтелігенції було легше прокладати собі шлях до бажаного майбутнього, аніж селянським дітям, які змушені були боротися із

²⁴⁰ ЦДАУЛ. Ф. 366. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 35 (Лист Боберського В. до Боберського І., 1899).

²⁴¹ Колб Н. «З Богом... С. 109.

²⁴² ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 1165. Арк. 3 (Автобіографія Єзерського С., 14.I.1900).

²⁴³ Чарнецький С. Історія українського театру в Галичині. Нариси, статті, матеріали, світлини. Львів, 2014. С. 433.

²⁴⁴ Л. Хто може зробити нещасливим? *Руслан*. 1910. Ч. 52. 19 (6) марця.

соціальними та становими стереотипами, долати матеріальні труднощі, вчитися іншої манери поведінки та стилю життя. Переломним і болючим періодом для селянських дітей був час навчання, коли найбільше проявлялася їхня «інакшість». «Наука» змінювала світогляд селянських дітей, які починали приймати і розуміти свій новий статус, можливу місію, покладену на них у майбутньому. На загал, інтелігенти писали про дитинство як радісний період, який вони провели в оточенні близьких людей, сусідів, друзів. «Щасливий час» міг продовжуватися в гімназії, або закінчитися, коли виникли матеріальні труднощі чи проблеми з навчанням²⁴⁵.

2.2. Гімназійні та студентські середовища

Базовими освітніми закладами, де відбувалося становлення інтелігента, були гімназії, що свідчить про прерогативу гуманітарної освіти²⁴⁶. Реальні школи (Львів, Снятин, Тернопіль, Станиславів) не були популярними серед української молоді. До Першої світової війни інженерно-технічні професії не вважалися такими, що могли забезпечити відповідне соціальне становище, на відміну від державної служби чи душпастирування²⁴⁷. У гімназії інтелігенти робили перші кроки у громадсько-національних справах, розкривали свої таланти, обирали фах, отримували досвід, необхідний в подальшій діяльності, який впливав на формування їхніх амбіцій, життєвих принципів і планів²⁴⁸. Багато українців не могли здобути гімназійну освіту через переповненість місцевих гімназій²⁴⁹, великий конкурс при вступі²⁵⁰, дискримінацію за

²⁴⁵ В. Герасимович писав, що гімназійний період був для нього важким, бо мав труднощі з «наукою». (ЛННБУ. Ф. 240. Спр. 6. Арк. 2 (3 моєї едукції)).

²⁴⁶ Томенюк О. Педагогічна діяльність професора Юрія Полянського в Академічній гімназії Львова. *Матеріали і дослідження археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2009. Вип. 13. С. 325.

²⁴⁷ Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів, 2014. С. 169.

²⁴⁸ ЦДІАУЛ. Ф. 514. Оп. I. Спр. 102. Арк. 28–44. (Мемуари пртиста С. Паньківського); Siudut G. Warunki kształcenia inteligencji w lwowskich gimnazjach państwowych w dobie autonomii 1867–1914. *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura*. Studia z dziejow Lwowa /pod red. W. Żalińskiego i K. Karolczaka. T. I. Kraków, 1995 S. 80; Олесницький Є. Сторінки... С. 187.

²⁴⁹ Szkoły średnie. *Gazeta Narodowa*. 1895. Nr 27.

²⁵⁰ Франко І. Середні школи в Галичині. 1875–1883 pp. *Зібрання творів: у 50 т.* К., 1981. Т. 46. С. 424.

національною ознакою²⁵¹, брак коштів у сім'ї²⁵².

У 60-х рр. XIX ст. в Галичині була одна гімназія з українською мовою викладання – Львівська академічна гімназія (далі – ЛАГ), наприкінці століття було засновано ще три: в Перемишлі, Коломиї, Тернополі; в 1905 р. – у Станиславові²⁵³. Для порівняння на початку XX ст. тільки у Львові діяло сім державних класичних гімназій, з яких одна – з німецькою мовою викладання, одна – з українською, п'ять – з польською²⁵⁴. Гімназисти здобували класичну освіту з акцентом на вивченні мов: грецької, латинської, німецької, польської, а в українських гімназіях – української. Основними предметами також були історія, релігія, географія, математика, фізика, природознавство, філософія, інколи ще логіка та психологія; додатковими – каліграфія, малювання, музика, французька мова (або інші сучасні мови), стенографія, руханка²⁵⁵.

Навчальний рік у гімназіях складався з двох семестрів: осіннього (вересень-січень) і весняного (лютий-червень). Організація навчального процесу тісно пов'язувалася з релігійними і державними святами – учні звільнялися від занять під час римо-католицьких і греко-католицьких свят, на три дні на «реколекції» під час Великого посту, два дні для сповіді на початку і в кінці навчального року, дні іменин цісаря Франца-Йосифа (4 жовтня) і цісареві Єлизавети (19 листопада)²⁵⁶. Релігійне виховання займало вагоме місце в системі тогочасної гімназійної освіти. Гімназисти зобов'язувалися брати участь у всіх святкових літургіях і спільних молитвах двічі на день. У кожному класі висіло розп'яття, а в деяких були невеликі вівтарі. Навчальний рік починався і закінчувався урочистими богослужіннями. Адміністрація школи дбала про те, щоб усі учні сповідалися, причащалися та щоденно молилися²⁵⁷.

²⁵¹ Мисак Н. Українська інтелігенція... С. 9.

²⁵² Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 88.

²⁵³ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 159.

²⁵⁴ Початкова і середня освіта / Культура і мистецтво. *Історія Львова у трьох томах* / ред. Я. Ісасвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів: Центр Європи, 2007. Т. 2. С. 338–339.

²⁵⁵ Кухар Р. До блакитних вершин. Перша Українська Академічна Гімназія у Львові в історичній перспективі. Лондон, 1981. С. 49.

²⁵⁶ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 152. Арк. 8 (Лист О. О. Барвінського до матері Євгенії, 1906); Початкова і середня освіта... С. 340.

²⁵⁷ Курляк І. Українська гімназійна освіта в Галичині (1864–1918). Львів, 1997. С. 27.

Більшість учнів гімназій походили з провінції²⁵⁸. Після початкової школи їх відправляли на навчання в місто. Це була радісна і водночас сумна подія, особливо для матерів, адже повернутися додому їхні діти могли лише на канікули²⁵⁹. Процес відривання від села і батьківського дому зумовлював чимало труднощів і був доволі болючим. Насамперед це стосувалося відвикання від звичного способу життя на селі та адаптації до всього нового та незвичного. Місто, вибудоване в уяві ідеальним культурним і політичним осередком, при зіткненні з реальністю (зовнішній польський характер міста, належність українців здебільшого до соціальних низів, замкнутість інституцій) швидко розвіював цей образ²⁶⁰.

Додатковою трудностю були етносоціальні протиріччя в краю. Гімназії в Галичині були багатонаціональними. Вихідців із села могли зневажати ровесники і гімназійні професори через національну належність, невміння поводитися в товаристві, убогий одяг²⁶¹. Втім, шкільна адміністрація намагалася не допускати до розпалення міжнаціональних конфліктів у межах школи. Про такий епізод згадував Є. Олесницький. У гімназії, де він навчався, щорічно влаштовували благодійні концерти «на дохід убогої молоді», в організації яких брали участь учні всіх національностей. Одного року поляки наполягли, щоб запрошення і програми надрукували тільки польською мовою, що обурило українських гімназистів, які вирішили бойкотувати захід. Польські учні зайнялись організацією заходу самостійно та дирекція гімназії врешті-решт заборонила проводити концерт²⁶².

У більшості випадків інтелігенти наголошували, що національних суперечок між учнями не було. Вони зав'язували між собою товариські та дружні стосунки, а коли й траплялися конфлікти, то на побутовому рівні і

²⁵⁸ Початкова і середня освіта... С. 338–339.

²⁵⁹ Черногірський Ю. До школи. *Діло*. 1903. Ч. 134; ЛННБУ. Ф. 240. Спр. 30. Арк. 1. (Лист Герасимович Є. до доньки Галини, 1912).

²⁶⁰ ЦДАУЛ. Ф. 664. Оп. I. Спр. 27. Арк. 5-5 зв. (Лист Олесницького Є. до Реваковича Т., 1905); Лепкий Б. Казка... С. 290; Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 171.

²⁶¹ Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 78; Стефаник В. Автобіографія. *Василь Стефаник у критиці і спогадах: статті, висловлювання, мемуари*. К.: Дніпро, 1970. С. 229.

²⁶² Олесницький Є. Сторінки... С. 186.

швидко залагоджувалися²⁶³. Різниця полягала тільки в тому, що «одні ходили до костела, де співали «Боже цось Польскен», а інші до церкви, де співали «Боже буди покровитель» або «Пречистая Діво Мати»²⁶⁴. Однак, як згадував К. Студинський, відчувалася своєрідна погорда польських учнів через те, що «маєткові відношення в хаті їх батьків були куди кращі»²⁶⁵. Інколи учні не знаходили спільної мови. Так, газета «Руслан» повідомляла про спробу самогубства львівського гімназиста «іzza незгоди та лихого пожиття з товаришами»²⁶⁶.

Міжнаціональні конфлікти серед гімназійної молоді частіше траплялися у Львові. Як зауважував Ф. Тарнавський, що, незважаючи на «мішанину народностей», студентське життя в Золочівській гімназії було кращим, ніж львівських гімназистів: «Взагалі студенти жили там (в Золочеві – *О. Г.*) як одна родина й одні одних відвідували»²⁶⁷. С. Паньківський, який під час навчання у ЛАГ брав участь у бійках з учнями-поляками, вказував декілька причин такої ситуації, зокрема сам статус Львова – політичного центру, де «політика захоплювала всіх», загострюючи національні протиріччя²⁶⁸. Насправді, причиною частих сутичок між польськими і руськими гімназистами Львова був неналежний контроль адміністрації ЛАГ позашкільної поведінки своїх учнів²⁶⁹.

Облаштування побуту й дозвілля гімназистів значною мірою залежало від їхнього матеріального забезпечення. У місті дітей влаштовували «на стацию», де одразу домовлялися з господарями про ціну за житло і харчування (пересічно 70 золотих ринських на рік)²⁷⁰. Менш забезпечені частину плати за житло віддавали в натуральному еквіваленті (мука, хліб, масло, сир, яйця, картопля), що радо приймали міщани, адже продукти зі села були свіжіші й

²⁶³ Лепкий Б. Казка... С. 215; Тарнавський Ф. Спогади... С. 66.

²⁶⁴ Нагірний В. З моїх споминів. Львів, 1935. С. 18–19.

²⁶⁵ ЦДІАУЛ. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 2 (Автобіографія).

²⁶⁶ Новинки. Неудале самобийство ученика. *Руслан*. 1911. Ч. 101.

²⁶⁷ Тарнавський Ф. Спогади... С. 83.

²⁶⁸ ЦДІАУЛ. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 5 (Мемуари артиста С. Панківського...).

²⁶⁹ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 161; Тарнавський Ф. Спогади... С. 83.

²⁷⁰ Спомыны зъ студентських лѣтъ. *Діло*. 1897. Ч. 101.

дешевші, ніж у міських перекупок²⁷¹. Селили учнів переважно до вдів священників чи урядників, які «жили чи животіли з того, що держали на стації учеників на «своїм» (учеників) вікті»²⁷², а також до шкільних сторожів²⁷³. Батьки були змушені додатково давати гроші на «світло» і прання білизни²⁷⁴. До кожної «стації», де проживали учні молодших класів, були прикріплені «надзирателі», які наглядали за виконанням домашніх завдань і поведінкою та без відома яких не можна було виходити в місто²⁷⁵.

Кращим варіантом було поселення на час навчання у родичів, «на своїм вікті»²⁷⁶. Найлегше і дешевше було тим батькам, які жили в містах, де були гімназії, і діти залишалися «при батьках», «до того й доглянути і виховувати їх легше, одним словом, – користь на всі боки»²⁷⁷. Деякі старші гімназисти жили у так званих «кавалерках», тобто винаймали окремі кімнати без харчування²⁷⁸. Учні з бідних сімей могли влаштуватися при монастирях або інтернатах церковних організацій. Так, С. Паньківський згадував, що отримав повітову стипендію за умови поселення в інтернаті монашого ордену Воскресенців (Змартвихвстанців)²⁷⁹. Інтернат містився у будинку при монастирі на вул. Пекарській. Учні ходили на навчання в ЛАГ²⁸⁰.

Гімназисти могли жити і в гуртожитках – т. зв бурсах. Малозабезпеченим гімназістам, які навчалися у Львові, давали дах над головою шість бурс: бурса

²⁷¹ Цимбала С. Спорт в УАГ в 1902–1910 рр. *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978*. Філадельфія; Мюнхен, 1978. С. 340–341.

²⁷² Вахнянин. А. Спомини... С. 33–34.

²⁷³ Тарнавський Ф. Спогади... С. 82.

²⁷⁴ Г. Барвінський так розписав місячні видатки сина Володимира: «заплатити за обідь 8 рин. і за снѣдане и вечеру 6 рин.: за станцію 5 рин на пѣдвечірокъ хоть 2 рин: на світло и праніе 2 рин. на рѣжніи твои потреби 5 рин.» (ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 108. Арк. 5 (Лист Г. Барвінського до В. Барвінського, 27.II.1869).

²⁷⁵ Спомыны зь студентських лѣтъ...

²⁷⁶ Барвінський О. Спомини... С. 48; Лепкий Б. Казка... С. 160; ЦДІАУЛ. Ф. 372. Оп. I. Спр. 1. Арк. 2 (Автобіографічний нарис...).

²⁷⁷ Маковей О. Вдячний виборець. *Твори...* Т. 2. С. 287; ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 2158. Арк. 1 (Лист М. Посипанко до О. Барвінського, 20.V.1911).

²⁷⁸ Цимбала С. Спорт... С. 341.

²⁷⁹ Про інтернат отців-змартвихвстанців і суперечки навколо нього дет. див.: Чорновол І. Інтернат отців-змартвихвстанців як камінь спотикання в українсько-польських стосунках. Спогади Івана Франка про Романа Чарторийського і Валеріяна Калінку. *Релігійно-інформаційна служба України*. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/events_people/60367/, (9.06.2017); Осадчий В. На сторожі свободної думки: Іван Франко про галицькі світоглядно-ідеологічні суперечки на зламі віків. Режим доступу: http://old.philology.lnu.edu.ua/vydannia/Ivan_Franko_zbirnyk_2010, (15.07.2016); Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів. Львів, 1926. С. 12.

²⁸⁰ ЦДІАУЛ. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 25 (Мемуари артиста С. Панківського...).

Українського педагогічного товариства, філія УПТ, бурса св. Йосафата, бурса Народного Дому, бурса Ставропігійського інституту, Селянська бурса. Поза межами Львова при гімназіях теж діяли бурси, які були поділені за національною і культурною належністю. Перебування в бурсі не було безкоштовним (найбідніші, по можливості, звільнялися від плати), хоча й дешевшим за стації. Бурси отримували дотації з краю, округу, міських громад, добродійних пожертв²⁸¹. Крім житла і харчування, «бурсаки» могли користуватися бібліотекою, займатися музикою, поглибленим вивченням предметів, організувати дозвілля, наприклад вечорниці²⁸².

Гімназисти носили форму («шкільні мундури»): сукняний темно-синього кольору піджак з високим стоячим комірцем, сірі штани, висока шапка з чорним блискучим дашком, оксамитово-чорний плащ з двома блакитними нашивками у формі листівки. Для позначення типу школи, до якої належали учні, на шапці були нашиті золотими (вищі класи) або срібними (нижчі класи) нитками латинські літери: G (гімназисти), S (семінаристи), R (учні реальних шкіл). На комірцях були срібні чи золоті смужки, відповідно до класу: перший клас – одна і т. д.²⁸³. Гімназійна форма коштувала 30–40, а з плащем – до 75 зол. рин.²⁸⁴ Шкільна форма була ознакою належності до середовища «академіків» і викликала повагу²⁸⁵. Вона зрівнювала усіх учнів незалежно від соціального і майнового стану, була ознакою єдності багатонаціонального австрійського шкільництва²⁸⁶. Ставлення гімназистів до шкільної форми було особливим: аби «шкільному мундрукові нечести не принести»²⁸⁷. Позначення на формі були додатковим стимулом до навчання, адже повторення класного року ставало видимим для всіх²⁸⁸.

²⁸¹ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 215, 225.

²⁸² Курилишин К. Галичина 1890–1894 років – очима «Діла». Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/56961>, (7.06 2017).

²⁸³ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 165.

²⁸⁴ Зварич П. Спомини... С. 44.

²⁸⁵ Новинки. *Галичанинъ*. 1901. Ч. 179.

²⁸⁶ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 187–188.

²⁸⁷ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 171.

²⁸⁸ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 187–188.

Харчувалися гімназисти продуктами, які привозили батьки (т. зв. «легуміна»), а також їжею із закладів харчування, хоча не всі могли собі це дозволити. Для бідних студентів створювали спеціальні харчівні або «голодні кухні» (людові кухні), де їжу видавали безкоштовно або дешевше²⁸⁹. Ходили й на домашні обіди, що влаштовували, зазвичай, вдови²⁹⁰. найдешевшим харчем для студентів були: склянка молока на сніданок і вечерю, «вчорашній хліб або булки «кайзерки», кабаноси (висушена тонка ковбаса) і несвіжі поламані і роздроблені тістечка з цукорні т. зв. окрушки»²⁹¹. Серед учнів і студентів популярною була цукерня Спіннетера у Львові, де випікали пампухи, якими можна було швидко насититися, адже вони були великі і недорогі, а також сніданковий покій «Цьоці», де «велика порція пирогів складалася з 10 штук і коштувала 10 центів»²⁹². Своєрідною учнівською кнайпою була кав'ярня Самуїла Райха, де учні ЛАГ мали навіть окремий покій. Туди сходилися гімназисти не лише, щоб випити пива чи кави, а й обговорити і вирішити шкільні справи²⁹³.

Навчання в гімназіях було платним. За відмінні оцінки могли звільнити від оплати, а за незадовільні – навпаки, зобов'язували доплачувати. Учні самостійно купували підручники і шкільне приладдя²⁹⁴. Крім того, в місті, де «життя далеко дорожче, якъ въ селѣ», потрібно було купувати відповідний одяг, взуття, книги, платити за помешкання і їжу та інші потреби²⁹⁵. Багато інтелігентів писали про важкі матеріальні умови, які переслідували їх під час навчання в середніх і вищих школах²⁹⁶. До прикладу, С. Панківський

²⁸⁹ Макух І. На народній службі... С. 17.

²⁹⁰ Винничук Ю. Кнайпи Львова. Львів, 2005. С. 121–123; ЦДІАУЛ. Ф. 514 Оп. 1. Спр. 102. Арк. 16 (Мемуари артиста С. Панківського...).

²⁹¹ Цимбала С. Спорт... С. 341.

²⁹² Винничук Ю. Кнайпи... С. 135; ЦДІАУЛ. Ф. 514 Оп. 1. Спр. 102. Арк. 16 (Мемуари артиста С. Панківського...).

²⁹³ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к.... С. 178.

²⁹⁴ Szkoły średnie. *Gazeta Narodowa*. 1895. Nr 27; Ostaszewski-Barański K. *Lwów w cyfrach. Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1890*. Lwów, 1896. S. 640–641; Руска гімназія въ Перемышли. *Діло*. 1897. 9 (12) липня; Макух І. На народній службі... С. 17–18;. Ф. 11. Спр. 157. Арк. 12. (Лист Барвінського Б. до Барвінського О, 1895).

²⁹⁵ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2102. Арк. 2 (Біографія Осипа Маркова); Лепкий Б. Казка... С. 238.

²⁹⁶ ЦДІАУЛ. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 266. Арк. 3 (Життєпис М. Павлика, 29.XI.1902).

характеризував період навчання в гімназії як безрадінний, називаючи причину: «Я бідний був, як церковна миша»²⁹⁷.

Дуже часто батьки відправляли здобувати знання по декілька дітей, що вимагало значно більше коштів на усі необхідні витрати, аніж на одного учня, з чим їм було важко дати собі раду²⁹⁸. Задля освіти дітей батьки змушені були заощаджувати, брати позики, просити про кращу посаду або шукати додаткових джерел заробітку²⁹⁹. Священики звертали увагу на доходи з господарства. Наприклад, Г. Барвінський утримував велике господарство і пасіку, продукти з яких продавав, щоб фінансово допомагати дітям³⁰⁰. Сума витрат на навчання змушувала батьків витратитись насамперед на освіту синів. Рівень освіти доньок залежав від матеріальних можливостей сім'ї, часто обмежувався домашнім навчанням³⁰¹. А. Крушельницький – батько шести доньок і двох синів, не даючи ради з утриманням дітей «на стациях» під час їхнього навчання, забрав з навчальних закладів тільки доньок і найняв для них гувернантку³⁰².

Для талановитих гімназистів, чиє матеріальне становище не давало змоги належно утримувати себе, існували стипендії. Проте кількість стипендіатів у гімназіях була невеликою. Так, у 1893/94 навч. році з 2 506 учнів у п'ятьох польських гімназіях Львова тільки 125 осіб отримували стипендію³⁰³. Українські учні отримували стипендії від Галицького краєвого віділу, від стипендіальних фондів товариства Просвіта, Народного Дому, Ставропігійського інституту. Кількість українських стипендіатів, незалежно від кількості учнів, не була великою, від 1893 до 1914 рр. коливалася між 15 і 23³⁰⁴.

Надавали допомогу учням і окремі особи. Часто це були забезпечені

²⁹⁷ Там само. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 15 (Мемуари артиста С. Панківського...).

²⁹⁸ Там само. Арк. 15–17.

²⁹⁹ Зварич П. Спомини... С. 47; ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 2675. Арк. 8 (Лист Хромовської М. до Барвінського О., 5.II.1910).

³⁰⁰ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 108. Арк. 62 (Лист Г. Барвінського до В. Барвінського, 2.V.1876).

³⁰¹ В справі просвіти Русинок. *Народ*. 1890. Ч. 13. 1 липня. С. 198.

³⁰² Скорик М. Причинки до біографії Соломії Крушельницької-Річчіоні. Режим доступу: old.kultart.lnu.edu.ua/Proscaenium/2012_1-3_32-34/Skoryk.pdf, (10.05.2017). С. 55.

³⁰³ Ostaszewski-Barański K. *Lwów w cyfrach...* S. 640–641.

³⁰⁴ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 226.

родичі. Наприклад, племінник А. Петрушевича просив прислати гроші на «мундур» (на пошиття гімназійної форми – *О. Г.*)³⁰⁵. До Ю. Медвецького теж писав його далекий родич С. Кузій – учень Перемишльської гімназії з проханням про матеріальну підтримку³⁰⁶. Допомоги були як однорозові, так і на увесь період навчання; грошовими і матеріальними (помешкання, їжа). Меценати могли встановлювати й умови, наприклад, після здобуття освіти працювати в краю чи певній установі³⁰⁷. У пресі публікувалися «відозви до забезпечених русинів», щоб давали пожертви на бурси, стипендії і шкільні фонди – «полезныи для бѣдного нашего народа цѣли»³⁰⁸. Соціальна підтримка молоді була необхідною умовою емансипації українського суспільства. З покоління, яке здобуло належну освіту, мали вийти висококваліфіковані політики, юристи, лікарі, професура, які б творили нову національну еліту.

Решта гімназистів, переважно старших класів, за харчування і житло займалися репетиторством або працювали інструкторами в інститутах і бурсах³⁰⁹. Обов'язками інструктора було слідкувати, щоб молодші учні вчасно виконували домашні завдання, допомагати їм в навчанні, ходити на прогулянки³¹⁰. Репетиторство хоча й забиало багато часу, давало змогу покращити не тільки матеріальне становище, а й рівень власних знань³¹¹. Втім, О. Маковей писав, що в старших класах гімназії його успішність погіршилася через те, що «тяжко бідував» і змушений був заробляти лекціями³¹².

Треба зазначити, що були випадки, коли учні не відчували фінансової скрути в період навчання. Зазвичай, їхні батьки перебували на високому

³⁰⁵ ЛННБУ Ф. 77. Спр. 47. Арк. 1 (Лист Петрушевича В. до Петрушевича А., 1.VI.1893).

³⁰⁶ ЦДІАУЛ. Ф. 333. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 11–12 (Лист Козія С. до Медвецького Ю., 10.X.1915).

³⁰⁷ Ревера Б. Доброчинна діяльність української інтелігенції... С. 246.

³⁰⁸ Пасѣчинській Исидоръ. Отъ Турки (Слово къ русскимъ богачамъ). *Галичанин*. 1902. Ч. 34. 12 (25) февраля.

³⁰⁹ ЦДІАУЛ. Ф. 387. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1 (Автобіографія В. Левинського); Ф. 663. Оп. 1. Спр. 266. Арк. 3 (Життєпис М. Павлика); Макух І. На народній службі... С. 17–18; Слиж А. «Мої літа». Спогади. Львів, 2014. С. 33.

³¹⁰ Макух І. На народній службі... С. 17–18.

³¹¹ Зварич П. Спомини... С. 41.

³¹² ЦДІАУЛ. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1 (Автобіографія О. Маковей, 1924); «Атмосфера злиднів гнітила нас і робила науку нашу мукою», – писав С. Паньківський. (ЦДІАУЛ. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 18 (Мемуари артиста С. Панківського...)).

соціальному шаблі і мали значний дохід; вони були єдиними дітьми в сім'ї; або були на утриманні забезпечених родичів. До прикладу, Б. Лепкий, навчаючись у Бережанській гімназії, проживав у домі діда по матері – декана і віце-маршалка повіту о. М. Глібовицького, який займався його вихованням і забезпечував усім необхідним. Лепкий пояснював це тим, що був найстаршим «сином, внуком і сестрінком»³¹³. Велика різниця у віці з братами та сестрами дозволила йому залишатися на майже увесь період навчання єдиним гімназистом у сім'ї.

Школа контролювала відвідуваність, поведінку учнів під час уроків і поза межами шкільних класів³¹⁴. Шкільні статuti дозволяли гімназістам відвідувати кав'ярні лише в товаристві родичів і уповноважених виховників, забороняли курити, «тинятися вулицями», особливо у вечірні години, цікавитися судовими справами, брати участь у публічних зібраннях, вести нерелігійні розмови і «діла»³¹⁵. Однак гімназисти нерідко порушували ці обмеження³¹⁶. Кожен учитель на свій розсуд протидіяв неналежній поведінці учнів, а про серйозні порушення зобов'язаний був повідомити шкільну адміністрацію. Підставами для виключення ставали зневага релігії та монарха, кримінальні правопорушення (крадіжка, зґвалтування, підробка документів), «неморальна поведінка» (відвідування шинків і борделів, сексуальні стосунки), спроба самогубства, образа вчителів, насильство проти інших учнів, участь у таємних гуртках³¹⁷.

Відпочинок і дозвілля львівські гімназисти проводили активно. Після уроків учні ходили «на розривку» до парку, грали з м'ячем або кічку, на вихідних їхали за місто, займалися плаванням і веслуванням³¹⁸. Набув

³¹³ Лепкий Б. Казка... С. 292.

³¹⁴ Про дисциплінарні та каральні приписи щодо учнів середніх шкіл дет. див. Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 188–193.

³¹⁵ Шкільні правила для середніх шкіл в Галичині. 1897. С. 5–6.

³¹⁶ Ішук Р. Спогади та думки. *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії*... С. 399.

³¹⁷ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 189–193; ДАІФО. Ф. 292. Оп. I. Спр. 103. Арк. 1 (Розпорядження президії Крайової шкільної ради у Львові про заборону участі гімназійної молоді в «таємних» організаціях, 1891).

³¹⁸ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 54. Арк. 25 (Лист Барвінського Б. до Барвінського О., 10.XI.1898); Цимбала С. Спорт... С. 342. ЦДАУЛ. Ф. 514. Оп. I. Спр. 102. Арк. 6. (Мемуари артиста С. Паньківського); Лепкий Б.

поширення серед гімназистів футбол («пилка»). Учні організовували власні футбольні команди³¹⁹. Популярним був більярд. «Щоб у більярд заграти», гімназисти ходили до кав'ярень і ресторанів³²⁰. Взимку молодші гімназисти влаштовували сніжкові бої, а також каталися на санках і лижах³²¹. Старші гімназисти організовували поїздки в містечка Львова або в Карпати³²².

Крім вивчення обов'язкових предметів, гімназисти цікавилися художньою та забороненою літературою (твори антирелігійного, соціалістичного чи еротичного змісту), створювали і поширювали власну періодику, зазвичай, розважального та гумористичного змісту; а також національною історією і культурою, новими радикальними ідеями й течіями³²³. Тут важливу роль відігравали таємні гуртки, які, крім освітньо-культурної, виконували й виховну функцію (наприклад, поширення брошур про статеве дозрівання і особливості міжстатевих стосунків), урізноманітнювали навчальний процес і дозвілля³²⁴.

У системі галицького середнього шкільництва діяла заборона перебувати учням у будь-яких (легальних чи нелегальних) товариствах, щоб повністю відмежувати їх від політичної активності. Шкільна влада вважала, що «політикування» молоді призводить до міжнаціональних конфліктів у середовищі гімназистів. За непослух карали виключенням³²⁵. За участь у

Казка... С. 291; Богачевський Д. На возі... С. 12.; Кічка – дитяча гра, подібна до “городків”. (Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. Львів, 2012. С. 363.

³¹⁹ Сватко Я. Євген Коновалець – творець ОУН. Львів, 2006. С. 13; Крип'якевич І. Спогади... С. 81; Макух І. На народній службі... С. 33.

³²⁰ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 169.

³²¹ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія)... С. 84; Цьонка Ю. Слідами молодости (Спогад). *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії*... С. 437.

³²² Кухар Р. До блакитних вершин... С. 45; Крип'якевич І. Спогади... С. 82.; Кореспондент газети «Діло» відзначив чотири корисні функції, які виконували т.зв. «мандрівки» молоді: 1) фізичний розвиток; 2) пізнавально-наукова (дослідження географічних особливостей краю, збір етнографічного матеріалу; 3) культурна (споглядання народних звичаїв, традицій); 4) здійснення «освіжаючого» впливу на провінційну інтелігенцію «через згромадження єи на вечерахъ, устроюваныхъ по мѣстахъ и мѣсточкахъ». (В-й Ч-ць. Вандрівка рускої молодѣжи. *Діло*. 1883. Ч. 89. 9 (21) серпня.

³²³ Філіпова О. Еволюція молодіжних рукописних сатирично-гумористичних видань Галичини другої половини XIX – початку XX ст. *Збірник праць науково-дослідного інституту пресознавства*. Вип. 4. 2014. С. 18–32; Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси. Львів, 2009. С. 27; Цьонка Ю. Слідами молодости... С. 439; Новинки. Розвращенная молодежь. *Галичанинъ*. 1898. Ч. 240. 6 ноября.

³²⁴ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 196–197; Малицька К. З дитячих споминів. *Виховниця покоління Константина Малицька: громадська діячка, педагог і письменниця*. Торонто, 1965. С. 46–49; Маковей О. Історія одної студентської громади. *Руслан* (Львів). 1912. Ч. 44–49.

³²⁵ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 246–247; ДАІФО. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 145. Арк. 1 (Повідомлення Краєвої шкільної ради про випадки міжнаціональних конфліктів серед гімназистів, 8.XII.1902).

таємних гуртках і політичну діяльність з гімназій були виключені І. Макух, В. Стефаник, Л. Мартович, О. Назарук. Однак, незважаючи на заборони, гімназисти та студенти ставали членами різних товариств. Доволі часто вчителі були в курсі «таємної» діяльності учнів і «дивилися через пальці, удаючи що нічого не знають»³²⁶. Очолювали гуртки гімназисти старших класів, але за словами С. Шаха, «невидимими» керівниками були студенти університету, за якими стояли інші «невидимі духи»³²⁷.

Найпоширенішими серед молоді були Громади, які, за висловом О. Барвінського, «виступали справдешньою школою науки рідної мови, літератури й історії», тобто тих предметів, які в гімназії не викладали³²⁸. Головною метою Громад була національна самоосвіта та обговорення актуальних культурних, національних, політичних питань. Громада мала структуру, статут, власну бібліотеку. Громадівці винаймали приміщення для зборів або зустрічались у господарських приміщеннях господарів квартир, де мешкали; при вступі складали присягу, яка перетворювалася для молодої людини в сакральне дійство³²⁹.

Громади передплачували та розповсюджували народовецькі видання. Приїжджаючи в сільську домівку на свята і канікули, громадівці часто брали зі собою ці газети й журнали, читали батькам і рідним, а також односельчанам, тобто займалися просвітницькою діяльністю та поширювали народовецькі (українофільські) ідеї³³⁰. Ядром громадівського руху були гімназисти старших класів (сьомого і восьмого), які мали вплив на молодших учнів, формували їхню національну свідомість, були своєрідними духовними наставниками, чие слово ставало наказом³³¹. Наприклад, Д. Богачевський згадував про такий

³²⁶ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2412. Арк. 19 (В. Охримович. Моя автобіографія, 1897); ЦДІАУЛ. Ф. 779. Оп. I. Спр. 75. Арк. 6 (Спогади Шлемка Ю. про шкільні роки, «Товариство завязців в учительській семінарії в Станіславі» (1896–1899)).

³²⁷ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 194.

³²⁸ Барвінський О. Спогади... С. 82.

³²⁹ Серета О. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-і роки XIX століття). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 9. С. 378–392; ЦДІАУЛ. Ф. 779. Оп. I. Спр. 75. Арк. 6 (Спогади Шлемка Ю...); Олесницький Є. Сторінки... С. 90.

³³⁰ Серета О. Громади ранніх народовців... С. 385.

³³¹ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 195.

випадок під час навчання у ЛАГ. Перед Великоднем прийшов до класу учень сьомого року навчання і розповів, що українська громадськість на чолі з інтелігенцією бореться за написи на залізничних квитках українською мовою. Цього мали вимагати й гімназисти. Вислухавши запальну промову, Д. Богачевський з товаришами вирішили й собі добиватися рівноправ'я української мови. Проте на вокзалі їм відмовили у відповідних квитках. Не отримавши дозволу зробити запис у книзі скарг, молоді гімназисти роз'їхалися по домівках³³².

Існували також таємні товариства соціалістичного спрямування, вступ до яких був частіше даниною моди, аніж покликком ідейних переконань. «Бути “радикалом”, соціалістом, “атеїстом”, тощо значить тоді в молоді літа – бути культурним»³³³. Вступаючи до таких гуртків, молодь у більшості випадків тільки поверхово вникала у соціалістичні ідеї, а їхня діяльність зводилася до дебатів про рівність усіх, агітацій серед робітників, часто з власної ініціативи, неорганізованих і тому невдалих, та читання «Капіталу»³³⁴. Творили такі гуртки переважно найздібніші учні класу, які поза шкільною програмою займалися самоосвітою, знали мови, читали твори європейських авторів³³⁵.

Цікаво, що часто радикалами ставали сини священників: М. Наумович, В. Охримович, М. Ганкевич, К. Трильовський, Т. Окуневський³³⁶. Родина не розуміла нового світогляду своїх синів і прагнула «повернути» їх власними переконаннями, вмовляннями, ультиматумами, сварками, заборонами зустрічатися з товаришами і читати позакласну літературу, обмежувала у фінансах. Радикальні погляди В. Левинського не прийняла матір. Вона вважала, що ним «опанувало щось зле» і він «пішов в блуд»: «Така тяжка жалоба на мене

³³² Богачевський Д. На возі... С. 25; ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2440. Арк. 9 (Автобіографія Ю. Панькевича, 28.XII.1896).

³³³ Цит. за: Медвідь І. Бунт покоління і ставлення Івана Франка до християнства та греко-католицького духовенства. *Гуржійівські історичні читання*. 2015. Вип. 10. С. 104.

³³⁴ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2412. Арк. 20–22 (В. Охримович. Моя автобіографія...); ЦДІАУЛ. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 44 (Мемуари артиста С. Панківського...); Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 250.

³³⁵ Тарнавський Ф. Спогади... С. 86; Парандовський Я. Небо пломеніє... 252 с.

³³⁶ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2412. Арк. 20 (В. Охримович. Моя автобіографія...); Тарнавський Ф. Спогади... С. 86.

зійшла. Я її сподівала з Тебе якогось чоловіка зобачити на світі щоби за тебе хтось добре слово сказав [...]. Не для того щоби я якусь користь з того мала. Але та потіха би мене оживляла що ти чоловіком до людей подібний [...]»³³⁷.

Інколи конфлікти набирали гострих форм. Прикладом цього можуть бути стосунки Ю. Бачинського з батьком. Спершу батько Бачинського, ректор духовної семінарії, намагався переконати сина змінити радикальні погляди «на всьо буде добре», робив «ревізію у його книжках», а згодом вигнав його серед ночі з дому. Згодом Бачинський-старший дозволив сину повернутися додому, але за умови, що той «покається», вийде з «Академічного братства», відмовиться від радикальних поглядів, припинить читати заборонену літературу. Проте Ю. Бачинський, переживаючи матеріальні та психологічні труднощі, не зрадив власних переконань³³⁸.

Радикальні ідеї були звичним явищем у середовищі гімназистів, і на що було декілька причин³³⁹. По-перше, з поширенням радикальних поглядів «духовність» інтелігенції конфліктувала з «новими ідеями», що призводило до війни поколінь: старшого, традиційно-консервативного, з модерною молоддю. По-друге, клерикальність, забобонність і сліпе наслідування догматики галицького суспільства відштовхувало «молоді уми» від релігії³⁴⁰. По-третє, особливості віку – скептицизм, самоаналіз, піддавання сумнівам слів батьків і вчителів, загострене відчуття належності до «обраної освіченої верстви», яка мала б перемагати усі соціальні несправедливості світу, приваблювали молодь до радикального руху. Утім, більша частина молодих атеїстів і соціалістів «переростала» свої захоплення юності³⁴¹.

На початку ХХ ст. умови діяльності юнацьких товариств значною мірою ліберализувалися. Крім освітніх гуртків, виникли організації, спрямовані на спортивний розвиток та виховання молоді, – «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг»

³³⁷ ЦДІАУЛ. Ф. 387. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 9 (Лист матері до В. Левинського, 19.III.1913).

³³⁸ Там само. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 444. Арк. 43 зв–57 (Листи К. Студинського до дружини, 1890).

³³⁹ Барвінок Василь. Сонні мари молодого питомця. *Правда* (Львів) 1879. Вип. IV. Квітень; Маковей О. Весняні бурі... С. 169–197; Парандовський Я. Небо пламеніє... 251 с.

³⁴⁰ ЦДІАУЛ. Ф. 372. Оп. I. Спр. 8. Арк. 9 (Боже деревце (Різдвяні рефлексії), 1888).

³⁴¹ Зварич П. Спомини... С. 50–53; Парандовський Я. Небо пламеніє... С. 171.

та ін. Ці товариства займалися не тільки фізичним розвитком гімназистів і студентів, а формуванням у них моральних цінностей, дисципліни, почуття громадянського обов'язку, прив'язаності до національної культури, традицій, історії. У передвоєнні роки спортивні товариства взяли напрям на військовий вишкіл³⁴².

У гімназіях відбувалися урочистості й дні пам'яті з нагоди національних дат: річниць народження і смерті М. Шашкевича, Т. Шевченка, скасування кріпацтва і панщини, а також релігійні святкування, які супроводжувалися колядками, щедрівками, забавами³⁴³. Влаштовували танцювальні вечори для молоді, де часто була присутня «стара» інтелігенція, яка вважала, що для молодих людей було важливим ходити на танці, концерти, вчитися грати на інструментах і «балакати з паннами», аби не стати «старим молодцем» чи «завчасу песимістом», а також вечірки, на яких збирали кошти для бідних гімназистів і студентів³⁴⁴. Перед тим молоді люди брали уроки танцю у приватних школах. Народні танці (коломийку, козачка, голубця) вивчали самі³⁴⁵. На таких вечорницях бували й поляки. У молодому віці стиралися національні протиріччя, які загострюються вже у старшому віці під впливом суспільно-політичних обставин³⁴⁶.

На танцях гімназисти знайомилися з «жіночим світом», намагалися справити на них враження, закохувалися, запрошували дівчат на «рандки» (у Львові – у Стрийський парк чи на Високий Замок), згодом «серенадували» скрипкою чи гітарою перед вікнами дівчини, яка подобалася³⁴⁷. «Коби она мене щиро поцілувала і поділила зі мнов гадки мої», – писав у щоденнику

³⁴² Про історію заснування, організацію та досягнення гімнастичних товариств в Галичині дет. див.: Андрухів І. Західноукраїнські молодіжні товариства “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луг”. Івано-Франківськ, 1992. 80 с.; Леник В. Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.). Мюнхен–Львів, 1994. 181 с.; Трофим’як Б. Гімнастично-спортивні організації у Національно-Визвольному русі Галичини (Друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.). Тернопіль, 2001. 694 с.

³⁴³ Новинки. *Діло*. 1901. Ч. 2; Зближаєть ся велике сьвято. *Діло*. 1910. Ч. 53; Курляк І. Українська гімназійна освіта... С. 30.

³⁴⁴ Новинки. *Галичанинъ*. 1899. Ч. 18; Новинки. Вечірки Руської Бесіди. *Діло*. 1897. Ч. 16. 15 (27) січня; ЦДІАУЛ. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 6 (Лист О. Маковея до А. Крушельницького, 1900).

³⁴⁵ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 168.

³⁴⁶ Вахнянин А. Спомини... С. 29.

³⁴⁷ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 168; Цимбала С. Спорт... С. 342.

гімназійних часів В. Охримович³⁴⁸. Вираження молодечих душевних поривів, почуттів і зацікавлення особою жіночої статі також відбувалося через писання віршів. Інколи такі захоплення закінчувалися трагічними випадками. Ю. Цьонка згадував, що його однокласник – учень п'ятого класу ЛАГ – застрелився через нещасливе кохання³⁴⁹.

Одним із улюблених місць відпочинку гімназистів і студентів був театр, який відіграв важливу роль у генезі національної культури, розвивав естетичні смаки та любов до народних мистецьких і фольклорних надбань³⁵⁰. Найбільш часто гімназисти відвідували мандрівні театри з Наддніпрянської України, а старші учні надавали свої квартири акторам за квитки на виставу³⁵¹.

Найважливішим періодом у житті гімназистів було складання матури (випускного іспиту), до якої готувалися тривалий час і навіть не їхали додому на Різдвяні чи Великодні свята, відчуваючи сильний страх перед майбутніми іспитами: «Матура вимагає не тільки науки але й відваги!»³⁵². Після складання «іспиту зрілості» випускники відчували радість і волю, а «ферії по матурі» вважали «найкращими хвилинами життя»³⁵³. Майже всі матуристи продовжували навчання. Заключну ланку в системі освіти становили вищі школи³⁵⁴. Саме там відбувалося остаточне формування молодого людини як особистості, викристалізовувалися поведінкові моделі, світоглядні цінності, психологічна структура. Найвищий рівень світської класичної освіти забезпечувало навчання в університеті³⁵⁵.

Найбільше українських студентів навчалось у Львові – Університет, Політехніка, Академія ветеринарії, а також в університетах Відня, Кракова,

³⁴⁸ ЦДДАУЛ.Ф. 372 Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2 (Автобіографічний нарис В. Охримовича...).

³⁴⁹ Цьонка Ю. Слідами молодости... С. 436.

³⁵⁰ Франко І. Руський театр. *Зібрання творів*. К., 1981. Т. 29. С. 105.

³⁵¹ Утриско О. Спогади про Академічну гімназію з рр. 1900–1902. *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії*... С. 411.

³⁵² Барвінок Василь. Сонні мари... С. 307; ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 96. Арк. 1 (Лист Барвінського В. до батька, 1868); Лепкий Б. Казка... С. 310.

³⁵³ Барвінський О. Спомини... С. 87; Олесницький Є. Сторінки... С. 197.

³⁵⁴ Благий В. Структура та викладацький склад вищих шкіл Львова на початку ХХ ст. (1900–1914 рр.) *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2000. Вип. 35–36. С. 207.

³⁵⁵ Курляк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина ХХ ст.): Історико-педагогічний аспект. Тернопіль, 2000. С. 56.

Чернівців, Грацу, Інсбруку, Праги; Віденській, Празькій і Краківській академіях мистецтв³⁵⁶. Особливе значення мали саме Львівський та Віденський університети. Середня частка українців у Львівському університеті становила близько 30 %, поляків – 44–49 %³⁵⁷. Якщо поляки переважали на світських факультетах, то українці на теології – 66–75 %³⁵⁸. Незначною була кількість української молоді в Політехнічній школі (бл. 7 % студентів), Торговій академії і Львівській академії ветеринарії³⁵⁹. Львівський університет традиційно мав чотири факультети: теологічний, юридичний, філософський і медичний (з 1894 р.). У Політехніці діяло п'ять факультетів: інженерний, архітектурний, хіміко-технічний, машинобудівний, гідротехнічний³⁶⁰.

За дослідженням С. Пахолківа, колишні випускники гімназій найчастіше йшли вивчати право, філософію і теологію. На думку дослідника, такий вибір відображав консервативні уявлення українського суспільства про соціальну ієрархію, в якому перші місця займали державні службовці та духовенство. Дітей священиків вабило життя світської інтелігенції, дітей селян – життя греко-католицьких парохів. Комфортне та спокійне життя вважалося цінністю і мірилом соціального статусу. Тому творчі, технічні та підприємницькі професії, в яких завжди був ризик нестабільного матеріального становища і необхідність самостійного досягнення суспільного статусу довготривалою працею, енергією, талантом, не були популярними серед галицько-руської громадськості, в якій переважали священики та селяни зі своїм специфічним традиціоналістським світосприйняттям і психологією³⁶¹.

Навчатися за кордоном коштувало дорого³⁶². Крім оплати лекцій, іспитів і канцелярського приладдя, треба було платити чималі гроші за житло і

³⁵⁶ Благий В. Структура... С. 207.

³⁵⁷ Мисак Н. Українська інтелігенція... С. 10; Назарук О., Охримович О. Перші академічні товариства оперті на статутах. *Січ 1868–1908: альманах в пам'ять сорокових роковин товариства «Січ» у Відні*. Львів, 1908. С. 394.

³⁵⁸ Благий В. Студентство Львівського університету... С. 9.

³⁵⁹ Мисак Н. Українська інтелігенція... С. 10.

³⁶⁰ Благий В. Структура... С. 207–211.

³⁶¹ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 246.

³⁶² Дописи. Зь Вѣдня. *Діло*. 1883. Ч. 116. 13 (25) жовтня.

харчування: «Щоб вчитися за кордоном треба гроші. Без цього дуже важко і руйнуєш себе і робота дуже важко поступає»³⁶³. Ті, хто вирушав на навчання у Віденський чи інший університет, мали важливі для них причини і мету: студіювати дисципліни, не представлені у львівських навчальних закладах; вийти з-під батьківського контролю; бажання навчатися у місті, позбавленому міжнаціональних конфронтацій; престижний статус університету; можливість доступу до європейських культурних кіл, для додаткового навчання чи дослідницької праці³⁶⁴.

Навчання у Львівському університеті (крім теологічного факультету) було платним. Година занять щотижня коштувала від 2 до 10 корон на семестр³⁶⁵. Через плату за навчання більшість студентів були змушені працювати в канцеляріях, перекладачами, займатися репетиторством³⁶⁶. Рятувало те, що відвідування лекцій було необов'язковим³⁶⁷. Студенти не хотіли просити допомоги в батьків, на утриманні в яких часто залишалася велика родина³⁶⁸. Також не хотіли брати гроші, аби «бути свобідним у своїх поступках», особливо в політичній діяльності³⁶⁹.

Через брак коштів студентські помешкання були в дуже поганому стані³⁷⁰. Семінаристам надавали житло, але приміщення були малоприсадибними для життя. К. Студинський писав, що «життя в семінарії було непривітне головню через мешкання... Зимою треба було відставляти ліжка бо на стінах безнастанно блистів іней»³⁷¹. За спогадами Ф. Гарнавського, спальню семінаристи називали «Сибіром», а причиною холоднечі в кімнатах була

³⁶³ ЦДІАУЛ. Ф. 387. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 96 (Лист Л. Ганкевича до В. Левинського); Там само. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 445. Арк. 139 (Лист К. Студинського до дружини, Відень, 1891).

³⁶⁴ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 291–292. Про організацію культурно-громадського життя українцями у Віденському університеті та діяльність товариства Віденська «Січ» дет. див.: Кухар Р. Віденська «Січ»: Історія Українського Академічного Товариства «Січ» у Відні (1868–1947). К., 1994; Над синім Дунаєм: ювілейний збірник Українського академічного товариства «Січ» у Відні. Відень, 1932. 191 с.

³⁶⁵ Благий В. Студентство... С. 11.

³⁶⁶ Молодий доктор. Праця студентів. *Руслан*. 1905. Ч. 124. 3(16) червня.

³⁶⁷ Крип'якевич І. Спогади... С. 479.

³⁶⁸ Терлецький О. Згадка про жите Володимира Навроцького. *Твори Володимира Навроцького*. Львів, 1884. Т. I. С. 14.

³⁶⁹ ЦДІАУЛ. Ф. 372 Оп. 1. Спр. 92. Арк. 9 (Лист Л. Цегельського до В. Охримовича, 8.IX.1902).

³⁷⁰ ЛННБУ. Ф. 17. Спр. 104. Арк. 18. (Лист В. Навроцького до М. Бучинського, 1868).

³⁷¹ ЦДІАУЛ. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 97 (Спогади про студентське життя).

економія дров адміністрацією навчального закладу³⁷². У 1906 р. під патронатом НТШ був збудований Академічний дім – гуртожиток, який за вдвічі меншу оплату міг надати помешкання 63 студентам. У приміщенні гуртожитку розміщувалися бібліотека з читальними залами, конференц-зал, їдальня, художні майстерні³⁷³.

В університетах чимало студентів з властивим молоді радикалізмом поринали у вир національно-культурного життя, вступали у студентські товариства де намагалися компенсувати брак навчання рідною мовою і сприяти розвитку професійної компетентності та освітнього рівня у студентів, направити їхній потенціал у русло вирішення національних і політичних завдань³⁷⁴. Там студенти організовували своє дозвілля, отримували необхідні життєві навички і знання, у випадках безгрошів'я знаходили матеріальну підтримку³⁷⁵. «Тут скористав я подвійно: знайшов добрі книжки і добрих товаришів», – згадував своє членство в Академічному Братстві В. Охримович³⁷⁶.

Український студентський рух завжди був у центрі національно-політичного життя. У студентських товариствах молоді інтелектуали отримували навички, необхідні в майбутній діяльності: правила політичної дискусії, ведення протоколу, організації зборів, укладання статутів і резолюцій³⁷⁷. Досвід активного національного протистояння студенти отримали вже на початку ХХ ст., ініціювавши питання заснування власного університету, що закінчилося сецесією, виступами, і, врешті, бійками з польськими студентами, двома політичними вбивствами (студента-українця А. Коцка і

³⁷² Тарнавський Ф. Спогади... С. 100.

³⁷³ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 328–329.

³⁷⁴ Про організацію, діяльність та членів студентських товариств дет. див.: Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях ХІХ–ХХ ст. Львів, 2001. 420 с.; Поклик до Товаришів Абітурієнтів. *Діло*. 1897. 18 (30) серпня; Студинський К. Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною... С. 315.

³⁷⁵ Відозва до рускої академічної молодіж. *Діло*. 1892. Ч. 112. 9 (21) липня; Мисак Н. Формування української інтелігенції... С. 240; Її ж. Студентські товариства у Східній Галичині як осередки... С. 275.

³⁷⁶ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2412. Арк. 24 (В. Охримович. Моя автобіографія...).

³⁷⁷ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 317; Мисак Н. Українські студентські товариства в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. та їх роль у вихованні майбутньої інтелігенції. *Духовно-моральне виховання в академічному середовищі*: Зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. Львів: ЛНАУ, 2012. С. 119–128.

намісника А. Потоцького)³⁷⁸. Із студентських товариств вийшло багато співзасновників і членів українських партій: Є. Левицький, Є. Олесницький, К. Левицький, С. Данилович, В. Охримович, М. Ганкевич, Ю. Бачинський.³⁷⁹

Галицьке суспільство розділилось у своїх поглядах на доцільність політичної і громадської активності «академічної» молоді. Старше покоління інтелігенції та консервативна її течія з настороженістю ставилися до цього, вважаючи, що найпершим «обов'язком студента студіювати і як найшвидше стати на своїх власних ногах», «много учитися», щоб бути добрими спеціалістами з обраної професії «і згодом долучити ся до політики», а більш ліберальні і радикальні представники інтелігенції виступали за необхідність залучення до громадської роботи ще в період навчання, коли людина повна енергії і не обтяжена життєвими проблемами³⁸⁰. У зрілому віці інтелігенти по-іншому реагували на свою студентську діяльність, розуміючи свій ідеалізм і недосвідченість: «Ми були свідомі свого обов'язку суспільної праці. Та до неї треба великого досвіду, а ми його не мали [...]»; «Був се красний час, час плянів і надій, котрими ми молодці-оптимісти на тогді бажали Русь ущасливити. Як часто розчаровуєть ся чоловік!»³⁸¹. Часто запал і ентузіазм молодих інтелігентів зникав через матеріальні труднощі, які «приносила» розумова праця³⁸².

У 1869 р. з'явилися перші виділові (неповні середні) школи для дівчат у

³⁷⁸ Дет. див. Мудрий М. Від Австрії до Польщі: проблема українського університету у Львові в першій чверті ХХ ст. *Lwów. Miasto–społeczność –kultura*. Kraków, 2002. Т. IV. S. 291–309; Качмар В. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Львів, 1999. 118 с.; Його ж. Справа українського університету на тлі польсько-українських суперечностей у Галичині 1901–1908 рр. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2002. Вип. 52. С. 132–142; Його ж. Суспільно-політичне відлуння сецесії українських студентів з Львівського університету в грудні 1901 року. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Львів, 1999. Вип. 34. С. 289–300; Його ж. Адам Коцко – символ боротьби українського студентства за національний університет у Львові. До 100-річчя від дня загибелі. *Каменяр*. 2010 № 6. С. 1–2.

³⁷⁹ Ковалюк Р. Український студентський рух... С. 20.

³⁸⁰ Чи має молодіж займатися політикою? *Руслан*. 1905. Ч. 263. 26 листопада (8 грудня); Политуюющая молодежь. *Галичанин*. 1902. Ч. 46. 26 февраля (11 марта); Богачевський Д. На возі... С. 38; Там само; Поклик до Товаришів Абітурієнтів. *Діло*. 1897. 18 (30) серпня; Народна організація. *Діло*. 1903. 16 (29) січня; ЛННБУ. Ф. 154. Спр. 93. Арк. 10 (Лист О. Партицького до Й. Партицького, 9.III.1892); Перемиська українсько-руська гімназія в цифрах. *Діло*. Ч. 179. 16 (31) серпня.

³⁸¹ Богачевський Д. На возі... С. 42; Возняк М. Недрукована автобіографія Володимира Шашкевича. *Неділя*. 1911. Ч. 36. С. 8.

³⁸² Терлецький О. Згадка про жите... С. 15.

Львові, Перемишлі і Станіславові. Наприкінці XIX ст. держава поступово надавала дівчатам доступ до середньої освіти. Втім, жіночі гімназії вікривались як приватні навчальні заклади, бо не отримували міністерських дотацій. Перша приватна польська жіноча гімназія створена у Львові 1902 р. В 1903 р. на базі школи для дівчат у Перемишлі виник ліцей «Руський Інститут для дівчат» (ліцеї давали неповну 6-річну середню освіту), а в 1906 р. сестри-василіянки заснували українську гімназію у Львові. У жіночих гімназіях викладали такі самі предмети, як у чоловічих. Дівчата відвідували факультативи з французької, англійської, української мов, рисунків, стенографії, каліграфії, ручних робіт, гімнастики, співів, наукові гуртки (літературний, філософський, історичний, математичний, природничий)³⁸³.

За тогочасними уявленнями освіта хлопцям була необхідною для професійної, фінансової і соціальної реалізації в житті, для дівчини – у випадку незаміжжя чи втрати годувальника, підвищення її цінності як матері і дружини, щоб мати змогу брати участь у громадській діяльності: «Осьвіти дівчині в нинішню пору конче треба. Нині вже, як мовляв Корнило Устиянович, не вистарчить для дівчини, яка уміє «борщ зварити, тай таткови гудзик пришити»... Нинішній жених шукає подруги, яка би духово могла стати поруч него!...»³⁸⁴. У петиції до Галицького Сейму про заснування жіночої гімназії у Львові самі жінки наводили три головних аргументи необхідності її існування: 1) освіта надала б змогу краще виконувати свої родинні обов'язки; 2) допомогла б отримати професію і самостійний заробіток; 3) «служити суспільности»³⁸⁵.

Попри усі дискусії щодо важливості жіночої освіти, чоловічий світ ставився до неї зверхньо, а бажання, плани і найперші обов'язки жінки суспільні стереотипи зводили до ролі дружина-господиня-матір і «спокійного і

³⁸³ Маслій Г. Провідні тенденції у розвитку жіночих навчальних закладів в Галичині (XIX – початок XX ст.). *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон, 2009. Вип. 52. С. 33–36.

³⁸⁴ Русинка. Даваймо нашим дівчатам осьвіту! *Голос з провінції. Діло*. 1902 Ч. 178. 10 (22) серпня; Вараниця А. Гендерний аспект... С. 30.

³⁸⁵ ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 68. Арк. 7 (Петиція до Високого Союму в справі заложення гімназії для дівчат, 1896).

щасливого» життя в родинному просторі³⁸⁶. Освіченість жінок сприймалася, радше, як додаткова функція, а не як особисте право. Наявність-відсутність освіти у дівчини, модель навчання, його тривалість залежали від батьківського бажання, їх можливостей. У більшості випадків дівчата отримували певні знання вдома з найнятим учителем, а згодом могли займатися самоосвітою.

Таким чином, інтелігенти в доволі ранньому віці залишали батьківську домівку, а в їх оточенні головну роль починали відігравати нові товариші й педагоги. Гімназії були базовим освітнім закладом, де розпочинався шлях майбутніх інтелігентів. Остаточне формування інтелігента як особистості відбувалося у вищих навчальних закладах, насамперед університетах. Там викристалізовувалися ідентичність, поведінкові моделі, світоглядні цінності, психологічна структура. Приміряючи на себе різні ролі, методом спроб і помилок, молода людина, навчаючись в університеті, вибирала майбутній шлях не тільки на професійній, а й громадській ниві, здобувала життєвий досвід. Через участь у студентському русі у складі українських молодіжних організацій інтелігенти утверджували (знаходили) свою національну ідентифікацію. У випадку В. Старосольського, еволюція національного самоусвідомлення розпочалася саме під час навчання у вищій школі³⁸⁷. Облаштування щоденного життя гімназистів і студентів було пов'язане з навчальним процесом, його регламентувала та контролювала шкільна та університетська адміністрації. Від матеріального становища батьків гімназистів і студентів безпосередньо залежала організація житлових умов та харчування. Улюбленими формами дозвілля були прогулянки, забави та ігри з товаришами, відвідування театрів і танцювальних вечорів.

³⁸⁶ «Яка там наука в жіночій гімназії!», – так думав головний герой роману Я. Парандовського «Небо пломеніє» про навчання своєї подруги, яке, як виявилось, відбувалося за тим самим навчальним планом, що і в його гімназії. (Парандовський Я. Небо пломеніє... С. 230); Слівце о нашихь женщинахъ. Допись зъ надъ Буга. *Діло*. 1880 Ч. 51. 2 (14) липня; Крушельницький А. Артистка. Київ–Відень–Львів, 1920. С. 11, 25–27.

³⁸⁷ Батько В. Старосольського – державний чиновник високого рангу (суддя) в м. Ярослав і мати – з давнього австрійського роду – були національно індиферентні. Розмовною мовою вдома була польська. Як згадували товариші Старосольського: на початку університетських студій він не зміг би сказати і речення по-українськи. (Древницький Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942). Тернопіль, 2012. С. 33–37).

2.3. Знакові особистості та взірці для наслідування

У другій половині XIX ст. українському національному руху бракувало персоніфікації. Не маючи традиції історичної тяглості, інтелігенція шукала і творила для себе власні зразки для наслідування. Ними ставали як попередники, так і сучасники. Це відбувалося зі значними труднощами через брак відповідних знакових історичних постатей, які б відповідали новочасним національним уявленням і вимогам. Тому «пантеон героїв» мав вибіркового характер. Цих осіб ідеалізували, романтизували і навіть сакралізували. Ідеальними особистостями були діячі, життя яких можна було представити як взірець жертвності задля інтересів народу, які були змушені долати матеріальні нестатки, не знайшли розуміння серед сучасників чи зазнали переслідувань з боку влади³⁸⁸: «На те, щоб дослужитися у нас рангу пророка, треба вмерти. І то вмерти так, як умер Шевченко, як умер Франко і як умирають трохи не всі наші великі, – тобто “після довгих і важких терпінь”»³⁸⁹.

Прагнення до ідеалізації деяких інтелігентів дуже добре прослідковується у посмертних біографіях, згадках і некрологах. Втім, потрібно мати на увазі, що некрологічні образи не завжди збігалися з прижиттєвими. Момент прощання з покійним, коли традиційно його згадували тільки позитивно, міг скласти дещо несумісну з реальною особистістю картину сприйняття. Такі усталені характеристики померлого інтелігента закріплювались у громадській думці та історіографії.

Біографії та некрологи часто були претекстами до розповідей на теми, заборонені цензурою, на маргінесі яких роздумували над суспільно-політичними і національними проблемами³⁹⁰. З поширенням «культу померлих» у другій половині XIX ст. та винайденням нових ритуалів, через які

³⁸⁸ Мудрий М. Похорони та могили: з історії творення у Львові українського національного простору в другій половині XIX – на початку XX століття. *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów miasta* /red. K. Karolczak i Ł. T. Sroka. Kraków, 2014. S. 155–156.

³⁸⁹ Карманський П. «Український Мойсей». *Спогади про Івана Франка...* С. 417.

³⁹⁰ Czepulis-Rastenis R. *Wzór osobowy inteligenta...* S. 161–162.

можна було б заявити про зв'язок із відповідним відтінком історичного минулого, написання біографій і некрологів відомих діячів були своєрідними заявами про існування в українському суспільстві знакових особистостей³⁹¹. Обираючи постать для широкого некролога, в якому відображали найбільш плідні для суспільства етапи життя, показуючи ієрархію її цінностей (перебільшено підкреслюючи заслуги та прагнення «служити народним інтересам»), редакція часопису, в якій публікувався некролог, вказувала на ті цінності, які хотіла б культивувати у суспільстві, на той образ інтелігента, який міг би бути зразком для наслідування.

Описуючи життя та діяльність померлого, автор некролога зазначав такі критерії: оцінка рівня патріотизму через виконання корисної для краю діяльності; втрати, яких зазнав «народ» зі смертю особистості («вість про смерть чоловіка, що цілий вік служив народному руському ділу, неказано засмутила всіх русинів»³⁹²); надання пріоритету народним інтересам, а не особистим, опис доброго патріота і діяча («для него добро справи народної було альфою и омегою»³⁹³); досягнення становища власними заслугами; важке матеріальне становище; тривала наука і праця, завдяки яким померлий зміг вийти поза своє соціальне походження; участь у різних сферах громадського життя; професійні здобутки, багаторічна витривала фахова праця – зразок доброго спеціаліста («пізна вечірня година, яка виганяє до хати навіть найпильніших бюрових працівників, але Покійник не думає ще іти до своєї досить далекої помеженої хати»³⁹⁴); прагнення до освіти і самоосвіти. Важливе місце займали самозречення та жертівність, підсилені описами важкої хвороби, неміцним здоров'ям, перевагами розумових здібностей над фізичним («тілом

³⁹¹ Дет. див: Мудрий М. Похорони та могили... С. 145.

³⁹² Цит. за: Дорош Є., Слюзар В. Їх серце горнулося до людей: Степан Качала і його рід. *Свобода*. 2006. Т. 4. березень. С 6.

³⁹³ †Смерть Демяна Гладилевича на 47 р. життя. *Діло*.1892. 16 (28) січня).

³⁹⁴ Надрага О. Д-р Володимир Охримович (Посмертна згадка). *Життя і право*. 1931. Ч. 4. Грудень.

немоцний, але дужий розумом, горячий любов'ю до народу, спішив – і в найприкрішу хвилю до Львова, чи то до сейму, чи на які збори народні»³⁹⁵).

У некрологах часто підсилено драматично описувався момент смерті інтелігента, з рисами героїчності. Описуючи смерть Ю. Целевича, автор некролога писав: «Ще кілька листків мав дописати (Целевич працював над історією Галичини – *О. Г.*) і пізно ночію сидів над сею працею і як лицар серед бою, так він закінчив своє невсипуче жите з пером у руці того-ж дня, на котрий заповів у своїй хаті засіданне виділу товариства Шевченка»³⁹⁶. В некролозі Д. Гладилевича писали: «[...] послі́дні слова его, высказани въ проблеску одной яснѣйшой хвилѣ середь безсвѣдомости, то були слова: “Здаєсь менѣ, що я щиро служивъ справѣ народно́й”»³⁹⁷. «Дивне вражине робив він під час недуги. Неначе відійшло від нього все земне, буденне: недуга, яка зробила немічною його великанську постать, неначе рівночасно поклала на нього печать якоїсь надземської величі. Працював до останньої хвили», – йшлося у некролозі Є. Олесницького³⁹⁸. Описуючи професійні і громадсько-національні здобутки, автори некрологів залишали мало місця для опису особистих якостей покійного, обмежуючись загальними характеристиками «скромний», «працелюбний», «благородний», «чесний».

Одним із перших у пантеоні національних героїв став М. Шашкевич. Його проголосили чи не першим зачинателем українського національного руху, чие життя, діяльність і смерть ідеально вписувались у параметри нового національного епосу. «Правда, що Маркіян Шашкевич полишив нам невелику письменничину спадщину, але він кинув між нас світло національної свідомости і пробудив почутте одноцілосности всього українського народу», – писав К. Левицький³⁹⁹. У 1893 р. товариство «Просвіта» ініціювало перепоховання Шашкевича з Новосілок Ліських до Львова, наголошуючи на

³⁹⁵ Цит. за: Дорош Є., Слюзар В. Їх серце...

³⁹⁶ †Юліан Целевич (Некролог). *Правда*. 1893. Вип. XLVII. лютий.

³⁹⁷ †Смерть Демяна Гладилевича...

³⁹⁸ †Д-р Євген Олесницький (Некролог). *Діло*. 1917. Ч. 253–254. 27–28 жовтня.

³⁹⁹ Левицький К. Історія політичної думки... С. 7–9.

націотворчому значенні його «могили» саме там. Цей захід включав богослужіння і панахиду в церкві св. Параскеви, зустріч домовини на вокзалі, перенесення її на Личаківський цвинтар й панахиду, концерт у залі «Народного дому». В процесії брали участь духовна і світська, політична й інтелектуальна еліта Галичини, школярі і студенти, депутації селян і міщан⁴⁰⁰. Водночас І. Вагилевич і Я. Головацький не змогли стати знаковими постатями через суперечливі національно-політичні орієнтації.

Схожою до Шашкевича за символічним значенням постаттю був В. Барвінський. Він помер у знаковому віці тридцяти трьох років, не встиг одружитися, жив бідно, був серед засновників просвітніх інституцій, першого політичного часопису «Діло», ініціатором народних віч, працьовитим і талановитим публіцистом. Про Барвінського сучасники писали: «бувъ въ своѣмъ родѣ єдинымъ чоловѣкомъ», «поживши, бувбы певно въ нашомъ народномъ житю велику ѳтогравъ ролю»⁴⁰¹. Похорон В. Барвінського зібрав, як повідомляла преса, тисячі людей і перетворився на національну маніфестацію. Численне духовенство зібралось на чолі з митрополитом С. Сембратовичем. Відспівували покійного хор духовної семінарії та бурсаки Ставропігійського інституту. За вінком від редакції газети «Діло» на золототканній подушці новий редактор А. Горбачевський ніс останнє число газети, яке готував до друку покійний⁴⁰².

На смерть В. Барвінського відгукнулися також польські і російські пресові видання. Польська «Gazeta Narodowa» відзначала померлого як людину протилежного національно-ідеологічного табору, але гідного й чесного «противника» в полеміці, який міг би стати «окрасою і славою кожного політичного табору»⁴⁰³. Голова Одеського слов'янського товариства П. Зелений

⁴⁰⁰ Мудрий М. Похорони та могили... С. 150; Колб Н. «Богом... С. 185.

⁴⁰¹ Зъ села. *Діло*. 1883. Ч. 18. 15 (27) лютого.

⁴⁰² Новинки. *Діло*. 1883. Ч. 13. 3 (15) лютого; Похорони бл. п. Володимира Барвѣньского. *Діло*. 1883. Ч. 9–10. 27 січня (8 лютого).

⁴⁰³ Новинки. Вязаночка ѳтзывѳвъ чужихъ газетъ про пок. Володимира Барвѣньского. *Діло*. 1883. Ч. 12. 1 (13) лютого.

на щорічному зібранні розпочав промову згадкою, що увесь слов'янський світ зі смертю В. Барвінського зазнав великої втрати⁴⁰⁴.

І. Франко, на відміну від згаданих постатей, зазнав глорифікації ще за життя. Він викликав дуже суперечливі міркування сучасників (від осуду до захоплення), але нікого не залишав байдужим. До його думки прислухалися, незважаючи на те, що він залишився поза галицьким товариським середовищем⁴⁰⁵. Йому заздрили за талант і велику працьовитість, його боялися за сильні впливи на молодь, за нетерпимість до, як писав П. Карманський, «патріотів з печі, недоуків-фразесовичів, кар'єристів», за гострий язик, відверту, часто саркастичну критику, його не сприймали через те, що не дотримувався «товариського коду пристойності», не відповідав образу інтелігента⁴⁰⁶.

У сприйнятті багатьох Франкових сучасників доля письменника була прикладом особистого самозречення, цілковитого підпорядкування себе і своїх творчих інтелектуальних зусиль невтомній культуротворчій діяльності⁴⁰⁷. Особливий вплив Франко мав на гімназійну та студентську молодь: «Повага Франка між молоддю доходила до святості», – писав І. Кобилецький⁴⁰⁸. «Учителем та натхненником», «духовним керівником» Франка називали багато молодих інтелігентів (К. Студинський, А. Чайковський, Уляна Кравченко, Катря Гриневичева, В. Пачовський)⁴⁰⁹. Ті, хто був знайомий з Франком

⁴⁰⁴ Новинки. *Діло*. 1883. Ч. 27. 8 (20) березня.

⁴⁰⁵ Рудницький М. Іван Франко. *Спогади про Івана Франка...* С. 487; Коссак І. Іван Франко та його брати. *Там само*. С. 67.

⁴⁰⁶ М. Рудницький згадував: «Мартович заздрив Франковій посидючості, Стефаник – легкості вислову на письмі, Черемшина – знанням, Маковей – багатству сюжетів, Яцків – свободі від канцелярської служби, а ми, студенти, під загрозою іспитів та семінарських робіт, – усьому разом». (*Там само*. С. 481); Карманський П. «Український Мойсей». *Там само*. С. 417; Попович К. Споми́ни про Івана Франка. *Там само*. С. 189. Охримович В. Причинки до біографії і характеристики Івана Франка. *Там само*. С. 121; Лицур Н. Основи етикету в міських інтелігентних родинах Галичини. *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. 2012. Вип. 21. С. 170–176.

⁴⁰⁷ Каневська Л. «Номо nobilis»: обриси психологічного портрета Івана Франка у дзеркалі мемуаристики. Режим доступу: institutes.lnu.edu.ua/franko/vydannya-institutu/ivan-franko-duh-nauka.../tom-1/, (31.05.2016).

⁴⁰⁸ Карманський П. «Український Мойсей»... С. 417; Кобилецький І. Дещо про Франка. *Там само*. С. 56.

⁴⁰⁹ Чайковський М. Іван Франко в моїх спогадах. *Там само*. С. 157; Студинський К. Як я став учеником Івана Франка. *Там само*. С. 165; Чайковський А. Мої спогади про Івана Франка. *Там само*. С. 154; Кравченко Уляна. Щирий друг і вчитель. *Там само*. С. 193–199; Гриневичева К. Зустрічі з поетом. *Там само*. С. 215; Пачовський В. Мої три перші зустрічі з Іваном Франком в студентські часи. *Там само*. С. 416.

особисто, відзначали значний його вплив на політичні погляди⁴¹⁰. Є. Олесницький про своє знайомство з І. Франком писав: «В моїм житті не мав я доби таких рішучих еволюцій у світогляді, яку пережив я як студент перших двох літ університету під впливом Франка»⁴¹¹.

Отже, серед інтелігенції були яскраві постаті, які ще при житті виділялися на фоні свого часто неяскового товариського оточення. В. Левицький, укладаючи біографічну довідку про К. Левицького, розпочав текст з перерахунку «виїмкового типу людей», до яких належали, на його думку, К. Левицький, О. Барвінський і Є. Олесницький, що «назвичайно заслужили ся для розвою рідної нації як своєю літературною працею, так і політикою, культурною і економічною діяльністю. Полишаючи кожному з земляків впадаючі в очі сліди своєї роботи»⁴¹². Ці постаті були інспіраторами та ініціаторами цивілізаційних змін у краю, через що опинялися в центрі обговорень і критики. Буря суперечок і постійних конфронтацій викликала серед інтелігентів відчуття самотності в їхній праці. О. Барвінський писав до Т. Реваковича: «Я опинився тут серед наших народовців наче Робінзон на острові. З усіх усюдів тільки вороговання і низькі потойні інтриги навіть особисті [...]»⁴¹³. Свою самоту інтелігенти часто пов'язували з тим, що «свату Україну за матір' обібравь си та вь ній утопив своє „я”»⁴¹⁴. Відчуття самотності, разом з терпеливим ставленням до наклепів і звинувачень, якнайкраще підкреслював «місійний» і навіть «страдальницький» образ інтелігентів, які проходили в уявленнях суспільства і самих інтелігентів, нелегкий життєвий шлях «серед ворожих умовин і людей, нам гидких, божевільних [...] для дорогої ідеї», «задня нашої великої родини»⁴¹⁵. Відчуття

⁴¹⁰ Лукич Василь. Іван Франко. *Там само*. С. 166.

⁴¹¹ Олесницький Є. Сторінки... С. 207–208.

⁴¹² ЦДАУЛ. Ф. 363. Оп. І. Спр. 11 Арк. 1 (Біографічна довідка, написана В. Левицьким про життя і діяльність К. Левицького з нагоди його 75-ліття, 1934).

⁴¹³ ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 10. Арк. 3 (Лист О. Барвінського до Т. Реваковича, 1889).

⁴¹⁴ Там само. Ф. 17. Спр. 155. Арк. 10 (Лист О. Терлецького до М. Бучинського, 10.IV.1897).

⁴¹⁵ Кравченко Уляна. Спогади учительки. *Уляна Краченко. Записки учительки*. Львів, 2010. С. 91; Споминки про жите і дьяльність Володимира Барвѣньского. Коштомъ и заходомъ товариства Львів, 1884. С. 65.

самотності було доволі характерним для непересічних, творчих і таланових людей, які продукували нові ідеї. Вони часто не могли знайти однодумців. Тому коло найближчого спілкування інтелігентів обмежувалося сім'єю, родичами та людьми, невідомими широкому загалу, з якими їм було простіше ділитися своїми переживаннями щодо невдач, радощами перемог, розмовляти на звичайні буденні теми⁴¹⁶.

Нерідко інтелігенти ставали наприкінці життя забутими, а їхня смерть «не оплакувалась усією галицькою громадськістю», як-от у випадку Б. Дідицького. Він був ключовою фігурою галицького громадського простору 60-80-х рр. XIX ст. Як і більшість тодішньої інтелігенції, Дідицький пройшов шлях трансформації своєї національної свідомості: від невизначеної – до полонофільства, а згодом – до русофільства⁴¹⁷. Як видавець великої кількості руських творів і редактор провідного політичного часопису «Слово», мав великий вплив на формування культурних і політичних смаків галицького суспільства. Він активно боровся проти впровадження у руську писемну мову латинського алфавіту і фонетики, виступав за збереження церковнослов'янської кириличної азбуки як гарантії збереження руської ідентичності. В 1893/4 р. фонетика, все ж таки, була впроваджена у галицьку шкільну систему, що Дідицький сприйняв як крах свого «всеруського проекту»⁴¹⁸. Незважаючи на роль Б. Дідицького у розвитку національно-культурного життя Галичини, його смерть 1909 р. була непоміченою⁴¹⁹. Причина цього – втрата русофільською орієнтацією своїх провідних позицій на національно-політичній арені, на протиположному українофільському напрямку, еволюція русофільства у москвофільство. Відповідно, русофільські діячі, в тому числі Б. Дідицький, втратили свою актуальність.

⁴¹⁶ Кожухар Л. Український інтелігент другої половини XIX – на початку XX століття: крізь призму приватного життя. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: історія. 2013. Вип. 1. Част. 1. С. 97.

⁴¹⁷ Дьбидький Б. Своежитъвыи записки... С. 2.

⁴¹⁸ Вендланд А. В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915. Львів, 2014. С. 110–128.

⁴¹⁹ Грицак Я. Руслан, Богдан і Мирон: три приклади конструювання ідентичності серед галицьких русино-українців. *Україна модерна*. 2003. Ч 3. С. 36, 47.

Авторитетом для галицьких русофілів був І. Наумович, і, як зазначив Є. Олесницький, «в краю тішився незвичайною популярністю»⁴²⁰. Він досягнув значних успіхів у просвітницькій роботі: організовував читальні, займався публіцистичною і видавничою діяльністю, намагався залучити до «просвіти» широкі верстви населення, був ініціатором створення Товариства ім. М. Качковського⁴²¹. Ореолу «національного мученика» Наумовичу надали восьмимісячне ув'язнення (як результат резонансного процесу над галицькими русофілами 1882 р.), його позбавили парафії і припинили виплачувати заробітну плату; відлучення від Церкви і, як наслідок, «вимушена» еміграція в Росію⁴²². Після смерті І. Наумовича, в посмертних згадках і некрологах українські і польські політичні опоненти зарахували його до найбільш талановитих людей свого часу, не концентруючись на його національно-політичних переконаннях, відзначили його літературні здобутки⁴²³.

З розвитком парламентарної культури і диференціації політично-партійної системи галицька громадськість вимагала нового типу політика – освіченого, досвідченого, наділеного ораторськими здібностями репрезентанта українських інтересів у державних представницьких органах⁴²⁴. Таким вимогам відповідали О. Барвінський, Ю. Романчук, К. Левицький⁴²⁵.

Важливою постаттю в галицькому просторі був О. Барвінський. З ним рахувалися як українці (галицькі і наддніпрянські), так і польський політичний табір і Відень. Як прихильник ліберального консерватизму і концепції «органічної праці», Барвінський пропагував тактику осмисленої, компромісної і тактовної політичної боротьби, без гучних гасел і агітацій. Так, поведінці

⁴²⁰ Олесницький Є. Сторінки... С. 201

⁴²¹ Герун В. «Просвітництво Русі»: культурно-просвітницька діяльність Івана Наумовича у 1870-х – на початку 1880-х років. Режим доступу: library.lnu.edu.ua_Zasidannja_3_tezu, (12.03.2016).

⁴²² Ваврик Р. Просвѣтитель Галицкой Руси Иван Г. Наумович. Львовь-Прага, 1926. С. 51; Вендланд А. В. Русофіли... С. 213–262.

⁴²³ Щербінін Н. Іван Наумович: маловідомі віхи біографії. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Тернопіль, 2010. Вип. 1. С. 25–30.

⁴²⁴ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 3513. Арк. 6. (Лист Б. Дідицького до В. Барвінського, 3.XII.1882).

⁴²⁵ Левицький К. Українські політики Галичини... С. 41; ЦДІАУЛ. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1. (Біографічна довідка...).

радикальної молоді він дав таку оцінку: «В буйній уяві, в непогамованім пориві, в переоцінюванні власних сил і здібностей, в недостаті реального, позитивного й основного знання, в недостаті не тільки парламентарного, але й взагалі політичного досвіду, гледіли вони з легковаженням, а навіть погордою на старших українських діячів»⁴²⁶. За такі риси характеру, образ «польського агента», невдачу «нової ери» його не любили, але поважали і бачили в перших рядах галицької політики, відзначали його «справи для добра загального»⁴²⁷.

Ю. Романчук очолював політичне життя галицьких українців довгий час, хоч пік його кар'єри припав на 80-ті – початок 90-х рр. XIX ст.⁴²⁸. Як писав К. Левицький: «Українську політику в тому періоді називали у нас “професорською”, бо представником її був професор Ю. Романчук, і він зачав в галицькому соймі ставити внески на оснування українських гімназій і учительських семінарій в ім'я засади: хто має свою школу той має нарід!»⁴²⁹. Раціональний, врівноважений, тактовний і компромісний Романчук був зразком інтелігентного типу політика, який виступав за тиху, але послідовну роботу, яка, зрештою, і давала результати: «Признавати мусіли це всі, тому всі тоді звертали очі на Романчука як на будучого провідника»⁴³⁰. Молодше покоління іронізувало з компромісності і тактовності Романчука, називаючи його «напівсонним маєстатом» (Ф. Федорців), «передчаснопостарілим» (І. Франко), однак нерідко зверталися до нього по допомогу у залагодженні наслідків їхньої «безкомпромісної боротьби»⁴³¹.

Ще одним дійовим політиком був Є. Олесницький. Сучасники визнавали його як «по Франку найпопулярнішу постать на галицькій Україні», як «одного з найвидатніших українських політиків, яких взагалі мав український народ»⁴³².

⁴²⁶ Цит. за: Чорновол І. Олександр Барвінський...

⁴²⁷ ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 31. Арк 10 (Лист Т. Заячківського до Т. Реваковича, 27.XI.1894).

⁴²⁸ Олесницький Є. Сторінки... С. 202.

⁴²⁹ Левицький К. Українські політики: Силуетки наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914. Львів, 1936. С. 199.

⁴³⁰ Олесницький Є. Сторінки... С. 202.

⁴³¹ Дет. див. Чорновол І. Юліан Романчук – сенйор українських політиків....

⁴³² Гловацький І. Українські адвокати Східної Галичини в світлі архівних джерел (1800–1939 рр.). Львів, 2008. С. 255.

На відміну від своїх попередників, які вписувалися в образ ідельного політичного і державного діяча своєю ерудованістю, знанням мов, вмінням вести переговори, виголошувати промови, знаходити шляхи для вирішення національних проблем, Олесницький – за фахом адвокат, ще й досконало знав закони й умів їх творити⁴³³. Є. Олесницький відзначався організаторською роботою, мав популярність серед своїх колег і широкого загалу, тому знав собі ціну. За спогадами І. Макуха, Олесницький вважав себе за «недоторканого серед української інтелігенції, думка якої була опонована націонал-демократами», бо на критику Г. Гарматія його політичної діяльності в «Громадському голосі» відреагував сильним обуренням⁴³⁴. Олесницький був консерватором, прагматиком, прихильником «легальної» політики, не завжди вловлював запити масового національного руху, «що потребував вкидання дедалі радикальніших гасел, аби спромогтися на злам несправедливої щодо українців політичної системи». Парадоксально, що, будучи впливовим у галицькому просторі, Олесницький ніколи не займав високих посад. Завадили йому в цьому, на думку О. Аркуші, риси характеру та переконання, що високі посади, рано чи пізно, самі його знайдуть⁴³⁵.

На відміну від Є. Олесницького, його колега К. Левицький, яких пов'язувало «джентельменське суперництво», рішучіше і настирливіше йшов кар'єрними сходами⁴³⁶. Він обіймав усі центральні посади в українському русі й рекламував себе як повноважний представник галицьких українців⁴³⁷. «В політиці потрібно брати що можна і поки час, щоб не було запізно!», – говорив Левицький. Дехто з товаришів політика намагався розгадати його формулу успіху. На думку К. Паньківського, блискучій політичній кар'єрі Левицького сприяли розміщення його адвокатської канцелярії у Львові, вміння йти на

⁴³³ Аркуша О. «Найсильніший інтелект з-поміж політичних діячів Галицької України»: громадсько-політична біографія Євгена Олесницького. *Олесницький Є. Сторінки...* С. 127.

⁴³⁴ Макуха І. На народній службі... С. 178.

⁴³⁵ Аркуша О. «Найсильніший інтелект... С. 129.

⁴³⁶ Про життя і діяльність К. Левицького дет. див.: Василик І. Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР. К., 2012. 176 с.

⁴³⁷ Аркуша О. «Найсильніший інтелект... С. 129.

компроміси, гнучкість тактики, пристосування до політичних умов, обережність у судженнях, добре здоров'я: «Це воно, те здоров'я, давало йому силу тіла й духа якої не зломали ані роки, ані опоненти»⁴³⁸. У некролозі газета «Львівські вісті» охарактеризувала Левицького так: «одна з наймаркантніших особистостей нашої Батьківщини», «людина-борець за право української нації», «незломний характер», «сеніор українських політиків і правників», «чоловік великого життєвого досвіду»⁴³⁹.

Очевидно, що К. Левицький, О. Барвінський, Ю. Романчук, Є. Олесницький були інтелігентами і політиками «старої австрійської школи». Консервативні, толерантні у ставленні до опонентів, тактовні, ініціатори і учасники постійних зустрічей, переговорів, нарад, виступали за досягнення політичних і національних цілей парламентарними методами, з плином часу вони втратили свою актуальність. У першій половині ХХ ст. виникли нові герої, які відповідали вимогам «бурхливого» часу і запропонували радикальніші ідеї і методи політичної боротьби як з національними, так і з політичними опонентами.

Отже, серед інтелігенції зразками для молоді ставали особи, які мали харизму, не боялися втілювати в життя власні амбіції та намагалися змінити закостенілі суспільні устої. Процес націєтворення вимагав організації колективної пам'яті через «винайдення» живих і мертвих національних лідерів і героїв. Інтелігенція виходила за межі «мислення тільки національними категоріями» й обирала для наслідування людей іншої національності, політичного табору і т.д., переймаючи професійні практики, спосіб життя, зразки досягнення успіху, популярності.

⁴³⁸ Паньківський К. Сторінка з історії СоУА й української адвокатури в Галичині. *Правничий вісник*. Нью-Йорк, 1963. Кн. 2. С. 188–197.

⁴³⁹ † През. Д-р Кость Левицький. *Львівські вісті*. 1941. № 84. 14 листопада.

Розділ 3

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

3.1. Фахово-соціальний статус

У другій половині ХІХ ст. акценти у соціальній стратифікації зазнали змін; змістився центр уваги з походження на рівень освіченості, поставивши соціальний статус у пряму залежність від професії і професіоналізму. Галицьке суспільство потребувало значної кількості людей, спеціалістів різних галузей для розбудови національного, політичного, культурного та економічного життя краю, тобто освіченої інтелігенції, чітко структурованої професійно, обов'язки якої мали бути розподілені для ефективності праці. «Тут потрібні і правники, і лікарі, і вчителі, і газетярі, і писателі, і декламатори, і актори, і промисловці», – писав І. Франко⁴⁴⁰.

Австрійське панування створило сприятливі умови для розвитку інтелігенції: передача державних інституцій в автономне користування, розширення адміністративного апарату, експлуатація урядом господарства, брак підтримки торгівлі і ремесла зумовило зростання популярності розумових професій, які мали переважно гуманітарний характер, зважаючи на поширені стереотипні уявлення про переваги класичної освіти, яка давала можливість стати урядником або священиком⁴⁴¹. Однак для інтелігенції шлях до отримання професії і високого соціального статусу був ускладнений такими чинниками: міжнаціональна конфронтація та українсько-польське суперництво, домінування поляків у владній верхівці, освітня і професійна дискримінація українців, низький економічний і культурний рівень українського населення.

До основних фахових груп інтелігенції належали педагогічні працівники, юристи, діячі культури, священнослужителі. Соціальний статус інтелігента визначала здобута професія. «Престижними» серед галицької інтелігенції вважалися професії адвоката, судді, лікаря, гімназійного професора, священика,

⁴⁴⁰ Франко І. Перехресні стежки. *Франко І. Міські повісті*. К., 2008. С. 292.

⁴⁴¹ Дрогобицька О. Традиція... С. 96.

урядника цісарсько-королівської гімназії⁴⁴². Престиж професії залежав від рівня освіченості, яким потрібно було володіти, щоб отримати відповідний фах, та рівня доходу, який забезпечувала професія. Найчисленнішою професійною групою у середовищі світської інтелігенції були урядники, які, за дослідженням Я. Гоффа, на початку ХХ ст. становили близько 50 % від усієї інтелігенції⁴⁴³. Соціальний статус урядника, який виконував письмову роботу в урядовій канцелярії з державною платнею, був найвищим у галицькому суспільстві, вихованому на пієтеті до високих рангів, титулів, посад⁴⁴⁴.

Збільшення кількості людей розумової праці спричинило велику конкуренцію на ринку праці, і відповідно – зниження її вартості та якості. Цю велику кількість людей, які займалися низькооплачуваною розумовою працею і не могли належно утримувати себе і свої сім'ї, зараховували до категорії «пролетаріат інтелігенції». До неї також належали люди з низьким освітнім і професійним рівнем, які виконували елементарну канцелярську роботу⁴⁴⁵. Насправді, інтелігенція (тим більше українська) не була численною, на «гіперпродукцію» якої, в соціальному чи інтелектуальному сенсі, нарікала тогочасна преса. У 1870 р. інтелігенція християнського віросповідання у містах Східної Галичини становила (за підрахунками Я. Гоффа) 5 % від усіх працюючих, в наступні 10 років відсоток збільшився до восьми, а напередодні Першої світової війни – до 15 %⁴⁴⁶.

За офіційними даними перепису населення 1880 р., населення Галичини становило близько 6 млн осіб⁴⁴⁷. Для прикладу, галицький історик, педагог і

⁴⁴² Шухевич С. Мое життя... С. 138.

⁴⁴³ Hoff J. Elity... S. 9.

⁴⁴⁴ Мартович Л. Забобон. *Твори*. К., 1976. С. 227; Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 54; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). Мюнхен, 1969. С. 446; Парандовський Я. Небо Пломєніє... 251 с.; Грицак Я. Ігри з кочергою: всерйоз і по-українськи. *Страсті за націоналізмом*. К., 2004. С. 258; І. Барвінський писав у листі до батьків, критикуючи вибір брата Володимира, який закінчив юридичний факультет Львівського університету, займатися редакторством і публіцистикою: «Поряднїйше за тимъ и не ровне користнїйше подъ кождимъ взглядомъ єсть пильнувати єдного, т. є. званїя и зайнїтїя, зъ котрого ся хлїбъ їсть. Правительственнїй чи тамъ державнїй урядникъ нинї єсть добре платнїй и принаймнїй лїпше якъ кождїй иннїй станъ». (ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 121. Арк. 24–26 (Лист І. Барвінського до батька).

⁴⁴⁵ Интелигентный пролетаріать. *Слово*. 1877. Ч. 120. 3 (15) ноября.

⁴⁴⁶ Hoff J. Elity... S. 240.

⁴⁴⁷ Вітенко М. Етно-конфесійний склад населення Галичини в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. *Галичина*. Івано-Франківськ, 2012. № 20–21. С. 128.

письменник Ф. Свистун на 1891 р. нарахував близько 30 000 інтелігентів у двох частинах краю (Східній і Західній): 5000 чиновників різних рангів (2120 політичних, 198 судових, 2600 залізничних, 94 фінансових), 211 нотаріусів (спільно з Буковиною), 465 адвокатів (спільно з Буковиною), 560 фармацевтів, 990 лікарів, 140 ветеринарів, 149 професорів, доцентів (з них 61 у Львові) університетів, 60 професорів, доцентів, асистентів Львівської Політехніки, 15 викладачів ветеринарної школи у Львові, 45 – промислових шкіл Львова і Кракова, 890 викладачів гімназій, семінарій, реальних шкіл, бл. 5740 вчителів, а також 4000 поміщиків, управителів маєтку, орендарів із середньою освітою, бл. 5200 представників духовенства, бл. 3000 чиновників у відставці і представників інших професій⁴⁴⁸.

Характеризуючи професійний склад української інтелігенції, за підрахунками дослідниць Н. Мисак та О. Дрогобицької, зазначимо, що у 1880-х українських адвокатів було 3, в 1902 р. – 33 (з 496)⁴⁴⁹, в 1914 р. – 74⁴⁵⁰; всього юристів (адвокатів, суддів, нотаріусів) – 422⁴⁵¹; на початку ХХ ст. педагогів вищих і середніх навчальних закладів – 432⁴⁵²; близько 3000 (1910 р.) були вчителями (з 14 тис.)⁴⁵³; 63 лікарів (1910 р.)⁴⁵⁴; 2250 душпастирів (Львівська архієпархія, Перемишльська і Станіславівська єпархія) на 1914 р.⁴⁵⁵; незначна кількість творчої інтелігенції (9 композиторів; 5 скульпторів і архітекторів; 11 художників, декілька десятків артистів і письменників)⁴⁵⁶. Заяви про надмір інтелігенції мали причини практичного значення, насамперед економічні: страх перед зростанням кількості інтелігенції, що спричиняло конкуренцію при пошуку роботи, нечесна конкуренція, зниження платні через великий попит на

⁴⁴⁸ Олійник С. Етносоціальний склад та політичні погляди галицької інтелігенції Східної Галичини 60–90-х рр. ХІХ століття у працях Ф. І. Свистуна. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка*. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 4. С. 135.

⁴⁴⁹ Мисак Н. Галицькі адвокати... С. 28.

⁴⁵⁰ Історія адвокатури України /ред. Т. Ворфоломєєва, О. Святоцький. К., 1992. С. 87.

⁴⁵¹ Мисак Н. Українські нотаріуси в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: соціально-професійна характеристика. *Інтелігенція і влада*. Серія: історія. Одеса, 2015. № 32. С. 71.

⁴⁵² Мисак Н. Українські вчителі середніх шкіл... С. 67.

⁴⁵³ Дрогобицька О. Традиція... С. 101.

⁴⁵⁴ Мисак Н. Українські лікарі в Галичині...

⁴⁵⁵ Дрогобицька О. Традиція... С. 110.

⁴⁵⁶ Кондратюк К. Портрети видатних українських митців ХІХ – початку ХХ століття. Львів, 1995. 122 с.

посади. Тому інтелігенти часто змушені були працювати на нижчих, отриманої освіти, посадах⁴⁵⁷.

При виборі навчального закладу, а відтак майбутньої професії, молодь керувалася пізнавальним інтересом і амбіціями, батьківською волею, фінансовими можливостями сім'ї, привілеями і перспективами, які могла дати майбутня професія, різними життєвими обставинами. Наприклад, така особлива ситуація склалася в житті К. Студинського, який, не закінчивши богослов'я, заручився з Л. Вахнянин, якій тоді виповнилося 16 років. Тому К. Студинський, до повноліття його майбутньої дружини, вирішив продовжити навчання на філософському факультеті Віденського університету. Так, замість священика, К. Студинський став професором слов'янської філології⁴⁵⁸. Деякі молоді люди обирали професію, зважаючи на вартість навчання і матеріальні вигоди, які могла дати майбутня праця: «Було ясне, що я буду вчитися «для хліба», а не з покликання, замилювання», – писав у спогадах адвокат С. Шухевич, який «права ніколи не любив», а вибрав правничий факультет через найнижчі ціни за навчання та можливість навчатися вдома, що давало змогу скоротити видатки за проживання⁴⁵⁹.

При виборі професії також мали значення власні зацікавлення. Свій вибір інтелігенти могли аргументувати користю, яку вони могли принести «для народу» в цій професії. Я. Окуневський писав до В. Охримовича, що сам обрав для себе «стан лікаря», через те, що дуже цікавився медициною, а також вважав, що лише так зможе «віддати найбільше прислуги для суспільности», бо талантів політика, промовця чи літератора не мав⁴⁶⁰. Живописець Ю. Панькевич писав: «в дві сторони мене тягнуло: на теологію – в перспективі праця для народу; до школи малярської в перспективі незалежне становище, і рівнож праця для народу»⁴⁶¹. О. Маковей теж сумнівався чи бути йому священиком,

⁴⁵⁷ Homola I. «Kwiat społeczeństwa...» S. 375–376.

⁴⁵⁸ ЦДДАУЛ. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 6 (Спогади про студентське життя).

⁴⁵⁹ Шухевич С. Мое життя... С. 162.

⁴⁶⁰ ЦДДАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 26 (Лист Я. Окуневського до В. Охримовича, 8.IV.1888).

⁴⁶¹ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2440. Арк. 9 (Автобіографія Ю. Панькевича, 28.XII.1896).

але записався на філософський факультет, «хоч не мав нізвідки матеріальної безпеки, щоби спокійно займатися наукою»⁴⁶². О. Барвінський обрав професію педагога з «власної понуки»: «що на сіи полі зможу віддати добрі прислуги своєму народови, трудитися на педагогічно-науковім полі а при тім виховати в народнім напрямі молоде покоління»⁴⁶³. Так само його брат Володимир вирішив стати правником, бо «відчував потяг до просторого заводу адвокатського»⁴⁶⁴. Втім, В. Барвінський не встиг зробити адвокатської кар'єри. Спочатку поринув у журналістику, редакторську і громадсько-політичну діяльність, писав публіцистичні й художні твори, помер у молодому віці⁴⁶⁵.

Аргументуючи «громадську користь» у виборі професії, потрібно зважати на два аспекти: перший – схильність інтелігенції писати (мислити) крізь призму національної перспективи і віддавати перевагу національному компоненту в усіх життєвих рішеннях. Так, Я. Окуневський, який, ставши військовим лікарем і отримавши звання адмірала, увесь час проводив у подорожах, а серед «рідної суспільности» – дуже мало часу. Другий аспект – це спроба знайти виправдання вибору саме світської професії. Покоління світських інтелігентів походило з духовенства, яке прагнуло для своїх дітей такого ж стабільного майбутнього. Частина молоді, розчарувавшись у консерватизмі своїх батьків, почала обирати світські професії як альтернативний шлях розвитку національної еліти, національного руху, втілення власних амбіцій.

Вибір професії залежав від рівня її суспільного престижу та статусу, який вимірювався рівнем отриманих доходів. Через це багато інтелігентів ставали священиками – обирали «керунокъ травнѣйшы и найпрактичнѣшый»⁴⁶⁶. Душпастикування давало «певний стан»: стабільний дохід, пенсійне забезпечення, «повагу між людей», і на відміну від чиновників, «не єсть від

⁴⁶² ЦДІАУЛ. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2 (Автобіографія О. Маковея, 1924).

⁴⁶³ Барвінський О. Спомины... С. 124.

⁴⁶⁴ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 96. Арк. 3 (Лист В. Барвінського до батьків, 11.VII.1872).

⁴⁶⁵ Про В. Барвінського дет. див.: Ганусин О. Володимир Барвінський: образ інтелігента через призму приватного життя. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: історія. 2014. Вип. 1 (1). С. 104–110.

⁴⁶⁶ ЛННБУ. Ф. 159. Спр. 204. Арк. 3 (Лист І. Любовича до І. Глинського.).

нікого залежний»⁴⁶⁷. При виборі професій молоддю старше покоління протиставляло теологічний і філософський факультет: «Навчить біда попити, як нема з чого жити. Як не стане побренькачів, як жидки не дадуть перейти через улицу, тоді мій філзоф попустить уха і гайда у рясу як рак у борщ»⁴⁶⁸. Отець Ф. Тарнавський згадував, що від філософського факультету його відрадив шкільний інспектор, бо краще «парастаси правити, на тїм ліпше вийдете, як на учителюванні»⁴⁶⁹. Батьки С. Горука, який мав намір перевестися з теологічного факультету на філософський, і зрештою здійснив свій намір, просили не робити цього, «бо наробить їм встиду»⁴⁷⁰.

Нерідко після закінчення університету молоді люди змінювали рішення йти на світські посади, а продовжували навчання в духовній семінарії – йшли на «легкій, готовый хлѣбъ»⁴⁷¹. Пояснити це можна тим, що тривалі роки їхнього навчання минули в матеріальних труднощах (платне навчання, дорогі підручники і книжки, канцелярське приладдя, проживання та харчування у великому місті, додаткові витрати на одяг, дозвілля і т. д.), тому випускники прагнули уникнути декілька років безоплатної практики, а відтак – нижчих малооплачуваних світських посад, а зразу стати шанованими і затребуваними у суспільстві представниками інтелігенції, чия праця не вимагала великих інтелектуальних зусиль.

Високе соціальне становище у галицькому середовищі займало греко-католицьке духовенство, де Церква й обряд стали головним критерієм національної належності⁴⁷². Парафіяльні священики перебували у безпосередньому зв'язку із суспільством, тому для підтримки авторитету священики повинні були виконувати не тільки релігійно-обрядові функції, а й

⁴⁶⁷ ЦДІАУЛ. Ф. 385. Оп. I. Спр. 50. Арк. 9 (Лист [Стефана] до С. Горука, 9.III.1896).

⁴⁶⁸ Барвінський В. Скошений цвіт (Виймок з галицьких образків)]. Коломия, 1910. С. 44; Лукіянович Д. Франко і Беркут. *Повісті*. Львів, 1990. С. 176.

⁴⁶⁹ Тарнавський Ф. Спогади... С. 90.

⁴⁷⁰ ЦДІАУЛ. Ф. 385. Оп. I. Спр. 63. Арк. 1–2 (Листи батьків до С. Горука, 1896).

⁴⁷¹ ДАІФО. Ф. 504. (Станиславівська консисторія). Оп. 1. Спр. 779. Арк. 6 (Особова справа священика Петра Томашівського. Заява до Єпископської Консисторії, 1913); Терлецький О. Згадка про жите... С. 10.

⁴⁷² Himka J.-P. Religion and Nationality... P. 6–7; Wójtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu». Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918). Warszawa, 2008. 333 s.

займатися політичною, культурною діяльністю та «просвітою» своєї громади⁴⁷³. «Інакше духовник, учитель народа. Хоть homo як другі, сторожит правил которых всі ламают, а лиш від него одного жадают щоби світил ім без змази як сонце. Він жертва свого уряду і званя», – писав К. Устиянович до І. Глинського⁴⁷⁴. На тлі модернізації суспільства статус священника у громаді нерідко залежав від його громадської діяльності⁴⁷⁵.

Найбільша кількість представників інтелігенції була задіяна в освіті⁴⁷⁶. Водночас педагоги були і найбільш диференційованою у фінансовому та правовому плані соціально-професійною групою⁴⁷⁷. У середовищі працівників найвищий фахово-соціальний статус здобували професори вищих навчальних закладів⁴⁷⁸. До працівників вищих навчальних закладів належали: професори, доценти, лектори, вчителі, асистенти, супленти, ад'юнкти й конструктори⁴⁷⁹. Низький рівень фінансового забезпечення й освіченості серед українського населення, високі вимоги до габілітацій, обмеження доступу до отримання викладацьких посад не сприяли збільшенню кількості українських професорів⁴⁸⁰. Упродовж 1880–1914 рр. кількість українських викладачів у Львівському університеті зменшилася з 16,07 % до 6,31 %⁴⁸¹. Проте серед українців були надзвичайно амбітні особистості, які добивалися докторських ступенів і ставали професорами. Так, К. Студинський, який спочатку хотів присвятити себе вчительській праці у гімназії, згадував: «з часом вилонилася в

⁴⁷³ Русській священникъ. Отозва до русского духовенства. *Слово*. 1879. Ч. 33. 22 марта (3 апрѣля); Вниманію русского духовенства. *Галичанин*. 1902. Ч. 67. 22 марта (4 апрѣля); Колб Н. «З Богом... С. 137–139; Дрогобицька О. Добрий священник: образ ідеального пароха у баченні галицького селянина кінця XIX – 30-х років XX ст. *Греко-католицьке духовенство у суспільно-політичному та національно-культурному житті українців*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Історичні постаті Греко-Католицької Церкви та їх роль у культурно-просвітницькому й національному відродженні» (м. Коломия, 18 жовтня 2013 р.). Коломия: Вік, 2013. С. 59–63.

⁴⁷⁴ ЛННБУ. Ф. 159. Спр. 306. Арк. 14 (Лист К. Устияновича до І. Глинського, 21.VII.1895).

⁴⁷⁵ Колб Н. «З Богом... С. 139.

⁴⁷⁶ Мисак Н. Викладачі українці у Львівському університеті наприкінці XIX – на початку XX ст. *Шляхами історії*. Львів, 2004. С. 209.

⁴⁷⁷ Мисак Н. Українські викладачі середніх шкіл... С. 54.

⁴⁷⁸ Мисак Н. Викладачі українці... С. 208.

⁴⁷⁹ Благий В. Структура та викладацький склад вищих шкіл Львова на початку XX ст. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2000. Вип. 35–36. С. 207.

⁴⁸⁰ ЦДДАУЛ. Ф. 362 Оп. 1. Спр. 47. Арк. 8 (Спогади про студентське життя).

⁴⁸¹ Мисак Н. Викладачі українці... С. 208

мене думка, здобути доктора»⁴⁸². Більше можливостей отримати викладацьку посаду можна було в Чернівецькому університеті.

Викладацько-професорські прагнення інтелігенція могла зреалізувати в гімназіях, реальних школах і семінаріях та заповнити брак професорської еліти в її професійній структурі. Як «вихователі наступних поколінь інтелігенції» викладачі середніх шкіл отримали високий соціальний статус, мали пенсійне забезпечення, були «певні свого завтрашнього дня» для себе і своїх сімей. Обрана професія вводила їх в ранг державних службовців, що, на думку громадськості, було почесним. «Вже сам зовнішній їх вигляд надавав їм поваги і пошани, а їх титул „ц. к. професор гімназії” надавав їм пожаданого урядового авторитету, який тоді загально в суспільности високо цінено», – писав С. Шах⁴⁸³. У другій половині XIX ст. вони були у перших рядах політичного та суспільного життя галицьких українців. Зі зміною соціальної структури, модифікації політичної культури у практичній політиці гімназійних вчителів замінили юристи⁴⁸⁴.

Незважаючи на високий професійно-соціальний статус викладачів середніх шкіл, їхнє правове становище було доволі нестійким. Крайові органи влади намагалися обмежувати громадську та політичну діяльність викладачів і вчителів. Крім того, мала кількість гімназій у Галичині спричинила незначний попит на викладачів-українців⁴⁸⁵. Відомими викладачами середніх шкіл були: А. Вахнянин, І. Верхратський, І. Кокорудз, Ю. Романчук, О. Барвінський, А. Крушельницький, В. Ільницький, Ф. Колесса, Я. Гординський, О. Макарушка та ін.

Найчисленнішою категорією педагогічних працівників були вчителі народних шкіл. Через значне збільшення кількості охочих навчатися зросла потреба й у збільшенні кількості навчальних закладів і учительських кадрів. Тому держава намагалася посприяти цьому, підвищуючи учителям заробітну

⁴⁸² ЦДДАУЛ. Ф. 362. Оп. I. Спр. 11. Арк. 9, 18 (Спогади про студентське життя).

⁴⁸³ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 53.

⁴⁸⁴ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 179.

⁴⁸⁵ Мисак Н. Українські викладачі середніх шкіл Галичини... С. 56–55.

плату, полегшуючи вступні іспити до вчительських семінарій⁴⁸⁶. Затребуваність і відносно недороге навчання, яке не тривало багато років, як наприклад, навчання лікарів чи правників, посприяли зростанню популярності вчительського фаху. Водночас вчителі були найбільш соціально і юридично незахищеною групою, залежними від органів влади, що чинили перешкоди їх громадській діяльності. Вчителеві завжди загрозувало переведення до Західної Галичини, де він мусив обмежитися тільки професійною діяльністю⁴⁸⁷.

Отримання учительської посади було найшвидшим способом прилучитися до інтелігенції. Особливо для вихідців із тих верств, яким до цього часу двері до інтелігентного товариства були зачинені: дітям незаможних селян, дякам і громадським писарям, військовим у відставці, учням початкових і середніх шкіл, які через брак здібностей, фінансів чи інші причини не змогли закінчити навчання⁴⁸⁸. Учителство наповнило інтелігентну верству вихідцями з інших соціальних груп, а не тільки з духовенства. Кількість учителів постійно збільшувалася: у 1875 р. чоловічі учительські семінарії в Східній Галичині налічували 570 учнів, з яких 158 були греко-католиками, жіночі – відповідно 352 і 19⁴⁸⁹; у 1880 р. у чоловічих учительських семінаріях навчався 1021 учень, з яких 213 греко-католицького віросповідання, в жіночих – з 713 учениць 66 були українками⁴⁹⁰; у 1905 р. з 3042 учнів чоловічих учительських семінарій – 848 були українцями, у жіночих – з 724 учениць були 109 українок⁴⁹¹.

Хоч формально вчителі належали до соціально-професійної групи педагогів, питання про належність учительства до інтелігентної верстви є неоднозначним. Учитель міг втратити право називатися інтелігентом через фінансове становище, яке не давало змоги вести «інтелігентний спосіб життя»,

⁴⁸⁶ Szkoły średnie. *Gazeta Narodowa*. 1895. Nr 27.

⁴⁸⁷ Мисак Н. Українські народні вчителі на рубежі XIX–XX ст.: правове становище та національна дискримінація (за матеріалами періодичних видань). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. Зб. наук. праць. 2005. Вип. 7. С. 192.

⁴⁸⁸ В. Дещо про учителів сільських яко провідників народних (Допись). *Народ*. 1890. Ч. 6. С. 78.

⁴⁸⁹ Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1875/1876. Lwów, 1877. S. 33.

⁴⁹⁰ Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej... w roku szkolnym 1880/1881. Lwów, 1882. S. 53–54.

⁴⁹¹ Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej... w roku szkolnym 1904/1905. Lwów, 1905. S. LXXXI.

мізерну участь у національному русі, низький рівень освіти, що знижував його суспільний авторитет⁴⁹². Низький соціальний статус вчителів підтверджує й те, що їх не розглядали як вигідну партію для одруження⁴⁹³. Коли для вчителя одружитися на попадянци було успіхом, то для попадянки шлюб з учителем вважали ганьбою⁴⁹⁴.

Інтелігенція розуміла близькість учительства до «народу», тому намагалася розвинути у вчителів національну свідомість і залучити до національного руху. Аби підвищити авторитет учителя в суспільстві, змінити думку про професію учителя як низьку, деградууючу, преса поширювала образ учителя-мученика, який, забуваючи про власні інтереси, «служить» інтересам національним, наражаючи себе на «переслідування» з боку влади і злиденне життя: «Скільки тут геройства, б'ольшого и высшего надъ геройство войн'овъ, скільки витривалости, скільки самопожертваности въ т'омъ сердцю!»⁴⁹⁵. Очевидно, суспільнозначущі просвітньо-виховні функції, які виконували вчителі, підносили їх до рівня інтелігентів⁴⁹⁶.

У другій половині ХІХ ст. фах юриста набув неабиякої популярності⁴⁹⁷, адже адвокатська практика гарантувала фінансову і соціально-правову незалежність⁴⁹⁸. Наявність на правничому факультеті Львівського університету кафедр з українською мовою викладання сприяло вступу на цей факультет української молоді⁴⁹⁹. Важливим для неї була відносно невисока плата за навчання на правничих студіях. Кількість українських адвокатів тривалий час

⁴⁹² Вараниця А. Вчителі народних шкіл в структурі...; Барвінський О. Спомини... С. 123; Харитон В. Покутяни. Снятин, 2010. С. 203.

⁴⁹³ ЛННБУ. Ф. 148. Спр. 15. Арк. 151. (Записна книжка Романа Заклинського).

⁴⁹⁴ Журбенко Л. Філістер: події з родинного життя. Львів, 1909. С. 104; Лепкий Б. Веселка над пустирем. *Твори*: у 2 т. К., 1991. Т. 2. С. 238.

⁴⁹⁵ Як виховувати наших діти. *Діло*. 1882. Ч. 9. 3 (15) лютого.

⁴⁹⁶ ДАІФО. Ф. 378. Оп. І. Спр. 3. Арк. 1–2 (Річний звіт про діяльність читальні «Просвіта» в с. Вовчинець Станіславського повіту, І.І.1912); Баран О. Роль вчителя у громадському житті галицького села (кінець ХІХ ст. – 1939 р.). *Р. Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку*. Матеріали ІІ Міжнародного наукового семінару «Кайндлівські читання», 28–29 травня 2005 р. Чернівці: Прут, 2005. С. 289–296.

⁴⁹⁷ Мисак Н. Українська інтелігенція... С. 12.

⁴⁹⁸ Олесницький Є. Сторінки... С. 115.

⁴⁹⁹ Василик І. Як формувалася юридична еліта у Східній Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Режим доступу: <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-328/> ?

була мізерною⁵⁰⁰. На зламі століть працювало вже більше адвокатів-українців: К. Левицький, В. Старосольський, В. Охримович, Є. Олесницький, К. Трильовський, Т. Окуневський, Л. Бачинський, А. Чайковський, які «зачинали розуміти своє завдання супроти рідного народу»⁵⁰¹.

Кандидати до адвокатури повинні були відповідати таким державним вимогам: австрійське громадянство, бездоганна репутація, наявність вищої юридичної освіти та ступеня доктора права, проходження практики⁵⁰². Після закінчення правничого факультету адвокат мусив відбути рік безоплатної судової практики в окружному чи крайовому суді і шість років самостійної адвокатської практики⁵⁰³. Практикантів називали «конципієнтами» (помічниками). Лише після подолання всіх етапів практики можна було скласти іспити, за результатами яких університет присвоював «абсолювентові» ступінь доктора права⁵⁰⁴. Іспит складали польською мовою, однак деякі кандидати наполягали на українській, що свідчило про їхню національну свідомість⁵⁰⁵. Іспити були складні й вимагали знань іноземної фахової літератури та міжнародного права, що, втім, давало гарантію високого фахового рівня⁵⁰⁶. При підготовці до іспитів існувала практика обміну літературою, конспектами, порадами, зауваженнями⁵⁰⁷.

Адвокати викликали в народі найбільшу довіру, мали з ним безпосередні контакти⁵⁰⁸. Наявність спеціальної освіти та статус «вільної професії», на думку громадськості, зобов'язували адвокатів займатися політичними справами, брати участь в усіх політично-економічних виступах, акціях і протестах, від них

⁵⁰⁰ Чайковський А. Чого треба вимагати від українського адвоката? *Життя і право*. 1931. Ч. 2.

⁵⁰¹ Гловацький І., Гловацький В. Українські адвокати Східної Галичини (кінець XVIII – 30-ті роки ХХ ст.). Львів, 2004. С. 25; Левицький К. Історія політичної думки... С. 36.

⁵⁰² Гловацький І., Гловацький В.. Українські адвокати... С. 23.

⁵⁰³ Макух І. На народній службі... С. 65.

⁵⁰⁴ Тищик Б. Андрій Чайковський – відомий випускник юридичного факультету Львівського університету. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2011. Вип. 53. С. 124.

⁵⁰⁵ Гловацький Ю. Українські адвокати Східної Галичини в світлі архівних джерел. 1800–1939. Львів, 2008. С. 13.

⁵⁰⁶ Василик І. Кость Левицький... С. 41.

⁵⁰⁷ ЦДДАУЛ. Ф. 683. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 7–8 (Лист Є. Левицького до Ю. Бачинського, 1896).

⁵⁰⁸ Ганкевич Л. Десятиліття Союзу Українських Адвокатів. *Ювілейний Альманах СоУА*. Львів, 1934. С. 71; Василик І. Адвокатська еліта Східної Галичини у становленні української державності. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 14. С. 217–222.

очікували «цивільної відваги та почуття національного обов'язку», а також меценатства, адже у тогочасному суспільстві побутувала думка про значні фінансові статки правників: «Хиба-ж се можливе, щоби адвокат не мав купи грошей, та не мав з чого жити? а хто-ж має мати гроші, як не адвокат?»⁵⁰⁹.

Медицина була монополією поляків і євреїв. За 25 років медичний факультет Львівського університету підготував 544 лікарі, серед яких 40 українців⁵¹⁰. Малу кількість українських медиків можна пояснити відсутністю тривалий час у Галичині медичного навчального закладу, тривалістю (8 років з практикою) і коштовністю навчання, складною системою складання іспитів (ригороз)⁵¹¹. До цього часу медики здобували професію переважно у Відні, де плата за науку була вищою, проживання у столиці імперії коштувало дорого, що теж знеохочувало до цього фаху⁵¹². Через перевантаженість навчального процесу студенти-медики не могли підзаробляти репетиторством, як це робили багато гімназистів чи їхніх колег-студентів з інших факультетів, тому під час навчання вони повністю були на утриманні родичів або опікунів⁵¹³.

Нерівномірність кадрового розподілу між центром і провінцією призвело до кризи в системі забезпечення медичного обслуговування населення краю. Через брак лікарів у провінції медичні послуги населенню змушенні були надавати вчителі та священники. Висока вартість послуг фахового медика теж було вагомим аргументом, щоб від них відмовитися. Тому, незважаючи на високий соціальний статус, на відміну від інших професійних груп інтелігенції, лікарі не мали великої «пошани» серед українського населення⁵¹⁴. Відомими українськими лікарями були Я. Окуневський, С. Морачевська, Я. Грушкевич, Є. Озаркевич.

⁵⁰⁹ Шухевич С. Моє життя... С. 201; Рускі адвокати. *Діло*. 1903. Ч. 188 і 189: Додаток.

⁵¹⁰ Верхратський С. Історія медицини. К., 1983. С. 284.

⁵¹¹ Благий В. Студенти-медики... С. 415.

⁵¹² Дописи. Зь Вѣдня. *Діло*. 1883. Ч. 116. 13 (25) жовтня.

⁵¹³ Мисак Н. Українські лікарі...

⁵¹⁴ Дрогобицька О. Роль галицької сільської інтелігенції в розбудові місцевої системи охорони здоров'я (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. 2013. Вип. 23–24. С. 67–68.

Під впливом нових європейських культурно-мистецьких течій і внаслідок повільного, але поступового зростання освіченості суспільства з'явилися відомі діячі культури та мистецтва, хоча творчі професії тоді були не дуже популярними через низьку оплату праці. Галицьке суспільство доволі зневажливо ставилося до творчих професій, як до «несерйозних», а самих митців називали «здеклясованими інтелігентами»⁵¹⁵: «Невже ж можна заробляти на всю родину віршами»⁵¹⁶. Матері відмовлялися віддавати доньок заміж за художників, скульпторів чи письменників: «Аби й десять доньок було у мене, то ні одну не дала би за різьбяра чи маляра!»⁵¹⁷.

Серед творчих професій найменшу повагу мали актори, що впливало з традиційного зневажливого ставлення до людей, які розважали публіку за гроші. Найбільш поширеними були уявлення про неморальний спосіб життя акторок⁵¹⁸. У консервативному галицькому просторі професія «артистки» (акторки, співачки, танцюристки) вважалася непристойною: «[...] українська акторка, сходячи після вистави зі сцени, почувала себе немов поза скобками громадянського й товариського життя!»⁵¹⁹. Тому з акторками одружувалися чоловіки переважно з того ж професійного середовища. Але траплялися винятки, коли чоловік не театральної професії обирав собі в дружини «артистку», на що часто суспільство реагувало осудливо, а родина – несприйняттям. Так, батьки А. Крушельницького перестали спілкуватися з сином через те, що він обрав собі в дружини Марію Слободівну (Слободу) актрису театру «Руська Бесіда»⁵²⁰. Відомими українськими акторками були Т. Бачинська, Т. Романович-Коралевич, М. Романович, І. Біберович, А. Осиповичева, О. Гембицька, Ф. Лопатинська та ін⁵²¹.

Низький рівень освіти акторів (у більшості випадків закінчували тільки

⁵¹⁵ Карманський П. Українська Богема. К., 1999. С. 106.

⁵¹⁶ Рудницький М. Письменники зблизька (спогади). Львів, 1958. С. 9.

⁵¹⁷ Яцків М. Огні горять... 132 с.

⁵¹⁸ Homola I. «Kwiat społeczeństwa...» S. 367.

⁵¹⁹ Чарнецький С. Історія українського... С. 458.

⁵²⁰ Крушельницька Л. Рубали ліс... С. 39.

⁵²¹ Чарнецький С. Історія українського... С. 458–462.

початкову школу, рідше гімназію чи реальну школу) ставив під сумнів їхню належність до інтелігентної верстви⁵²². Наприклад, К. Підвосоцький закінчив тільки шість класів гімназії. І. Біберович теж покинув гімназію. В. Юрчак і І. Майхер закінчили тільки народні школи⁵²³. Суспільство оцінювало акторів, з одного боку, через погорду до акторської професії, а з іншого, через захоплення їхньою творчістю, талантом. Поступово театр почав відігравати важливі функції (наприклад виховну, демонстрація національних творів та символіки, донесення політичних чи ідеологічних смислів). Однак найважливішою функцією театру залишалась естетична – давати публіці «видовищ»⁵²⁴.

Отже, у другій половині XIX – на початку XX ст. відбувалося професійне структурування світської інтелігенції. Її основними фаховими групами були: педагогічні працівники, юристи, творча інтелігенція. Професійні групи інтелігенції обслуговували інфраструктуру переважно міст і містечок, однак деякі з них обслуговували й села (вчителі, лікарі, священики). Фахово-соціальний статус інтелігентних професій більшою мірою визначав розмір заробітної плати і матеріальне становище, ніж користь для суспільства, яку приносила та чи інша професійна група. В цей період поняття «інтелігент» застосовували до представників професій з високим соціальним статусом. Однак внаслідок можливості «соціального ліфта» і збільшення кількості інтелігенції відбувалася нівеляція престижу деяких її професійних груп.

3.2. Професійна реалізація

Інтелігенція реалізовувала свої професійні амбіції відповідно до потреб суспільства. Закони ринку праці вимагали від інтелігенції шукати для себе клієнтів, яким можна було б продати свої послуги (особливо представники вільних професій: адвокати, медики, творча інтелігенція, журналісти, а також науковці, приватні педагоги). Наявність клієнтів свідчила про затребуваність не

⁵²² Homola I. «Kwiat społeczeństwa...» S. 355.

⁵²³ Чарнецький С. Історія українського... С. 408, 427, 432.

⁵²⁴ Лепкий Б. Казка... С. 300–306.

тільки професії, а й інтелігента як фахового спеціаліста, що «робило» йому ім'я, надавало соціальний і матеріальний статус. Праця у всіх професійних категоріях була важкою, довготривалою, часто у закритому просторі, вимагала виконання великого обсягу письмової роботи.

Домінування поляків у політиці, економіці, культурному житті провінції створювало українцям певні труднощі при здобутті «кращих» професій. Низький рівень освіченості та професійної культури українського суспільства, дшевізна праці та проблеми з працевлаштуванням теж перешкоджали інтелігенції у професійній реалізації⁵²⁵. Зважаючи на велику конкуренцію з польською інтелігенцією у великих містах, українські інтелігенти старалися здобути кращі посади у малих містах, містечках, селах, де був брак фахівців, а інтелігентні професії мали більший соціальний престиж. У провінції, з її «лінивим» плином часу, не такими помітними були недоліки і низький рівень освіти інтелігента (якщо таке траплялося), незадовільне матеріальне становище, на відміну від великого міста, яке вимагало бути мобільним, актуальним, затребуваним⁵²⁶.

Адвокати, на відміну від інших правничих професій, належали до так званих «вільних професій» (фах людини розумової праці, що жила з гонорарів), що позбавляло залежності від державних структур, давало можливість для політичної активності, свободу дій. Є. Олесницький писав: «право отвирало більше доріг, давало більший вибір щодо звання в будучности, ставило гороскопи більшої свободи і незалежності, [...] на цій дорозі, зможу легше здобути корисні матеріальні умовини життя, про які думав я тоді майже виключно лиш тому, щоб міг здійснити свої давні мрії пізнавати світ, звиджувати чужі краї, бачити твори мистецтва»⁵²⁷. Такими ж мотивами керувався В. Барвінський, який вбачав у «просторому адвокацькому заводі»

⁵²⁵ Молодий доктор. Новинки. Праця студентів. *Руслан*. 1905. Ч. 124. 3 (16) червня.

⁵²⁶ Чайковський А. З ласки родини... С. 218–219.

⁵²⁷ Олесницький Є. Сторінки... С. 115.

можливість реалізувати себе не тільки фахово, а також як інтелігент⁵²⁸. Утім, фах правника-адвоката подобався не всім. Молодих людей, як-от В. Боберського, знеохочувала рутинна канцелярська робота адвокатів, яка потребувала значної витривалості та посидючості, а також необхідність тривалої практики «заки буде пенсія» та робота зі злочинцями⁵²⁹. Л. Мартович, ставши адвокатом, нарікав на «скирти урядових паперів», які потрібно щодня опрацьовувати, на «дурнів, на шахраїв з якими мусить зводити невинні словесні бої в суді і у своїй канцелярії»⁵³⁰.

Щоб отримати постійну посаду адвоката чи судді або відкрити приватну канцелярію, потрібно було пройти складний шлях кар'єрною драбиною. Особливо важко було розпочати приватну практику у Львові через велику конкуренцію. Так, у 1876 р. в Галичині було 229 адвокатів, з них – 76 у Львові⁵³¹. У свідомості інтелігенції Львів – місто із широкими можливостями для самореалізації, реалізації амбіцій, шанс здобути певне визнання⁵³². Молоді адвокати переважно розпочинали практику в провінційних містечках⁵³³. Т. Окуневський, повернувшись із навчання у Відні, шукав місце «яко початкуючий кандидат адвокацький» у Львові, однак «для Українця не так легко тогди місце знайти»⁵³⁴, і змушений був йти працювати у канцелярію М. Бучинського в Станиславові⁵³⁵. Але конкуренція, особливо польських правників, була й у провінції. Та українські адвокати мали більшу популярність серед населення, бо брали меншу плату за виконані послуги, займалися справами незаможних громадян⁵³⁶.

Чимало адвокатів-українців змогли побудувати прекрасну кар'єру. Серед них цікавою є постать І. Макуха. Син селянина, вигнаний з Дрогобицької

⁵²⁸ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 96. Арк. 3 (Лист В. Барвінського до батьків, Львів, 11.VII.1872).

⁵²⁹ ЦДДАУЛ. Ф. 366. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 35 (Лист В. Боберського до І. Боберського).

⁵³⁰ Рудницький М. Письменники зблизька... С. 88.

⁵³¹ Історія адвокатури України /ред.Т. Варфоломеєва, О. Святоцький. К., 1992. С. 84.

⁵³² ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 5 (Лист Т. Біленького до Т. Реваковича, 25.I.1898).

⁵³³ Історія адвокатури України... С. 84.

⁵³⁴ ЦДДАУЛ. Ф. 328. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 122 (Автобіографія Т. Окуневського).

⁵³⁵ ЛННБУ. Ф. 17. Спр. 111. Арк. 1 (Лист Т. Окуневського до М. Бучинського, 1889).

⁵³⁶ Чайковська К. Спогад про найдорожчих. *Чайковський А. Спогади...* Львів, 2002. Т. 3. С. 91.

гімназії за поширення радикальних ідей, зміг продовжити навчання, отримати юридичну освіту, розпочати адвокатську практику, здобути широку клієнтуру, власними силами побудувати просторий будинок у м. Товмач (Станіславщина), відкрити канцелярію і займатися активною політичною діяльністю. Відкриття канцелярії потребувало значних матеріальних затрат⁵³⁷. Часто канцелярія і домівка адвокатів розміщувалися в одному будинку або по-сусідству⁵³⁸.

Формування образу адвоката як «національного героя», захисника народу стало закономірною відповіддю на тогочасні запити суспільства. Однак таке бачення юриста є доволі одностороннім⁵³⁹. Правники чітко розмежовували громадську і професійну діяльність, яка була основним джерелом доходів. Вони не були державними службовцями, тому не отримували пенсійного забезпечення. Для належного утримання сім'ї та фінансування громадської діяльності адвокати нерідко були змушені йти на компроміси з власними національними переконаннями⁵⁴⁰. Українські адвокати представляли в судах також інтереси представників інших національностей, тісно співпрацювали з польськими правниками⁵⁴¹.

Чимало адвокатів брали участь у політичних процесах і захищали клієнтів безкоштовно⁵⁴². Політичні процеси широко висвітлювалися на шпальтах місцевої преси і були своєрідною рекламою для захисників, формували позитивний образ адвоката, який повинен був приваблювати нових клієнтів для «Пана Меценаса»⁵⁴³. Траплялися випадки, коли адвокати самі ставали підсудними. Так, В. Бачинського було звинувачено в підбурюванні студентів Львівського університету до виступів у 1908 р. У результаті його засуджено до позбавлення волі на один тиждень⁵⁴⁴. Ще один випадок – ув'язнення адвоката

⁵³⁷ Макух І. На народній службі... С. 96.

⁵³⁸ [Кузьмович О.] О-ка. Про це і те... С. 17.

⁵³⁹ Мисак Н. Галицькі адвокати... С. 29.

⁵⁴⁰ Radcy sądowi a adwokatura. *Przegląd Urzędniczy*. 1907. Nr 6.

⁵⁴¹ Мисак Н. Галицькі адвокати... С. 29.

⁵⁴² Реклама. *Діло*. 1890. Ч. 221.

⁵⁴³ Мисак Н. Галицькі адвокати... С. 31; Падох Я. З минулого української адвокатури. *Правничий вісник*. 1963. Кн. 2. С. 113; ЦДІАУЛ. Ф. 371 (Шухевич Степан). Оп. 1. Спр. 151. Арк. 27 зв.

⁵⁴⁴ Українські студенти перед віденським трибуналом. *Свобода*. 1908. Ч. 39.

М. Новаковського через агітацію за кандидата в депутати до парламенту І. Франка. На знак протесту Новаковський оголосив перше в Галичині політичне голодування⁵⁴⁵. Такі дії викликали схвалення в суспільстві, але критику фахового середовища⁵⁴⁶.

У Галичині існувала неофіційна класифікація адвокатських канцелярій на «мужицькі» й «панські», яка залежала, більшою мірою, не від соціального становища клієнтури, а розміру справ, якими займався адвокат: «канцелярія була «панська» лише тоді, коли приймалося великі справи, а дрібні не приймалося»⁵⁴⁷. Основним контингентом «мужицьких» канцелярій були селяни. Тут у діловодстві використовували українську мову, що сприяло зростанню популярності адвоката серед українського населення, нижчими цінами за послуги⁵⁴⁸. Були випадки, коли адвокати не вимагали грошей з тих, хто не міг заплатити⁵⁴⁹. До таких «хлопських» адвокатів належали Є. Олесницький, А. Чайковський, І. Семанюк, В. Охримович⁵⁵⁰.

Крім суспільних очікувань, до правників ставили ще професійні та етичні вимоги.⁵⁵¹ Насамперед йшлося про критичний підхід до вибору судових справ, попри можливі матеріально-фінансові вигоди.⁵⁵² Реалізувати цей постулат на практиці вдавалося не всім⁵⁵³. Були й інші вимоги: не давати безпідставних обіцянок, маючи на меті збільшення гонорару; скрупульозно з'ясовувати всі деталі справи, виявляти сумнінність і старанність при захисті клієнтів,

⁵⁴⁵ ЦДІАУЛ. Ф. 328. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 120 (Михайло Новаковський).

⁵⁴⁶ Там само. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 154. Арк. 3 (Лист С. Дністрянського до В. Старосольського, 1913).

⁵⁴⁷ Шухевич С. Мое життя... С. 234–235.

⁵⁴⁸ Чайковський К. Право горожанства руского языка. *Діло*. 1892. Ч. 26; Олесницький Є. Сторінки... С. 222; Кульчицький Р. Політико-правова діяльність Івана Макуха. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2009. Вип. 3. С. 88.

⁵⁴⁹ Надрага О. Д-р Володимир Охримович...

⁵⁵⁰ Гловацький І. Українські адвокати... С. 27–28; Чуйко І. Євген Олесницький: сторінки життєпису. Тернопіль, 2005. С. 41–42.

⁵⁵¹ Чайковський А. Чого треба вимагати...

⁵⁵² Глушкевич М. Етичні завдання адвокатури. *Життя і право*. 1929. Ч. 3.

⁵⁵³ Про адвокатські зловживання і порушення професійних приписів дег. див.: Вараниця А. «Менше з тим, якої природи адвокатські витівки, аби тільки справа вдалась: службові зловживання у адвокатській практиці в Галичині другої половини XIX – початку XX століття. Режим доступу: www.academia.edu/.../_Менше_з_тим_якої_природи_адвокатські_витівки_аби_тіл., (12.09.2016).

неупередженість у політичних справах⁵⁵⁴; коректно ставитися до колег-адвокатів, не робити клієнтів заручниками особистих конфліктів в адвокатському середовищі⁵⁵⁵. Загалом суспільство очікувало від адвокатів дотримання національної солідарності та взаємодопомоги⁵⁵⁶.

Адвокати дуже цінували свою репутацію, необхідну для здобуття кар'єри. Але адвокатська професія рідко обходилася без неоднозначних справ. Адвокат міг опинитися в компрометуючих ситуаціях, вийти з яких допомагала витримка, мотивація, наявність емоційного і психічного здоров'я, сила волі. У деяких випадках «добре ім'я» важило більше за життя. Про такий випадок розповідав К. Чайківський Т. Реваковичу. Ад'юнкт адвоката В. Хлопецького з якоїсь причини вдарив жінку-єврейку, яка за це подала до суду. Щоб залагодити «проблему» свого підопічного, адвокат заплатив позивачці 10 зл. р., щоб та на суді зізналася, що удар був випадковим. Однак слідство про це дізналось і відкрило справу про заборону Хлопецькому вести адвокатську практику, але суд не прийняв такого рішення. Цю ситуацію адвокат прийняв близько до серця і вчинив самогубство⁵⁵⁷. Крім адвокатів, правничу інтелігенцію представляли нотаріуси, судді, судові радники, канцеляристи – урядники, які вже залежали від влади⁵⁵⁸.

До вільних професій належав і фах лікаря. Після закінчення навчання лікарі вступали на державну службу і працювали в шпиталях, а також міськими, повітовими та окружними лікарями, займалися приватною практикою. Найважчою була робота окружних медиків. Кожен такий спеціаліст прикріплювався до певного санітарного округу, який, зазвичай, охоплював значну територію, а лікарям доводилося обслуговувати від 10 до 20 тисяч

⁵⁵⁴ Гловацький І. Влада, Суд, Адвокатура в афоризмах, синтенціях та прислів'ях. Варшава, 2007. С. 488–489.

⁵⁵⁵ Чайковський А. Чого треба вимагати...

⁵⁵⁶ Там само; Левицький К. Про завдання сучасного адвоката. *Життя і право*. 1930. Ч. 3.

⁵⁵⁷ ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 114. Арк. 1–2 (Лист К. Чайківського до Т. Реваковича, 18.XI.1893).

⁵⁵⁸ Розправа над галицькою адміністрацією. *Свобода*. 1908. Ч. 26; Паньківський К. Сторінка з історії Союзу Українських Адвокатів й української адвокатури. *Правничий вісник*. 1963. Кн. 2. С. 45.

населення⁵⁵⁹. Робота у провінції не приваблювала медиків через незадовільні побутові умови, брак обладнання, віддаленість від лікарень, самостійне діагностування хворих без консультацій з вузькими спеціалістами. Крім того, у великому місті легше було знайти пацієнтів, які могли оплатити медичні послуги⁵⁶⁰.

Більшість лікарів прагнули займатися приватною практикою. Ті, хто не мав матеріальної змоги відкрити власний медичний кабінет, обирали фах військового лікаря, чому сприяла політика австрійського уряду (надання військово-медичних стипендій для студентів, високі заробітні плати, що приваблювало хлопців із незаможних родин, які мріяли присвятити себе медицині)⁵⁶¹. Наприклад, друг О. Барвінського-молодшого просив, аби той звернувся до батька «о вставленя ся за ним у п. Цеглинського», який мав знайомих серед військових лікарів, які могли посприяти йому отримати військову стипендію, адже він був сином священика і не мав «відповідних фондів до студий медицини»⁵⁶². Найвідомішим військовим лікарем був Я. Окуневський, який зробив доволі успішну кар'єру на флоті. Його фах дав можливість багато подорожувати і вивчати медичні досягнення інших країн, розвиватися як військово-морський лікар, писати медичні порадики, словники, мемуари⁵⁶³.

Однак не всі змогли реалізуватися в професії військового лікаря. Наприклад, О. Барвінський-молодший, працюючи військовим лікарем, писав до батьків, що «зовсім вже стратив охоту служити в війську яко лікар». Він вважав за краще бути жебраком, ніж займатися військовою медициною і працювати разом, за його словами, з «півінтелігентною худобою» – офіцерами: «Військо се дійсно війна між півінтелігенцією і інтелігенцією, бо офіцер чуючи свою низишть інтелектуальну показує свою висшість в війську на кождім кроці».

⁵⁵⁹ Мисак Н. Українські лікарі...

⁵⁶⁰ Kamińska-Kwak J. Inteligencja województwa... S. 110.

⁵⁶¹ Мисак Н. Українські лікарі... С. 46.

⁵⁶² ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 157. Арк. 19 (Лист О. О. Барвінського до батька, 20.V.1909).

⁵⁶³ Якимович Б. Родина Окуневських – Per Ardua Vitae. *Визначні постаті України: Андрій Чайковський, Теофіл Окуневський* /ред. Б. Якимович. Львів, 2010. С. 105.

Через необхідність дотримуватися субординації, конфлікти з офіцерами, важкі умови праці й побутовий дискомфорт Барвінський відмовився від військової медицини⁵⁶⁴.

На початку ХХ ст. українців греко-католиків, зайнятих працею в гімназіях, було близько 17 %. Незважаючи на виразне польське домінування, гімназії краю як частина австрійської освітньої системи мали виконувати передусім виховні функції, однакові й однаково для всіх народів. Перед викладачами гімназій ставили три завдання: передати необхідні знання, навчити самостійного критичного мислення, утвердити в учнях стійкі морально-релігійні принципи та цінності. Викладачі повинні були бути інтердисциплінарними, що вимагало від них постійної самоосвіти, тісної кооперації та консенсусу з колегами⁵⁶⁵.

Педагогічний шлях викладача гімназії починався з посади суплента, а посаду постійного викладача і титул професора можна було отримати після кількох років праці. Для українських викладачів цей термін міг тривати набагато довше, наприклад, Б. Лепкому довелося чекати на призначення на посаду дійсного викладача в одній із гімназій Кракова 15 років⁵⁶⁶. Зважаючи на це, на важку багатогодинну працю, на низьку заробітну плату суплентів, деякі випускники філософського факультету не спішили йти працювати у гімназії, як, наприклад, О. Маковей, який обрав для себе «редакторське ремесло і письменницьку кар'єру»⁵⁶⁷. А. Слижа відрадив «студіювати філософію» катехит о. А. Войтіховський, аргументуючи це «невдячністю становища» викладача гімназії⁵⁶⁸.

До професійних обов'язків учителів належало не тільки проведення уроків, а й організація позакласної роботи, складання навчальної літератури⁵⁶⁹. Перед

⁵⁶⁴ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 157. Арк. 120 (Лист О. О. Барвінського до батьків, 6.IX.1911); Арк. 122 (Лист О. О. Барвінського до батьків, 31.VIII.1911).

⁵⁶⁵ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 172.

⁵⁶⁶ Мисак Н. Українські викладачі середніх шкіл... С. 59–60.

⁵⁶⁷ ЦДДАУЛ. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 5 (Автобіографія, 1924).

⁵⁶⁸ Слиж А. «Мої літа... С. 33.

⁵⁶⁹ Задачі русского учительства супроти молодіжи і народу. *Руслан*. 1905. Ч. 183. 17 (30) серпня.

вчителями інтелігенція теж ставила завдання формування національної свідомості й організації національного руху у провінції, тому першою вимогою до них було ведення уроків і спілкування з учнями тільки національною мовою. Друга вимога – навчати майбутнє покоління «любові до народу». І тут виникала проблема: наявність мішаних за етнічним складом класів, що ставило вчителя у невизначену ситуацію. Тому більшість учителів інертно виконували навчальні плани. Інтелігенція, яка абсолютизувала національну ідеологію, диктуючи завдання народним учителям, не розуміла реальних умов їхньої праці⁵⁷⁰.

Професійну і громадську активність учителів обмежував брак коштів: «Доки учителѣ попередь всего думати будуть: як выжити зь платнѣ? де грошей позичити на пригодѣвоць себе и родини? а потому: зь-вѣдки вѣдати? – доти трудно буде вѣдь них вимагати, а навіть всѣ грозы уставы не помогутъ, щоб они щиро и з цѣлымъ пожертвованьемъ вѣдали ся своїй праці»⁵⁷¹. Ще однією причиною пасивної громадської позиції була загроза переведення, що вкрай негативно позначалося на матеріальному становищі, адже майно інтелігента та його сім'ї зазнавало значної шкоди (найчастіше бився посуд); коли вчителя переводили влітку, то овочі та збіжжя, посаджені навесні, збирали вже інші люди⁵⁷². «Погадайти самі як мені їхати з 7 дітми з котрих 3-ї треба на руках тримати, а 2-ї за руки провадити. Таз засіялисьмо і засадили поли, і то все змарнуєся, а там не застаними нич», – писала А. Яськів до Т. Реваковича, розповідаючи про переведення її чоловіка в «глухе село» на Лемківщину⁵⁷³.

Будучи залежними від владних структур, учителі дуже боялися втратити посаду. Національно свідомі вчителі були під наглядом і контролем різних місцевих чиновників, часто зазнавали переслідувань з боку шкільної адміністрації⁵⁷⁴. Вчителі переживали внутрішній конфлікт через власні

⁵⁷⁰ Вараниця А. Учителі народних шкіл Галичини...

⁵⁷¹ Руски школы середни. *Діло*. 1892. Ч. 115.

⁵⁷² Доля народного учителя. *Діло*. 1903. Ч. 79. 22 марта (4 квітня); Вь дѣлѣ переносенья учителей. *Галичанинъ*. 1898. Ч. 189; Изъ надь Буга (Сельській учитель и его недруги). *Слово*. 1879. Ч. 3. 9 (21) января.

⁵⁷³ ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 84. Арк. 10 (Лист А. Яськів до Т. Реваковича, 20.V.1903).

⁵⁷⁴ Мисак Н. Українські народні вчителі... С. 134.

морально-етичні настанови і матеріальні інтереси⁵⁷⁵. Одні мирилися зі своїм становищем, інші прагнули щось змінити, щоби позбутися відчуття невиконаного обов'язку. Наприклад, один учитель писав до Т. Реваковича про те, що староста погрожував його «суспендувати», якщо той не перестане «працювати над підвищенням народу», тому він вирішив їхати до Бразилії, адже «мігбим для наших виселенців дещо доброго зробити» та реалізувати себе як вчитель: «бо я розумію обов'язки учителя в той спосіб, що учитель має працювати не лише в школі а також поза школою, бо вже сама назва “народний учитель вкладає на него такі обов'язки»⁵⁷⁶. Утім, більшість учителів розглядали свою професію як звичайну роботу, абстрагуючись від просвітницького месіонізму та вимог національного руху⁵⁷⁷.

Через низький рівень матеріального забезпечення педагогів чимало з них розглядали роботу в школі тільки як тимчасовий заробіток перед переходом на працю поштового або податкового службовця, покидаючи «учительський хліб», переїжджали на Наддніпрянщину, де займалися приватним учительством⁵⁷⁸. Значна частина дівчат дивилися на учительство як «страхівку» для забезпечення свого існування у випадку, якщо їм не вдасться вийти заміж⁵⁷⁹. Та незважаючи на всі труднощі, які виникали перед педагогом, молодь, перейнята романтичними, національно-патріотичними, а подекуди й альтруїстичними цілями, продовжувала систематично обирати собі цей фах⁵⁸⁰.

Перешкодою для професійної реалізації творчої інтелігенції були малий попит на твори мистецтва як наслідок низького економічного рівня життя галицької суспільності та несформованість її естетичних смаків. Приклади вибору низькопробних літературних творів серед жіноцтва описала у спогадах Уляна Кравченко. У бібліотеці її вихованниці вона знайшла книжки, «що з

⁵⁷⁵ Касьянов Г. Українська інтелігенція... С. 23.

⁵⁷⁶ ЦДІАУЛ. Ф. 664. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 14 (Лист І. Олійника до Т. Реваковича).

⁵⁷⁷ Вараниця А. Учителі народних шкіл Галичини...

⁵⁷⁸ Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 73; Новинки. Страйк учителів. *Свобода*. 1902. Ч. 24; ЛННБУ. Ф. 34. Спр. 74. Арк. 3 (Лист Н. Будзиновської до В. Гнатюка, 17.XI.1911).

⁵⁷⁹ Кравченко Уляна. Записки учительки... С. 73.

⁵⁸⁰ Записки учителя. *Учитель*. 1904. Ч. 10; ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 337. Арк. 1 (Автобіографія А. Болеховського, 8 (20).III.1896).

літературою не мали нічого спільного»: «Тайна успіху тих романів – це низький умовий рівень людей», – зауважувала літераторка⁵⁸¹. І. Франко теж звертав увагу на проблеми з розумінням галицькою публікою, яка була «вихована в схоластичних правилах перестарілої естетики і натомлена до теологічного та догматичного способу думання», високохудожніх літературних творів⁵⁸². «Русини народ некультурний, для них видавай єгипетські сонники і небесні листи, а не новели! Вони так розуміються на красних штуках, як я на єгипетських ієрогліфах. Шкода часу тратити...», – писав О. Маковей⁵⁸³.

Творча інтелігенція найбільше з усіх професійних груп повинна була себе рекламувати, щоб отримати клієнтів і гонорари. Їхня праця характеризувалася нестабільністю та несистематичністю, що залежало від об'єктивних (матеріальна скрута, брак клієнтури, відсутність доступу до необхідних матеріалів), але частіше від суб'єктивних причин (відсутність натхнення, психологічний стан, алкоголізм). Наприклад, у п'яцтві звинувачували художника К. Устияновича⁵⁸⁴, літераторів В. Шашкевича, К. Горбала, О. Левицького⁵⁸⁵, актора К. Підвисоцького, композитора Д. Січинського та ін. Про останнього С. Чарнецький іронічно зауважував: «Найкращим видавався йому світ і люди в проміннях, заломаних у призмі чарки повної полинівки... Хронічно потребував три або п'яти корон на "цвікер", що йому постійно товкся...»⁵⁸⁶.

Митці часто звинувачували українську громадськість у тому, що вона віддавала перевагу послугам польських митців, коли українські залишалися без роботи: «Бо и для кого ж рускій маляръ учив ся як не для своих? и хтож єму хлѣб дасть як не свои люди?», – писав К. Устиянович⁵⁸⁷. Крім того, праця на замовлення «провінційними знавцями» мистецтва маловартісних творів

⁵⁸¹ Кравченко У. Записки учительки... С. 58.

⁵⁸² Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. *Франко І. Зібрання творів: у 50 т.* К., 1980. Т. 41. С. 490.

⁵⁸³ Маковей О. Як я продавав свої новели. *Твори...* С. 32.

⁵⁸⁴ ЛННБУ. Ф. 159. Спр. 305. Арк. 21. (Лист К. Устияновича до І. Глинського, 15.I.1895).

⁵⁸⁵ Вахнянин А. Спомини... С. 47.

⁵⁸⁶ Чарнецький С. Історія українського театру... С. 408, 420.

⁵⁸⁷ ЛННБУ. Ф. 159. Спр. 305. Арк. 7 (Лист К. Устияновича до І. Глинського, 28.VIII.1894).

призводила до розпорошення і нищення таланту творчих осіб⁵⁸⁸. Зважаючи на ці обставини, творча праця не приносила достатніх прибутків. Творча інтелігенція не отримувала регульованих заробітних плат і не мала пенсійного забезпечення⁵⁸⁹. Через низьке матеріальне становище багато митців не мали змоги повною мірою реалізувати свій талант⁵⁹⁰, адже не могли купити потрібного приладдя, про що писав І. Труш до В. Гнатюка⁵⁹¹. Важкою була праця акторів, які змушені були проводити увесь час на гастролях, репетиціях, вивчаючи нові ролі, у хвилюваннях, очікуючи початку вистави⁵⁹².

Своєрідну «професійну» групу становили греко-католицькі священники, оскільки вони виконували обов'язки, за які отримували заробітну плату, пенсію, допомогу від держави, мали можливості кар'єрного зростання⁵⁹³. Функції пароха були такі: учительські (навчати вірних основ християнського вчення через проповіді в церкві й катихизацію), служительські (щонеділі й у свята відправляти Утреню, Перший Час і Вечірню) і пастирські (стежити за дотриманням релігійно-моральних норм). Священники мали й адміністративні обов'язки: вести метричні книги, берегти церковне майно – храм, парафіяльні будинки, церковні землі, а також були організаторами громадсько-просвітнього життя парафій, виступали не тільки як духовні провідники і виконавці церковних обрядів, а й «яко публични урядники и представытели народа»⁵⁹⁴.

У професійних середовищах інтелігенції існував певний кодекс та етика поведінки на службі та товариських стосунків поза нею, незважаючи на

⁵⁸⁸ Яцків М. Огні горять... С. 342.

⁵⁸⁹ Черемшина М. Автобіографія. *Новели; Посвяти Василеві Стефанику; Ранні твори; Переклади; Літературно-критичні виступи; Спогади; Автобіографія; Листи*. К.: Наукова думка, 1987. С. 347.

⁵⁹⁰ Володимир Гнатюк. Документи і матеріали. Львів, 1998. (Лист Ф. Злоцького до В. Гнатюка, 22.II.1899. С. 61).

⁵⁹¹ Володимир Гнатюк... (Лист І. Труша до В. Гнатюка, 1.II. 1897. С. 24.

⁵⁹² Артист С. Паньківський у спогадах писав: «Праця актора, це був справжній подвиг. Вічна мандрівка по містах і містечках Галичини, це не прогулька, а тяжка культурно-освітня місія. Кожне й найменше містечко Галичини, де й салі театральної нема, вимагає, щоб театр не минав його, а дав хоч кілька вистав. Треба часто до такого містечка добиратися кіньми. Щоб було де грати, треба завчасу збудувати дерев'яну буду і влаштувати там сцену, а як ні, то просто грати де можна, чи в шопі, чи в якій небудь стайні. Про вигоди і людське життя не могло бути й мови». (ЦДІАУЛ. Ф. 514. Оп. І. Спр. 102. Арк. 39 (Спогади артиста С. Паньківського).

⁵⁹³ Колб Н. Матеріальне становище греко-католицьких парохів у Галичині на початку ХХ ст. (на прикладі Львівської архієпархії). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 9. С. 464–477.

⁵⁹⁴ Свѣтскій задачи духовенства. *Галичанинь*. 1904. Ч. 290; Конгруа. *Слово*. 1882. Ч. 19.

національну належність⁵⁹⁵. Наприклад, після закінчення практики будь-якому практиканту необхідно було отримати від начальника характеристики та рекомендації, щоб мати змогу швидше дістати дозвіл до самостійної праці чи стале місце на державній посаді⁵⁹⁶. Неприйнятним вважалися скарги підлеглих на керівництво чи на колег, навіть з причин непрофесійної поведінки чи службових зловживань. «Оскаржуваного», як правило, виправдовувало саме професійне середовище, а на того хто написав скаргу, лягало клеймо «денунціата»⁵⁹⁷. Причиною конфліктів у середовищі інтелігенції могла стати професійна конкуренція⁵⁹⁸. Траплялися конфлікти між редакторами, з одного боку, та авторами публікацій – з іншого, зумовлені або зміною первинного тексту, або, частіше, відмовою публікувати статті⁵⁹⁹. Сутички на робочому місці виникали також через особисті несимпатії, конфліктний характер, непрофесійну поведінку колег.

Так, Т. Заячківський, отримавши посаду судді в Галичі, писав до Т. Реваковича, що «стосунки службові минав єм в цілковитим порядку», тільки нарікав на свого ад'юнкта, який був хоч і чесним чоловіком, але любив «фляшку» і гру в карти, що загнало його в борги. Заячківський вирішив не звільняти його, незважаючи на те, що він не завжди міг впоратися з роботою. Суддя теж рекомендував Реваковичу свого другого ад'юнкта Косін[ського] – поляка, «чоловіка з характером спокійного, флегматика и совісного робітника». Перед тим Т. Заячківський, отримавши посаду судді в Будиліві, навпаки зіштовхнувся з наклепами та підлостями авскультанта. Його професійні справи налагодилися лише після перенесення «ворога» в інше місто⁶⁰⁰. Т. Реваковичу теж трапився такий колега – нотар Й. Крупінський, який розсварив його з людьми, які входили в його професійне і товариське

⁵⁹⁵ Слиж А. «Мої літа... С. 17.

⁵⁹⁶ ЦДІАУЛ. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 11 (Swiadectwo, Stanisławów, 28.XI.1896).

⁵⁹⁷ Чайковський А. З ласки родини. Едмонтон, б.р. С. 247.

⁵⁹⁸ Мисак Н. Галицькі адвокати... С. 31.

⁵⁹⁹ Іван Пулюй. Листи /упор. О. Збожна. Тернопіль, 2007. С. 154 (Лист І. Пулюя до О. Борковського, 1897).

⁶⁰⁰ ЛННБУ. Ф. 93.. Спр. 31. Арк. 8 (Лист Т. Заячківського до Т. Реваковича, 18.XI.1893); Арк. 9 (Коломия, 27.XI.1894); Арк. 5 (Лист Т. Заячківського до Т. Реваковича, 21.VI.1893).

середовище, «так, що жите в Підбужи було для мене невиносимим»⁶⁰¹.

Професійна реалізація жінок і зміна їх соціальних ролей відбувалася в контексті загальної модернізації та емансипації суспільства⁶⁰². З розширенням уявлень про навколишній світ, доступу до освіти, жінки вийшли зі свого приватного родинного світу у світ публічний: «[...] з правом доступу до рівної з мущинами освіти, з добутом що-раз нових теренів праці пробудилась в жінці людина», – писала Н. Кобринська⁶⁰³. Для жінки було замало бути тільки дружиною, матір'ю чи добродійницею. Жінки почали опановувати професії насамперед з необхідності отримувати заробіток і впевненість у майбутньому. А вже на другому місці було бажання втілити в життя власні амбіції⁶⁰⁴.

З усіх професійних категорій жінки найбільше могли зробити кар'єру в шкільництві та літературі⁶⁰⁵. Посада вчительки народної школи стала одним із перших доступних місць праці для жінок, що давало можливість частково залагодити проблему браку кадрів у початкових школах. Професія вчительки базувалася на роботі з дітьми (виконували свою «жіночу місію»), тому родинам було легше прийняти той факт, що доньки мали фах⁶⁰⁶. Літературна діяльність жінок часто доповнювала основну професію вчительки (О. Дучимінська, Уляна Кравченко, К. Попович, І. Блажкевич). І. Франко переконував, що письменництво могло відкрити жінкам краще і надійніше поле для самостійного життя і надати матеріальне забезпечення, але тільки для невеликої кількості жінок література була професією (Катря Гриневичева, Н. Кобринська)⁶⁰⁷. Багато русинок, попри свої основні професійні або сімейні

⁶⁰¹ О. Трухницький – парох у Турці, теж не дуже позитивно оцінював особу Й. Крупницького, який перед тим працював нотаріальним субститом в його місцевості: «[...] его интрига есть: познати непорядность або несмѣлость Русина въ справѣ – и тую використати. Тактика то дуже благоуразумна... Въ обходженю ся съ нимъ треба уважати на кожде слово и николи недати ся звести его... чемностями». (Там само. Спр. 124. Арк. 1. (Лист Трухницького до Т. Реваковича, 11.XI.1886).

⁶⁰² Czajeczka B. «Z domu w szeroki świat...» Droga kobiet do niezaleźności w zaborze austriackim w latach 1890–1914. Kraków, 1990. 266 s.

⁶⁰³ Кобринська Н. Руське жіноцтво... С. 305.

⁶⁰⁴ Żarnowska A. Praca zarobkowa kobiet i ich aspiracje zawodowe w środowisku robotniczym i inteligenckim na przełomie XIX i XX wieku. *Kobieta i praca*. Warszawa, 2000. T. VII. S. 29.

⁶⁰⁵ ЛННБУ. Ф. 154. Спр. 41. Арк. 1 (Лист К. Долинської до О. Партицького, 5.V.1885).

⁶⁰⁶ Вараниця А. Народна вчителька в Галичині... С. 363–364.

⁶⁰⁷ Рошкевич М. Таку вже Бог долю судив: оповідання, спогади. Львів: Каменярь, 1993. 211 с.; Книш І. Іван Франко та рівноправність жінки. Вінніпег, 1956. С. 34.

обов'язки, робили спроби «повправятися у красному письменстві», надсилаючи до редакцій часто маловартісні вірші та оповідання, але це виконувало функцію «заохоты женъцинъ» працювати та розвиватись у цій сфері.

Наприкінці ХІХ ст. жінки здобули право навчатись в університеті, що розширило їхні амбіції до отримання професій, в яких вони могли реалізувати себе як компетентні фахівці, і конкурувати з чоловіками на ринку праці⁶⁰⁸. Однак ринок праці монархії Габсбургів характеризувався часто відсутністю синхронізації між рівнем знань, освіти, професійної кваліфікації та можливостями отримати відповідну до цих критеріїв посаду. Підтверджують це окремі долі високоосвічених жінок. Наприклад, Є. Тишинська писала про своє бажання отримати посаду вчительки вищих класів у віділовій школі, маючи університетську освіту, складені на відмінно усі кваліфікаційні іспити, 14 років праці в народній школі: «Я рву ся до праці – бажаю праці але відповідної до мого знання і хосенної для других»⁶⁰⁹. Жінки розуміли, що вища освіта не дасть їм змоги повністю зрівнятися у професійних амбіціях з чоловіками. У петиції до Галицького Сейму про заснування у Львові жіночої гімназії, яка б розширила можливості здобути вищу освіту, комітет перерахував сфери, де б могли працювати дипломовані жінки: медицина, аптекарська справа, середнє шкільництво, при урядових установах (пошта, телеграф) на посадах секретарів, стенографісток, телеграфісток, бухгалтерів⁶¹⁰.

Чоловіки-інтелігенти мали більшу змогу частіше виїжджати у великі міста, зустрічатися з колегами, дізнаватись і обговорювати важливі поточні політичні та національні події, брати участь у зібраннях товариств, тоді як жінки були заручницями домашнього господарства. Жінки мали менше часу і можливостей для громадської роботи, самоосвіти, захоплень. Займаючись громадською роботою, жінка повинна була виконувати ще й обов'язки господині дому та

⁶⁰⁸ Благий В. Студентки Львівського університету... С. 132.

⁶⁰⁹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 2550. Арк. 8 (Лист Є. Тишинської. до О. Барвінської, 7.VII.1907); Арк. 16 (Лист Є. Тишинської до О. Барвінської, 25.I.1911).

⁶¹⁰ Там само. Ф. 93. Спр. 68. Арк. 7 (Петиция до Високого Союму в справі заложення гімназії для дівчат, 1896).

матері, що забирало багато часу, сил і енергії, на відміну від чоловіків, які повністю поринали в професійну та громадську діяльність⁶¹¹. «Ви надзвичайно працевитий чоловік. Боже мій! І я не признаюся до лінохів, а однак бачу, що моя праця не доведе ніколи до таких результатів. Видко жіноче виховання звихнуло мене на завше», – писала Н. Кобринська до М. Павлика⁶¹².

Таким чином, професійна реалізація інтелігенції відбувалася в умовах українсько-польських суперечностей і конкуренції на галицькому ринку праці. Певною мірою українській інтелігенції довелося створити «ринок праці» з виразними національними межами, але це мало й негативні наслідки – не давало змоги втілювати в життя власні амбіції. Усе ж велика частина інтелігенції завдяки таланту, працелюбності, наполегливості, зв'язкам змогла реалізувати себе в професійному плані.

3.3. «Друга професія» та додатковий заробіток

Інтелігенти часто займалися подвійною, а то й потрійною професійною діяльністю. Інколи впродовж життя інтелігент міг змінити або поєднати декілька професій: «А був вже я в своїм життю і редактором, настоятелем бурси, робітником в ролі інвазії, куратором готелю і купцем. Поза тим є я звикло професором гімназії», – писав В. Бирчак до Ю. Романчука⁶¹³. Причини для цього були в кожного різні: щоб покращити матеріальне становище, здобути можливість ширшої реалізації здібностей, талантів, амбіцій, знайти «справжнє призначення», або щоб задовольнити суспільні вимоги. Однак існувала й певна ізоляція окремих фахових груп, коли професійні приписи обмежували участь в інших заняттях і призводили до замикання у вузьких професійних колективах. Це стосувалося, передусім, державних службовців⁶¹⁴. Професійну замкнутість визначав характер праці. Наприклад, акторам, які проводили увесь час на гастролях і репетиціях, не вистачало часу на ще якийсь вид діяльності.

⁶¹¹ Там само. Ф. 167. Оп. II. Спр. 1478. Арк. 6 (Лист Н. Кобринської до М. Шухевича, 13.III.1891).

⁶¹² ЦДДАУЛ. Ф. 663. Оп. I. Спр. 219. Арк. 11 (Лист Н. Кобринської до М. Павлика, 28.IX.1888).

⁶¹³ ЦДДАУЛ. Ф. 382. Оп. I. Спр. 17. Арк. 2 (Лист В. Бирчака до Ю. Романчука, 1914).

⁶¹⁴ Homola I. «Kwiat społeczeństwa...» S. 374.

Найпоширенішим мотивом для пошуку «другої професії» було здобути додаткові джерела заробітку: «Житє дороге, крім своєї плати треба було ще заробляти “з боку”, а на се пропадає марно час. З такими видатками, як на театр і т.п. все треба було числити ся», – зазначав О. Маковей⁶¹⁵. Це було важливо для професійних груп з низькою або середньою заробітною платою і для тих, хто мав багатодітну сім'ю. Додатковий заробіток був необхідністю для вчителів народних шкіл, суплентів гімназій, авскульптантів. Так, О. Дейницький, ставши суплентом в ЛАГ, через малу зарплатню змушений був приватно займатися репетиторством з гімназистами⁶¹⁶. Часто педагоги поєднували педагогічну працю з науковою діяльністю, а також ставали авторами перших україномовних підручників, розробляли українську наукову термінологію⁶¹⁷.

Як можливість додаткового заробітку інтелігенти розглядали працю в українських науково-просвітніх установах, а також редакціях газет⁶¹⁸. Наприклад, В. Охримович поєднував адвокатську практику з редакторською працею в газеті «Діло». У редакторській діяльності він бачив для себе матеріальні вигоди, а також можливість займатися громадською роботою: «Робота неважка (3–4 години на день), плата 166 ринських і 67 корон на місяць. [...] Та важливіше те, що робота в редакції жива і різнородна»⁶¹⁹. Журналістика стала альтернативним простором для фахової реалізації літераторів, адже письменництво не вважалося самостійною професією. «Колись думав дорівняти Шекспірові і Шевченкові, а сего дня пишу про Дрейфуса і про смілу крадіж у церкві в П'ятигорбках», – писав з іронією О. Маковей⁶²⁰.

Журналістські професії (публіцист, редактор, критик, репортер, ведучий

⁶¹⁵ ЦДІАУЛ. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11 (Автобіографія).

⁶¹⁶ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 975. Арк. 1 (Автобіографія О. Дейницького).

⁶¹⁷ Благий В. Структура та викладацький склад... С. 209; ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 337. Арк. 2 (Автобіографія А. Болевського, 8 (20).III.1896).

⁶¹⁸ Там само. Ф. 34. Спр. 74. Арк. 6 (Лист Н. Будзиновської до В. Гнатюка, 17.XI.1911).

⁶¹⁹ ЦДІАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 1–4 (Лист В. Охримовича до дружини, 1902).

⁶²⁰ Маковей О. Еманципація мужчин. *Твори...* С. 58.

хронік, фейлетоніст) в цей період активно розвивалися⁶²¹. Найбільша кількість представників цієї професії зосереджувалась у Львові⁶²². Тоді не існувало жодного навчального закладу, який навчав би журналістиці. Тому журналістами ставали люди з іншою освітою. Редакції часописів ставили певні умови при прийомі на роботу: наявність загальної освіти, знання мов, навичок написання статей, публіцистичних творів⁶²³. Відсутність необхідної кількості людських і матеріальних ресурсів, культури читання преси та літератури не надто сприяло розвитку українського видавництва. Дуже багато залежало від зусиль окремих діячів, для яких журналістика ставала «другою професією». Професійними журналістами були В. Барвінський, Б. Дідицький, О. Марков, О. Авдиківський, Ф. Заревич, О. Мончаловський. Як «другу професію» публіциста чи редактора використовували Л. Лукашевич, О. Партицький, Ю. Романчук, К. Горбаль, А. Вахнянин, К. Климкович, В. Гнатюк, О. Борковський, М. Павлик, В. Будзиновський та ін.

Через брак професійних кореспондентів журналістами ставали представники інших професійних груп інтелігенції, які не завжди виконували свою роботу якісно. О. Борковський скаржився В. Охримовичу, що в редакції газети «Діло» не було компетентного кореспондента: «Деж наш кореспондент парламентарний? А він і з іншого огляду дуже потрібний, бо робота в редакції стала тепер дуже прикра: Левицький (Є. Левицький – *О. Г.*) до новинок не має найменшого сприту; він хиба дословно щось переведе, не зважаючи, чи воно в такій формі пригоже для нас чи ні; Веселовський (Я. Веселовський – *О. Г.*) має неможливе письмо, майже не ліпше від письма Олесницького (Є. Олесницький – *О. Г.*), а до того за нинішній день зарекомендував ся мені великими способами до пустомельства. Ну, а читати і до того поправляти всьо, кожду стрічку, яка виходить з редакції, поправляти навіть букви, щоби складач міг

⁶²¹ Хімяк О. Українська преса другої половини XIX – на початку XX ст. як чинник формування національної свідомості українців Галичини: Автореф. дис... канд. іст. наук. Львів, 2006. С. 8.

⁶²² За підрахунками І. Гомоли у 1880 р. у Львові працювало бл. 70 журналістів, коли у Кракові їх налічувалось бл. 40. (Homola I. «Kwiat społeczeństwa...» S. 307).

⁶²³ Там само. S. 309.

відчитати, се незвичайно люба і покріплююча робота, але й попросту часу на неї не стане, не казати вже о тім шоби можна самому ще щось написати або бодай якусь допись прочитати і виправити. Отже й з сеї причини кореспондент парламентарний дуже придав би ся»⁶²⁴.

Працівники часописів змушені були шукати передплатників, від яких залежало фінансове забезпечення видання⁶²⁵. Часто передплата не могла покрити всі видатки газети на заробітну плату працівникам, відповідні технічні матеріали, розсилку⁶²⁶. Причинами занепаду часописів також була непрофесійність редакторів. Наприклад, Т. Ревакович вважав, що часопис «Вечорниці» занепав через «гуляще життє молодої нашої громадки» (редактора Ф. Заревича)⁶²⁷. Д. Танячкєвич вказував на подібну причину упадку «Мети», але вже під редакцією К. Климковича⁶²⁸. В. Барвінський звинувачував в адміністративно-організаційних проблемах «Правди» редакторів А. Вахнянина і О. Партицького, яких підозрював у розтрачуванні присланих «з України» грошей на розвиток «Правди»: «як вони гуляли весело по бесідах, по кавярнях, хоч гроша суплентутського здаєця на стільки не ставало»⁶²⁹. І. Франко вважав, що «Слово» втратило свій авторитет через «неспосібного» В. Площанського, який очолив редакцію після Б. Дідицького, назвавши першого «людиною слабохарактерною», який піддавався впливу більш радикальних співробітників-русофілів (О. Маркова, О. Авдиківського, О. Мончаловського)⁶³⁰. У більшості випадків редакторська, журналістська робота та праця в українських науково-просвітніх установах оплачувалася погано, через малобюджетність газет, видавництв і організацій, де одна людина могла займати декілька посад і

⁶²⁴ ЦДІАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 2 (Лист О. Борковського до В. Охримовича, 18.VI.1907).

⁶²⁵ Материяли до історії українсько-руського життя і письменства (Лист В. Барвінського до О. Барвінського, 3.VIII.1879). *Правда*. 1895. Т. XXV. С. 367.

⁶²⁶ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 5011. Арк. 1 (Лист Г. Рожанковського до В. Барвінського, 1879); Студинський К. Галичина і Україна в листуванні 1862–1884 рр. Харків; Київ, 1931. (Лист М. Павлика до А. Вахнянина, 24.XII.1869. С. 117).

⁶²⁷ Ревакович Т. До історії українсько-руського письменства. Спомини про Федора Заревича. *Правда*. 1889. № 2. С. 283–284.

⁶²⁸ Студинський К. Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866. Записки НТШ. 1901. Т. XXXIX. С. 318.

⁶²⁹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 3429. Арк. 1 (Лист В. Барвінського до Д. Танячкєвича, 7.IX.1869).

⁶³⁰ Франко І. Южнорусская литература. *Франко І. Зібр. творів: у 50 т.* К, 1984. Т. 41. С. 140.

виконувати декілька робіт за незначну доплату⁶³¹.

Багато інтелігентів, крім професійної діяльності, займалися творчістю, передусім літературною. Літераторами були адвокати А. Чайковський, І. Семанюк (Марко Черемшина), В. Бачинський, Л. Лопатинський, гімназійні професори А. Крушельницький та О. Маковей, учителі Уляна Кравченко, О. Дучимінська, Катря Гриневичева, урядовий працівник М. Яцків⁶³². Музикантами-композиторами були: А. Вахнянин – політик і громадський діяч, Ф. Колесса – науковець-етнограф, В. Матюк – священник. Однак творча праця не давала високого доходу, тому інтелігенти займалися роботою «для хліба», а творчість залишали на вільний час. Л. Мартович, правник за фахом, не вважав свою літературну працю професією, бо «не міг жити з того»⁶³³. За висловом В. Будзиновського, тогочасні письменники писали «виключно з патріотизму», не мріючи про гонорар, чи заробляти цим на життя. Будзиновський наводив приклад Франка, який писав по-українськи, щоб підняти рівень національної літератури, розширити її ринок, а по-польськи – «щоби заробити»⁶³⁴.

Дилема між бажанням займатися мистецтвом і обов'язком утримувати родину створювала моральний дискомфорт⁶³⁵. «Злазити щодня з Пегаса й сідати на процесову шкапу страшно томить і розриває душу на дві половини», – писав А. Чайковський⁶³⁶. Робота в канцеляріях займала значну частину часу та була втомливою, тому багато творів залишилися проектами: «Якщо чоловік напише якусь наукову працю або поему, збагатить свою освіту, пам'ятайте, що зробив він це у важкій боротьбі з життям, витратив залишки своїх сил, відмовив

⁶³¹ ДАІФО. Ф. 378. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 7 (Звіт секретаря філії І. Волянського про поїздку на звіт делегатів філії «Просвіти», Станиславів, 2.XI.1909); ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 5011. Арк. 1 (Лист Г. Рожанковського до В. Барвінського, 1879); Маковей О. Товариш по перу. *Твори...* С. 468.

⁶³² ЦДІАУЛ. Ф. 683. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1 (Лист В. Бачинського до Ю. Бачинського, 1896).

⁶³³ Рудницький М. Письменники зблизька... С. 90.

⁶³⁴ Будзиновський В. Чи справді діло йде до гіршого (До дискусії над упадком нашого письменства). *Діло*. 1912. Ч. 26. 2 (18) грудня.

⁶³⁵ Актор С. Паньківський, який деякий час працював дрібним чиновником в «Дністрі», писав, що заздрив Ф. Колессі, з яким ділив помешкання: «Він, молодий тоді композитор, сидить, бувало, щось пише, а дивлюсь на нього і завидю мені. От, думаю, працює чоловік в мистецтві, творить, має від того насолоду, а я... я творю «поліси» та гемороя наживаю». (ЦДІАУЛ. Ф. 514. Оп. I. Спр. 102. Арк. 65 (Мемуари артиста С. Паньківського).

⁶³⁶ Чайковський А. Мій життєпис. *Чайковський Андрій. Спогади...* Т. 4. С. 277.

собі у відпочинку, сні, розвагах, тих приємностях, які використовує звичайний робітник»⁶³⁷. Дружина Марка Черемшини згадувала, що «на його письмовому столі поруч з суворими і стислими кодексами і різними юридичними книгами були чернетки, замітки до майбутніх творів. Він завжди був у творчому настрої... Однак основний професійний обов'язок відсував творчі задуми на задній план»⁶³⁸.

Інтелігенція поєднувала професійну діяльність з громадською, засновуючи просвітні організації й товариства (читальні, школи), фінансово-економічні установи (кредитові спілки, щадничі каси), господарські організації, розвивала культурне життя (аматорські театральні трупи, хори), часто вкладаючи в них власні кошти⁶³⁹. Траплялося, що інтелігент витрачав на національну справу всі заробітки, залишаючи невелику суму на прожиття. Брати К. Паньківського «дорікали йому, що він свої заробітки витрачає на видавання книжок, що немає кому стільки їх читати», а він з посмішкою відповідав: «Хтось мусить видавати...». Маючи власну сім'ю, адвокат продовжував витрачати більшу частину сімейного бюджету на видавничу справу, а родинні видатки покривала учительська платня його дружини⁶⁴⁰.

Інтелігенти великою мірою були творцями української політики. У листі до Б. Дідицького В. Барвінський писав про потребу професійних українських депутатів «хочабы лише одинь», щоб «свѣтъ дѣзнався, що Русини мають людей справдѣшнои интелігенції а що руска справа се не якѣ выдуманѣ жалѣ»⁶⁴¹. Часто політикування перетворювалося на «другу професію» або навіть основну. Наприклад, К. Левицький залишив адвокатську практику заради «проводу політичного»⁶⁴². Так само вчинив Є. Петрушевич⁶⁴³. Однак політична кар'єра

⁶³⁷ Цит. за: Sadowski L. Wizerunki inteligencji prowincjonalnej... S. 226.

⁶³⁸ Семанюк-Черемшина Н. Спогади... С. 28.

⁶³⁹ Організаційна робота. *Діло*. 1894. Ч. 99. 4 (16) мая; Новинки. Подяка адвокатуви д-ру Чикалюкови. *Діло*. 1903. Ч. 20.

⁶⁴⁰ Витанович І. Кость Паньківський: ідеаліст громадської праці і віри у власні сили народу. Нью-Йорк, 1954. С. 34–35.

⁶⁴¹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 3420. Арк. 1 (Лист В. Барвінського до Б. Левицького, 8.XII.1882).

⁶⁴² Левицький К. Історія політичної думки... С. 117.

⁶⁴³ Максимчук І. Нарис історії роду... С. 155.

давалася не всім. Вона вимагала енергійності, гнучкості в діях, вміння говорити, «день и нѳчь працювати и учитися». Не радили йти в «посли» тим, «хто хотів в спокою жити», «хто боявся втратити ласку в намісника, старости, міністрів», а політик мав би мати добру освіту, бути ініціативним, «неперекупного, непохитного характеру»⁶⁴⁴. Найбільше в політичній діяльності було задіяно священиків та адвокатів. Очевидно, що адвокати були однією з найосвіченіших професійних груп, специфіка роботи яких передбачала зацікавлення політикою. Адвокати роз'яснювали селянам громадянські права, підкреслювали правову рівність, розтлумачували сутність і положення австрійського законодавства⁶⁴⁵.

Адвокати обіймали найважливіші посади в політичних організаціях, мали першість за кількістю членів українського сеймового та парламентарного представництва⁶⁴⁶. У 1908 р. з 27 українських депутатів 11 були адвокатами⁶⁴⁷. Вони організовували віча, на яких закликали селян до політичної активності, участі у виборах, підтримки українських кандидатів до сейму та парламенту⁶⁴⁸. «Перший мій публічний виступ був на вічу в Коломиї, поруч посла Ю. Романчука, про політичні наші права. Сей виступ мій мав той наслідок, що в два роки по тім, як Коломийщина зачала шукати за кандидатом на посла до Сейму, то люди самі видвигнули мене на кандидата, хоть я зовсім не мав до сего претензії і уважав, що се місце належиться старшому. Я ж не мав і 30 вимаганих законом років, тай приготовлявся до адвокатського іспиту», – згадував Т. Окуневський⁶⁴⁹. Така активна національно-політична діяльність завадила йому закінчити адвокатську практику в Станиславові. Продовжував він її уже в Коломиї, ближче до свого виборчого округу⁶⁵⁰. Депутатами

⁶⁴⁴ Трильовський К. Згадка... С. 78; ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 3513. Арк. 6 (Лист Б. Дідицького до В. Барвінського, 3.XII.1882); Спр. 3420. Арк. 3 (Лист В. Барвінського до Б. Левицького, 8.XII.1882); Ф. 93. Спр. 75. Арк. 1 (Нарис Т. Реваковича «Які властивості повинен мати руський посол в теперішну пору»).

⁶⁴⁵ Розправа над галицькою адміністрацією. *Свобода*. 1908. Ч. 26; Падох Я. З минулого української адвокатури... С. 115.; Руська перемога. *Свобода*. 1911. Ч. 8.

⁶⁴⁶ Падох Я. З минулого української адвокатури... С. 120.

⁶⁴⁷ Плакат українських послів в Сейм, 1908. *Свобода*. 1908. Ч. 39: Додаток.

⁶⁴⁸ Посли: Романчук і др. Кос перед виборцями. *Свобода*. 1902. Ч. 27.

⁶⁴⁹ ЦДДАУЛ. Ф. 328. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 122 (Коротка житєпись Теофіля Окуневського).

⁶⁵⁰ ЛННБУ. Ф. 17. Спр. 111. Арк. 1 (Лист Т. Окуневського до М. Бучинського, 1889).

Галицького сейму були такі адвокати: М. Король, І. Кос, І. Макух, Є. Олесницький, А. Могильницький, К. Левицький, Є. Петрушевич, Д. Старуха, Л. Цегельський, К. Трильовський та ін⁶⁵¹.

Інтелігенція використовувала сеймову у Львові та парламентську у Відні трибуни для порушення питань, пов'язаних із забезпеченням національних прав українського населення, особливо в контексті українсько-польських відносин у Галичині, інформувала європейську громадськість про українців, і навіть захищала власну честь та себе як представників українства на дуелях⁶⁵². Щоправда, інтелігенція була поділена за партійним принципом, що призводило під час виборчих кампаній до поразок. Інколи українські кандидати в депутати розгортали боротьбу між собою, переможцем з якої виходив польський кандидат⁶⁵³.

Таким чином, інтелігенція обирала для себе додактову професію з різних причин. Найчастіше, щоб покращити своє матеріальне становище, реалізувати таланти та амбіції чи знайти своє «справжнє призначення». У «другу» професію інтелігенти перетворювали творчість (переважно літературну). Свій письменницький потенціал інтелігенти втілювали у журналістиці. Зважаючи на те, що у другій половині XIX ст. галицька журналістика розпочинала своє тверде становлення, багато діячів долучилися до її розвитку, стаючи редакторами часописів. Для інтелігентів «другою» професією теж ставала культурно-громадська та політична діяльність.

⁶⁵¹ Баран С. Шляхами нашого відродження... *Життя і право*, 1934. Ч. 2. С. 35.

⁶⁵² Чорновол І. Дуелі у Львові (Теофіл Окуневський *contra* Томислав Розвадовський). *Львів: місто – суспільство – культура*. 1999. Т. 3. С. 348–351; Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. Львів, 2018. 370 с.; Максимчук І. Нарис історії роду... С. 156.

⁶⁵³ ЦДІАУЛ. Ф. 664. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 6 (Лист І. Татомира до Т. Реваковича, 1894); Спр. 27. Арк. 1 (Лист О. Огоновського до Т. Реваковича, 1889).

Розділ 4

ІЄРАРХІЯ СВИТОГЛЯДНИХ ЦІННОСТЕЙ:
УКРАЇНСЬКИЙ ІНТЕЛІГЕНТ МІЖ ІДЕЄЮ «СЛУЖІННЯ НАРОДУ»
І ПРИВАТНОЮ СФЕРОЮ

4.1. Галицьке суспільство та інтелігент

Світоглядні цінності – це вищі цінності життя і культури, які визначають життєві орієнтації людини у всіх сферах її діяльності⁶⁵⁴. Ієрархія світоглядних цінностей інтелігенції у своїй сукупності вибудовувалася у складних історичних, політичних, національних обставинах. Цінності формувалися під впливом суб'єктивного вибору кожного окремого інтелігента, з його характером, індивідуальністю, амбіціями, планами на життя, потребами, а також залежали від суспільних очікувань, товариського та сімейного оточення. В галицькому суспільстві доволі поширеними були уявлення про те, що пріоритетною цінністю інтелігенції, зважаючи на її роль і функції в суспільстві, повинна бути ідея «служіння народу». Проте це не завжди було так. Усі «щаблі» цінностей в ієрархії були взаємопов'язані. Руйнування «нижчих» цінностей і потреб, зокрема приватних, призводило до деконструкції всієї ієрархії. Тлумачення цієї проблематики сформовано під впливом, популярного в сучасній історіографії конструктивістського підходу, який пропонує досліджувати образ інтелігенції як «метафору», проекцію очікувань і вимог, нав'язаних ззовні.

Самосвідомість інтелігента формувалася не тільки під впливом традиції і реальних умов життя, а й за допомогою саморефлексії. Еволюція ідентичності відбувалася внаслідок «боротьби ідей», які зароджувалися в інтелектуальних бесідах і дискусіях, під час читання літературних творів, переосмислення власних цінностей⁶⁵⁵. Інтелігенти самі себе «творили» і «змінювали», зважаючи

⁶⁵⁴ Данильян О., Тараненко В. Основи філософії. Режим доступу: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/1/001start.htm, (10.09.2017)

⁶⁵⁵ Серєда О. Між українофільством і панславізмом.... С. 116.

на певні норми, установки та очікування, вибираючи зразки для наслідування, не пов'язані з традиційними цінностями, а зорієнтовані на соціальні ролі й цінності інтелігентів інших національностей⁶⁵⁶.

У період розвитку позитивістських знань, поширення філософських засад раціоналізму, віри у прогрес, всесильність людського розуму та науки, розширення доступу до освіти, і як наслідок – політичні, науково-технічні, свідомісно-світоглядні та ідеологічні революції – значно зріс попит на людей інтелектуальних професій. Інтелігенція як творчо-продуктивна та ідейна сила виділилася в окрему соціальну групу⁶⁵⁷. Інтелігенція вперше виразно заявила про себе і продемонструвала свою дієздатність під час революції 1848 р. У наступні десятиліття вона мусила докладати зусиль, аби утвердитися в консервативному і побудованому ієрархічно місцевому суспільстві, боротися з політичними обставинами і власними комплексами.

Громадська сфера в Галичині була суттєво політизована: проблеми національного розвитку і міжнаціональної боротьби позначалися на всіх ділянках життя суспільства, залучаючи до свого розв'язання дедалі ширші верстви населення. В інертному галицькому соціумі інтелігенція сама формувала «запити» на себе, а через практичну відсутність цільової аудиторії «творила» сама про себе суспільну думку та видимість обговорення своєї діяльності, що допомагало їй постійно залишатися «на виду» в суспільства⁶⁵⁸.

Для українського суспільства інтелігенція стала ресурсом модернізації. Як виразники нової системи цінностей інтелігенти прагнули змін, шукали альтернативні сенси та орієнтири, формуючи структуру і надаючи зміст українському руху⁶⁵⁹. Інтелігенція відігравала велику роль у національно-політичному житті, не співмірну до своєї чисельності, водночас навколо неї творився зідеалізований образ чи легенда суспільної служби, місії,

⁶⁵⁶ Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації. Житомир, 2009. С. 30.

⁶⁵⁷ Горбань А. Интеллигенция как творческое меньшинство общества. *Гілея: науковий вісник*. К., 2012. № 61. С. 440.

⁶⁵⁸ Аркуша О. Олександр Барвінський. До 150-річчя від дня народження. Львів, 1997. С. 5.

⁶⁵⁹ Горбань А. Интеллигенция как... С. 196.

самопожертви: «котора мимо всѣхъ неудачъ, и неприязныхъ нынѣ обставинъ, вѣрують въ єи красчу будучнѣсть, а для пѣдготовленья таковои готови жити, увесь вѣкъ працюючи, и зо свѣдомостью сповненого довгу умирати»⁶⁶⁰. Інтелігенти ставали заручниками цього образу. Якщо не відповідали йому, не виправдовували очікувань, то наражалися на громадський осуд. Показовим прикладом «народного гніву» була критика прихильників українсько-польського компромісу⁶⁶¹. У листі до А. Вахнянина анонімний кореспондент (цілком ймовірно, що політичний опонент), звинувачував його в «лакействі» та «вислузі» перед поляками, називав «любезною Скотиною», «худобою»⁶⁶².

Певний рівень освіти, розумова праця і відповідна професія були головними ідентифікаторами належності до інтелігенції, але залишалися тільки формальними характеристиками: «У насъ, що правда, индоленці за много, но правдивой интелігенці за мало!»⁶⁶³. Тут йшлося не про кількість, а про якість⁶⁶⁴. Для інтелігенції здобуття освіти не було кінцевим результатом. Не менш важливим ставало прагнення до постійної самоосвіти, набуття нових вмінь і знань⁶⁶⁵. Добра освіта була допоміжним чинником для кваліфікованого задоволення потреб, вимог і очікувань суспільства⁶⁶⁶. Інтелігент повинен був «служити народу» не лише в межах свого фаху, а й бути «порадником» у всіх національно важливих питаннях⁶⁶⁷. Виклики часу диктували нові правила для інтелігенції – це творчість, не лише ідейна та теоретична, а діяльна, активна; не нагромадження знань, а застосування їх на практиці⁶⁶⁸.

Перед інтелігентом суспільство ставило завдання – чітко визначити і визнати свою національну належність. Якщо інтелігент не міг визначитися з

⁶⁶⁰ Передне слово. *Основа*. 1871. Ч. 1 3 (15) падолиста; Jedlicki J. O czym się mówi... S. 13.

⁶⁶¹ Дет. див. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів, 2000. 247 с.

⁶⁶² ЦДІАУЛ. Ф. 818 (Вахнянин Анатоль). Оп. 1. Спр. 35. Арк. 113–113 зв.

⁶⁶³ (Брава со стороны русских пословъ). Женскіи гимназіи въ Галичинѣ. *Галичанинъ*. 1893. Ч. 91; Лисяк-Рудницький І. Виродження та відродження... С. 361.

⁶⁶⁴ Невідомий з-поміж гурту. Письмо до Громади (Львів, 1863). *Танячкєвич Данило (1842–1906). Вибрані праці та листи*. Тернопіль, 2014; Гадки про нашк будучнѣсть. *Діло*. 1892. 1 (13) мая.

⁶⁶⁵ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 3421. Арк. 1 (Лист В. Барвінського до Л. Гузара, [1877]).

⁶⁶⁶ Франко І. Чи вертатись нам назад до народу? *Зібрання творів: у 50 т...* Т. 45. С. 148.

⁶⁶⁷ Окуневський Я. Листи з чужини. К., 2009. С. 512.

⁶⁶⁸ Поклик до Товаришів Абитурієнтів. *Діло*. 1897. Ч. 217. 18 (30) серпня.

ідентичністю, втручалася громадськість: «быть русскимъ патриотомъ по уму, сердцу и дѣлу»⁶⁶⁹. Суспільні запити диктували інтелігенції національне самовизначення не тільки в публічній, а й у приватній сфері⁶⁷⁰. У тогочасному суспільстві національність визначалася крізь призму щоденних дій, наприклад, у передплаті українських часописів⁶⁷¹. Визначальним національним маркером стала мова, якою послуговувалися не тільки в публічному спілкуванні, а й вдома, найближчому оточенні, у професійній діяльності⁶⁷².

В ідеології та практиці народовецького руху ідея зближення інтелігентів з «народом» набула ключового значення, що надало дискусіям навколо ролі і завдань інтелігенції яскравого народницько-патріотичного забарвлення⁶⁷³. Розпорошеність інтелігенції по провінції, яка насамперед шукала професійної реалізації, ставило її перед вимогою докладати зусиль, щоби своїм «щиримъ обходженемъ» завоювати довіру в «народу», що «повинна стати для нього і адвокатом, і лікарем, і вчителем, і порадиником, і покажчиком в ділах господарських, і добрим сусідом та помічником у всякій нужді»⁶⁷⁴. Найбільше наголошувалося на просвітніх, радницьких і культурницьких завданнях, скерованих на народ⁶⁷⁵. Громадська думка була такою, що інтелігенти завжди більше дбали про політику і «на сѣмъ поли якже кепско пописали-сьмо ся», тоді як треба було займатися просвітницькою роботою, бо «сим лиш можна політично осьвідомити, в сей лише спосіб зможем і політично на ноги стати»⁶⁷⁶.

⁶⁶⁹ Наши дѣла. *Слово*. 1877 (1878). Ч. 139. 24 декабрия (5 января).

⁶⁷⁰ Франко І. Наше теперішнє положення. *Зібрання творів: у 50 т...* Т. 45. С. 318; ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 127. Арк. 1 (Д. Тянякевич, Про вживання української мови, 1860–1863); Спр. 82. Арк. 1 (Лист Т. Реваковича до Гузарів).

⁶⁷¹ Олесницький Євген. Статистика національної свідомості нашої інтелігенції. *Діло*. 1908. Ч. 6. 10 січня (28 грудня).

⁶⁷² ЦДІАУЛ Ф. 363. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 9 (Звернення Народного комітету УНДП до В. Левицького, 20.VI.1908).

⁶⁷³ Янишин Б. Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-і роки XIX ст.) Автореф. дис... канд. іст. наук. К., 2003. 21 с.; ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 21. Арк. 2 (Лист О. Гошовського до Т. Реваковича, 1893).

⁶⁷⁴ До дѣла! *Батьківщина* (Львів). 1879. Ч. 1. 1 жовтня.; Франко І. Наше теперішнє... С. 320; Його ж.. Чи вертатись нам назад до народу? *Зібрання творів: в 50 т.* Т. 45. С. 148; ЛННБУ. Ф. 41. Спр. 55. Арк. 4 (Лист О. Грабовського до Я. Грушкевича, 1902).

⁶⁷⁵ Приготовляймо ся завчасу! (Слівце до рускої інтелігенції). *Батьківщина*. 1881. Ч. 8. 16 цвѣтня.

⁶⁷⁶ «Рятуймо ся!» *Батьківщина*. 1880. Ч. 13. 1 липня; ЦДІАУЛ. Ф. 372 Оп. 1. Спр. 26. Арк. 8 (Лист М. Баричка до В. Охримовича, 14.I.1904); Ф. 360 Оп. 1. Спр. 481. Арк. 13 (Лист Я. Бачинського до В. Старосольського, 1902).

Піднесення освітнього рівня народу було важливе, аби не стати «жертвою на чужих костирях»⁶⁷⁷.

Збірні завдання інтелігенції впливають з набору конотацій, поширених у тогочасній публіцистиці: «дає напрям і барву духовній культурі народа», «творить культурні вартости – літературну мову, письменство, науку, штуку, національну свідомість», «працює на політичнім полі чи-то як знаряд державної власти (бюрократія) чи як речник або провідник народної маси, що добивається впливу в державній машині»⁶⁷⁸. Важливими вимогами до інтелігенції були формування політичної культури та виконання представницьких функцій. Із сеймової та парламентської трибун інтелігенція мала ставити питання, пов'язані зі забезпеченням національних прав українського населення, особливо в контексті українсько-польських відносин, інформувати громадськість інших країн про українців як національну спільноту. При цьому депутатський мандат трактували як народну власність, яку належало використати з найбільшою користю⁶⁷⁹.

У галицько-українському дискурсі інтелігенції одночасно надавали як ідеальних, так і негативних рис. Шпальти тогочасної преси стали рупором критики діяльності чи бездіяльності інтелігентів. Так, дописувач «Батьківщини» звинувачував інтелігенцію в бездіяльності; культурно-просвітні товариства, писав він, «хорують на сухоты» через брак особи, яка би могла «станути на передъ» русинів повіту: «є багато такихъ, що мають добре серце, та не мають сили. Инши зновъ любять часомъ при okazji и за «матѣрь Русь» шумно згадати, але въ дѣлахъ ихъ не видно той любви до Руси»⁶⁸⁰. Схожі звинувачення висував анонімний дописувач газети «Діло», стверджуючи, що через байдужість інтелігенції «упали» такі інституції, як «Руське казино» і

⁶⁷⁷ Витанович І. Кость Паньківський: ідеаліст громадської праці і віри у власні сили народу. Нью-Йорк, 1954. С. 24.

⁶⁷⁸ Більше світла! *Діло*. 1909. Ч. 194. 22 серпня (4 вересня).

⁶⁷⁹ Максимчук І. Нарис історії роду... С. 156; ЦДІАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 72 (Лист [Т. Окуневського] до В. Охримовича, 6.IV.1908); Ф. 387. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 20 (Лист невідомого кореспондента до В. Левинського, 27.V.1911).

⁶⁸⁰ Чому мы не можемо нѣчого добити ся? *Батьківщина*. 1881. Ч. 14. 16 липня.

«Народна торгівля»⁶⁸¹. Але найчастіше за повільний розвиток чи упадок культурно-просвітньої інституції звинувачували прихильників протилежного політико-ідеологічного табору, зокрема за «підпольну» роботу⁶⁸². Кореспондент газети «Слово» звинувачув інтелігенцію в «нелюбові» до «народности», колаборації з «ворогами», інертності: «Наша інтелігенція єсть сама себѣ якимъ то непонятнымъ существомъ. Премногіи съ нихъ, ежели не суть приверженцами польского дѣла, то суть просто – чудаками»⁶⁸³. Причину цього він вбачав у комплексі меншовартості й нерішучості інтелігенції внаслідок «вѣкового рабства», неналежного виховання і негативного прикладу батьків, незнання історії та браку «благородства души»⁶⁸⁴.

Громадському осуду підлягала відсутність єдності в інтелігентних середовищах. «Наша теперішня інтелігенція абсолютно до нічого. Ні для народу, ні для себе нічо доброго не зробит. Не сходит ся навіть разом, щоби ся порадили та поратовати. Оден другого ненавидит і оминає. Загальна сварня і лайка межі нею», – зазначав Т. Ревакович⁶⁸⁵. Інтелігенція перебувала у вирі суперечностей і конфліктів, зумовлених розвитком суспільних рухів і світоглядними змінами. Міжпартійними й особистими суперечками пояснювали невдачі на виборах, політичні поразки⁶⁸⁶. З такої ж позиції, хоча з інших мотивів, виступала польська публіцистика, вважаючи, що брак єдності серед руської інтелігенції позбавляє її можливості здобути «політичне тіло», з яким було би можна на рівних вести переговори і дискусії⁶⁸⁷.

У середовищі інтелігенції співдіяли дуже різні підходи до розуміння українсько-польських відносин, мовних питань, стосунків між політичними

⁶⁸¹ Новинки. *Діло*. 1892. Ч. 67. 30 квітня (12 травня).

⁶⁸² ДАІФО. Ф. 378. Оп. I. Спр. 2. Арк. 8–9 (Справозданє з загальних зборів читальні Просвіти в Тустани, 2.III.1910).

⁶⁸³ Кореспонденція «Слова». Изъ восточной Галичины (Интелигенція у Славянъ а у гал. Русиновъ). *Слово*. 1873. Ч. 10. 23 января (4 февраля).

⁶⁸⁴ Там само. Ч. 12. 27 января (8 февраля).

⁶⁸⁵ Мудрий М. «Згадки з життя свого і своєї родини»: Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX століття. *Записки НТШ*. 2006. Т. ССLII: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 708–762.

⁶⁸⁶ ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 20. Арк. 1 (Лист Є. Гузара до Т. Реваковича, 26.II.1890); ЦДІАУЛ. Ф. 664. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 6 (Лист І. Татомира до Т. Реваковича, 1894).

⁶⁸⁷ W wilię ruską. *Gazeta Narodowa*. 1880. Nr 4. 6 stycznia.

угрупованнями, «партійної» належності тощо. Видавці газети «Слово» ділили інтелігенцію на «здорову», яка «иде съ народомъ рука въ-руку испытует его духа и нимъ ведется въ своихъ трудахъ для sprawy народной» (читай: прихильники русофільських ідей), і на «перевертнів», що «лигаются съ супостатами Руси на еи погибель, нападаючи то на языкъ, то на обрядъ, то на самъ таки народъ рускій» (натякаючи на представників народовецької течії), називаючи ворогами та вовками в овечих шкурах, які «высысають кровь Руси, спиняють якъ мога народне розвитіе, гонять справдешныхъ народолюбцевъ»⁶⁸⁸. Згодом Д. Танячкевич уже з позиції українофілів так само різко акцентував: «Я накликаю до завзятої боротьби непощадної з москольофильством. И сам до такої приготовюсь»⁶⁸⁹.

Розмови про потребу об'єднання і порозуміння руських інтелектуальних сил активізувалися після кожних виборів – на засаді: задля розвитку «цѣлого народу», але працюючи «кождый своимъ ладомъ», як задля вагомих політичних перемог, так і «буденныхъ побѣдъ, незначныхъ, тихихъ а зрѣло обдуманыхъ и неумолимою працею здобутыхъ»⁶⁹⁰. Вважалося, що досягти успіху вдасться, якщо кожний долатиме власні амбіції, особистий та партійний егоїзм, байдужість до «спrawy народной»⁶⁹¹.

Особливостями провінційного життя, де реалізувала свої професійні амбіції українська інтелігенція, була обмеженість доступу до інтелектуальних наддбань, атрофія ідеалів і волі до діяльності, «лінивий» плин часу. Інтелігенцію як освічену верству сприймали як ключ до цивілізаційних змін провінції. Часто вона не мала достатньо засобів, підтримки та енергії, щоб здійснювати модернізаційну перебудову суспільства поза межами «великих» міст. Індивідуальні зусилля у більшості випадків не могли підважити загальні переконання. Якщо у місцевості, де працював інтелігент, не було ознак

⁶⁸⁸ Що намъ нынѣ дѣлати? *Слово*. 1864. Ч. 14. 15 (27) февруарія.

⁶⁸⁹ ЛННБУ. Ф. 17. Спр. 151. Арк. 23 (Лист Д. Танячкевича до М. Бучинського, 28.IX.1884).

⁶⁹⁰ До дѣла! *Батьківщина*. 1879. Ч. 1. 1 жовтня; Наше теперѣшне положенъе. *Діло*. 1883. Ч. 23. 26 лютого (10 марта).

⁶⁹¹ Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] молодежи. *Зібрання творів у 50 т...* Т. 45. С. 405.

цивілізаційного прогресу, то його звинувачували у неспроможності протистояти інерції та апатії оточення. А при поділі відповідальності слабкість інтелігента видавалась значнішою, ніж умови, в яких він змушений був працювати. Українській інтелігенції був притаманний т. зв. комплекс провінційності, коли головним була не якість, а кількість заложених товариств (часто без належного керівництва, фінансування, що призводило до їхнього скорого закриття); гостро емоційні реакції на роботу товариств інших політичних таборів; підкреслено виражене почуття ізоляції, браку зв'язку, обміну ідеями та цивілізаційними здобутками з метрополією⁶⁹².

Неоднозначним було ставлення галицького суспільства до «пасивної» інтелігенції, яка залишалася за лаштунками національного руху. Її звинувачували в «апатии», «цілковитий безідейности», «повній ігнорации» «народного» життя, «сервілізмі», що «кождый хитба собою журить ся та своимъ черевомъ»⁶⁹³. Водночас громадськість намагалася знайти їм виправдання: матеральні труднощі, які ставали причинами «равнодушія и холодности в отношеніи народномъ», необхідність утримувати сім'ю, місце праці на державних посадах і залежність від владних структур, одруження інтелігента з полькою і вплив дружин на їхній національний вибір⁶⁹⁴. Такі виправдання мали на меті не виключати «пасивних інтелігентів» з нечисленної інтелігенції та підтримувати сподівання на те, що в майбутньому вони переймуться «рускимъ духомъ», стануть національно активними⁶⁹⁵. Виправдовуючи інтелігенцію, суспільство шукало теж виправдання явним і прихованим соціальним проблемам. З інтелігенцією суспільство пов'язувало як національні поразки, так і сподівання на майбутні перемоги.

Незважаючи на критичні зауваження до усієї інтелігенції, саме від окремих

⁶⁹² Sadowski L. Wizerunki inteligencji prowincjonalnej... S. 221, 226, 245–247.

⁶⁹³ Гнатюк В. Чи має молодіж займатися політикою? *Руслан*. 1905. Ч. 263. 26 листопада (8 грудня); Олесницький С. Сторінки... С. 271; Наша культурна праця якось пиняво йде. *Діло*. 1897. Ч. 201. 10 (22) грудня.

⁶⁹⁴ Изъ Городка. (Въ дѣлѣ народно-священническомъ молодшей генераціи). *Слово*. 1879. Ч. 29. 13 (25) марта; Интелигентный пролетаріать. *Слово*. 1877. Ч. 120. 3 (15) ноября; ЦДІАУЛ. Ф. 664. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 1 (Лист Д. Старухи до Т. Реваковича, 1907); Новинки. Якъ наша интелигенція вынародовляется. *Галичанинъ*. 1901. Ч. 227; ЦДІАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 1 (Лист В. Бараника до В. Охримовича, 27.VII.1910).

⁶⁹⁵ Новинки. Русское Казино въ Львовѣ. *Слово*. 1875. Ч. 133. 2 (14) декабря.

її представників очікували, аби вони могли «провід дати і цілою роботою покеровати», що свідчило про довіру до них⁶⁹⁶. Серед представників інтелігенції галицька громадськість шукала новочасних національних героїв, намагаючись вмонтувати їхню діяльність у загальнонаціональний контекст⁶⁹⁷. Образ інтелігента вписували в історичні, соціальні, політичні параметри: герой (інтелігент) – захисник прав і свобод «покривджених» (русинів)⁶⁹⁸.

Щодо польської частини галицького суспільства, то українська інтелігенція намагалася підтримувати як офіційні, так і приватні стосунки з польською інтелігенцією та аристократією (наприклад, з графами Потоцькими, Дідушицькими, Замойськими, князями Сапєгами, М. Бобжинським, В. Козловським, В. Чарторийським), переймаючи від них не тільки досвід розбудови інфраструктури національного руху, наприклад, організацію політичних часописів (українські газети часто копіювали інформацію з польських), культурно-просвітніх установ, політичну культуру та орієнтації (концепція «органічної праці» українських християнських суспільників схожа до ідеології краківських консерваторів «станьчиків»), а й деякі звички побуту і дозвілля, зокрема практику відпочинку за кордоном, відвідування театрів, виставок, кав'ярень, ресторанів, участь у балах, облаштування робочого кабінету вдома, організацію домашньої бібліотеки та архіву, дотримання правил етикету і гігієни⁶⁹⁹.

Частина польської інтелігенції, що була зацікавлена зберегти в краю статус-кво, прихильно ставилася до української інтелігенції, передусім керуючись прагненням зберегти корпоративну єдність освіченої верстви

⁶⁹⁶ ЦДДАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 13 (Лист невідомої особи до В. Охримовича, 9.X.1902); Олесницький Є. Сторінки... С. 263; Руська перемога. *Свобода*. 1911. Ч. 8.

⁶⁹⁷ Новинки. По дїламъ познаете ихъ. *Галичанинъ*. 1902. Ч. 6. 8 (21) января.

⁶⁹⁸ Сокіл В. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти. Львів, 2003. С. 224–225.

⁶⁹⁹ Лехнюк Р. Українські консервативні середовища в Галичині у першій чверті ХХ століття: національно-політичний аспект. Автореферат дис... канд. іст. наук. Львів, 2018. С. 12; *Język ruski w książkach i szkołach. Gazeta Narodowa*. 1875. Nr 254. 6 listopada; Аркуша О. «Ми не знаємо кордонів»: моделі поведінки польських землевласників у Східній Галичині зламу ХІХ–ХХ століть щодо українців. *Історичні та культурологічні студії*. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. С. 58

суспільства, а також давніми уявленнями про близькість українців і поляків⁷⁰⁰. Інша частина – звинувачували українську інтелігенцію в «заздрості» до становища поляків, приписуючи їй прагнення для власної соціальної реалізації та покращення добробуту витіснити польських чиновників та інших фахівців з посад. Вони бачили українську інтелігенцію як групу «відступників», діяльність яких позбавлена сенсу, оскільки спрямовувалася тільки на відмежування від «всього, що є польським», заперечуючи конфлікт з українцями, посилаючись на приязні стосунки з ними у повсякденні, колонізаційні процеси в їх середовищах у випадку кар'єрного зростання чи мішаних шлюбів. На зламі ХІХ–ХХ ст. польські аристократи заговорили вже про потребу протидіяти успіхам українського національного руху, який став для поляків гідним супротивником, звинувачували українську інтелігенцію у руйнуванні колись єдиного, як вважали, польсько-руського простору, бачили її як головне джерело національного конфлікту⁷⁰¹.

У суспільній думці Галичини був поширений термін «інтелігентне жіноцтво», до якого зараховували дружин і доньок священиків і світських інтелігентів, учительок і невелику кількість дрібних чиновниць, які мали своїм обов'язком займатися благочинністю і виховувати дітей у національному дусі. Дуже часто зарахування жінок, які не мали ні освіти, ні відповідної професії, до інтелігенції відбувалося автоматично через статус їхніх чоловіків чи батьків. Предметом публічного обговорення стало також питання про залучення до громадської діяльності жіноцтва, яке залишалося в тіні чоловічої активності. Тут суттєвою проблемою було подолання стереотипів, які зводили соціальну роль жінки до ведення домашнього господарства⁷⁰²: «Найвисша пора збудити у наших жінках почуте народного обов'язку», «згуртувати в кождім повіті все

⁷⁰⁰ Pudłocki T. *Iskra światła...* S. 414–415.

⁷⁰¹ Аркуша О. «Ми не знаємо кордонів»... С. 58.

⁷⁰² ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 18. Арк. 1 (Лист Є. Гузара до Т. Реваковича, 30.IX.1878); Czerczowycz I. *Spoleczna wizja życia codziennego kobiety Ukrainki we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku. Lwów miasto – społeczeństwo – kultura*. Kraków, 2014. Т. IX. S. 244; Романишин Л. Український жіночий рух в контексті національного відродження наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. *Україна – Європа – Світ*. Тернопіль, 2010. Вип. 5. Ч. 1. С. 349; Маланчук-Рибак О. Український емансипаційний рух жінок: європейський контекст і типологічна ідентифікація. *Вісник Львівської академії мистецтв*. 1997. Вип. 8. С. 20–26.

інтелігентне жіноцтво до народної роботи», «вказати цілі, дороги, і напрям сеї роботи, аби і ся половина нашої інтелігенції не марнувала ся без користи для народу але стала в рядах єго борців у тяжкий теперішний час!»⁷⁰³. В умовах емансипації та поширення ідей фемінізму українки почали усвідомлювати рівні з чоловіками громадянські, соціальні і професійні права⁷⁰⁴.

Деякі чоловіки-інтелігенти, хоча й не позбавлені стереотипних уявлень про жіночу безпорадність, усе ж вважали за обов'язок допомогти жіноцтву «просвѣщатися», формувати в них національну свідомість і громадську відповідальність⁷⁰⁵. Поступово творився новий ідеал жінки – національно свідомої русинки, членкині товариств, благодійниці та матері-патріотки⁷⁰⁶. Йшлося про взаємодоповнюючий розподіл відповідальності: якщо пріоритетом чоловіка була політична діяльність, то жінки – культурна і добродійна. Праця жінок була скерована переважно на свою статеву групу. Таким чином, у суспільних дискусіях йшлося не про повну емансипацію жінок, а про національну⁷⁰⁷.

«Жіноче питання» не виходило за межі середовища інтелігенції. І навіть тут були різночитання: «Такихъ только дѣлъ можемъ требовати отъ женщинъ ибо тѣи входятъ отъ женщинъ, дабы во всѣ политическіи акціи (равно мужчинамъ) не мѣшалися. Неприродныи шаги всегда вредны»⁷⁰⁸. Адвокат, громадський діяч і політик Є. Олесницький був проти призначення на посаду бухгалтера в «Задаткову касу» в Стрию О. Бачинської-Тишинської, бо «волів мати книговода мужчину»⁷⁰⁹. Освіту жінок сприймали тоді радше як можливий

⁷⁰³ Народна організація. *Діло* (Львів). 1903. Ч. 59.

⁷⁰⁴ Кобринська Н. Руське жіноцтво... С. 287.

⁷⁰⁵ Внутренні дѣла. Дописи. Изъ Лемковщины (Русинки на Лемковщинѣ). Опроверженіе. *Слово* 1872. Ч. 66.8 (20) іюля; Голик Р. Історія чотирьох душ: образ галицької вчительки і стереотипи гендерного дискурсу кінця ХІХ – І половини ХХ століття. *Українська мова в Галичині: історичний вимір* / за ред. Я. Ісаєвича, М. Мозера, Н. Хобзей. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. С. 204–257.

⁷⁰⁶ Слѣвце о нашихъ женщинахъ. Допись зъ надъ Буга. *Діло*. 1880. Ч. 51. 2 (14) липня; Черчович І. Українки у Львові на початку ХХ століття... С. 14.

⁷⁰⁷ Черчович І. Емансипація жінок в інтерпретаціях... С. 86–89.

⁷⁰⁸ Внутренні дѣла. Дописи. Изъ надъ Вислока (Русинки на Лемковщинѣ). Опроверженіе. *Слово*. 1872. Ч. 61. 27 іюня (9 іюля).

⁷⁰⁹ Ольга Бачинська – Жінка-Сподвижниця. *Наше життя (Our life)*. Нью-Йорк, 2000. Ч. 9. Вересень; Бобикевич-Нижанківська О. Спомини з моїх років. *Олекса Бобикевич. Твори*. Львів, 2000. С. 163.

варіант забезпечити себе у випадку втрати годувальника, а не як особисте право⁷¹⁰. Нерідко саме жіноцтво, виховане в консервативних традиціях, засуджувало емансипацію⁷¹¹. Більшість у суспільстві надалі дотримувалася традиційного уявлення про те, що освіта жінці не потрібна, а навіть шкідлива, і що головні її обов'язки – догляд за дітьми, чоловіком і господарством⁷¹². На відміну від чоловіків, жінки проходили важчий шлях свого становлення в середовищі інтелігенції (долали гендерні стереотипи, здобували право на освіту, відсутність потрібної кількості жіночих навчальних закладів). Чоловіки були мобільніші і мали більше можливостей для реалізації: вони могли без проблем поїхати в місто на зібрання чи в бібліотеку, залишити сім'ю на тривалий час для продовження навчання, а жінок обмежували обов'язки господині і матері.

Тривалий час духовенство займало позиції «вищої верстви», «проводирів народу» у громадській думці русинів⁷¹³. Під час поширення нових цінностей та ідеології на перші ролі вийшла світська інтелігенція. Галицьке суспільство умовно ділило інтелігенцію на священників і «мірську інтелігенцію», при якому заперечувалась роль священників як «руско-народних» діячів, «патріотів», «народолюбців». Але більшість вважали роботу священників не професією, а покликанням⁷¹⁴. Хоч духовенство втратило наприкінці XIX ст. політичні позиції, воно продовжувало зберігати авторитет серед населення, який нерідко залежав від його громадської діяльності. Байдужість священника до громадських справ викликала критику, як правило, гострішу, ніж до світської інтелігенції⁷¹⁵.

⁷¹⁰ Богачевська-Хом'як М. Білим по білому... С. 94.

⁷¹¹ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 6. Арк. 1 (Лист Н. Кобринської до М. Шухевича, 13.III.1891); Чайковський А. З ласки родини. Едмонтон. С. 45–46.

⁷¹² Григоренко Г. Вона письменна. *Руслан*. 1910. Ч. 21. 27 січня (9 лютого).

⁷¹³ Стеблій Ф. Предтечі «Просвіти». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. Вип. 19. С. 8–18; Глистюк Я. Богословська освіта парафіяльного греко-католицького духовенства Галичини на зламі XVIII–XIX століть. *Галицька митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали*. Львів, 2008. С. 31–33.

⁷¹⁴ Пасфчинській Исидоръ. Отъ Турки (Слово къ русскимъ богачамъ). *Галичанинъ*. 1902. Ч. 34. 12 (25) февраля; Изъ Сяноцкого. (О нашей бѣдѣ и якъ бы ей зарадити). Слово. 1879. Ч. 12. 31 января (12 февраля); ЛННБУ. Ф. 159 (Глинські). Спр. 306. Арк. 14 (Лист К. Устияновича до І. Глинського, 21.VII.1895).

⁷¹⁵ Вниманию русского духовенства. *Галичанинъ*. 1902. Ч. 67. 22 марта (4 апрѣля); Колб Н. Чи повинне греко-католицьке духовенство бути учасником суспільно-політичного руху: бачення українських світських і духовних кіл Галичини кінця XIX ст. *Сторінки історії*. Зб. наук. праць. 2012. Вип. 33. С. 72.

Незважаючи на конфлікти і гострі полеміки, світська і духовна інтелігенція продовжувала співпрацювати. Греко-католицьке духовенство боялося розійтися з національним рухом і поступово звикало до часткових ролей. Світські інтелігенти теж розуміли вплив священників на селян, важливість організаційної роботи на селі, яку провадили саме душпастирі⁷¹⁶.

Таким чином, інтелігенція створювала і поширювала у суспільстві про себе «ідеальний» образ – сукупність бажаних характеристик, щоб таким чином сформувані своєрідний запит на свої послуги. Якщо на початку критеріями для визначення інтелігенції були певний рівень освіти і відповідний фах / заняття, то в другій половині XIX ст. додавалися такі обов'язкові умови, як «дѣятельна», «преданна своему народу», «патріотическа»⁷¹⁷. Згідно з тогочасними уявленнями, інтелігенція мала керувати народом, обстоювати його інтереси, надавати поради та допомогу, заохочувати та вести до «розвою»⁷¹⁸. Ідеалізований образ інтелігента призводив до конфлікту бажаного з дійсним. Суспільні виклики диктували інтелігенції ролі національних лідерів, духовних і культурних провідників, відданих «національній ідеї». Однак не всі завдання були під силу інтелігенції, особливо зважаючи на політичні реалії, партійні поділи, абстракність понять «національна ідея» та «народ». Нерідко саме інтелігенцію звинувачували за слабкі національно-політичні позиції українців. У підсумку витворений уявою колективний образ інтелігенції був доволі спрощеним і включав переважно національні категорії.

Найчастіше, українська громадська думка наділяла інтелігенцію якостями борців за народні / національні інтереси. Найпоширенішими образами інтелігенції в публіцистиці були: «інтелігент-мученик» з приписаними рисами самопосягати й відданості народу (такий інтелігент, як правило, потерпав від матеріальних нестатків, нерозуміння сучасників, тиску влади); «інтелігент-недіяльний», який виконував тільки професійні обов'язки, не займався

⁷¹⁶ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 338–340.

⁷¹⁷ Воскресеніє руского самосознанія. *Галичанинъ*. 1904. Ч. 70.

⁷¹⁸ Гадки про нашу будучность. *Діло*. 1892. Ч. 63.

громадською роботою; «інтелігент-відступник», який співпрацював з «ворогами» (поляками, росіянами), завдаючи шкоди «народній справі».

4.2. Ідея «служіння народу»

Основною складовою в ієрархії світоглядних цінностей інтелігенції була реалізація ідеї «служіння народові». Для її втілення в життя суспільно-політичні реалії Галичини відкривали чимало простору: українське суспільство, за відсутності «вищих» верств, потребувало свідомої, дієздатної, активної інтелігенції, а конституційно-парламентський устрій Габсбурзької монархії створював чимало можливостей для громадської реалізації⁷¹⁹. Представники тогочасної інтелігенції розуміли: аби здобути добру репутацію та підтвердити претензії на національне лідерство, не досить було проголошувати «гучні гасла», необхідна була «ідеологічно правильна» програма їхньої праці, яка би заклала фундамент нової нації, а відтак підтверджувала доцільність розвитку інтелігенції, розширювала простір «споживачів» для пропонованих нею духовних, ідейних, мистецьких, культурних продуктів⁷²⁰.

Розуміння інтелігентами необхідності сильної національної позиції в краю спонукало їх до того, що питання розбудови власного ідеологічного та культурного коду як окремої соціальної групи, який опирався би на «українство», стали для них головним завданням⁷²¹. Ідея «служіння народу» виникла як своєрідна ефемерна абстрактна збірна програма дій, яку мала виконувати інтелігенція, була тим «ідеальним» кодом її поведінки. Вона ніколи не була конкретною, незмінною константою, а постійно відновлювалася та доповнювалася кожним новим поколінням інтелігенції. Ідея «служіння народу» відображала головні національні інтереси, і, незважаючи на те, що спочатку вона була «сформована» як проект «головної мети життя» для інтелігенції,

⁷¹⁹ Пахолків С. Українська інтелігенція... С. 122–132.

⁷²⁰ ЦДДАУЛ. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 113 (Лист Н. Кобринської до М. Павлика, 14.IV.1899); Олесницький Є. Сторінки... С. 262.

⁷²¹ Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). Львів, 1998. С. 10.

поступово стала проектом суспільного розвитку⁷²². Автором ідеї «служіння народу» була сама ж інтелігенція. В ній вона шукала виправдання свого існування, діяльності і визначення власної «вартості для народу», з яким інтелігенція мала перебувати, згідно з тогочасними уявленнями, у нерозривному зв'язку⁷²³.

Інтелігенти розуміли участь у національному русі як громадянський обов'язок і закликали до дій, які б «засвідчили о животности ідеї нашої, помістили в нас (інтелігентів. – *О. Г.*) самих віру, дали свідоцтво о нашім розвитку и силі»⁷²⁴. «Праця для загалу» вирізняла інтелігенцію з-поміж інших соціальних груп, і повинна була стати установкою на все життя⁷²⁵. Інтелігенти революційного і постреволуційного періоду більшою мірою були ідеалістами та ідейниками, які мислили романтичними категоріями, не знаючи «що робити» з покладеними на них завданнями. Поступово відбулася зміна концепцій: не «народ для нас» (як джерело для романтичних мистецьких зразків; характерно для першої половини і середини XIX ст.), а «ми для народу» (реагувати на його інтереси, бути йому корисним – цього мало дотримуватися наступне покоління інтелігенції)⁷²⁶. Новий тип інтелігента, народженого після «Весни народів», за своєю суттю був більш різномірним, практиком, який, хоч часто губився в національному русі, але був більше «пристосований» до його вимог. Тож ідея «служіння народу» стала відповіддю на суспільні очікування.

Творча роль інтелігенції, визначена суспільністю, підживлювалася амбіціями самих інтелігентів. Громадсько-організаційна і просвітня діяльність давала інтелігенції відчуття виконаного обов'язку⁷²⁷. Водночас підпорядкування життя ідеї «служіння народу» в галицьких реаліях було

⁷²² Трачук В. Українська національна ідея як модернізаційний проект. Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/1834/1/26.pdf>, (12.12. 2014).

⁷²³ ЦДІАУЛ. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 261. Арк. 11 (Текст виступу А. Павлик «Про жіночу долю»); Олесницький С. Сторінки... С. 261.

⁷²⁴ Там само. Ф. 735. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 7 зв.–8 (Лист С. Олесницького до В. Шухевича, 1903)

⁷²⁵ Барвінський В. Скошений цвіт... С. 82; Реферат д-ра Костя Левицького на станиславівськѣмъ вѣчу о народній програмѣ Русинѣвъ. *Діло*. 1892. Ч. 79.

⁷²⁶ Потрнова Т. Любити і навчати... С. 26.

⁷²⁷ Барвінський О. Спомини... С. 131.

ускладнено об'єктивними і суб'єктивними чинниками. Консерватизм та інертність галичан ставали на заваді проникненню практичних та ідеологічних «новочасних» винаходів⁷²⁸.

Суспільство не завжди могло адекватно оцінити усі «національні» зусилля інтелігенції⁷²⁹. О. Маковей із сарказмом зауважив: «Боже мій, думаю собі, як тут русинам догодити? Всі добрі, всі мудрі, а кождий говорить інакше»⁷³⁰. Вкладаючи сили й енергію в національну справу, інтелігенти нерідко наштовхувалися на байдужість громадськості, зумовлену недорозвиненістю національної культури й економіки, малоосвіченістю більшості галицьких українців⁷³¹. Перебування під постійним суспільним наглядом морально і фізично виснажувало інтелігентів. З цього приводу донька О. Барвінського Ольга писала: «Як через тиждень з ніким не бачила ся не читала газет та не чула про політику, то аж лекше чоловікови»⁷³².

Інтелігентам доводилося вислуховувати звинувачення та образи від політичних опонентів і конкурентів. О. Маковей, як редактор декількох часописів, писав про критику «противників», які «повторяли безнастанно, що я не лише редактор, але ще й панський лакей, котрий найбільше вдоволення находить у лизанню панських лаб і ніг та наставляє руку на Trinkgeld-и (чайові – *О. Г.*), що я чийсь підніжок, неписьменний письменник, глупий патріот, зрадник, що свій народ хоче доконче втопити в ложці води, що я наймит єзуїтів, агент польської шляхти для ширення ягелонської ідеї, що я гадюка, яничар, донощик, блягер [...]»⁷³³. Втім, нарікаючи на труднощі у праці «для народу», коли згадки про незначні позитивні зрушення губилися серед описів «утисків з боку ворогів», «народної темноти, апатії», панорамі «народного страждання», інтелігенція намагалася підсилити свою місійну роль, зайвий раз нагадати про

⁷²⁸ Бачинській Івань. Нехай будеться якь бывало? *Галичанинь*. 1902. Ч. 156. 14 (27) іюля.

⁷²⁹ ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 16. Арк. 1 (Лист І. Верхратського до Т. Реваковича, 16.V.885).

⁷³⁰ Маковей О. Як я видавав газету. *Твори...* С. 18.

⁷³¹ ЦДДАУЛ. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 449. Арк. 11 зв. (Лист К. Студинського до дружини, 1891).

⁷³² ЛННБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 19 (Лист О. О. Барвінської до О. Г. Барвінського, 1897).

⁷³³ Маковей О. Як я видавав газету. *Твори...* С. 15.

свої моральні обов'язки перед «народом»⁷³⁴.

У середовищі інтелігенції не бракувало й таких, хто абстрагувався від національно-політичної діяльності. Щоправда, мотивація в кожного була різною. Позиціонування себе як політично і громадсько активного означала виклик владі, ймовірність утисків у професійній сфері. Потрібно враховувати неоднозначність національної ідентичності, розлогий у часі процес її кристалізації та набуття ознак модерності⁷³⁵. Наявність множинних ідентичностей, подвійний лоялізм до національності (української чи польської) та австрійської державної влади, а з іншого боку – розгортання українсько-польського конфлікту – все це викликало відчуття нестабільності, хиткості суспільного організму, призводило до того, що чимало освічених осіб не бажали демонструвати будь-які національні почуття або виявляли їх у прихованій формі⁷³⁶. Про складність національного вибору свідчить запитання, з яким К. Устиянович звертався до батька: «Скажіть мені, тату, що ми властиво є? Ми мислимо по німецьки, говоримо по польськи, а пишемо як? – по російськи»⁷³⁷. Національно-політичні орієнтації не були сталими – вони не тільки переходили одна в іншу, а змінювали свою спрямованість, аргументи, союзників⁷³⁸. Траплялося, що перший вибір національної ідентичності був неостаточним і змінювався впродовж життя інтелігента. Ці зміни зазвичай пояснювали пошуком комфортнішої ідентичності⁷³⁹.

Вибираючи між полонофільством, русофільством, австорусинством, інтелігенти хотіли знайти способи, форми і методи реалізації власного призначення. Донька М. Устияновича Марія писала про батька, який усе життя

⁷³⁴ Портнова Т. Любити і навчати... С. 87.

⁷³⁵ Сміт Е. Національна ідентичність. К., 1994. С. 15.

⁷³⁶ ЦДІАУЛ Ф. 384. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 43–44 (Лист А. Крушельницького до дружини, 1913).

⁷³⁷ Устиянович К. М. Ф. Раєвській и російській панславизм: споминки зь пережитого и передуманого. Львів, 1884. С. 11–15.

⁷³⁸ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2002. Вип. 37. Ч. 1. С. 466.

⁷³⁹ Серета О. Між українофільством і панславізмом: до історії змін національної ідентичности галицько-руських діячів у 60-х роках XIX ст. (спроба полібіографічного дослідження). *Journal of Ukrainian Studies*. 2010–2011. Vol. 35–36. С. 105; Дьдыцкий Б. Своежизтьвыи записки Богдана А. Дьдыцкого. Львовъ, 1906. С. 2.

перебував у пошуках свого місця у спектрі національно-політичних орієнтацій, нерідко внутрішніх розбіжностей (в юності був учасником польських конспіративних угруповань; згодом належав до оточення «Руської трійці», на початку 60-х років XIX ст. «з народного українського табору в табір об'єднуючий, московський»⁷⁴⁰: «[...] Тато померли з душею і тілом щирим чистим Галицьким русином, лиш дух їх шукав в широких просторах за світлом, а ні найшовши вернув до свого оконця до теплого світла»⁷⁴¹. М. Устиянович, будучи дитиною свого часу, як і багато інших його колег, у середині століття перебував під впливом польської культури та політичних ідей, у наступний період, побоюючись полонізації, був прихильний до русофільської течії. Наприкінці життя знову наблизився до народовців.

Зміну національної ідентичності міг спровокувати й особистісний фактор. Наприклад, В. Стебельський – прихильник «української ідеї», відмовився від неї, розчарувавшись у народовецьких товаришах, які використовували його для другорядних справ, недооцінюючи його потенціал, не дозволили розвиватися в цьому напрямі, розпускали плітки, що він брав гроші від Качковського. Зрештою, Стебельський прийняв пропозицію Б. Дідицькою і став редактором часопису «Боян» опозиційного до народовецької «Правди». Наприкінці 70-х рр. XIX ст. Стебельський не декларував себе більше русофілом, а вважав себе польським демократом⁷⁴².

Прояви будь-якої громадської активності могли негативно позначитися на кар'єрі інтелігентів, особливо тих, хто перебував на посадах державних службовців⁷⁴³. Є. Олесницький з докором зауважував, що «українські урядовці, навіть такі, що славились патріотами, не мали відваги писати по-українськи квітів на пенсії»⁷⁴⁴. Найбільше старалося не підкреслювати свою національну

⁷⁴⁰ Цит. за: Мудрий М. «Згадки з життя... С. 720–721.

⁷⁴¹ ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 4. Арк. 1–2 (Лист М. Бобикевич до Т. Реваковича, 18.XII.1911).

⁷⁴² Середа О. Між українофільством і панславізмом... С. 113.

⁷⁴³ Рудницький М. Письменники зблизька... С. 69.

⁷⁴⁴ Олесницький Є. Сторінки... С. 218.

належність політичне чиновництво⁷⁴⁵. Це додавало негативних характеристик до загальної, не надто позитивної, думки про урядників у середовищі інтелігенції, які, за їхніми висловлюваннями, були відділенні «*murem chińskim*» («китайською стіною») від народу⁷⁴⁶. Деякі інтелігенти розуміли складне становище колег та підтримували їх⁷⁴⁷. Гнучка компромісна тактика інтелігента могла викликати незадоволення в суспільстві, що проявлялося від «поіменної нагінки» в пресі до цілковитої «негації»⁷⁴⁸. Це викликало в інтелігентів моральний і психологічний дискомфорт, інколи розчарування та збайдужіння до громадської діяльності⁷⁴⁹.

Сферою найбільших суспільних вимог і очікувань була політична діяльність інтелігента, яка могла викликати нерозуміння в його оточення, а помилки ставали приводом для громадського осуду та глузування⁷⁵⁰. Прихильність до «непопулярної» серед громадськості організації чи партії було намаганням інтелігента знайти вигідно-правильні тактики праці⁷⁵¹. Не витримавши суспільного тиску, розчаровувавшись у парламентській діяльності, інтелігенти відмовлялися від політики як способу «щось доброго зробити для народу»⁷⁵². Траплялося, що їх незадовольняла політика партії, членами якої були⁷⁵³. Бажання займатися політикою могло зникнути й після програшу на виборах⁷⁵⁴.

Завищені очікування, вимоги відмовитися від особистих інтересів і амбіцій та підпорядкувати життя «загально-народній справі», звинувачення в тому, що здобуту освіту інтелігенти використовували лише «задля хліба» і постійні

⁷⁴⁵ Руска інтелігенція в державной службі. *Діло*. 1896. Ч. 127.

⁷⁴⁶ Głos z prowincyi. *Pregląd Urzędniczy*. 1907. Nr 6.

⁷⁴⁷ ЦДДАУЛ. Ф. 664. Оп. 1. Спр. 32 (Лист Д. Старуха до Т. Реваковича, 1907).

⁷⁴⁸ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 46–47.

⁷⁴⁹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 41. Арк. 18 (Лист О. О. Барвінської до О. Г. Барвінського, 30.IX.1898).

⁷⁵⁰ ЦДДАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 1 зв. (Лист І. Груша до В. Охримовича, 1903).

⁷⁵¹ Мудрий М. Листування Б. Дідицького з В. Барвінським як джерело до вивчення українського національного руху в Галичині початку 80-х років XIX ст. *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 20–21 вересня 1996 року. Львів, 1999. С. 61.

⁷⁵² Письмо бывшего посла д-ра Охримовича до виборців. Свобода. 1908. Ч. 21.

⁷⁵³ ЦДДАУЛ. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 231. Арк. 120 зв. (Лист К. Трильовського до М. Павлика, 1911).

⁷⁵⁴ Там само. Ф. 735. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1 (Лист Т. Окуневського до В. Шухевича) .

нагадування, що вона «руськими годована хлібом», про моральний обов'язок перед «народом», пригнічували національні поривання інтелігентів⁷⁵⁵. Думку про фінансову залежність інтелігенції від руського суспільства перебільшували обидві сторони⁷⁵⁶. Наприклад, А. Чайковський писав, що суспільство, звабивши інтелігента фінансовими статками, заганяло його в роль «невольника, яким можна всі кути витирати, диктувати що має їсти і коли лягати спати»⁷⁵⁷. Навчаючись і працюючи за «народні» гроші, інтелігенти мали повертати їх назад «в народ»⁷⁵⁸. Громадськість таким чином намагалася знайти важелі впливу на інтелігенцію, постійно нагадуючи про «борг» перед тими, хто її «годував». Загострювали це питання для інтелігенції, знову ж таки, напружені соціально-національні відносини в краю та страх зруйнувати кар'єру. У багатьох випадках інтелігенти намагалися уникнути конфронтації з українською і польською громадськістю та з владною верхівкою, шукаючи відмовки брати участь у національних справах.

Найчастіше інтелігенти посилалися на велику кількість фахової роботи та зайнятість в інших сферах національно-громадського життя⁷⁵⁹. Основними відмовками ставали матеріальні обставини та можливість втратити певне соціальне «положене» і «спокій», «наражатись на гонене»⁷⁶⁰. Поширені були відмовки, пов'язані з поганим станом здоров'я. Адвокат К. Трильовський відмовився взяти участь у захисті щодо справи проти українських студентів 1911 р., мотивуючи відмову «горляною слабостю»⁷⁶¹. Посилаючись на хворобу, інтелігенти намагалися знайти більш підставові виправдання свого самоусунення від важливих національних справ, викликати до себе співчуття, щоб зберегти авторитет, позиції і позитивну думку громадськості.

⁷⁵⁵ До русинів Галицької землі. *Свобода*. 1908. Ч. 2; ЛННБУ. Ф. 154. Спр. 31. Арк. 3 (Лист О. Борковського до О. Партицького, 19.III.1880); Лепкий Б. Казка... С. 232–233.

⁷⁵⁶ ДАІФО. Ф. 378. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 5–7 (Звіт секретаря філії І. Волянського про поїздку на з'їзд делегатів філій «Просвіти» у справі про зміну статуту товариства, 2.XI.1909).

⁷⁵⁷ Чайковський А. Чого треба вимагати... С. 15.

⁷⁵⁸ ЛННБУ. Ф. 240. Спр. 49. Арк. 9 (Лист В. Шухевич до дітей і внуків, 22.VIII.1910).

⁷⁵⁹ ЦДАУЛ. Ф. 360 (Старосольський Володимир). Оп. 1. Спр. 416. Арк. 106–112.

⁷⁶⁰ Лист Заревича Федора до Шашкевича Володимира (Львів, 29.I.1866). *Житє і слово*. 1895. Т. III С. 177; ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 6. Арк. 2 (Лист М. Боберського до Т. Реваковича, 18.IX.1895).

⁷⁶¹ ЦДАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 10 Арк. 112 (Лист К. Трильовського до В. Охримовича, 28.I.1911).

Окремою групою відмовок, які мали викликати розуміння в суспільства, була сім'я. «Я ж маю родину, задля котрої мушу дбати о моє поведжене [...]», – писав А. Чайковський до І. Белея⁷⁶². Сільський священик О. Слюсарчук не прийняв запрошення на посаду в катехитурі у Станиславові, аргументуючи відмову тим, що в нього багато дітей і найпершими його обов'язком є «будущність своїх дітей з ока неспускати». У цьому випадку пароху було морально і матеріально «зручніше» залишатися зі своєю маленькою громадою і працювати для розвитку її просвіти та культури, займатися душпастирством, яке також було стабільним джерелом прибутку: «добрій справі прислугуватись можу тай свою кров нескривджу»⁷⁶³.

Ще один різновид відмовок – брак компетенції. І. Макух у листі до В. Охримовича писав про неможливість взяти участі в обороні українських студентів, бо був «звичайний собі провінціональний адвокат так мало коли небудь мав до діла з карним трибуналом». Далі адвокат продовжував, що він зобов'язаний бути присутнім на виборах до повітової ради в Товмачі, «на котрих переведеню дуже а дуже нам всім тут Русинам залежить»⁷⁶⁴. Насправді, Макух мав репутацію висококваліфікованого адвоката, з великою клієнтурою, стабільними заробітками.

Нерідко вдаючись до абстракції типу «народна справа», інтелігенти намагалися виправдати власні певні дії й у приватному житті. На прохання В. Навроцького зняти кандидатуру на отримання презенти на «прибуткову» парафію на користь його батька, який перебував у скрутному фінансовому становищі, С. Качала відповів: «Понимаю жалке положе Вашого отца но не менше, а бѣльше смутне положење справы народной. А тую высше ставлю, якъ справу родынь поодинокихъ. Такъ видите же я резигновати не мѡгбѣмъ»⁷⁶⁵.

Таким чином, за допомогою ідеї «служіння народу» інтелігенція змогла знайти виправдання власному існуванню і діяльності. Поступово інтелігенти

⁷⁶² Чайковський А. Листи... С. 12.

⁷⁶³ ЛННБУ. Ф. 17. Спр. 144. Арк. 7 (Лист О. Слюсарчука до М. Бучинського, [1871]).

⁷⁶⁴ ЦДАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 10 Арк. 71 (Лист І. Макуха до В. Охримовича, 3.І.1910).

⁷⁶⁵ Лист Степана Качали до Володимира Навроцького (Львів, 19.ХІІ.1873). *Житє і слово*. Т. І. 1894. С. 45.

потрапляли в залежність від цієї абстрактної ідеї. Вони розуміли свій «обов'язок перед народом», але не завжди знали як його виконувати. Обов'язки інтелігента «служити народу» часто не відповідали бажаннями, а бажання – можливостям. Завищені вимоги, невідповідність образу «ідеального» інтелігента призводило до конфронтацій освіченої верстви з громадськістю і, зрештою, до відчуття марності своєї праці. Більшість представників інтелігенції намагалися знайти «золоту середину» – працювати задля блага народу, зберігаючи при цьому «видиму» лояльність до уряду або йдучи на компроміси. Хто не хотів йти на компроміс з владою, перетворював національну справу в другу професію. Прикладом такого діяча може бути лідер Української національно-демократичної партії К. Левицький⁷⁶⁶. Однак зробити політичну кар'єру вдавалося тільки одиницям. Відмова приєднатися до національного руху викликала громадський осуд, несхвалення українського суспільства, втрату репутації та часто негативно позначалася на морально-психологічному стані самих інтелігентів, які не зуміли виправдати відповідних очікувань. Не всім вдавалося приміряти на себе роль «слуг народу», і це залежало теж від особистого вибору кожного інтелігента, зокрема його цілей, сформованої впродовж життя ієрархії цінностей, місця в ній національних почуттів.

4.3. Товариське середовище

Товариське середовище інтелігенції об'єднувалося завдяки таким сферам спільних інтересів, які між собою часто поєднувалися: професійна діяльність; політична діяльність і національні орієнтації; громадська, наукова, культурно-мистецька праця; дружба та родинні зв'язки. Товариські стосунки в інтелігентному середовищі могли бути тимчасовими (заради «спільної мети»), короткотривалими, довготривалими, або ті, які тривали все життя⁷⁶⁷.

У середині XIX ст. покоління «Весни народів» постало перед проблемою

⁷⁶⁶ Ганкевич Л. Десятиліття Союзу Українських Адвокатів. *Ювілейний альманах...* С. 7.

⁷⁶⁷ Як говорив герой повісті А. Чайковського «...чоловік – товариський звір... Ми всі невірники різних товариських привичок і поведень, усв'ячених віками, і їм мусимо підлягати, коли не мають нас люди прозивати диваками». (Чайковський А. З ласки родини... С. 52).

національної ідентифікації з невід'ємними, в цьому випадку, міжетнічними стосунками та національно-політичними дискусіями⁷⁶⁸. Роздумуючи над цими питаннями, інтелігенти прагнули заявити про свою присутність і потреби. Водночас вони намагалися нав'язати контакти з колегами в середині багатонаціональної монархії Габсбургів і поза нею, наприклад у Російській імперії, для співпраці, отримання нового досвіду і знань, розширення кола спілкування і власного світогляду, для своєї реклами «галицького питання», а в деяких випадках для власної «самореклами».

«Весна народів» посприяла налагодженню зв'язків галицької інтелігенції з прихильниками слов'янської культурної співпраці. Так, у Я. Головацького зав'язалися тісні товариські стосунки з чеськими і словацькими науковцями та літераторами В. Ганкою, П. Шафариком, К. Запом, К. Ербеном, в яких він бачив гідних для себе співрозмовників, на відміну від наявного навколишнього оточення⁷⁶⁹. Перебуваючи на парафії в с. Микитинці на Станіславщині, Головацький писав до К. Запа: «З ніким тут не спілкуюся, окрім з одним вікарієм Поляком, і другим молодим Русиним – з якими можу поговорити досхочу, правда не так як з Вами, дорогі Чехи, ще багато є у моєму тужливому серці, багато, дуже багато відкрив би, але нема кому»⁷⁷⁰. Чеські колеги надсилали Головацькому етнографічні матеріали та книги, писали про наукову роботу, надавали відомості про культурне життя «в Чехах»⁷⁷¹. Головацький теж надсилав їм видану в Галичині наукову і публіцистичну літературу⁷⁷². Інколи він відповідав на листи в жартівливому тоні, наприклад, коли просив Запа передати другу Ф. Яхіму, що він не знайшов йому нареченої «відповідно до

⁷⁶⁸ Ісаєвич Я. Українське національно-культурне відродження в ХІХ ст.: передумови, контекст, значення. *Шашкевичіана*. Львів, 2004. Вип. 5–6. С. 15–21.

⁷⁶⁹ Кореспонденція Якова Головацького (1850–1862 рр.). Львів, 1905. С. 19–149 (Листи В. Ганки до Я. Головацького, 1852–1856); С. 306 (Лист П. Шафарика до Я. Головацького, 30.XI.1856); С. 268–433 (Листи К. Запа до Я. Головацького, 1856–1859 рр.); Студинський К. Карло Яромір Ербен Яків Головацький. Відбиток з ЗНТШ. 1935. Т. СLV.

⁷⁷⁰ Кріль М. Невідомий лист Якова Головацького. *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 53. 2003. С. 287.

⁷⁷¹ Кріль М. З чеської кореспонденції Якова Головацького. *Проблеми слов'янознавства*. 1999. Вип. 50. 1999. С. 217–222.

⁷⁷² Студинський К. Карло Яромір... С. 4–5.

його темпераменту, щоб бути впевненим, що мій приятель ожениється»⁷⁷³.

З К. Ербеном у Головацького теж зав'язалися дружні стосунки. Ербен намагався посприяти тому, щоб Головацький очолив кафедру російської мови в Празькому університеті. Той же порадив на цю посаду брата Івана. Проте це питання більше ніхто серйозно не обговорював. Зміст їхніх листів нечасто набував політичного забарвлення. Цікавим моментом у листуванні було прохання Головацького надіслати світлини слов'ян, які отримали ордени від російського імператора з нагоди тисячоліття Русі. Головацький теж отримав цей орден разом з Б. Дідицьким⁷⁷⁴. Останній був проти орденів, називаючи їх «нікому непотрібними декораціями для патентованих шляхтичів», а Головацький любив «відзначення» і був «захоплений першою ласкою царя». Їхнє листування припинилося з від'їздом Головацького 1868 р. у Вільно⁷⁷⁵.

На відміну від колеги по «Руській трійці», у товариство І. Вагилевича входили польські ліберали і демократи. Наприклад, разом з А. Бельовським Вагилевич переклав українською і польською мовами та опублікував «Повість временних літ». Через зближення та співпрацю з польськими національними діячами погіршилися стосунки Вагилевича з українським товаришеским середовищем⁷⁷⁶. Найбільш жорстоким до нього був нещодавній товариш Я. Головацький, який писав, що Вагилевича – сина бідного парафіяльного священика, тішила увага з боку вищих кіл галицької столиці, шляхетних вродливих польських жінок, що посприяло відходженню його від українських національних справ. Головацький вважав Вагилевича «блазнем» у польському колі, зокрема в товаристві графа Л. Борковського⁷⁷⁷. Однак ці плітки спростував згодом І. Франко, називаючи товариство Борковського колом «переважно молодих людей, проїнятих пропагандою демократичних поглядів, ідеями

⁷⁷³ Кріль М. Невідомий лист... С. 288.

⁷⁷⁴ Студинський К. Карло Яромір... С. 11–20.

⁷⁷⁵ Дідицький Б. Російські ордери. *Слово*. 1862. Ч. 76; Студинський К. Карло Яромір... С. 22.

⁷⁷⁶ Рева Л. Громадська і наукова діяльність І. Вагилевича в світлі історії українсько-польських зв'язків. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. Вип. 19. 2012. С. 348.

⁷⁷⁷ Головацький Я. Судьба одного галицько-руського ученого: к биографии Ивана Николаевича Вагилевича. *Киевская старина*. 1883. Т. 6. С. 459.

збратання народностей і вирівнювання соціальних контрастів»⁷⁷⁸.

Наукові контакти відбувалися також з російськими вченими, які заохочували галичан до науково-етнографічних досліджень. Наприклад, І. Наумович активно переписувався зі слов'янофілами О. Хомяковим, С. Аксаковим, М. Гоголем, М. Данилевським. Їздив до них у Москву, Петербург, Варшаву і Вільно⁷⁷⁹. У подальший період контакти української інтелігенції зі слов'янською продовжувалися. О. Барвінський переписувався з хорватськими науковцями Ф. Ржегоржем і Д. Даничичем. Характер листування Барвінського змінюється разом з еволюцією його суспільного становища. Якщо в листах («товариських» і «заради інтересів») 60–80-х рр. ХІХ ст. найчастіше порушуються проблеми літератури й мистецтва, то листи періоду Барвінського-політика – це офіційні запрошення та звернення⁷⁸⁰.

Поширення ідей Романтизму, інтерес інтелігенції до історії та рідної мови, зацікавлення Наддніпряниною посприяло витворенню своєрідної «ідеальної» ідеї національної єдності⁷⁸¹. Інтелігенти з Галичини почали їздити на Наддніпрянину, де особисто знайомилися зі своїми колегами і нав'язували потрібні контакти⁷⁸². Інтелігенти «з України» теж прагнули до ближчих культурних зв'язків. Вони надсилали гроші на розбудову інфраструктури національного руху в Галичині, зокрема на підтримку періодичних видань⁷⁸³. Листування та особисті контакти між галичанами і наддніпрянцями інтелігентами мало переважно інформаційно-науковий характер, охоплювало питання обміну книжками та видавничої співпраці, відомостями про культурне і літературне життя. Найтіснішими були контакти галицької інтелігенції з П. Кулішем, М. Максимовичем, О. Кониським, М. Драгомановим,

⁷⁷⁸ Франко І. До біографії Івана Вагилевича. Записки НТШ. 1907. Т. 79. Кн. 5. С. 98.

⁷⁷⁹ Ваврик В. Просвітитель Галицкой Руси Иванъ Наумовичъ. Львів; Прага, 1926. С. 62.

⁷⁸⁰ Кравець О. Хорватські дописувачі Олександра Барвінського. *Проблеми слов'янознавства*. 2004. Вип. 54. С. 221–226.

⁷⁸¹ Райківський І. Ідея української соборності в діяльності «Руської трійці» та її послідовників в Галичині в 1830–1840-х рр. *Галичина*. 2004. № 10. С. 43–61.

⁷⁸² Барвінський О. Спомини... С. 89.

⁷⁸³ Лист В. Білозерського до Д. Танячевича (30.I.1865). *Записки НТШ*. 1928. Т. СXLVIII. С. 265.

В. Антоновичем⁷⁸⁴.

Галицька інтелігенція потребувала інтелектуальної та фінансової підтримки наддніпрянської інтелігенції, яка часто демонструвала зверхність, висміюючи галицький традиціоналізм і клерикалізм⁷⁸⁵. 1872 р. М. Максимовича на Михайлівій Горі біля Канева відвідали Я. Головацький, Л. Лопатинський, В. Терлецький. Останній залишив спогади, в яких описав добре проведені вихідні, гостинних господарів, цікаві розмови, атмосферу. За твердженням К. Студинського, піднесений Терлецький не помітив, що «дуже привітливо зустрічавший усіх гостей, які приїздили до нього», Максимович на цей раз був скептично настроєний. Головацький і Терлецький, тоді вже старі люди, раз у раз величали Максимовича «наш батько», якому це не дуже сподобалося, і він доволі гостро відповів гостям, «що Галичина нагадує йому пісню про дівчину сироту і міняючи слова «молодая ти дівчинонько» на «Галичино», продекламував: «Бідная ти, Галичино, Чого в тебе так батьків много, А рідного та ні одного, Порадоньки ні од одного». Максимович теж доволі прохолодно зустрів Головацького, який без дозволу Максимовича опублікував його листи до Зубрицького, і всіляко давав відчутти його безтактність⁷⁸⁶.

Через фінансові дотації в галицький національний рух інтелігенція залежала від наддніпрянців, які постійно нагадували про це. «Нам з Галичини нічо. Вона нам ні слави, ні гроша, ні нічого не дасть. Як ми вчинимо, так і буде – Галичина, хоч і пізнійше, піде-таки за нами, як ішла дотепер», – писав П. Куліш⁷⁸⁷. «Фінансова залежність» творила не надто позитивне реноме галицькій інтелігенції. К. Студинський згадував, що, гостюючи на Трухановому острові в Києві у М. Лисенка, познайомився з двома його товаришами «москвичами», які відразу порадили йому: «Не рекомендуйте себя, что вы Галичанинь. К нам приездят галичане только по деньги!..». Студинський

⁷⁸⁴ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною. Львів, 1906. С. 20–25.

⁷⁸⁵ Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877). Львів, 1889. Ч. 1. С. 1–48; Ч. 2. С. 49–150; 1890. Ч. 3–4. С. 151–330; 1892. Ч. 5. С. 331–456.

⁷⁸⁶ Студинський К. Галичани в гостині у Мих. Максимовича 1872 р. Львів, 1935. С. 218.

⁷⁸⁷ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 3718. Арк. 1 (Лист І. Пулюя до В. Барвінського, [1874]); Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель: у 2 т. К., 2007. Т. 1. С. 276.

звинувачував у цьому русофілів, які їздили в «Росію за пособіями для газет, для крилошанського банку, а гроші тонули по кишенях редакторів і директорів банку»⁷⁸⁸. Однак у Студинському «говорило» упереджене ставлення до русофільської течії, адже опозиційні до русофільських організації та товариства теж друкувалися на дотації з Наддніпрянщини⁷⁸⁹. Тут теж потрібно потрібно враховувати, найперше, намагання інтелігентів до встановлення інтелектуальних контактів, пошуку сприятливого ідейного клімату⁷⁹⁰.

Товариські стосунки між галицькою і наддніпрянською інтелігенцією підтримувало кожне нове покоління. Проте на зламі ХІХ–ХХ ст. їхні зв'язки послабилися⁷⁹¹. Незважаючи на постійні спроби «зближення», між ними відчувалася різниця світоглядів, менталітету і мови. Письменник М. Угрин-Безгрішний, розповідаючи про подорож Наддніпрянщиною, згадував про два «конфузи», які з ним сталися у Харкові. Перший – коли, виступаючи з доповіддю в Харківському університеті про суспільне життя в Галичині, вжив термін «жиди», що надзвичайно обурило публіку і йому довелося пояснювати, що в Галичині «жиди» – цілком поширений етнонім. Другий, коли Угрин-Безгрішний на гостині у М. Міхновського, розповідаючи «про якусь веселу пригоду у Львові», закінчив фразою «пукали зо сміху», що викликало у товариства «велике збентеження». І знову письменнику довелося пояснювати, що цей вираз означав «заходитися од сміху»⁷⁹².

Значний вплив на товариське середовище інтелігенції мав національний склад регіону. В Галичині представники різних національних громад були поєднані між собою численними офіційними, повсякденними і приватними зв'язками⁷⁹³. Українське повсякденне життя було переплетене з польським

⁷⁸⁸ ЦДАУЛ. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 7–8 (Спогади К. Студинського «Мій перший побут на Україні»).

⁷⁸⁹ Бурдуналюк В. Роль Наукового товариства імені Шевченка в наукових зв'язках Галичини з Наддніпрянською Україною в кінці ХІХ – напочатку ХХ століть. *Україна соборна*. К., 2005. Вип. 2. Ч. II. С. 229.

⁷⁹⁰ Середа О. Між українофільством і панславізмом... С. 114.

⁷⁹¹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 528. Арк. 1 (Лист В. Антоновича до О. Барвінського, 24.XII.1900); Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті). Львів: Львівський нац. університет ім.Івана Франка, 2003. 496 с.

⁷⁹² Угрин-Безгрішний М. Східна Україна очима Галичанина. *Постпоступ*. 2010. Ч. 4 (45), травень.

⁷⁹³ Аркуша О. Місце Львова в дискусіях про національний характер Галичини на зламі ХІХ–ХХ століть. *Львів: місто – суспільство – культура*. Львів, 2012. Т. 8. Част. 1. С. 365; Возняк М. Як дійшло до першого

національним простором, адже поляки були присутні у всіх сферах життя: в школах, на роботі, на вулиці, в магазинах, по-сусідству. Все-ж, польсько-українське суперництво накладало певний відбиток на товариські стосунки між двома національностями⁷⁹⁴. Прикладом можуть бути спогади Ю. Романчука про святкування річниці закінчення гімназії та зустрічі з товаришами, з якими колись навчався, і на яку не прийшов його давній товариш-поляк через національно-політичні протиріччя: «Белінський відписав Плажкови, що не прибуде з політичних причин з антагонізму до мене яко ворога Поляків»⁷⁹⁵.

Інтелігенти у спогадах старалися не афішувати присутність поляків у їхньому близькому товариському оточенні. Це можна пояснити свідомим чи несвідомим витісненням зі свого оточення й галицького простору «ворогів», які виступали за обмеження національних прав українців. Реалії українсько-польських відносин стали межами, в яких розвивалося українське культурно-національне життя. Були й інші міркування, насамперед те, що інтелігенти намагалися підкреслити свою приналежність до українського патріотичного середовища, тоді як польське з цього погляду називали чужим. Теж ми маємо справу зі спогадами, написаними крізь призму набутого досвіду і знань, де пізніший досвід починає домінувати – тому й з'являється тон національної категоризації. Ті, хто все ж таки мав тісні стосунки з поляками, наражалися на осуд громадськості: І. Вагилевич, Ю. Лаврівський, О. Барвінський⁷⁹⁶.

Містом найбільшої концентрації політичних лідерів, центром товариського та інтелектуального життя був Львів – «велика школа», «пушка Пандори», місто «маленьких світів», яке «витворює спільність між людьми: це духовне життя»⁷⁹⁷. Хоч інтелігенти й обирали для професійної реалізації провінційні

жіночого альманаха. Львів, 1937. С. 23; Осипа Бобикевич-Нижанківська. Спомини з моїх років. *Осип Бобикевич. Твори*. Львів, 2000. С. 160.

⁷⁹⁴ Аркуша О. Українсько-польські відносини у Східній Галичині на початку ХХ століття: акція Владзімежа Козловського 1902–1903 років. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2002. Вип. 37/1. С. 268–314.

⁷⁹⁵ ЦДАУЛ. Ф. 382. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 6 зв.

⁷⁹⁶ Брок П. Іван Вагилевич (1811–1866) та українська національна ідентичність. *Шашкевичіана*. Львів, 1996. С. 389–416; Мудрий М. Юліан Лаврівський (1821–1873): портрет галицького полонофіла. *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura*. Kraków, 2005. Т. V.S. 38–65; Аркуша О. Олександр Барвінський... С. 35.

⁷⁹⁷ Дучимінська О. Весняні дні... С. 172.

містечка, Львів був у їхніх уявленнях містом, насиченим подіями, зустрічами, культурними заходами: «Мені так вже скучно на селі посеред тої душної тихої атмосфери. Тількой чути що про свині та пацята, пацята та свині. Хотівби я вже раз бути на тротуарі львівським, бачити багато ріжних лиць і кипуче жите [...]»⁷⁹⁸. До Львова інтелігенти їздили за «великомійським рухом», на зустрічі з товаришами, дізнатися новини, придбати найсвіжішу пресу, книги, попрацювати в бібліотеках⁷⁹⁹.

Львів уявлявся містом, де, на відміну від провінції, завжди щось відбувається, а люди, які живуть чи працюють у Львові мають бути в курсі усіх подій⁸⁰⁰. Львів для української інтелігенції у протиставленні до провінції виступав в образі міста-«світу», (в сенсі: «Нам не раз дуже жаль що судьба кинула нами в глухий закуток свідки дуже рідко на світ виходимо» (приїжджаємо до Львова), як писали до родини Барвінських Теофіл і Зиновія Коблянські), де товариське життя розвивалося активно і динамічно, міста насиченого подіями, зустрічами, культурними заходами. Інтелігенти, які не проживали у Львові, найчастіше висловлювали жаль саме через те, що не можуть часто зустрічатись з «дивними» і цікавими людьми⁸⁰¹.

Тут поставала перед інтелігенцією проблема – проблема відстані. У другій половині ХІХ ст. відстані були умовно «довшими», в сенсі їх подолання, через малорозвинену транспортну інфраструктуру. Відповідно сама поїздка до Львова займала багато часу. У місті потрібно було знайти, де переночувати. Якщо до Львова їхала вся родина, то потрібно було знайти людину, яка б дрглядала дім і господарство за час їхньої відсутності. Так, родина Коблянських писала, що за 5 років побуту в с. Гаврилівка, що на Івано-

⁷⁹⁸ Аркуша О. Місце Львова... С. 408–409; ЦДІАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 13–14 (Лист М. Ганкевича до В. Охримовича, 25.X.1893); Спр. 62. Арк. 25 (Лист Є. Левицького до В. Охримовича, 11.IX.1891).

⁷⁹⁹ ЛННБУ. Ф. 154. Спр. 93. Арк. 3 (Лист Й. Партицького до О. Партицького, 23.I.1890); ЦДІАУЛ. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 5 (Лист Н. Кобринської до М. Павлика, 21.II.1888).

⁸⁰⁰ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 254. Арк. 26 (Лист М. і Г. Герасимовичів до Барвінських, 17.II.1910).

⁸⁰¹ Там само. Спр. 341. Арк. 4 (Лист Т. і З. Коблянських до родини Барвінських, 20.IV.1898).

Франківщині були у Львові декілька разів, і тільки на короткі терміни, бо не було на кого залишити «газдівства»⁸⁰².

Найчастіше інтелігенти зустрічалися або шукали зустрічі в українських товариствах (НТШ, Руській Бесіді, Народному Домі), редакціях часописів, «Народній Гостинниці», кав'ярнях. Приходити у справах до дому без запрошення або попередження вважалося поганим тоном. Специфічним феноменом товариського життя інтелігенції стали кав'ярні, де розгорталися жваві дискусії на політичні, суспільні, мистецькі теми, місцем праці «для тих, хто не міг працювати в холодній кімнаті»⁸⁰³. Харчування в кав'ярнях і ресторанах задовольняло потребу інтелігентів перебувати в товаристві інших і стало однією з форм вираження публічної участі⁸⁰⁴. Кожна кав'ярня мала особливий клімат і постійних гостей. Проте найчастішими її відвідувачами були люди розумової праці, мистецтва та студентство, які шукали зустрічей, нових знайомств, відпочинку серед інтелігентного товариства, свіжих новин, участі в дискусіях, пліток⁸⁰⁵.

Кав'ярні були місцями політичної комунікації. Інтелігенція була розкидана по галицькій провінції і зустрічатися вони мали змогу у Львові – центрі політичного та культурного життя краю. Але через брак українських громадсько-політичних інституцій у місті, інтелігенти вибирали місцем сходин саме кав'ярні. Гостей із Наддніпрянщини часто дивував такий уклад громадського життя в Галичині: одні до цього ставилися негативно, як-от М. Драгоманов, який звинувачував галицьку інтелігенцію в лінивстві та розгульності, а іншим, як С. Єфремову, таке проведення вільного часу імпонувало, адже в кав'ярні можна було зав'язати товариські стосунки, почути останні новини, провести ділову зустріч, написати статтю⁸⁰⁶.

Товариське середовище інтелігенції творилося і поза великими містами. У

⁸⁰² Там само.

⁸⁰³ Гнат Хоткевич. Спогади. Статті. Світлини. К., 1994. С. 31.

⁸⁰⁴ Warde A., Martens L. Miłe spotkania przy stole. *Socjologia codzienności*. Kraków, 2008. S. 384.

⁸⁰⁵ Lisak A. *Życie towarzyskie...* S. 236.

⁸⁰⁶ Драгоманов М. Австро-руські спомини... Т. 2. С. 147; Єфремов С. Зі спогадів про Івана Франка та з його листування. *Спогади про Івана Франка...* С. 228.

сільській місцевості, зважаючи на брак освічених людей, до кола спілкування світських інтелігентів входили священник, дяк, вїйт, писар, повітовий староста, управитель школи, суддя, а також «власителі» села і розпорядники маєтків. Тут національні протиріччя дещо згладжувалися, а освічені люди, перейняті корпоративною солідарністю, творили комунікативне товариське середовище. Наприклад, Г. Барвінський підтримував товариські стосунки з розпорядником села Р. Шумпетором. Вони часто гостювали один в одного, донька Шумпетера згодом вийшла заміж за сина Олександра. Батько К. Трильовського – священник, щотижня грав у карти з нотарем Ф. Пішеком, за сприянням якого згодом дістав презенту в більшому містечку⁸⁰⁷. Б. Лепкий згадував, що у його діда о. М. Глібовицького – декана і віце-маршалка Бережанського повіту, часто бував граф С. Потоцький⁸⁰⁸.

Приїжджаючи працювати в містечка та села, інтелігенти гуртували навколо себе людей, близьких «по духу», «характеру», з якими вони могли розгорнути громадську діяльність, а також – близькими за суспільно-національними і політичними баченнями⁸⁰⁹. Наприклад, Є. Олесницький, прибувши в Стрий, щоб відкрити адвокатську канцелярію, познайомився з о. О. Бобикевичем, професором гімназії І. Вахнянином і катехитом о. Ю. Федусевичем, які стали його соратниками і друзями. У товариське середовище адвоката входили також його співробітники А. Могильницький, В. Охримович, А. Герасимів, лікар Є. Озаркевич, судовий радник Р. Сосновський. Спілкувався Олесницький, за його словами, і з ад'юнктами-українцями в суді та повітській раді, а також з іншими адвокатами⁸¹⁰. Проте інтелігенти змушені були часто нав'язувати контакти з людьми, не завжди їм приємними, через вимушені обставини, зокрема професійні⁸¹¹.

У провінції існував тісний зв'язок між світською і духовною

⁸⁰⁷ Трильовський К. З мого життя... С. 26.

⁸⁰⁸ Лепкий Б. Казка... С. 65.

⁸⁰⁹ Дучимінська О. Весняні дні... С. 167; ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 52. Арк. 20 (Лист О. Барвінської до матері Євгенії, 19.VIII.1898).

⁸¹⁰ Олесницький Є. Сторінки... С. 272–274.

⁸¹¹ ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 31. Арк. 5 (Лист Т. Заячківського до Т. Реваковича, 21.VI.1893).

інтелігенцією⁸¹². Наприкінці ХІХ ст. в пресі, під впливом радикальних течій, публікували статті про конкуренцію священників і вчителів, про те, що духовенство робило галицьку громадськість вкрай консервативною, замкненою для «нових» революційних ідей, а священники поставали ворогами «всякого поступу», який «несли» вчителі⁸¹³. Однак таке бачення стосунків між священниками і світською інтелігенцією було доволі однобічним. Хоча душпастирі болісно реагували на втрату монополії в національному проводі, а світські інтелігенти дотримувалися думки, що головними завданнями священника повинно залишатися душпастикування, вони розуміли необхідність налагодження узгодженої співпраці⁸¹⁴. Священники брали активну участь у культурних заходах світських інтелігентів, а останні завжди були задіяні до релігійних відправ і святкувань⁸¹⁵.

Домівки інтелігентів були центрами товариського життя⁸¹⁶. Практика запрошень інтелігентів один до одного в гості мала не тільки практичну функцію – задовольнити потребу товариського спілкування, а й національно-символічну – показати згуртованість інтелігенції, бути прикладом справжнього «родинного щиро руського життя». Т. Грушкевич постійно приїздив до Т. Реваковича в Опаку⁸¹⁷. Д. Танячкевич часто гостював у домі Барвінських і навіть залишав «на опіку» свого сина Є. Барвінській⁸¹⁸. Дружина І. Семанюка у спогадах писала, що до них тричі на тиждень приїжджав В. Стефаник, і вони вели запальні дискусії на літературні теми⁸¹⁹. До них приєднувався Л. Мартович, аби зіграти разом у шахи⁸²⁰.

⁸¹² Арк. 7 (Лист Т. Заячківського до Т. Реваковича, 18.XI.1893).

⁸¹³ Духовенство, а вчительство. *Руслан*. 1905. Ч. 165. 24 липня (6 серпня); Охримович В. Кілька критичних думок про жите та розвій галицко-рускої інтелігенції. *Народ*. 1890. Ч. 21. С. 326; ЦДІАУЛ. Ф. 664. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 11 (Лист К. Трильовського до Т. Реваковича, 1905).

⁸¹⁴ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Чернівці, 1913. Т. 5. С. 357.

⁸¹⁵ Харчишин О. Український пісенний фольклор в етнокulturі Львова: трансформаційні процеси, міжкультурні пограниччя. Львів, 2011. С. 53.

⁸¹⁶ Бобикевич-Нижанківська О. Спомини... С. 158.

⁸¹⁷ ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 82. Арк. 1 (Лист Т. Реваковича до родини Гузарів); Спр. 19. Арк. 1 (Лист Т. Грушкевича до Т. Реваковича, 1895).

⁸¹⁸ Там само. Ф. 11. Спр. 3802. Арк. 1 (Лист Д. Танячкевича до Є. Барвінської).

⁸¹⁹ Семанюк-Черемшина Н. Спогади. С. 22.

⁸²⁰ Іваничук Р. Шрами на скалі. К., 1987. С. 67.

Родинні забави в домівках інтелігентів теж були одними з форм товариського і культурного життя, особливо у провінції⁸²¹. Під час зустрічей там можна було почути декламування віршів, музику, переглянути домашні спектаклі⁸²². Приводом для товариських зустрічей були різноманітні свята та іменини⁸²³. На храмові свята до будинку інтелігента сходилися «свої й чужі, прошені і непрошені, кожний, хто вступив у хату, був пожаданим гостем»⁸²⁴. На таких святах відбувався обмін думками про національні та соціальні теми, дискусії навколо політичних і мовних проблем між людьми, які не мали «до того потрібного підготовлення», творилася нова політична культура⁸²⁵. Святкування зберігали приватний характер⁸²⁶. Інтелігенти залюбки провідували один одного і без конкретного приводу⁸²⁷. Так, В. Шухевич запрошував в гості І. Глинського разом з «медом питним» з його пасіки⁸²⁸.

Логіка політичних процесів часто веде не до об'єднання, а до диференціації політичних сил. Тому критика і взаємні образи між політичними й ідейними опонентами були звичним явищем в інтелігентному товариському середовищі. К. Устиянович так критикував своїх колег у листі до І. Глинського: «От н.пр. Вахнянин. Що з него сталось! Живе з Ляхами і вже перенявся їх поглядами до того степені, що невстидаєсь... Видівся я з Маковеєм. І він чужими очима дивиться; а гадає що своїми – а Белей? Той здає ся, що й зовсім не дивит ся. Барвінський Мазепою хоче бути также не із себе, а почerez Кониського і других... Романчук іде за Дідицьким, а Олесницькому відав чи не Давидяк закладає слухи. Народні ідеали валяють ся в болоті... Не знаю патріотів між великими, тільки між малими. Великі патріоти великі егоїсти. Пристрасть і честолюбність та здобутки для себе... от для кого вони ревут і

⁸²¹ Барвінський О. Спомини... С. 126.

⁸²² Струтинська М. Дім родини Чайковських у Бережанах. *Чайковський Андрій. Спогади...* Т. 3. С. 146.

⁸²³ ЦДІАУЛ. Ф. 381. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 15 (Лист В. Левицького до Я. Веселовського).

⁸²⁴ Олесницький Є. Сторінки... С. 48.

⁸²⁵ Барвінський О. Спомини... С. 117.

⁸²⁶ Серета О. Руські бали в австрійському Львові. *Нова подорож до Європи*. Львів, 2012. С. 42.

⁸²⁷ ЦДІАУЛ. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 22 зв. (Лист А. Вахнянина до Ю. Гладилевича).

⁸²⁸ ЛННБУ. Ф. 159. Спр. 331. Арк. 7 (Лист В. Шашкевича до І. Глинського, 19.II.1903).

розпинаються»⁸²⁹.

Товариське життя інтелігенції – це сукупність складних переплетених приватних, професійних, політичних, національних стосунків, які постійно змінювалися⁸³⁰. На товариські стосунки інтелігентів впливала міжпартійна та міжнаціональна конфронтація в галицькому суспільстві. К. Трильовський у своїх спогадах описав доволі неприємну ситуацію, коли одна родина, з якою його пов'язувала міцна та довготривала дружба, відмовилася з ним спілкуватися через сварку адвоката з місцевим священиком (парох у своїй проповіді образив Трильовського через радикальні погляди, на що останній відповів судовим позовом)⁸³¹. Товариство рідко залишалось осторонь таких конфліктів і ставало на бік того, з ким вигідніше було зберігати стосунки.

Спроба українсько-польського порозуміння, відомого як «нова ера», одним із організаторів якого був О. Барвінський, відвернула від нього нещодавніх союзників і колег⁸³². Його друзі в листах радили покинути цю справу і «боронити за свій покривджений нарід та без страху підносити голос за права його», а поза очі засуджували та підсміювалися: «Як з листу Б-го побачити, він викручується, ховаючись за свої мнимі заслуги, тай вдає, що буцім він мене не розуміє. Я йому про образи а він мені про гарбузи. Я не закидую йому, що він, боронючи свій нарід, сидить в словянському клубі а не в руському і ломить солідарність що є жерелом деморалізації всієї руської інтелігенції»⁸³³. Барвінський був своєрідним «цапом відбувайлом», в його діяльності друзі намагалися знайти причини невдалої політичної та громадської роботи⁸³⁴.

Деякі інтелігенти болісно реагували на будь-які критичні зауваження, що призводило до конфліктних ситуацій і навіть до розриву зв'язків з «недавніми товаришами». Так, В. Шухевич надто емоційно зреагував на адекватні рецензії

⁸²⁹ ЛННБУ. Ф. 159. Спр. 307. Арк. 12-13. (Лист К. Устияновича до І. Глинського, 11.XI.1896).

⁸³⁰ ЦДАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 27 (Лист Є. Левицького до В. Охримовича, 9.VII.1893).

⁸³¹ Трильовський К. З мого життя... С. 98.

⁸³² Пшеничний Є. Олекса Бобикевич про «нову еру». *Рукописна українка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних*. Львів, 1999. С. 82–88.

⁸³³ ЦДАУЛ. Ф. 382. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 4 (Лист К. Устияновича до Ю. Романчука, 1904).

⁸³⁴ Аркуша О. Олександр Барвінський... С.10.

В. Гнатюка та І. Франка на тритомну працю «Гуцульщина», які не переходили меж наукового етикету. Це погіршило стосунки з Франком, які до того часу були приятними⁸³⁵. Франко, у свій час, навіть хотів оселитися недалеко від Шухевичів, однак його дружина була проти: «Шухевич, хоч і один з кращих старших народовців, але все таки чоловік дуже малої освіти...», – писала О. Франко до чоловіка. Це вплинуло на рішення Франка шукати житло в іншому місці⁸³⁶.

Крім конфліктів через зіткнення інтересів у політичній чи професійній сферах, у середовищі інтелігенції виникали сварки на побутовому тлі. Є. Желехівський і М. Бучинський посварилися через те, що останній образив його і дружину недоречними «алюзиями» щодо «пожиття мого», і що Бучинський довгий час не відповідав на запрошення відвідати дім Желехівських⁸³⁷. Побутовий конфлікт між сусідами М. Грушевським і І. Франком стався через гавкіт Франкових собак, які заважали вченому спати. За це Грушевський написав гнівного листа Франкові, якого не передав особисто, а скерував до редакції НТШ. Цей лист надрукували, і Франко дуже образився⁸³⁸. Крім собак, вченого дратували Франкові кролі, які «бігали» по городах Грушевських: «Франко заходить часто, а ще частіше його кролики у мене гарсують [...]»⁸³⁹. «Конфлікт» так і залишився невирішеним аж до повернення Грушевського до Києва 1914 р.⁸⁴⁰

Незважаючи на конфлікти та міжпартійну конкуренцію, інтелігенція була своєрідною корпоративною групою з обов'язковою солідарністю, яка проявлялася в допомозі та підтримці: фінансовій, при отриманні освіти, місця

⁸³⁵ Горак Я. Листи Володимира Шухевича до Івана Франка. *Вісник Львівського університету*. Серія: Українське літературознавство. 2006. Вип. 68. С. 306–343.

⁸³⁶ Франко І. Зібрання творів: у 50 т. К., 1982. Т.35. С. 54.

⁸³⁷ ЛННБУ. Ф. 17. Спр. 61. Арк. 34–35 (Лист Є. Желехівського до М. Бучинського, 8.I.1876).

⁸³⁸ Гирич І. М. Грушевський та І. Франко: громадське і приватне. Режим доступу: www.m-hrushevsky.name/uk/studies.html (20.03.2015).

⁸³⁹ Козловський Б. Михайло Грушевський: «Франко заходить часто, а кролики його частіше...». *Високий замок*. 2006. 7 жовтня.

⁸⁴⁰ Гирич І. М. Грушевський та І. Франко: громадське і приватне...

праці, надання професійної поради та консультації⁸⁴¹. Взаємна допомога у здобутті посад вважалася «патріотичним ділом», адже сприяла розширенню сфер впливу інтелігентів на різних теренах, бо «щоб щось досягнути – потрібна єсть як усюди на світі протекція»⁸⁴². Корпоративна солідарність стала для інтелігенції одним із засобів самозбереження, особливо в кризових періодах, які потребували об'єднання сил, наприклад під час виборів⁸⁴³. Інтелігент не міг існувати поза середовищем. Тому О. Барвінський просив Д. Танячкевича помиритися з колегами: «[...] прошу тебе порозумійся зь Партицькимъ, Вахняниномъ, Целевичомъ и другими взглядомъ того товариства явного. Бо ми инакше не піднсемося якъ товариствомъ»⁸⁴⁴.

Отже, товариське середовище інтелігенції перебувало під впливом міжпартійної боротьби, міжнаціональних відносин, амбіцій та ідейних суперечок. За відсутності «широкої» інтелігентної верстви, при її стратифікації акцент робився на вікових ознаках. При чому «старші» вимагали від «молодших» не лише належної поваги, а й підпорядкування, що часто призводило до боротьби поколінь⁸⁴⁵. Стратифікація відбувалася не тільки за віком і політичною належністю, а й (підсвідомо) за статусом і популярністю серед громадськості⁸⁴⁶. Наприклад, працюючи в редакції «Літературно-наукового вістника» з М. Грушевським і І. Франком, О. Маковей відчував комплекс неповноцінності й меншовартості: «люди котрим я нічим не дорівнював [...] відчував, що менче знаю, [...] не почував себе свобідним»⁸⁴⁷.

Незважаючи на часті конфлікти, інтелігенти йшли на компроміси та

⁸⁴¹ ЦДІАУЛ. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 175. Арк. 1 (Лист А. Крушельницького до С. Томашівського, 1912); Ф. 372. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 4 (Лист А. Болканівни до В. Охримовича, 1.V.1909); ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 3557 (Лист П. Кирчіва до Є. Барвінської, 15.V.1906); Мисак Н. Галицькі адвокати... С. 36; Лист Федора Заревича до Володимира Шашкевича (Львів, 29.I.1866). *Житє і слово*. 1895. С. 178; (Львів, 16.XII.1868). С. 179; Лист О. Луцького до І. Франка, Лука, 9.VIII.1904. *Муза і чин Остапа Луцького*. Київ, 2016. С. 749.

⁸⁴² ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 251. Арк. 1 (Лист З. Герасимович до Є. Барвінської, 20.VI.1909); Ф. 159. Спр. 158. Арк. 6 (Лист Т. Кондратишин до І. Глинського, 17.VI.1911).

⁸⁴³ Z obzorów ruskich. *Gazeta Narodowa*. 1900. Nr 177. 29 czerwca.

⁸⁴⁴ Студинський К. Галичина і Україна в листуванні... (Лист О. Барвінського до Д. Танячкевича, 1868).

⁸⁴⁵ Мудрий М. Листування Б. Дідицького... С. 60; Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1991. Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. С. 85–111.

⁸⁴⁶ Ми і Вони. «Чорна Індія» «Молодої Музи: Антологія прози та есеїстики». Львів, 2014. С. 86.

⁸⁴⁷ ЦДІАУЛ. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 10 (Автобіографія).

примирення задля самозбереження. При налагодженій системі знайомств, товариських стосунків, «свояцтв» творилася певна видимість спільності інтелігенції⁸⁴⁸. Інтелігенція була корпоративною групою, яка, забезпечуючи захист своїх членів, водночас не давала можливості інтелігенту перебувати поза відповідним товариським середовищем. Інтелігенція включала в товариське середовище й закордонних колег, з якими підтримувала зв'язки через листування. У листах йшлося про громадську і політичну діяльність, бачення ситуації та почуття, були міркування про товариство, писали й про приватне – сім'ю, дітей, домашні клопоти. Н. Кобринська писала до М. Павлика: «Я знов маю журу – град збив мені збіже на моїй ниві [...]»⁸⁴⁹.

4.4. Приватність і сімейні практики

В ієрархії цінностей інтелігента сім'я займала важливе місце, наявність якої було одним із способів соціальної реалізації. У приватному просторі інтелігенція відкривалася з іншого боку – інтимного (часто суворі та стримані в офіційному і товариському житті, вдома інтелігенти були лагідними та ніжними)⁸⁵⁰. Сім'я і дім були тим комфортним середовищем, де вони могли бути справжніми, знайти підтримку і натхнення, місцем відновлення фізичних і моральних сил, куди можна було втекти і сховатися від тягару обов'язків, рутинної праці, почувати себе захищеним⁸⁵¹. Б. Лепкий, до прикладу, перш ніж сісти писати вірша або малювати, слухав домашній імпровізований фортепіанний концерт доньки або сина⁸⁵². Ті, хто довго не міг знайти супутницю життя і створити сім'ю, переживали через це. О. Маковей писав, що праця заради народу – «невловимої істоти» – не приносила ні задоволення, ні одухотворення, а лише втому: «Я народа не покину, але він мені серця не

⁸⁴⁸ ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 31. Арк. 5 (Лист Т. Заячківського до Т. Реваковича, 21.VI.1893).

⁸⁴⁹ ЦДІАУЛ. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 141 (Лист Н. Кобринської до М. Павлика, 5.IX.1902).

⁸⁵⁰ Парандовський Я. Небо пломені... С. 86.

⁸⁵¹ ЦДІАУЛ. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 46 (Лист А. Крушельницького до дружини, Городенка, 1913); Стасюк О. Степан Федак: шрихи до портрета львівського адвоката і громадського діяча. *Львів: місто – суспільство – культура*. Львів, 2012. Т. 8. Част. 1. С. 119–120; *Dom w zwierciadle minionego czasu. Przestrzeń kulturowo-społeczna na przełomie XIX i XX wieku* /red. R. Gładkiewicz. Kłodzko, 2001. 79 s.

⁸⁵² Карманський П. Українська Богема... С. 30.

заспокоює»⁸⁵³. Він прагнув сім'ї, якою міг би опікуватися та реалізувати себе як чоловік. В. Барвінський, який повністю присвятив себе громадській діяльності і не встиг створити сім'ю, найгостріше відчував самотність під час свят, коли в батьківському домі збиралися його одружені брати і сестри: «Вижь пробуваєте бодай середь своїхь найтіснішихь родинь, де годить ся Вамь въ мирѣ и покою святкувати велике свято родинне.. Я стою самъ одень на свѣтѣ [...]»⁸⁵⁴.

Серед представників освіченої верстви налічувалося багато неодружених людей, або тих, які одружувалися в доволі зрілому віці. Це пов'язано, традиційно, з практикою одружуватися після отримання постійної посади, щоб мати змогу утримувати сім'ю. Інтелігенція була переважно закритою соціальною групою, представники якої були прихильниками укладання «рівних» (за соціальним походженням і статусом) шлюбів⁸⁵⁵. Галицьке суспільство упереджено ставилося до мезальянсів:⁸⁵⁶. Засуджували одруження ще невисвячених священників з не попадянками, священницьких доньок з чоловіком світської професії (особливо невдалою партією вважався шлюб із сільським учителем)⁸⁵⁷. А. Бачинський, повідомляючи Ю. Медвецького про одруження доньки з адвокатом, писав, що якби донька виходила заміж за «богослова», то єдиною його проблемою було б дати доньці добрий посаг і частину господарства, «а ту треба буде їх хоть з 2 ½ літ запомагати а пізніше канцелярію урядити»⁸⁵⁸.

Важливим фактором при виборі майбутньої дружини, з яким пов'язували вдале одруження, та який рідко ігнорували, було її матеріальне становище. Шлюб із фінансових мотивів став об'єктом дискусій у тогочасній публіцистиці. Одні негативно розцінювали пошук «вигідної партії», порівнюючи його з продажем себе, інші ж, навпаки, – вважали, що нічого в тому поганого нема,

⁸⁵³ Маковей О. Самота. *Твори...* С. 211.

⁸⁵⁴ Споминки про жите і дѣяльність Володимира Барвѣньского. Львів, 1884. С. 67.

⁸⁵⁵ Львів в українському фольклорі /збір. і впоряд. В. Сокіл. Львів, 2006. С. 96.

⁸⁵⁶ Маковей О. Еманципація мужчин. *Твори...* С. 75.

⁸⁵⁷ Баран О. Сім'я української сільської інтелігенції...; Кобринська Н. Задля кусника хліба. *Дух часу*. Львів, 1990. С. 49.

⁸⁵⁸ ЦДІАУЛ. Ф. 333. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 5 (Лист А. Бачинського до Ю. Медвецького, 5.IX.1907).

коли «родичі зятеві помагають». Посаг мав би бути допомогою для сім'ї на перших порах родинного життя, коли чоловік «здобуває» вище соціальне становище⁸⁵⁹. Проте існував інший досвід, коли на першому місці при укладанні шлюбу були почуття. Н. Семанюк писала, що для багатьох стало несподіванкою, що «письменник, ще й адвокат (І. Семанюк – О. Г.) жениться зі звичайною вчителькою», сиротою по батькові⁸⁶⁰.

Інтелігенти шукали дружину-партнера, яка була б цікавим і ерудованим співрозмовником і порадником у професійних і громадських справах. У листі до батьків В. Барвінський аргументував свою відмову брати участь в «Руському балу» тим, що не бачив там перспектив знайти собі пару серед попадянок, які були у більшості на подібних розважальних заходах, де молодь часто знайомилася зі своїми потенційними подружніми партнерами, бо «рідко декотрий священник виховує свої дочки так, щоб з ними крім самого танцю можна мати забаву в розмові. А до того ті строї приліплені як ніс до пята, та претенціональність в пересаді – все те неможе сподобатись чоловікови, що троха поважніше дивиться на світ и на забаву товариську»⁸⁶¹. Тому інтелігенти часто перебували у тривалому пошуку відповідної «партії»⁸⁶². Не одружувалися через важку невиліковну хворобу, наприклад туберкульоз чи епілепсію, щоб не псувати своєю недугою життя майбутній дружині⁸⁶³.

Батьки інтелігентів теж впливали на вибір дружини для сина і могли «забракувати» обраницю через національне походження, соціальний чи матеріальний стан. Згадуючи свого діда – дрібного шляхтича, мандатора Загробелі, що біля Тернополя, Є. Олесницький писав: «Дід був перенятий традиціями шляхотсько-польськими та мріяв про своїх антенатів». Коли ще на

⁸⁵⁹ Молодий доктор, Старий селях. Праця студентів. *Руслан*. 1905. Ч. 124, 129; На переломі життя. *Руслан*. 1905. Ч. 143; Маковой О. Еманципація мужчин. *Твори...* С. 58.

⁸⁶⁰ Семанюк-Черемшина Н. Спогади... С. 11

⁸⁶¹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 97. Арк. 13 (Лист В. Барвінського до батьків, 8.ІІ.1876); Середа О. Ruś będzie tańszy! Руські бали як фактор польсько-українських взаємин у Галичині кінця 40-х – 60-х років ХІХ ст. *Львів: місто – суспільство – культура*. Львів, 2007. Т. 6 С. 310–332.

⁸⁶² Баран О. Сім'я української сільської інтелігенції ...

⁸⁶³ ЦДІАУЛ.Ф. 372. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 11 (Лист М. Ганкевича до Ю. Бачинського, 1893); Шкраб'юк П. В можливім дзеркалі кохання: енциклопедія любові. Львів, 2012. С. 84.

той час неповнолітній (22 р.) батько Олесницького вирішив одружитися з донькою греко-католицького священика, то дід «ані чути не хотів про подружжя з попадянкою, бо це було зганьбленням його “шляхотського клейноду”». Ситуацію вирішив шурина діда Є. Олесницького, який при зустрічі в шинку, підсунув йому дозвіл на одруження⁸⁶⁴. Неприпустимим було, коли майбутня дружина інтелігента була «артисткою», що вважалося для галицької паньки непристойним заняттям. Коли син діяв усупереч материній волі, то батьки розривали з ним зв'язки, залишали його без матеріальної допомоги⁸⁶⁵.

Батьки могли негативно ставитися до шлюбу дітей і через звичайні сімейні непорозуміння, наприклад через конфлікт між братами за прихильність однієї і тієї ж дівчини. Так, до С. Шумпетер сваталися брати Олександр і Осип Барвінські. За спогадами О. Барвінського він закохався в Софію ще під час навчання. Але вирішив приховувати свої почуття, аж поки не здобуде «певне становище в суспільстві та показатися достойним руки нашої сусідки». Після закінчення навчання Барвінський отримав посаду викладача Бережанської гімназії і вирішив зробити пропозицію Софії, на що вона і батьки погодилися. Осип звинувачував Олександра в тому, що на відміну від нього, не приховував своє бажання одружитися з панною Шумпетер, що він і їхні батьки були в курсі цього. Олександр скаржився на брата: «Угриз мене так, що може й не думав, – до живої печінки. Тато дивиться на моє подружжя лихим оком і кожним словом дає се до пізнання. Бо й не диво, коли мене мій братик представив як птицю, що своє гніздо каляє!» У свою чергу, Осип писав до батьків, можливо, не дуже щиро, що «вже давно на Шумпетерів забув, а особливо на панну Зофію, с котрою би я був дуже нещасливий... и тепер тільки дивуюся, чого то я такий дурний був на вакації, сміюся сам над собою.»⁸⁶⁶.

Активне суспільне обговорення отримала тема змішаних шлюбів⁸⁶⁷.

⁸⁶⁴ Олесницький Є. Сторінки... С. 144.

⁸⁶⁵ Крушельницька Л. Рубали ліс... С. 39.

⁸⁶⁶ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 96. Арк. 17–18 (Лист О. Барвінського до батьків, 1.І.1870).

⁸⁶⁷ Дет. див. Черчович І. «Не дружися Русин з Полькою – буде суперечка»: до історії змішаних шлюбів у Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ століття. *Історичні та культурологічні студії*. Львів, 2014–2015.

Особливої гостроти вона набирала в контексті загострення українсько-польських суперечностей, оформившись у стереотипно негативне ставлення до одружень інтелігентів з польками, після якого інтелігент мав би втратити національну ідентичність та бажання працювати: «Такъ вотъ пропала для русского дѣла цѣлая семья, ибо дѣти выросшіи подъ опекою матери не могутъ быти хорошими русскими патріотами; они въ наилучшемъ случаѣ будутъ равнодушно относиться къ всему русскому»⁸⁶⁸. Одруження з полькою розцінювали як «національну зраду». К. Трильовський писав до В. Охримовича, що в молодості закохався «в Ляшці», з чим не в'язався його патріотизм⁸⁶⁹.

Однак існували протилежні приклади: коли польки, одружуючись з українськими інтелігентами, вивчали мову і вели дім згідно з українськими традиціями. Дружина Є. Олесницького – М. Врублевська, яка походила з польської родини і до одруження не вмiла говорити по-українськи, у подружжі повністю змінила національну та конфесійну належність, мовою спілкування в родині стала українська, доньку виховували як українку⁸⁷⁰. Ще одним прикладом була дружина В. Навроцького. Полька за національністю, вона вивчила українську, прихильно ставилася до української культури: «А она не лишъ не заколотила любви и домашнего супокою политичными сварками, але навѣтъ гордилась тымъ, що чоловікъ єи рускій патріотъ и писатель»⁸⁷¹. Це залежало від подружньої любові, взаємоповаги, уміння йти на поступки⁸⁷².

Дружини були своєрідним скеровуючим чинником для чоловіків, їхня підтримка чи не підтримка у будь-якій справі, атмосфера та стосунки у сім'ї могли значно вплинути на перебіг різноманітних подій у житті інтелігента⁸⁷³. Дружини часто були друзями, порадниками, розрадниками та соратниками інтелігентів, творили тло для їхньої громадської і політичної роботи.

Вип. 6–7. С. 81–88.

⁸⁶⁸ Вниманію русскихъ жениховъ (голосъ Женщины). Галичанинъ. 1901. Ч. 225; Новинки. Якъ наша интеллигенція вынароводляется. Галичанинъ. 1901. Ч. 227; Черчович І. Українки у Львові... С. 14.

⁸⁶⁹ ЦДДАУЛ. Ф. 372. Спр. 88. Арк. 13 (Лист К. Трильовського до В. Охримовича, 3.VIII.1912).

⁸⁷⁰ Аркуша О. «Найсильніший інтелект... С. 28.

⁸⁷¹ Терлецький О. Згадка про жите... С. 33–34.

⁸⁷² ЦДДАУЛ. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 20 (Лист В. Турського до Т. Реваковича, 1902).

⁸⁷³ Наталя К. Задача женщинъ. Русалка. 1868. Ч. 1. 1 (13) липня.

К. Студинський ніжно і трепетно писав про роки, прожиті з дружиною: «Нераз помагала мені моя дружина добрим словом, заохотою в науковій праці, а навіть поміччю в коректі, коли друкарня понагляувала. Вона гоїла своїм жіночим, добрим серцем мої рани, викликані ріжними життєвими невзгодами, стратою найдорожших мені людей. Більше рівноваги було нераз у неї, як у мене. Стала вона мені моєю доброю розрадницею, вірною дружиною, печаливою, дбалою опікункою, що несла розраду в тузі, горю, чи недостатку»⁸⁷⁴.

Сімейні конфлікти в родинах інтелігентів були темою табуваною. Їх, особливо у стосунках між чоловіком і дружиною, старалися приховувати, про них не розповідали в мемуарах. Про цю сферу приватного життя можна дізнатися з родинного листування, поодиноких спогадів учасників конфлікту (дітей, друзів, сусідів), які часто спиралися на власні спостереження, припущення або чутки. О. Бобикевич-Нижанківська подружжя Олесницьких характеризувала як невдале: «Я виджу однак, що він карається. Виджу однак, що й вона не щаслива», називаючи причину – міжнаціональний шлюб. Можливо, що О. Бобикевич-Нижанківська, вже на той час вдова, давала таку оцінку подружжю з особистим підтекстом, адже писала про приязнь до Олесницького, яка «перемінюється в якесь глибше чувство»⁸⁷⁵. Олесницькі після смерті єдиної доньки переживали певну відчуженість, втім довести свідчення про «тісніші» стосунки Олесницького з О. Бобикевич-Нижанківською не вдалося.

Тема адюльтерів і розлучень була особливо закритою. Зважаючи на поширені стійкі християнські традиції, а саме – нерозривність подружжя, законодавство та складність процедури розірвання шлюбу, офіційні розлучення не були поширеними. Деякі подружжя обирали сепарацію («відлучення від стола і ложа» при формальному збереженні шлюбу) як можливий варіант припинити нещасливе сімейне життя. Подружня зрада не була причиною для розлучення, однак вносила в сімейну атмосферу напругу і невдоволення. Згадки

⁸⁷⁴ ЦДДАУЛ. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 8 (Спогади К. Студинського про студентські роки).

⁸⁷⁵ Бобикевич-Нижанківська О. Спомини з моїх років... С. 160–173.

про подружню нерівність жінок трапляються рідше, аніж чоловіків. Громадськість і австрійське сімейне право закликали ставитися із розумінням до таких вчинків чоловіків, а «жінок-зрадниць» засуджували⁸⁷⁶.

У середовищі інтелігенції подружні зради ставали приводом до «великих пліток» серед широкого загалу. Наприклад, об'єктом такого роду обговорень був І. Франко, який відзначався, як на той час, радикальними поглядами на сімейне життя і кохання⁸⁷⁷. На початку ХХ ст. обговорювали стосунки молодої дружини художника М. Сосенка Михайлини з його другом художником-початківцем Ю. Буцманюком, що призвело до розірвання стосунків між товаришами⁸⁷⁸. Ходили чутки і про роман письменниці Катрі Гриневичевої з Гнатом Хоткевичем, за яким вона подалася в Київ⁸⁷⁹.

Смерть дружини для інтелігента ставала справжньою трагедією, що викликало відчуття втрати ґрунту під ногами, надійної опори, почуття невизначеності. В. Навроцький писав: «я нічого не варту вже тепер без жінки»⁸⁸⁰. О. Барвінський теж втратив першу дружину С. Шумпетер, з якою мав двох дітей (Володимира й Ольгу). У депресивному листі до брата Володимира він писав: «Знаю, що щастє моє прикрила могила, и що вже хиба на тамтїм свїті нам знов побачитись – се тяжка для мене мука, та ще тяжше моє положенє, коли я сам маю бути и батьком и матірю»⁸⁸¹. Чоловіки відчували цілковиту незавершенність дому без дружин. На них, крім професійних, лягали основні обов'язки жінки – догляд за дітьми і господарством. Тому вони старалися швидко одружитися вдруге або просили допомоги у своїх матерів і сестер. Овдовівши, Д. Танячкєвич, на утриманні якого залишилися власні діти та шестеро дітей тестя, та переживаючи фінансові негаразди, віддав дітей на

⁸⁷⁶ Дет. див. Черчович І. Подружні зради в галицьких сім'ях кінця ХІХ – початку ХХ столїття. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2015/12/18/148817/>, (23.02.2018).

⁸⁷⁷ Черкаська Г. Ні кохання, ні дружби не зазнала Ольга Франко. Режим доступу: http://uahistory.com/wp-content/uploads/2015/07/Olha_and_Ivan_Franko.png, (7.05.2018).

⁸⁷⁸ Гах І. Дружба митців, зруйнована пристрастю. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/53383>, (1.08.2018).

⁸⁷⁹ Забуті імена: Катря Гриневичева. Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/zabuti_imena_pysmennytsya_katrya_grynevychева_199076.html, (1.08.2018).

⁸⁸⁰ Терлецький О. Згадка про жите... С. 42.

⁸⁸¹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 108. Арк. 76 (Лист О. Барвінського до В. Барвінського, 11.XI.1877).

утримання своїм батькам⁸⁸². Н. Семанюк писала, що після смерті О. Гаморак – дружини В. Стефаніка, на його прохання вона доглядала дітей⁸⁸³.

Для жінок смерть чоловіків була горем подвійним, оскільки вони втрачали і матеріальне забезпечення. Найчастіше молоді вдови поверталися до батьків. Так, Н. Кобринська переїхала 1882 р. зі Снятина до родинного дому в Болехів, важко переживаючи смерть чоловіка Теофіла: «Мій чоловік, завше щирий повірник моїх думок [...]»⁸⁸⁴. У разі смерті батьків жінки шукали притулку в родичів. Ф. Тарнавський згадував, що його мати Анна, овдовівши в 26 р., залишилася з чотирма дітьми і старою матір'ю, тому змушена була переїхати до швагра матері о. Д. Танячкевича-старшого⁸⁸⁵. Руйнування «щасливого світу» відбувалося й зі смертю дітей. Є. Олесницький втратив доньку і свої переживання виклав у листі-відповіді В. Шухевичу на запрошення на весілля доньки: «[...] я також мав дитину и мріяв отім і що недалекій може будучности таки само з нею діждати потіхи, а котрому судьба одним замахом всю ту надію видерне и всі подібні свята раз на все зробит неможливими... и так болячо розбирають ще надто свіжу мою рану, що тяжко брати в них участь»⁸⁸⁶.

При професійній занятості чоловіків-інтелігентів домашнє господарство і виховання дітей лягало на плечі дружин⁸⁸⁷. У багатодітній родині та Барвінських вихованням та опікою дітей займалася мати через постійну зайнятість і відсутність батька. Описуючи графік справ і зустрічей на тиждень у листі до сина Романа, О. Барвінський з жалем відзначав, що «дома буду справді гостем». Виховував дітей Барвінський переважно листовно. Сина Богдана «відмовляв» йти на кадетські курси: «Хиба хочеш завчасну зтягти мене в могилу і осиротити себе і братів та сестер?». А сина Володимира сварив за бійку в гімназії: «Я тобі вже раз сказав рішуче словом, при іншим подібного

⁸⁸² Тарнавський Ф. Спогади... С. 39; Листи Данила Танячкевича до Михайла Драгоманова (1876–1877). Зладив і видав Михайло Павлик. Львів, 1906. С. 3.

⁸⁸³ Семанюк-Черемшина Н. Спогади... С. 11.

⁸⁸⁴ Кобринська Н. Автобіографія... С. 319.

⁸⁸⁵ Тарнавський Ф. Спогади... С. 28.

⁸⁸⁶ ЦДІУАЛ. Ф. 735. Оп. 1. Спр. 151. Арк. 13–14 (Лист Є. Олесницького до В. Шухевича, 1903).

⁸⁸⁷ Черчович І. Українки у Львові... С. 17.

рода шкандалї, що як ще раз таке повторить ся, то будь ти паном своєї волї»⁸⁸⁸. Будучи часто в робочих від'їздах, інтелігенти подовгу залишали дружину та дітей вдома. Так, донька С. Томашівського звинувачувала в листах батька в тому, що він її забув⁸⁸⁹. Постійна відсутність і зайнятість інтелігента значно впливала на повсякденне життя сім'ї, яка повинна була пристосовуватися до графіку роботи батька.

Національна діяльність, політичні переконання інтелігента та громадське ставлення до нього торкалися й дітей, які болісно переживали з батьком усі його поразки та невдачі. Діти А. Вахнянина, розчарувавшись у галицько-українському політичному середовищі, прагнули, аби батько залишив депутатську роботу, яка не приносила родині щастя: «Думаю можемо обійтися без всяких посольств, що розстроюють нерви і викликають лише звірські напасти зі сторони ріжних кацапів і сконсолідованих»⁸⁹⁰. О. Барвінська писала до батька, який змушений був власним коштом утримувати збанкрутілу газету «Руслан», що відчувають і розділяють проблеми батька. Фінансові затрати на громадсько-політичну діяльність впливали на сімейний бюджет родини Барвінських. О. Барвінський часто хвилювався, що в разі передчасної смерті його численна «дітвора хиба пішла би з торбами»⁸⁹¹.

Для налагодження династійних зв'язків, збереження «патріотичних ідей», за прикладом польської аристократії, інтелігенти творили мережу родинних стосунків. Наприклад, С. Федак був хрещеним батьком доньки І. Макуха – Лідії⁸⁹². К. Студинський був внуком С. Качали, згодом – зятем А. Вахнянина, а К. Левицький – Ом. Огоновського⁸⁹³. Дружина В. Герасимовича була з роду

⁸⁸⁸ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 130. Арк. 24 (Лист О. Барвінського до сина Романа); Спр. 149. Арк. 3 (Лист О. Барвінського до доньки Галини, 1895); Спр. 127. Арк. 9 (Лист О. Барвінського до сина Богдана, 24.VI.1893); Спр. 130. Арк. 5 (Лист О. Барвінського до сина Володимира, 1880).

⁸⁸⁹ ЦДІАУЛ. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 150. Арк. 9 (Лист доньки Марії до батька С. Томашівського, 1913).

⁸⁹⁰ ЦДІАУЛ. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 52 (Лист сина до батька А. Вахнянина, 1901).

⁸⁹¹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 41. Арк. 52 (Лист О. О. Барвінської до О. Г. Барвінського, 1.X.1899); Ф. 93. Спр. 10. Арк. 11 (Лист О. Барвінського до Т. Реваковича, 1895).

⁸⁹² ЦДІАУЛ. Ф. 373. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 2.

⁸⁹³ Кліш А. Кирило Студинський: життя та діяльність. Тернопіль, 2011. С. 32; ЦДІАУЛ Ф. 362. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1 (Спогади К. Студинського про студентські роки); Янишин Б. Українська міська політична еліта... С. 75.

Шухевичів: братом її батька був В. Шухевич, який був одружений з Г. Любович – сестрою Є. Барвінської – дружини О. Барвінського⁸⁹⁴. А донька Шухевичів Дарія стала дружиною В. Старосольського⁸⁹⁵. Син О. Барвінського Василь одружився з донькою І. Пулюя⁸⁹⁶. Існували т. зв. інтелігентні «клани»: брати Головацькі, Барвінські, Огоновські, Горбачевські, Заклинські, Окуневські⁸⁹⁷.

Таким чином, для інтелігенції характерним було визнання родинних цінностей, що спиралося насамперед на роль у суспільстві Греко-католицької церкви. В ієрархії цінностей дружина, діти, батьки займали першорядні щаблі. Для інтелігентів сім'я була своєрідним мікросвітом, де можна було відпочити від громадських обов'язків, суспільного тиску, конфліктів з колегами. Однак політично-національна діяльність теж торкалася родинного оточення. Інтелігенту доводилося вирішувати складну життєву дилему: з одного боку – дім, сім'я, з іншого – національно-патріотичні та гуманістичні обов'язки, суспільні очікування і вимоги. Нерідко він вибирав останнє, віддаючи «народним справам» час, кошти, переживання: «Зрештою ти пригадуєш собі Кохана, скільки забрали мені читанки нервів, жите і здоров'я? А часу? А думок? Все те було присвячене читанкам, я відобрав Тобі, дітям, хаті, господарству, літературі, читанню книжок», – писав А. Крушельницький у листі до дружини⁸⁹⁸. В середовищі інтелігенції було поширеним явищем, коли дружини виховували дітей, а чоловіки займалися громадською роботою.

⁸⁹⁴ ЛННБУ. Ф. 240. Спр. 1. Арк. 1 (Г. Когут. Родовід Герасимовичів); Там само. Ф. 11. Спр. 3901. Арк. 1 (Лист В. Шухевича до Є. Барвінської, 17.II.1897).

⁸⁹⁵ Арсенич П. Родина Шухевичів. Коломия, 1995. С. 57.

⁸⁹⁶ Павлишин С. Василь Барвінський. *Вісник НТШ*. Ч. 43. С. 29.

⁸⁹⁷ Седляр О. Видавнича діяльність Івана та Якова Головацьких у 1840–1848 рр. *Вісник Львівського університету*. 2014. Вип. 8. С. 38–61; Янишин Б. Українська міська політична еліта... С. 74–75; Арсенич П. Заклинські. Івано-Франківськ, 1995. С. 3.

⁸⁹⁸ ЦДДАУЛ. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 41 (Лист А. Крушельницького до дружини, Городенка, 1913).

Розділ 5

ПОБУТ І ДОЗВІЛЛЯ

5.1. Матеріальне становище

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. інтелігенти намагалися створити власний «бренд» не тільки завдяки професійній, національно-політичній, культурно-громадській діяльності, ідеям та ідеалам, які вони «сповідували», а й стилем життя, способами ведення домашнього господарства, організацією побуту та дозвілля. Інтелігенти намагалися маркувати себе і свій простір за допомогою певних речей, кодексу поведінки, одягу та зовнішнього вигляду, їжі, улюблених місць відпочинку, надаючи таким чином своїй соціальній групі елітарності та замкненості. У повсякденному житті інтелігенції речі стали виконувати статусні функції.

Облаштування побуту й дозвілля інтелігенції значною мірою залежали від рівня її матеріального забезпечення, яке регулювалося низкою законодавчих і розпорядчих актів. Певний фінансовий рівень був необхідний інтелігентам для виконання свого суспільного призначення, щоб займатися культурно-громадською діяльністю, адже «матерьяльная нужда есть первою и единственною не разъ причиною того равнодушія и холодности в отношеніи народномъ [...]»⁸⁹⁹. Система оплати праці різних професійних груп мала свої особливості і залежала від багатьох чинників: рівня освіти, кваліфікації, фаху, займаної посади тощо. Державні заробітні плати передбачали щорічні активальні додатки. Так, секретар повітової ради в 1908 р. отримував 5400 корон річно з активальним додатком 1000 корон, старший інженер – 3000 і 750, а звичайний канцелярист – 1800 і 450 корон відповідно⁹⁰⁰. Розмір заробітної плати залежав від місця праці: інтелігенти, які працювали у Львові, отримували вищу зарплату,

⁸⁹⁹ Изъ Городка (Въ дѣлѣ народно-священническомъ молодшей генераціи). *Слово*. 1879. Ч. 29. 13 (25) марта.

⁹⁰⁰ AGAD. Zespól 307. Sygn. 421. K. 453–454 (Statuty towarzystw w Galicji. Statut służbowy i emerytalny urzędników, funkcyonaryuszy i sług Rady Powiatowej w Tarnopolu, 1908).

ніж ті, які працювали у провінції⁹⁰¹. Для прикладу, наприкінці ХІХ ст. урядовець Х рангу у Львові отримував 3 368 корон на рік, а урядовець ІХ рангу в Сяноку – 3 400 корон, тобто тільки на 32 корон більше, незважаючи на вищість рангу і десятки років служби. У другій половині ХІХ ст. заробітні плати урядників були нижчими – становили в середньому 1 000 корон річно⁹⁰².

Найкращим було фінансове становище науковців, професорів вищих навчальних закладів⁹⁰³. Держава трактувала професорів як осіб, які безпосередньо формували нові кадри інтелігенції, а тому заслуговували на гідне життя⁹⁰⁴. Величина платні викладача університету залежала від категорії професорського звання, стажу роботи, наукової дисципліни і кількості навчальних курсів. Платня складалася зі ставки й активальних додатків, які призначалися кожні п'ять років за успішну роботу, та персональних надбавок за особливі заслуги, які надавав безпосередньо імператор⁹⁰⁵. У другій половині ХІХ ст. заробітна плата звичайних професорів становила 1 800, а надзвичайних 1 200–1 500 золотих ринських (далі: зр.) річно, а на початок ХХ ст. – 3 200 і 1 800 відповідно⁹⁰⁶. Зарплати професорів, які займалися науковою діяльністю та публікували наукові праці, були відомими вченими, могли бути набагато вищими. До прикладу, річний дохід Ю. Медвецького – першого ректора Політехнічної школи, відомого геолога, на 1914 р. становив 17 560 корон⁹⁰⁷.

Великий дохід забезпечував гідний рівень життя в багатокімнатних і належно вмебльованих будинках, давав змогу мати прислугу та предмети розкоші⁹⁰⁸. Зважаючи на те, що в середньому інтелігент на початку ХХ ст. на продуктовий набір (3 л молока, 1 кг масла, 1 л сметани, 10 кг картоплі, 5 кг борошна, 1 кг риби, 1 кг хліба, 1 кг смальцю, пари качок і курей, 1 кг телятини)

⁹⁰¹ Taksy służbowe urzędników państwowych. *Przegląd Urzędniczy*. 1907. Nr 7.

⁹⁰² Интеллигентный пролетариатъ. *Слово*. Ч. 120. 3 (15) ноября.

⁹⁰³ Місіньска М. *Inteligencja na rozdrożu 1864–1918*. Kraków, 2008. S. 41.

⁹⁰⁴ Мисак Н. Українська інтелігенція... С. 13–14.

⁹⁰⁵ Подвишене платні урядників. *Діло*. 1898. Ч. 209. 9 (21) вересня.

⁹⁰⁶ Nomola I. *Nauczycielstwo krakowskie w okresie autonomii (1867– 1914)*. *Inteligencja Polska w XIX i XX wieku*. Warszawa, 1981. S. 93.

⁹⁰⁷ ЦДІАУЛ. Ф. 333. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 64 (Zeznanie do podatku dochodowego. Rok podatkowy 1914–1915).

⁹⁰⁸ Мисак Н. Українська інтелігенція... С. 13–14.

витрачав близько 30 корон, в місяць – до 200 корон, решта суми залишалася на те, щоб придбати предмети інтер'єру та одяг⁹⁰⁹. Меблі на той час були дорогими⁹¹⁰. На кінець століття за ліжку, шафу, канапу, шість крісел потрібно було викласти 90 корон⁹¹¹. Повний комплект меблів до вітальні коштував від 200 крон, до спальні – від 300, до їдальні – 225 корон⁹¹².

Середнім рівнем достатку характеризувався добробут викладачів середніх шкіл та юристів. У другій половині XIX ст. гімназійні професори отримували в середньому 800–1000 зр. річно⁹¹³. Фінансове становище тих, хто розпочинав кар'єру, і тих, хто вже «міцно стояв на професійному ґрунті», було різним⁹¹⁴. Наприкінці багаторічної професійної діяльності оплата праці гімназійних професорів прирівнювалася до платні офіцерів вищих рангів і становила від 2 000 до 3 000 зр. на рік⁹¹⁵.

Викладачі середніх шкіл розпочинали кар'єру з посади суплента, і тільки після трьох років праці могли отримати професорське звання і посаду дійсного викладача⁹¹⁶. О. Барвінський після закінчення філософського факультету в 1868 р. отримав посаду суплента в Бережанській гімназії з місячною платнею близько 37 зр. Барвінський писав, що «Бережани були відомі тоді яко вельми дешеве місто», де півкілограма телятини коштувало 8 корон, баранини – 5, а «стіс грабового дерева» – 5 зр., що йому пощастило знайти недорогоу «хату з харчем у вдови по учителю народнім, де я зняв комнату в маленькій каменичці на 1-ім поверсі», то його видатки на харчування і квартирування становили 22 зр., залишку в 15 зр. не ставало на інші витрати, що змусило шукати «побічного зарібку»⁹¹⁷. А. Вахнянину та його сім'ї теж не вистачало суплентської заробітної плати в 36,75 зр., адже тільки за помешкання на вул. Галицькій у

⁹⁰⁹ Мисак Н. Побутові умови і щоденне життя... С. 84.

⁹¹⁰ AGAD. Zespół 368. Sygn. 1401. K. 24 (Rachunki wydatków Dzieduszyckich za mebli z Galanteryi Antoniego Kirschner we Lwowie).

⁹¹¹ Hoff J. Mieszkańcy małych miast Galicji... S. 94–100.

⁹¹² Реклама. *Діло* (Львів). 1909. Ч. 11.

⁹¹³ Барвінський О. Спомини... С. 237.

⁹¹⁴ Олесницький Є. Сторінки... С. 256.

⁹¹⁵ Мисак Н. Українські викладачі середніх шкіл... С. 63.

⁹¹⁶ Там само. С. 58.

⁹¹⁷ Барвінський О. Спомини... С. 124.

Львові він платив 26 зр. Тому їм прийшлося взяти до себе на «станцію» О. Партицького, суплента ЛАГ, який платив місячно 20 зр., що теж не набагато покращувало матеріальне становище сім'ї: «Їли ми, що Бог дав: Кусник мяса та пироги і клюсочки з сиром на переміну»⁹¹⁸.

А. Крушельницький, працюючи суплентом у гімназії в Ярославі 1902 р. із зарплатою 68 зр., утримував сім'ю, матір і братів дружини, тому просив у К. Студинського про допомогу в переведенні до Перемишля, де б зміг одержати більше годин і відповідно більшу заробітну плату⁹¹⁹. В 1905 р. Крушельницького перевели до Станиславівської гімназії, що «зруйнувало мене страшно», адже отримував місячно 50 корон, а «тут життя дорожче»⁹²⁰. Він ще довго не міг одержати посаду професора: «Знов рік ждати, уже семий служби, а третій по іспиті [...]. І то 1 300 корон річно різниці! І то вже третій рік 3 900 кор.!\», що негативно впливало на його матеріальне і моральне становище⁹²¹. До М. Грушевського Крушельницький писав: «Два – три тижні маю ще чим жити, а що далі буде – не знаю!»⁹²². Перед Першою світовою війною А. Крушельницький і далі характеризував свої «фінанси» як «сильно пошарпані», адже «непредвидених видатків мав поверх 900 кор.» щомісяця⁹²³. Я. Кузик як вчитель гімназії сс. Василіанок отримував 99 корон місячно, тому, за його словами, «прихід бічний ту конечний, бо серед львівської дорожнечі годі, є зглядно й неможливо ту вийти зі самої пенсії»⁹²⁴. Тому на початках гімназійної діяльності викладачі змушені були шукати додатковий заробіток, а матеріальна стабільність приходила через 10–15 років викладання⁹²⁵. Схожою була ситуація з тими інтелігентами, які розпочинали юридичну практику. У 1874 р. В. Барвінський на посаді помічника адвоката у Львові отримував 80 корон

⁹¹⁸ Вахнянин А. Спомини... С. 102.

⁹¹⁹ У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941). К., 1993. С. 83.

⁹²⁰ Антін Крушельницький – письменник, публіцист, педагог: Матеріали до біографії та епістолярна спадщина /упор. О. В. Канчалаба. Львів, 2002. С. 56 (Лист А. Крушельницького до В. Гнатюка, 2.X.1905).

⁹²¹ Там само. С. 60 (Лист А. Крушельницького до В. Гнатюка, 30.V.1907).

⁹²² Там само. С. 56 (Лист А. Крушельницького до М. Грушевського, 1907).

⁹²³ ЦДДАУЛ. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 29 (Лист А. Крушельницького до дружини, 1913).

⁹²⁴ Там само. Ф. 384. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 6 (Лист Я. Кузика до Я. Гординського, 1912).

⁹²⁵ Шухевич С. Моє життя... С. 86; Мисак Н. Українські викладачі середніх шкіл... С. 64.

місячно⁹²⁶. В. Левицький на посаді судового авскультанта отримував 400 зр. (800 корон) в рік⁹²⁷.

Судді, адвокати, нотаріуси в середньому отримували річно 1 400–1 800, а на початку ХХ ст. – до 2 200 зр.⁹²⁸ Серед тогочасного суспільства побутувала стереотипна думка про значні фінансові статки правників: «Хиба-ж се можливе, щоби адвокат не мав купи гроший, та не мав з чого жити? а хто-ж має мати гроші, як не адвокат?»⁹²⁹. Однак фінансове становище адвокатів і нотаріусів залежало від прибутковості канцелярій. І. Макух у спогадах писав, що за декілька місяців від часу відкриття канцелярії заробив 600 корон: «Це був поважний гріш, але, коли взяти до уваги те, що я, прийшовши до Товмача, як то кажуть, голий-босий, і все від умеблювання канцелярії почавши, а на прохарчуванні себе й родини скінчивши, мусив купити, то з цих грошей мені, по заплаченні довгів, нічого не лишалося»⁹³⁰.

Рівень добробуту медиків залежав від того, займалися вони приватною практикою, чи перебували на державних посадах. У першому випадку платня залежала від кваліфікації і кількості клієнтів⁹³¹. Окружні лікарі отримували 1 200 корон і ще 800 корон на об'їзд округу. Це була невисока зарплатня, адже, наприклад, округ Тухольці Стрийського повіту мав територію 330 км кв. з 12 тисячами мешканців⁹³².

Творча праця оплачувалася погано. Матеріальне становище митців найбільше залежало від наявності клієнтури і виплати гонорарів, а доходи часто були несистематичними. Письменники, скульптори, малярі жили дуже бідно, що гнітило їх та часто доводило до самогубства. До прикладу, у 1901 р. в Рогатині художник А. Филович наклав на себе руки, залишивши записку, в якій зазначив причину такого вчинку: «Нѣтъ хлѣба, жити не потреба! До 30 лѣтъ не женать, до

⁹²⁶ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 108. Арк. 36 (Лист Г. Барвінського до сина Володимира, 27.I.1874).

⁹²⁷ ЦДІАУЛ. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 1. Т. 1. Арк. 37 (Метрика про народження, свідоцтва про навчання, посвідчення та ін. особисті документи, 1867–1895).

⁹²⁸ Askultanci sądowi. *Słowo Polskie*. 1900. Nr 41.

⁹²⁹ Рускі адвокати. *Діло*. 1903. Ч. 188 і 189: Додаток.

⁹³⁰ Макух І. На народній службі... С. 96.

⁹³¹ Мисак Н. Українські лікарі в Галичині...

⁹³² Новинки. *Діло* (Львів). 1904. Ч. 98. 11 (24) серпня.

40 не багать, жебраць и ничего не стоить»⁹³³. Багато митців, щоб утримати сім'ю, заробляли на життя державною службою, вчителюванням і журналістикою. Творчість приносила тільки додаткові заробітки. Матеріальне становище акторів обтяжувалося ще й тим, що через специфіку роботи (постійні гастролі, репетиції, необхідність вивчення тексту) вони не могли займатися підробітком. Про бідність акторів роздумував Б. Лепкий, підслухавши одного разу розмову двох акторок, які нарікали на неспроможність купити собі зимове взуття і одяг через не виплату заробітної плати: «Вчора грала велику паню, а нині нарікає на воду в черевиках... Не лиш вона, а багато, багато з нас... Може актори тому й так люблять сцену, що на ній забувають про дійсність?»⁹³⁴.

Найгірше матеріально забезпеченими серед інтелігенції були народні вчителі, які нерідко опинялися за межею бідності⁹³⁵. На розмір заробітної платні педагогів впливали кваліфікація і посада вчителя. Найбільшу винагороду за працю отримували директори, управителі та вчителі виділових шкіл, значно меншу – старші вчителі народних шкіл, а платня молодших і сільських учителів була мізерною⁹³⁶. Матеріальне становище вчителів І. Макух характеризував як «дуже упосліджене», а доходи – «голодовими платнями»: «Звичайна платня народового учителя становила приблизно 80–120 крон місячно. Вона заледве вистачала на прожиток для неодруженого, а для жонатого була це просто нужденна платня. Учитель не міг собі дозволити посилати дітей до гімназії, не міг передплачувати бодай дві газети, купувати книжки, словом не міг задовільнити свої культурні потреби»⁹³⁷.

У другій половині ХІХ ст. заробітна плата народного вчителя становила в середньому 400 корон, а на початку ХХ ст. – 500–700 корон на рік, тобто від 40,6 до 58,3 корон на місяць, що могла забезпечити дуже скромне існування, адже винаймання квартири без умеблювання в маленькому містечку коштувало

⁹³³ Новинки. *Приложеніє къ Галичанину*. 1901. ЧЧ. 201 и 202.

⁹³⁴ Лепкий Б. *Казка...* С. 297.

⁹³⁵ Учитель. *Діло*. 1910. Ч. 8; Лепкий Б. *Казка...* С. 194.

⁹³⁶ Мисак Н. Матеріальне становище педагогічної інтелігенції... С. 48.

⁹³⁷ Макух І. На народній службі... С. 125.

близько 20 корон⁹³⁸. Заробітна плата чоловіків-учителів і вчительок різнилася на 200 корон⁹³⁹. Траплялися випадки, коли вчителі, на утриманні яких були дружина і декілька дітей, не маючи змоги забезпечити їм належного матеріального становища, накладали на себе руки, помирали з голоду від нестачі грошей на продукти харчування або подавали оголошення про допомогу в газети⁹⁴⁰. Низьке фінансове забезпечення набирало дедалі більшого розголосу в пресі, яка публікувала історії виживання вчителів, наприклад, про дружину вчителя, яка змушена була продати «власні коси», щоби купити ліків для хворої дитини: «Но такъ якъ политика поглощаетъ майже все время у намѣстника то бѣдныи сельскіи педагоги должны еще надолго вооружити свои нервы и желудки смиреніемъ и терпеливостію»⁹⁴¹.

Така ситуація змусила вчительство розпочати боротьбу за покращення добробуту: підвищення платні, реформування системи пенсійного забезпечення, шукати додаткові заробітки, наприклад приватні уроки, просити про переведення або протекцію впливових інтелігентів – професорів вищих чи середніх навчальних закладів, та тих, хто мав доступ до Крайової шкільної ради, депутатів Галицького сейму чи австрійського парламенту⁹⁴².

Основними джерелами прибутків греко-католицьких парохів були: плата за треби, конгруа (державне фінансування з релігійного фонду) і доходи з церковних володінь (парафіяльного маєтку). Найбільший заробіток священик міг отримати від плати за треби, тобто за хрещення, вінчання, поховання, соборування тощо⁹⁴³. Найдорожчою була оплата за шлюб. Крім плати за обряд вінчання, наречені повинні були три дні відробляти на господарстві в пароха.

⁹³⁸ Hoff J. *Mieszkańcy małych miast...* S. 109; Баран О. *Культура і побут...* С. 15; Шуст Р. *Нумізматика*. Львів, 2009. С. 321.

⁹³⁹ Bogus M. *Nędza z biadą w parze idą. O sytuacji nauczycieli w XIX wieku. Język – Szkoła – Przestrzeń jako determinanty rozwoju kultury Śląska Cieszyńskiego* /red. M. Bogus. Czeski Cieszyn. 2012. S. 69.

⁹⁴⁰ Новинки. *Діло* (Львів). 1892. Ч. 36.; Новинки. *Галичанинъ*. 1898. Ч. 224; Новинки. *Просьба о помочъ*. *Діло*. 1883. Ч. 22. 24 лютого (8 березня).

⁹⁴¹ Изъ кривдъ рускихъ въ школьництвѣ. *Діло*. 1892. Ч. 4. 4 (16) січня; Новинки. *Изъ мистерій учительской нужды*. *Галичанинъ*. 1901. Ч. 15. 20 січня (2 лютого).

⁹⁴² Жадання народныхъ вчителів. *Діло*. 1897. Ч. 89; Реклама. *Діло*. 1909. Ч. 169; ЛННБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 151. Арк. 31 (Лист О. О. Барвінського до матері Євгенії, 1913); ЦДАУЛ. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 24 (Автобіографія); У півстолітніх змаганнях... С. 83.

⁹⁴³ Колб Н. *Матеріальне становище...* С. 466–467.

Дорого обходився і похорон. Крім грошей, існувала оплата продуктами (яйця, молочні продукти, м'ясо, городина, домашні тварини), яка перетворилася у своєрідну традицію⁹⁴⁴. Зазвичай священики враховували матеріальний стан родини. Так, батько Є. Олесницького «не мав звичаю ставити парохіянам ніяких домагань щодо треб. Кожний давав, що хотів, а як котрий ще до того скривився, то батько ще це опускав»⁹⁴⁵. Утім, деякі священики, незважаючи на злидні сім'ї, вимагали платити за виконаний обряд уповні⁹⁴⁶. Звинувачення священиків у вимаганні плати за треби все частіше з'являлися на сторінках преси наприкінці ХІХ ст.⁹⁴⁷.

Частину прибутку священики отримували з парафіяльного маєтку (орні поля, луки, пасовища й ліси), дохід від яких становив основу дотації душпастиря: «[...] Є сотні доказів на те, що не будь у священика поля, то він з конгруи не виховав би своїх дітей і не вивів у люди. Як довго ерекційний ґрунт є в нас, священиків, можем яко-такто фактично звести кінці [...]»⁹⁴⁸. Розміри цих земель коливалися в межах 200–600 моргів, і навіть менше 5 моргів, що було наслідком зазіхання на них адміністративних чиновників⁹⁴⁹. Якщо священик при підписанні протоколу на отримання ерекційних земель не догледів вказану і реальну кількість моргів, то він зазнавав збитків при сплаті податків⁹⁵⁰.

Реальні прибутки духовенства сильно відрізнялися й коливалися в межах від 300 до 1 500 зр. на рік, що було менше, ніж отримував чиновник нижчого рангу. Внаслідок численних скарг священиків австрійський уряд у березні 1905 р. вніс на розгляд Державної ради проект закону про підвищення державної платні до 1 800 корон⁹⁵¹. Доходи сотрудників були набагато меншими – близько

⁹⁴⁴ Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого і сучасного: у 4 т. Львів; Нью-Йорк, 1935. Т. II. С. 140.

⁹⁴⁵ Олесницький Є. Сторінки... С. 46.

⁹⁴⁶ Войнаровський Т. Спогади з мого життя. *Історичні постаті Галичини ХІХ–ХХ ст.* Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1961. С. 42.

⁹⁴⁷ Про доходи греко-католицького духовенства та дискусії навколо цього питання дет. див.: Колб Н. «З Богом... С. 90–98.

⁹⁴⁸ Доходы нашихъ душъпастировъ. *Галичанинъ.* 1907. Ч. 161.

⁹⁴⁹ Колб Н. Матеріальне становище... С. 470.

⁹⁵⁰ Третій рѣкъ безъ платнѣ и безъ поля. *Діло.* 1897. Ч. 156.

⁹⁵¹ Там само. С. 470.

50 корон на місяць. Цього не вистачало на облаштування дому, на купівлю меблів, одягу та їжі, тобто на нормальні умови життя⁹⁵².

Крім заробітної плати, важливим джерелом прибутків для інтелігенції ставали гонорари за опубліковані праці⁹⁵³. В. Гнатюк писав до Ф. Вовка: «Вже всі джерела вичерпав, позички, де міг, позатягав і лише жду на вихід книжки. А як не вийде, то прийдеться хіба просити»⁹⁵⁴. Проте через незначний попит на художні твори, внаслідок низького економічного рівня життя галицької суспільності та несформованості естетичних смаків, низькопробність виданих книжок, інтелігенти отримували найчастіше невеликий прибуток за власні видання. Частину доходів інтелігенції могла становити допомога від родичів: або продуктами харчування, як у випадку Т. Реваковича, або грошима, як у випадку В. Барвінського, якому батько надсилав гроші, що викликало незадоволення в його братів і сестер⁹⁵⁵. Матеріально забезпечені інтелігенти самі допомагали родичам і друзям. До прикладу, брат А. Петрушевича постійно просив фінансової допомоги «у будуванні»⁹⁵⁶. До Ю. Медвецького теж зверталися численні родичі за грошовою допомогою⁹⁵⁷.

У родинях інтелігентів поширеною була практика записувати поточні витрати для раціонального планування сімейного бюджету. Родина Т. Грушкевича фіксувала всі витрати за день – на продукти харчування, одяг, утримання дому⁹⁵⁸. Скрупульозно нотував видатки О. Маковей, який майже поденно записував найдрібніші витрати. З доходом 1 041 корона Маковей 120 корон на місяць витрачав на помешкання і харчування, частину грошей тратив на засоби гігієни, канцелярське приладдя, тютюн, свічки, на каву, пиво та фрукти, на голяра і щотижневу «парню». Окрему рубрику становили витрати на

⁹⁵² Пристай О. З Трускавця... С. 140.

⁹⁵³ ЦДІАУЛ. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1 (Лист КШР про виплату гонорару за укладання книжки, 26.IX.1893).

⁹⁵⁴ Володимир Гнатюк. Документи і матеріали...

⁹⁵⁵ Мудрий М. «Згадки з життя... С. 712; ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 108. Арк. 65 (Лист Г. Барвінського до сина Володимира, 27.V.1876).

⁹⁵⁶ Там само. Ф. 77. Спр. 45. Лист А. Петрушевича до Антіна Петрушевича, 1852).

⁹⁵⁷ ЦДІАУЛ. Ф. 333. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 5–10 (Листи Г. Козія до Ю. Медвецького, 1913).

⁹⁵⁸ Аркуша О. Повсякденне життя українського інтелігента... С. 235.

громадсько-благодійні справи та позики братові⁹⁵⁹.

Займаючи високе соціальне і професійне становище, інтелігенти мали певні матеріальні труднощі, що пояснювалося великою сім'єю, дорожнечою життя, тривалою хворобою, на лікування якої витрачали всі заробітки, вкладанням коштів у громадсько-національні справи тощо. У житті О. Барвінського були присутні ці причини фінансових негараздів. Так, донька Ольга писала до батька про старі понищені меблі, брак білизни, яку «що є хвилька треба прати щоб кожному вистачило» та обмеження у всьому, адже грошей, які заробляв Барвінський, не вистачало⁹⁶⁰.

Щоб подолати нестатки, інтелігенти оформляли різноманітні кредити, які згодом було складно сплатити, як у випадку В. Гнатюка, який турбувався, що в разі його несподіваної смерті ще до повернення боргу в його родини можуть забрати бібліотеку, папери та етнографічні матеріали, які, на його думку, вартували значно більше⁹⁶¹. Опинившись у борговій «ямі», інтелігенти шукали порятунку в друзів. «Безвідсотковим» і «безтерміновим» кредитором для Д. Танячкевича був М. Бучинський, хоча Танячкевич постійно обіцяв повертати гроші «в термін»: «Живу самими термінами», – писав останній⁹⁶².

Таким чином, матеріальні умови української інтелігенції були різними і залежали від рівня освіти, фаху, посади, місця праці, місця проживання. На матеріальне становище в інтелігентних родинах впливав і суб'єктивний фактор: ощадливість у веденні домашнього господарства, що покладався насамперед на жінку⁹⁶³. Так, І. Макух вважав, що причиною матеріальних труднощів І. Франка було невміння або небажання його дружини займатися економним веденням хатнього господарства. А власного благополуччя сам Макух зміг досягти завдяки ощадності дружини⁹⁶⁴. Під впливом вмілого господарювання дружини В. Навроцького його «выдатки на домъ и жите зменшились и приходили до

⁹⁵⁹ ЦДАУЛ. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 70–85 (Записна книжка. Рахунки від 1.IX. до 31.XII.1904).

⁹⁶⁰ ЛННБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 12–12 зв. (Лист О. О. Барвінської до О. Г. Барвінського, 1894).

⁹⁶¹ ЦДАУЛ. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 162. Арк. 13–14 (Лист В. Гнатюка до С. Томашівського).

⁹⁶² ЛННБУ. Ф. 17. Спр. 151 (Лист Д. Танячкевича до М. Бучинського, 20.V.972).

⁹⁶³ Новинки. Про ощадність в родині. *Руслан*. 1905. Ч. 186.

⁹⁶⁴ Макух І. На народній службі... С. 37, 97.

порядку», а багаторічні борги скоротилися⁹⁶⁵. Найбільше цінувалася й високо оплачувалася праця викладачів вищих навчальних закладів. Становище народних вчителів було суттєво гіршим. Часто представники народної освіти і творча інтелігенція перебували за межею бідності, що негативно впливало на їхній морально-психологічний стан і фізичне здоров'я, а також обмежувало громадську діяльність, адже вони змушені були перейматися тим, як прогодувати родину. Багато людей розумової праці шукали додаткові джерела прибутку, оскільки їхня фахова діяльність не могла забезпечити належного рівня життя.

5.2. Домашнє господарство

У комплекс дослідження домашнього господарства входять: житло, харчування, одяг. Проводячи більшість часу поза домівкою через постійну професійну та громадсько-політичну зайнятість, у свідомості інтелігенції образ дому набував сакрального значення, а власна домівка вважалася чи не єдиним способом «зажити спокійним життям»⁹⁶⁶. Специфіку сімейного укладу інтелігенції часто визначало саме помешкання⁹⁶⁷. Інтелігенти проживали у власних квартирах, приватних будинках або винаймали тимчасові помешкання. Житла різнилися між собою розмірами та якістю меблів, залежно від матеріального становища чи місця проживання (у селі чи місті).

Більшість учителів, літераторів, державних службовців винаймали житло, як наприклад В. Шашкевич, який, працюючи фінансовим урядником у Коломиї 1875 р., винайняв будинок з трьома кімнатами, кухнею, спіжарнею, стрихом і пивницею на рік, проте через переведення до Тарнова пропонував вселитися туди своєму другу, щоб надармо не пропали гроші⁹⁶⁸. З проблемою винайманого житла зіткнувся і М. Гординський, який, отримавши 1893 р.

⁹⁶⁵ Терлецький О. Згадка про жите... С. 35.

⁹⁶⁶ ЦДІАУЛ. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 33 (Лист А. Крушельницького до дружини, 1913).

⁹⁶⁷ Pudłocki T. Iskra światła... S. 338.

⁹⁶⁸ ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 116. Арк. 1 (Лист В. Шашкевича до Г. Кузьми, 1908 [лист переданий Т. Реваковичу]).

посаду нотаря в Новому Селі, довго не міг знайти житла, врешті винайняв будинок за 200 зр., який призначався для «податкового уряду», і з якого в будь-який момент мав би «випровадити ся на każde візване властителя»⁹⁶⁹.

Через неспроможність платити за житло, інтелігенти часто поселялися у службових помешканнях⁹⁷⁰. До прикладу, В. Барвінський працював і мешкав у приміщенні редакції газети «Діло» на вул. Галицькій, 44. Своє помешкання інтелігент називав «норою»⁹⁷¹. І. Макух, зі зарплатою конципієнта в 50 корон на місяць, теж був змушений проживати деякий час з дружиною в будинку НТШ, адміністратором якого був⁹⁷². М. Заячківський проживав у кам'яниці «Народної торгівлі», директором якої був, на пл. Ринок, 39⁹⁷³. Щоб винайняти однокімнатну домівку в другій половині ХІХ ст. потрібно було заплатити в середньому 305 корон на рік; перед Першою світовою війною – 360 корон. За трикімнатне житло платили втричі більше⁹⁷⁴. У 1893 р. Т. Заячківський за чотирьохкімнатний будинок в Галичі щороку платив 200 зр.⁹⁷⁵ Багато вчителів мешкали при школах⁹⁷⁶. У розпорядженні вчителя були кухня, вітальня і спальня⁹⁷⁷, однак часто житлові приміщення були непристосованими для життя⁹⁷⁸. Так, учитель П. Кирчів просив протекції в О. Барвінського, щоб його не перевели в с. Курники, де житло для вчителя було старим, сирим, «з мишами та щурами», і де перед тим помер вчитель «на сухоти», а в нього і його дружини теж були проблеми з легенями⁹⁷⁹.

Будівництво власних вілл у сецесійному стилі стало модним під кінець ХІХ ст. До цього інтелігенти жили переважно в кам'яницях. Наявність власного дому було демонстрацією належності до вищої соціальної групи, маркуванням

⁹⁶⁹ Спр. 22. Арк. 1 (Лист М. Гординського до Т. Реваковича, 1893).

⁹⁷⁰ Мисак Н. Побутові умови і щоденне життя... С. 81.

⁹⁷¹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 3425. Арк. 2 (Лист В. Барвінського до невстановленої особи, 28.VI.1877).

⁹⁷² Макух І. На народній службі... С. 40.

⁹⁷³ Купчинський Р. Зі спогадів про сучасників. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2004. Ч. 36: Галичина країна людей. Режим доступу: www.ji.lviv.ua/kupchynskyi, (08.09.2012).

⁹⁷⁴ Hoff J. *Mieszkańcy małych miast...* S. 94–100.

⁹⁷⁵ ЛННБУ. Ф. 93. Спр. 31. Арк. 7 (Лист Т. Заячківського до Т. Реваковича, 18.XI.1893).

⁹⁷⁶ Баран О. Культура і побут... С. 12.

⁹⁷⁷ Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 400.

⁹⁷⁸ Кравченко Уляна. Із записок учительки... С. 96.

⁹⁷⁹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 3557. Арк. 1 (Лист П. Кирчіва до Є. Барвінської, 15.V.1906).

власної території. Будівництво помешкання в Галичині коштувало дорого, і не кожен міг собі дозволити велике комфортабельне житло⁹⁸⁰. Наприклад, В. Левицький з дружиною 1899 р. придбав ділянку землі (майже гектар) у Винниках за 1 500 зр. Наступного року вони взяли кредит (13 тис. корон) у Краєвому кредитовому союзі, щоб побудувати триповерховий будинок⁹⁸¹. І. Труш теж придбав земельну ділянку в околиці Львова, проте заощаджень вистачило тільки на зведення фундаменту. Щоб закінчити будівництво, художник взяв велику позику, яку виплачував до смерті⁹⁸². Під час будови дому, яка часто тривала декілька років, інтелігенти провадили доволі ощадний спосіб життя⁹⁸³. А. Чайковський писав: «будова дому дуже мене підкосила, і нема грошей»⁹⁸⁴. Є. Олесницький будував будинок у Стрию вісім років⁹⁸⁵. Родина Барвінських, переселившись до Львова з Тернополя, борги за «віллу під Замком» (зараз вул. Барвінських між Високим Замком і Знесінням), яку вони будували два роки, сплачували майже до кінця життя голови родини⁹⁸⁶.

Найважливішою особливістю житла людей розумової праці було те, що кожна кімната мала функціональне призначення, на відміну від селян, у яких була єдина кімната, в якій спали, куховарили, приймали гостей. В інтелігентів, навпаки, була чітка диференціація кімнат – у кухні готували їжу, гостей приймали у салоні чи в їдальні, у спальні – відпочивали⁹⁸⁷. Також прикметою помешкання інтелігенції була наявність бібліотеки-кабінету господаря. У кабінеті посередині розміщувався великий письмовий стіл, книжкові шафи, стелажі, софа та крісла для гостей⁹⁸⁸.

Характерним як для окремих будинків, так і для квартир була наявність

⁹⁸⁰ Новинки. *Галичанин*. 1898. Ч. 201.

⁹⁸¹ ЦДІАУЛ. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 46 (Контракт купівлі-продажу, 1899); Арк. 56 (До ц. к. Суду повітового у Винниках. Відділ І. Табулярне громади Винники число виказу ипот. 860., 26.V.1900).

⁹⁸² Мандзюк Д. Івана Труша з майбутньою дружиною познайомила Леся Українка. *Газета по-українськи*. 2009. № 764.

⁹⁸³ Pudłocki T. *Iskra światła*... S. 339.

⁹⁸⁴ Андрій Чайковський. Спогади... Т. 2. С. 127.

⁹⁸⁵ Олесницький Є. Сторінки... С. 72.

⁹⁸⁶ Павлишин С. Олександр Барвінський. Львів, 1997. С. 27.

⁹⁸⁷ Баран О. Культура і побут... С. 12.

⁹⁸⁸ Ставничий А. Спомини внука. *Андрій Чайковський. Спогади*... С. 104.

салону. І Крип'якевич писав про вітальню в батьківському домі: «Сальон – це була вітальня, де приймали гостей; стояв тут стіл, накритий червоною аксамітною скатертю, на ній приладдя до тютюну з гарного матеріалу (підставка, кубки на папіроски, скринька на тютюн, попільничка) і китайська підставка на візитні білети, які дбайливо переховувались. Під вікном чорна шкіряна чи цератова софа, довкола стола стільці з високими плечима, з плетеними сидженнями...»⁹⁸⁹. У салоні висіли картини, родинні фото, портрети видатних постатей⁹⁹⁰. Популярними були портрети українських історичних персоналій, письменників і поетів⁹⁹¹. У салоні розміщувалося фортепіано – обов'язковий елемент інтер'єру і розваг.

Будинок священика називали плебанією, резиденцією, приходством чи попівством. Від селянської хати він відрізнявся більшими розмірами й ускладненим плануванням. Попівство мало переважно дві кімнати – «світлиця» та «алькир» (бічна кімнатка, відокремлена стіною від великої кімнати⁹⁹²), а також комору, сіни, пекарню. Приходство, в якому жив у дитинстві Д. Богачевський, було доволі просторим – шість кімнат, ганок, возівня, стайня, стодола та «шпіхлір», де зберігали збіжжя, овочі, городину⁹⁹³.

Традиційно квартири мали дві-три кімнати, «лазничку і кльозет» та балкон⁹⁹⁴. Молода галицька інтелігенція або ж представники творчих професій, яким бракувало коштів, були змушені жити в дешевих квартирах, які винаймали по кілька осіб на одну кімнату. Про таке своє життя у квартирі на другому поверсі Академічного дому П. Карманський згадував: «ми мали до диспозиції ліжка і по одному простиралу, Пачовський мав навіть подушку і сильно зуживану ковдру, [...] обстановку кімнати доповнювала шафа, стіл і два крісла». За постіль часто був старий одяг. У такій квартирі завжди панував безлад, на підлозі лежали розкидані книжки, різноманітні папірці, брудна білизна:

⁹⁸⁹ Крип'якевич І. Спогади... С. 78.

⁹⁹⁰ Лепкий Б. Казка...

⁹⁹¹ Тарнавський Ф. Спогади... С. 78.

⁹⁹² Ванькир. *Новий тлумачний словник української мови*. К., 2007. Т. 1. С. 162.

⁹⁹³ Богачевський Д. На возі... С. 8.

⁹⁹⁴ ЦДДАУЛ. Ф. 381. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 34 зв. (Лист Я. Кузика до Я. Веселовського, 1912).

«Недаремно ж Бірчак, зайшовши часом до нас, гнівався, що ніде сплюнути, бо потрапляє будь на книжку, будь на підштанки»⁹⁹⁵.

Умеблювання зазнало західноєвропейських впливів. З другої половини ХІХ ст. в моду ввійшли масивні м'які меблі, оббиті оксамитом, багато килимів, порт'єри, які можна було побачити в домівках більшості інтелігентних родин⁹⁹⁶. Наприкінці ХІХ ст. на зміну великим і громіздким тапчанам, софам, дзеркалам, столам, люстрам прийшли більш прості та практичні меблі: комоди з висувними шухлядами, менші за розмірами ліжка, невеликі кресла. Салони львівських квартир наповнилися стільцями з зеленим, червоним, блакитним, фіолетовим лакуванням, з високою спинкою, в оббивці переважали яскраві кольори з мотивами химер, квітів, меандрів⁹⁹⁷.

О. Маковей залишив деталізований інвентарний опис свого майна: «Два бюро, ліжка, матрац, дві подушки, ясна капа, ковдра, постіль біла, канапа, стіл оріховий з капою, фотель і 4 крісла, дві шафи, нічний столик і зеркало стінне, умивальня, порт'єр над канапою, 16 метрів хідника, кошик на папір, павичі пера, самовар, 2 підставки на вазони, лампа, 2 склянки, порцеляновий збанок, прибори до письма: 2 ліхтарі, паламар, орел і ніж; будильник, каламар бронзовий, вішало, фляшка на плювання»⁹⁹⁸. У домах інтелігентів частинами інтер'єру були функціональні меблі, наприклад, столи для гри в карти або столи для гри в шахи, обов'язково годинник⁹⁹⁹.

Харчування інтелігенції відрізнялося більшою різноманітністю, ніж в інших соціальних верств. До нього входило значно більше молочних і м'ясних страв¹⁰⁰⁰. Інтелігенти споживали велику кількість рибних страв, на відміну від селян, на свята діставали живу рибу, а не сушену. Риба на той час коштувала

⁹⁹⁵ Карманський П. Українська Богема... С. 78–80.

⁹⁹⁶ Мілена Рудницька. Статті... С. 42.

⁹⁹⁷ Дяків М. Світські меблі Східної Галичини кінця ХІХ початку ХХ ст. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура*. 2008. № 5. С. 30.

⁹⁹⁸ ЦДІАУЛ. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 29 (Записна книжка. Мій власний інвентар, списаний 7.IV.1899).

⁹⁹⁹ Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 409–412.

¹⁰⁰⁰ Баран О. Їжа сільської інтелігенції Галичини ... С. 125.

дорого (наприклад, 1 кг щуки коштував 1 зр. і 6 центів, форелі – 90 центів)¹⁰⁰¹. Для інтелігенції характерно було сервірування столів фаянсовим, порцеляновим, скляним посудом. Кожен член сім'ї мав окрему тарілку і столові прибори. За столом інтелігенти дотримувалися правил етикету.

До буденних страв належали борщ, горохова і «кмінова» зупи, кармонадлі – телячі битки, налисники, обкачані булкою, сири (пармезан, рокфор, швейцарський), смажена ковбаса, риба (коропи, лососі, вугрі), голубці з квашеної капусти, пироги з картоплею, капустою, варенням, ягодами, з сиру, гречаної каші, кнедли (у Галичині їх готували з грубого тіста з додатком картоплі, поливали маслом з тертою булкою), різні овочі, фрукти, ягоди (сливи, груші, яблука, агрус, порічки, малина, сливи, виноград, кавуни, дині)¹⁰⁰². До страв додавали соуси і приправи (майонез, татарський соус, хрін, гірчицю, паприку)¹⁰⁰³. Страви народної кухні теж входили до раціону інтелігентів, наприклад традиційні вареники та сало¹⁰⁰⁴.

Заклади громадського харчування, які були доволі популярними серед інтелігенції, ставали місцями товариського життя¹⁰⁰⁵. У газетах часто розміщували рекламу різноманітних ресторанів і кафе, де також подавали меню, на підставі якого можна відтворити асортимент тогочасних страв та ціни. Наприклад, одну з таких реклам помістила газета «Діло»: «Рестарація Нафтули Тепфера гречно запрошує на гостину і пропонує від години 8 рана гарячі снідання. Цінник: Печення вепрові з капустою – 15 корон. Сікані легкі – 12 крн. Ковбаса з хріном – 5 крн. Флячки – 12 крн. Ніжка теляча з хріном – 10 крн. Кав'яр – 15 крн. Обід в абонаменті – 49 крн. Всякі напиткі в найліпших родах по найуміреніших цінах; для певності, що походять з реставрації, даю відбираючим

¹⁰⁰¹ Лицур М. Риба в системі традиційного харчування населення Галичини в кінці XIX ст. – 1930-х рр.: етносоціальний аспект. *Галичина* (Івано-Франківськ). 2011. Ч.17–18. С. 120–124.

¹⁰⁰² AGAD. *Zespół* 368. Sygn. 1401. K. 5–6. (Lista potraw na tygodzień dla rodziny Dzieduszyckich i tygodniowy rozchód zuwności); Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 394; Hoff J. *Mieszkańcy małych miast...* S. 111; Новинки. *Галичанинъ* (Львів). 1901. Ч. 177.

¹⁰⁰³ Баран О. *Культура і побут...* С. 12.

¹⁰⁰⁴ ЦДІАУЛ. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 22 зв. (Лист А. Вахнянина до Ю. Гладилевича).

¹⁰⁰⁵ Мисак Н. *Побутові умови...* С. 89.

марки. Найліпше вино по найтаньшим цінам, почавши від 40 корон за літра»¹⁰⁰⁶.

До «святкових» страв належали борщ, холодець, юшка, печеня з телятини, капуста з солониною, запечена гуска, голубці з грибною підливкою¹⁰⁰⁷. Гостей інтелігенти частували шинкою, паштетом, птицею і смаженим поросям. На столі теж були «салати, компоти, соси, овочі, тіста і торти»¹⁰⁰⁸. Популярними серед інтелігенції були випічка та солодоці: торти, тістечка, бісквіти, «перекладанці», маковники, «андрути», «нугати», морозиво, вафлі¹⁰⁰⁹. Славився тодішній львівський шоколад, який вважався кращим за європейський, зокрема віденський¹⁰¹⁰. Дружини інтелігентів пекли різноманітні торти: «пішінгер», «торт Захера», нокельн, гугельхупф¹⁰¹¹. Солодка випічка стала обов'язковою під час святкувань великих християнських і храмових свят¹⁰¹². Причому обіди на храмові свята виконували роль «соціального спілкування», де гості обмінювалися новинами з краю, обговорювали побутові, культурні, політичні проблеми, а саме споживання їжі тривало годинами¹⁰¹³.

Для бідної інтелігенції, особливо це стосувалося вчителів, представників богеми, студентів, які харчувалися нерегулярно, споживали некалорійну і досить просту їжу, традиційним харчем була лише «бараболя капуста, капуста бараболя»¹⁰¹⁴. Серед студентів у Львові популярним було кафе пана Літнера, де при замовленні будь-якої страви кожен міг брати необмежену кількість хліба. Цим користувалися студенти, які за обідом замовляли тоненькі скибочки ковбаси та склянку пива на всіх¹⁰¹⁵.

Поширеною практикою було передавати до міста продукти від родичів, які мешкали в селі. Для частини інтелігентів це була матеріальна допомога,

¹⁰⁰⁶ Реклама. *Діло*. 1901. Ч. 13.

¹⁰⁰⁷ Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 388.

¹⁰⁰⁸ Маковей О. Принука. *Маковей О. Твори...* Т. II. С. 465–466.

¹⁰⁰⁹ Hoff J. *Mieszkańcy małych miast...* S. 111.

¹⁰¹⁰ ЦДАУЛ. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 445. Арк. 110 (Лист К Студинського до дружини, 1891).

¹⁰¹¹ Возняк Т. Причинки до історії та філософії галицької кухні. *Філософія галицької кухні: Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2013. Вип. 73. С. 22.

¹⁰¹² Лепкий Б. Казка... С. 261.

¹⁰¹³ Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 388.

¹⁰¹⁴ ЦДАУЛ Ф. 818. Оп. 1. Спр. 1. Арк 5; Пристай О. З Трускавця... С. 10.

¹⁰¹⁵ Винничук Ю. Кнайпи... С. 118.

особливо для гімназистів і студентів, урізноманітнення раціону харчування чи просто гостинці¹⁰¹⁶. З села посилали: сир, молоко, яйця, масло, крупи, м'ясо домашніх тварин і птиці¹⁰¹⁷. Деякі інтелігенти навіть у місті мали присадибну ділянку, на якій вирощували городину, тримали курей і кролів¹⁰¹⁸.

Найпопулярнішими напоями серед інтелігенції були кава і гербата (чай). Для чаювання гостей купували вишукані фарфорові «сервіси»¹⁰¹⁹. Кава займала важливе місце в житті інтелігентів, які були справжніми поціновувачами цього напою. К. Студинський, перебуваючи у Берліні, писав до дружини: «[...] в Берліні не вміють робити кави і взагалі кавярень мало, а до того кава дорога»¹⁰²⁰. Коштувала філіжанка кави від 20 до 75 гел.¹⁰²¹ Часто споживання кави перетворювалося в ритуал. Б. Лепкий пригадував, що за звичаєм у його родині не можна було ніде їхати без випитої зранку кави та відпускати гостей, які не скуштували цього напою¹⁰²². Коли вдома були гості, то каву подавала господиня дому. На стіл з кавою ставили волоські горіхи з медом, варення, фрукти з цукром, фініки, груші та яблука в сиропі, пелюстки троянд у винному желе¹⁰²³.

В середовищі інтелігенції поширеними напоями були мед і горілка з медом¹⁰²⁴. Вина білі та червоні, портвейни, пиво стали популярними наприкінці століття¹⁰²⁵. О. Барвінському подобалася «токая» (гатунок угорського десертного білого вина)¹⁰²⁶. Пиво було популярним напоєм серед гімназистів і студентів¹⁰²⁷. Л. Мартович писав, що в нього було три пристрасті на літеру «П»: письменство, парубоцтво і пиво¹⁰²⁸. Представники так званої богеми полюбляли випити по

¹⁰¹⁶ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 108. Арк. 2 (Лист Г. Барвінського до сина Володимира, 9.XII.1868); Вахнянин А. Спомини... С. 32; ЦДІАУЛ. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 114 (Лист від друга Данила до А. Вахнянина).

¹⁰¹⁷ Мудрий М. «Згадки з життя... С. 712.

¹⁰¹⁸ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 156. Арк. 40 (Лист О. О. Барвінського до О. Г. Барвінського, Львів, 20.VIII.1898); Арк. 41 (11.XII.1898).

¹⁰¹⁹ ЦДІАУЛ. Ф. 381. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 8 (Лист М. Веселовської до брата Я. Веселовського, 1910); Лепкий Б. Казка... С. 297.

¹⁰²⁰ Там само. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 448. Арк. 44 (Лист К. Студинського до дружини, 1895).

¹⁰²¹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 4104. Арк. 2–3, 6, 9.

¹⁰²² Лепкий Б. Іван Франко. *Спогади про Івана Франка...* С. 239.

¹⁰²³ Lisak A. *Życie towarzyskie...* S. 174.

¹⁰²⁴ Кобринська Н. Руське жіноцтво... С. 73.

¹⁰²⁵ ЦДІАУЛ. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 448. Арк. 96 зв. (Лист К. Студинського до дружини, 1895).

¹⁰²⁶ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 97. Арк. 17 (Лист О. Г. Барвінського до В. Г. Барвінського, 3.XI.1882).

¹⁰²⁷ Шухевич С. Мое життя... С. 154.

¹⁰²⁸ Рудницький М. Письменники зблизька... С. 86.

чарці «індії» – темної полинової горілки (абсент)¹⁰²⁹. Часто алкоголь для людей мистецтва ставав невід’ємною частиною життя¹⁰³⁰. Художник К. Устиянович писав, що алкоголь приносив йому «хвилеве забуття»¹⁰³¹. Однак споживання великої кількості горілки вважали неприйнятним для людей, які стояли на найвищих соціальних щаблях¹⁰³².

Одяг був маркером кожної соціальної групи, зокрема й інтелігенції. Недотримання норм, які стосувалися зовнішнього вигляду, могло стати наслідком виключення з товариського середовища¹⁰³³. З цього приводу батько В. Барвінського писав: «Ти молодий чоловік буваєшъ меже ріжними людьми, отождь аби на тебе не показували пальцемъ, а затимъ потреба конче и відповідно убраться»¹⁰³⁴. Повсякденний одяг, частота зміни, диференціація (для відпочинку, для виходу, для роботи) в досліджуваний період зазнавав впливу європейських тенденцій моди¹⁰³⁵.

У другій половині ХІХ ст. набули поширення спрощені силуети в одязі¹⁰³⁶. Чоловіче вбрання було представлене костюмом «трійкою» (піджак, штани, жилет) і сорочкою з високим накрохмаленим коміром і манжетами¹⁰³⁷. Краватки були англійського фасону, прикрашали їх шпильками з дорогоцінних каменів¹⁰³⁸. На початку ХХ ст. модними були широкі краватки-«самов’язки»¹⁰³⁹. На білих округлих манжетах також були перлові або сріблі «шпінки» (запонки). Носили високі, чорні циліндри (або сіруватого кольору півциліндри, або «мельоники» фірми Габіг), а також високі чорні черевики на шнурках чи штиблети з гумовими вставками по боках. Восени одягали чорні накидки з оксамитовими вилогами, а

¹⁰²⁹ Карманський П. Українська Богема... С. 58.

¹⁰³⁰ Яцків М. Огні горять... С. 367.

¹⁰³¹ ЛННБУ. Ф. 159. Спр. 305. Арк. 21 (Лист К. Устияновича до І. Глинського, 15.V.1895).

¹⁰³² Hoff J. Mieszkańcy małych miast Galicji... S. 112.

¹⁰³³ Pudłocki T. Iskra światła... S. 340.

¹⁰³⁴ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 108. Арк. 60 (Лист Г. Барвінського до В. Барвінського, 26.III.1876).

¹⁰³⁵ Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 364.

¹⁰³⁶ Nalewajska L. Moda męska w XIX i na początku XX wieku. Fashionable, dandys, elegant. Warszawa, 2009. S. 12.

¹⁰³⁷ Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 378.

¹⁰³⁸ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Спомин присвячений Тіням забутих Львов’ян. Ч. I і II. Львів, 2006. С. 50.

¹⁰³⁹ Рудницький М. Письменники зблизька... С. 69.

взимку – хутро з бобровими комірами. Влітку одягали легкі, високі, з білої соломи капелюхи, так звані «панамми», легкі маринарки, короткі (до колін) світлого кольору накидки, з аксесуарів рукавиці та парасолька¹⁰⁴⁰.

Згідно з тогочасними уявленнями, інтелігентність людини підкреслювали окуляри¹⁰⁴¹. Модними були «цвікери» на чорному шовковому шнурку, який прищіпали до верхньої кишенки «камізельки». Лише старі багаті професори носили окуляри в золотій оправі, а бідніші – в роговій¹⁰⁴². Військовий лікар Я. Окуневський почав носити окуляри тоді, коли став учнем школи у Снятині. Окуляри не було прийнято носити разом з військовим мундиром і орденами, іноді вони викликали здивування африканських і азійських правителів, іноді – співчуття або насмішку жінок та офіцерів¹⁰⁴³.

Неодмінними атрибутами належності до інтелігентної верстви вважали краватку, капелюх і палицю. Вони слугували зовнішніми ознаками, які підкреслювали соціальний статус людей з освітою. Тому «матуристи» після складання іспитів «виходили з гімназійного будинку з палицею»¹⁰⁴⁴. Ознаками інтелігенції, особливо старшого покоління, були бороди і вуса (або по-козацьки спадаючі, або підкручені до гори *à la Kaiser Wilhelm II*), деякі носили «бачки», як цар Франц Йосиф II. Волосся було підстрижене «на їжака», «рідко у кого розділ». До святкового одягу належали вузькі й довгі фраки, світлі камізельки з перловими гудзиками, а в лівій кишені – годинник, прикріплений золотим ланцюжком до правої кишені жилетки¹⁰⁴⁵.

В одязі часто використовували елементи народного вбрання – прикрашали вишивкою і народними мотивами, вдягали вишивані сорочки¹⁰⁴⁶. До гардеробу інтелігента обов'язково входили балеві строї. До чоловічого балевого строю належали фрак, циліндр, білі краватки, шовкові хустинки до фрака, «балеві»

¹⁰⁴⁰ Тарнавський Ф. Спогади... С. 25.

¹⁰⁴¹ Мартович Л. Забобон... С. 41–42.

¹⁰⁴² Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 145.

¹⁰⁴³ Прохасько Т. Адмірал з Яворова. Режим доступу: <http://gk-press.if.ua/x4638/>, (16 квітня 2011 р.).

¹⁰⁴⁴ Шуевич С. Моє життя... С. 156.

¹⁰⁴⁵ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 145.

¹⁰⁴⁶ Баран О. Культура і побут... С. 11; Дучимінська О. Весняні дні... С. 208.

сорочки, «лякери» (лакові туфлі), зйомні комірці та манжети, рукавички¹⁰⁴⁷. Таке вбрання коштувало дорого, про що писав В. Барвінський до батька, відмовляючись відвідувати танцювальні вечори: «Сам я там не йду, щоб не входити в конечність дорогого житя. А житя дороге, коли треба все мати свіжі сукні, нові рукавички, краватки и модні ковнірики»¹⁰⁴⁸.

Жіноча інтелігенція індивідуальність і відчуття стилю виражали за допомогою особливих аксесуарів. О. Дучимінська так описувала одну зі своїх бальних суконь: «Сукня з білого швейцарського гафту, викінчена долиною, коло шиї та рукавів «буфками» з білої тафти. За кожною буфкою – галузка незабудок. Мешти, теж білі, з кокардами і незабудками. Рукави грецькі, зачіска а ля цїсарева Єлизавета»¹⁰⁴⁹. Уляна Кравченко віддавала перевагу темним сукням, прикрашаючи їх квітами, намистом з перлин, рукавичками і віялом¹⁰⁵⁰.

Періодичні видання у рубриках мод рекламували західноєвропейську моду, зокрема на жіночий одяг¹⁰⁵¹. На зміну важким криноліновим сукням з мережевними вставками на підкладці з корсетами, популярними в другій половині ХІХ ст., наприкінці століття приходять сукні довгі, які лежали «по стану», розширені до низу¹⁰⁵². Деякі сукні з декольте, інші скромні, з високим комірцем. Прикрашали сукні квітковими вставками, а взимку хутряними¹⁰⁵³. Силует жіночого костюма нагадував літеру «S». Рукави були пишні зверху, звужені до низу, високий комірець, трикутна вставка, яка сягала талії¹⁰⁵⁴.

Серед аксесуарів незмінними були шовкові й ажурні рукавички, капелюшки (маленькі, згодом широкі), прикрашені стрічками, квітами, взуття – шкіряні,

¹⁰⁴⁷ Нестеренко Є. Особливості чоловічого бального костюма в Росії в ХVІІІ–ХІХ ст. *Вісник КНУКіМ*. Мистецтвознавство. К., 2012. Вип. 26. С. 109–116; Реклама. На карнавалі. *Діло*. 1883. Ч. 7. 20 січня (1 лютого).

¹⁰⁴⁸ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 96. Арк. 13 (Лист В. Барвінського до Г. Барвінського, 8.ІІ.1876).

¹⁰⁴⁹ Дучимінська О. Весняні дні... С. 175.

¹⁰⁵⁰ Кравченко Уляна. Записки учительки... С. 46.

¹⁰⁵¹ Павлюх М. Зародження польської жіночої преси у Львові і Галичині: політичні, економічні, суспільні умови та історіографічні особливості польського пресознавства (1840–1939). *Вісник Львівського університету*. Серія журналістика. 2011. Вип. 34. С. 170.

¹⁰⁵² Шпирало Л. Міський костюм в Галичині в другій половині ХІХ ст. *Народна творчість та етнографія*. 1993. № 4. С. 71.

¹⁰⁵³ Z mody. *Gazeta Narodowa*. 1901. № 3; Астапцева Х. А. Репрезентація моди на шпальтах жіночих часописів Львова (кінець ХІХ – перша третина ХХ століття). *Наукові записки [Українська академія друкарства]*. Львів. 2016. Вип. 2 (53). С. 380–395.

¹⁰⁵⁴ Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 375.

замшеві, атласні туфлі з бантами і пряжками, черевички на невисоких підборах¹⁰⁵⁵. У той час улюбленими фасонами зачісок серед жіноцтва були спочатку заплетений в коси пучок волосся на потилиці, а згодом – високі зачіски в грецькому стилі, консервативні – в англійському та «а ля цїсарева Єлизавета» (або «бужчаче гніздо»)¹⁰⁵⁶.

Зважаючи на різницю матеріального становища, не всі інтелігенти могли дозволити собі купувати готовий модний одяг у магазинах, тому замовляли вбрання у кравців¹⁰⁵⁷. Найбільше крамниць з модним одягом і кравців було у Львові, де замовляли одяг «до виходу», а особливо зимовий одяг – «футерка»¹⁰⁵⁸.

Вбрання духовенства регламентувала церковна влада, і воно поділялося на повсякденне і ритуальне (фелон, єпитрахиль, стихар, нарукавники і пояс). Убрання греко-католицьких священиків набуло специфічного стилю, характерними ознаками якого стали чоботи з високими халявами і суртюк. У холодну пору носили широкі штани, пояс, камізельку, а зверху – суконну капоту або свиту¹⁰⁵⁹.

Таким чином, у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. західні культурні впливи почали проникати в домашнє господарство інтелігенції. Житло, харчування та одяг людей розумової праці поєднували західноєвропейські, польські та українські національні риси. На відміну від української міської інтелігенції, яка часто в побуті не відрізнялася від польської, сільська інтелігенція більше дотримувалася народних традицій. Побут інтелігенції залежав від матеріального стану та місця проживання.

5.3. Відпочинок

Середовищами проведення вільного часу, відпочинку, святкувань для інтелігенції були родинні домівки і домівки друзів, колег, церква, культурно-

¹⁰⁵⁵ Баран О. Культура і побут... С. 16.

¹⁰⁵⁶ Шпирало Л. Міський костюм... С. 72; Z mody...; Дучимінська О. Весняні дні... С. 175.

¹⁰⁵⁷ Pudłocki T. Iskra światła... S. 342.

¹⁰⁵⁸ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 309. Арк. 26 (Лист О. Заверухи (Чубатої) до Є. Барвінської, 18.XII.1909); Спр. 108. Арк. 22 (Лист Г. Барвінського до В. Барвінського, 27.IX.1872).

¹⁰⁵⁹ Баран О. Культура і побут.... С. 11.

просвітні організації і товариства, «вулиця»¹⁰⁶⁰. На їхнє повсякденне життя, зокрема проведення вільного часу, вплинули новочасні винаходи. Із запровадженням у галицьких містечках нічного освітлення вулиць у життя інтелігента увійшли практики вечірніх прогулянок, відвідування в пізній час ресторанів чи кав'ярень¹⁰⁶¹. Розширення транспортної інфраструктури та залізничних магістралей надало змогу інтелігентам частіше їздити один до одного в гості чи за кордон на відпочинок, і – що важливо – подорожувати¹⁰⁶². «Вільний час» мешканців міст, зокрема інтелігентів, характеризувався «сезонністю»: осінь і період «адвенту» (піст перед Різдвам»), як і Великий піст – період «нудних довгих вечорів», молитви і роздумів; далі наступав час «шаленств» – балів, фестин, вечорниць; найкращим часом було літо – з прогулянками, подорожами, виїздами за місто¹⁰⁶³.

Незважаючи на зайнятість, інтелігенти виділяли час для відпочинку, щоб відновити сили й енергію. Д. Танячкевич писав, що батько щодня після богослужіння пив каву, курив файку і читав, а після обіду лягав відпочивати¹⁰⁶⁴. Дозвілля інтелігенти проводили зі сім'єю, спілкуючись з дружинами, дітьми, внуками, прогулюючись із ними, відвідуючи ковзанки взимку, влітку виїжджали на природу, де влаштовували пікніки, збирали гриби чи ягоди¹⁰⁶⁵.

Різноманітні свята інтелігенти проводили в родинному колі. Відзначення календарних християнських свят, особливо Різдва і Великодня, відбувалося як з дотриманням народних звичаїв і традицій, так і новітніх західноєвропейських практик: випікання тортів і тістечок з «чоколядою», «мігдалем», цукатами, «ванілієм», прикрашання ялинки¹⁰⁶⁶. Ялинку прикрашали яблуками, горіхами у

¹⁰⁶⁰ Харчишин О. Український пісенний фольклор... С. 58.

¹⁰⁶¹ Sroka Ł. T. Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914. Studium o elicie władzy. Kraków, 2012. S. 131–133.

¹⁰⁶² Панюс М. Розвиток мережі залізниць Галичини Австро-Угорського періоду (1861–1918). Режим доступу: inb.dnsgb.com.ua/2012-4/12_panus.pdf, 17 квітня 2015 р.

¹⁰⁶³ Hoff J. Czas wolny... S. 88.

¹⁰⁶⁴ Тарнавський Ф. Спогади... С. 34.

¹⁰⁶⁵ ЛННБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 24 (Лист О. О. Барвінського до матері Євгенії, 1913); Спр. 234. Арк. 15 (Лист О. Г. Барвінського до сина Романа, 1903); Арк. 34 (Лист О. Г. Барвінського до сина Романа, 1903); Ставичний А. Спомини внука. *Чайковський Андрій. Спогади...* Т. 3. С. 104–105.

¹⁰⁶⁶ Надрага О. Серед львівських парків. Львів, 2004. С. 75; [Кузьмович О.] О-ка. Про це і те... С. 22; Лепкий Б. Казка... С. 220.

фользі, саморобними прикрасами з соломи, кольорового паперу, цукерками, свічками. Свічки, на спеціальних «лапках», щоб ялинка не загорілася, запалювали після святочної вечері, тоді родина починала колядувати¹⁰⁶⁷.

Водночас у святкування вносили сімейні «обряди». Онука С. Федака писала, що для їхньої родини таким обрядом було те, що дідусь кожного року на Святвечір вибирав зятя, щоб принести з ним алкоголь з «пивниці»: «Дідо ішов з великим ліхтарем і кошиком, а зять приносив пляшки оброслі мохом, старістю та пилом. [...] обережно відкривав одну по одній пляшки і давав зтям пробувати напитки в келішках величини наперстка, щоб посмакувати, та дуже був лихий, як вони не вміли того оцінити належно і пили «душком»»¹⁰⁶⁸. У домі Шухевичів організатором свят був батько – В. Шухевич. На Різдво він приносив велику ялинку, яку сам прикрашав. Часто їздив на полювання і привозив до святкового столу дичину¹⁰⁶⁹.

Важливим місцем відпочинку й товариського життя були кав'ярні. Саме тут збиралася вся місцева еліта, не лише випити кави і перепочити від рутинного життя, а й поспілкуватися з товаришами, взяти участь у дискусіях на політичні, суспільні, мистецькі теми, і навіть попрацювати¹⁰⁷⁰. «Це був досить тихий захист для тих, хто не міг працювати в холодній кімнаті і хотів переглянути десяток газет і журналів», – писав М. Рудницький¹⁰⁷¹. Вагоме місце кав'ярень у житті галицької інтелігенції визнавав П. Карманський. На його думку, кав'ярня – винахід ХІХ ст., для якого характерне «вигідне сидження, тепло, чимало світла, багато часописів і журналів, лексикони і інші лексиковані публікації, а врешті цікаве товариство, розумна конвертація і розвага та хвиливе забуття невеселої дійсності – все за ціну кільканадцятьох сотиків, яку платиш за каву чи чай»¹⁰⁷².

Серед найпопулярніших кав'ярень у Львові були «Віденська», куди

¹⁰⁶⁷ [Кузьмович О.] О-ка. Про це і те... С. 23.

¹⁰⁶⁸ Там само. С. 22.

¹⁰⁶⁹ Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 56.

¹⁰⁷⁰ Маєн Й. Розмови про львівські каварні. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/mayen.htm>, (21 червня, 2013).

¹⁰⁷¹ Гнат Хоткевич. Спогади... С. 31.

¹⁰⁷² Карманський П. Українська Богема... С. 119.

вчацали М. Грушевський, етнографи В. Охримович і В. Гнатюк, «Монополь», яку відвідували доктори В. Щурат, С. Заревич, представники мистецького угруповання «Молода Муза», а також І. Франко, де він перечитував газети і журнали різними мовами, виписував з них цікаві факти, іноді починав писати якусь статтю¹⁰⁷³. Там його очікувала молода творча інтелігенція, щоби втягнути в різноманітні дискусії; «Централь» на Бернардинській площі; кав'ярня в готелі «Жорж», куди на ранкову каву приходив В. Масляк¹⁰⁷⁴.

Крім кав'ярень, інтелігенти проводили вільний час у читальнях, де вони читали газети, дискутували, грали в карти бридж чи преферанс, «або над шахматами годинами просиджували»¹⁰⁷⁵. З часом гра в карти стала неодмінним атрибутом посиденьок, навіть серед духовенства¹⁰⁷⁶. Одна з львівських газет писала, що «многі попи, вибираючись в гостину, забирають з собою карти, щоби, если би борони Боже, не було в гостині карт, не нудитися»¹⁰⁷⁷.

Важливим елементом міської культури були «балі», «танці», «фестини», як способи проведення дозвілля і входження в товариське життя¹⁰⁷⁸. Організовані переважно у великих містах, вони «скликували» провінційну еліту. Такі урочистості вимагали відповідного вбрання: фраки, білі рукавиці і циліндр, пишні сукні. Про такий танцювальний вечір у «Руській бесіді» писав Л. Лопатинський до В. Охримовича: «Наші панни пустились у вирь карнавальний. Я попри нихъ. Вчера чи позавчера въ Суботу розпочалисьмо вечерницями въ Бесѣдѣ. Було два зла, бо зло все парюю ходить: саля мала и музика недобра. Зато було багато добра: якихъ тамъ панночокъ не було! Бавилися деликатно ажъ до 5 год.»¹⁰⁷⁹. Головною метою балів були знайомства і

¹⁰⁷³ Рудницький М. Письменники зблизька... С. 13.

¹⁰⁷⁴ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). К., 2006. С. 552; Винничук Ю. Кнайпи... С. 300.

¹⁰⁷⁵ Шах С. Львів – місто моєї молодости... С. 83.

¹⁰⁷⁶ Заярнюк А. Соціальні аспекти статі в дискурсі греко-католицького духовенства Галичини другої половини ХІХ століття. *Україна модерна*. 2000. Ч. 4–5. С. 90.

¹⁰⁷⁷ Охримович В. Кілька критичних думок...

¹⁰⁷⁸ Харчишин О. Український пісенний... С. 78.

¹⁰⁷⁹ ЦДАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 23 (Лист Л. Лопатинського до В. Охримовича).

пошук пар для неодруженої молоді¹⁰⁸⁰.

У другій половині XIX ст. танцювальні вечори були вже не тільки способом проведення вільного часу, місцем зустрічей, суспільно-політичної комунікації, де приватні стратегії перепліталися із суспільно-національними, а й способом вираження національної і культурної присутності в краю¹⁰⁸¹. Бали з усією національною атрибутикою стали методом маніфестації та демонстрації національної ідентичності, одним із засобів творення почуття національної спільноти. У культуру проведення балів і вечорниць увійшли національні «танки» поряд з традиційними бальними танцями¹⁰⁸².

Для української громадськості було важливо, щоб бали (згодом – «забави з танцями») відвідували «всі найповажніші репрезентанти львівської рускої громади з родинами», щоб таким чином надати руським культурно-розважальним заходам більшої офіційності та значущості¹⁰⁸³. Тому в пресі після танцювального вечора часто повідомляли про те, хто саме зі «старої інтелігенції» був на ньому присутнім, або хто з них пожертвував гроші на його організацію¹⁰⁸⁴. Особливістю руських «забав з танцями» було їхнє благодійне забарвлення: зібрані кошти за квитки переважно призначали на підтримку молоді¹⁰⁸⁵. Традиційним для української освіченої верстви було відзначення Шевченкових роковин аматорськими концертами¹⁰⁸⁶. Організовували також різноманітні «фестини», на яких відбувалися концерти, товариські забави та конкурси, наприклад «краси пань» або «гумору мужчин», грала музика¹⁰⁸⁷. Часто такі забави тривали аж до ранку¹⁰⁸⁸.

¹⁰⁸⁰ Козицький А. Громадський відпочинок львів'ян наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. *Львів: місто – суспільство – культура*. Львів, 1999. Т. 3. С. 312.

¹⁰⁸¹ Серета О. Ruś będzie tańczyć!.. С. 317–320.

¹⁰⁸² Серета О. Руські бали... С. 45–46.

¹⁰⁸³ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 4063. 53 арк; Спр. 4062. 26 арк. (Надіслані запрошення О. Барвінському на бали, вечорниці, танцювальні вечірки від українських товариств і організацій Академічної Громади, Основи, Кружка Українок, Сокола, Кружка українських дівчат, Поміч молодіжи, Міщанське Брацтво та ін.); Новинки. *Слово*. 1866. Ч. 4. 24 січня; Новинки. *Діло* (Львів). 1903. Ч. 123.

¹⁰⁸⁴ Новинки. *Діло*. 1903. Ч. 123; Новинки. *Галичанинъ*. 1899. Ч. 18; Новинки. *Галичанинъ*. 1902. Ч. 23. 27 январа (9 февраля).

¹⁰⁸⁵ Новинки. Балъ рускихъ студентовъ. *Галичанинъ*. 1902. Ч. 4. 5 (18) январа.

¹⁰⁸⁶ Харчишин О. Український пісенний... С. 53.

¹⁰⁸⁷ Новинки. *Діло*. 1909. Ч. 167.

¹⁰⁸⁸ Новинки. *Галичанинъ* 1899. Ч. 18.

Одним із улюблених місць відпочинку інтелігенції були театри: «У перших рядах бачилося суддів, професорів, лікарів, адвокатів, священників, офіцерів»¹⁰⁸⁹. Інтелігенція стежила за афішами, коментувала акторів і їхню гру на сцені, а преса публікувала репертуар театрів, випадки з життя акторів¹⁰⁹⁰. Театр відіграв важливу роль у генезі національної культури, розвивав естетичні смаки та любов до народних мистецьких і фольклорних надбань¹⁰⁹¹. Відвідування театрів для інтелігенції було своєрідним товариським обов'язком, свідченням її відповідного соціального і матеріального статусу¹⁰⁹². Б. Лепкий писав, що «священники зі своїми родинами не раз дві-три милі їхали до театру, а по виставі пізно вночі верталися додому. Не жалували ні часу, ні труда, бо театр – це була для них духовна насолода»¹⁰⁹³.

Театр був альтернативою балам і вечорницям під час постів¹⁰⁹⁴. Однак квитки на вистави були дорогими¹⁰⁹⁵. Є. Олесницький писав, що в період навчання він часто ходив на вистави, що призвело до «спустошення серед моїх книжок і моєї гардероби»¹⁰⁹⁶. Елементом культури поступово ставав кіноматограф¹⁰⁹⁷. Спочатку кіносеанси відбувалися в театрі Скарбека, але до Першої світової війни для кінотеатрів у Львові було пристосовано понад 20 залів, зокрема 1908 р. відкрито кінотеатр «Коперник»¹⁰⁹⁸. С. Горук запрошував свою наречену С. Гузар у кінотеатр пасажу Міколяша¹⁰⁹⁹.

Ще одним видом відпочинку були подорожі, під час яких інтелігенти знаходили нових товаришів, розширювали коло спілкування, ознайолювалися з набутками національної та іноземної культури. Інтелігенти відвідували «інші

¹⁰⁸⁹ Лепкий Б. Казка... С. 303.

¹⁰⁹⁰ Lisak A. *Życie towarzyskie...* S. 91.

¹⁰⁹¹ Франко І. Руський театр... Т. 29. С. 105; Чарнецький С. Нарис історії театру... С. 65.

¹⁰⁹² Kamińska-Kwak J. *Inteligencja województwa lwowskiego...* S. 402.

¹⁰⁹³ Лепкий Б. Казка... С. 225.

¹⁰⁹⁴ Маковей О. З життя і письменства. *Літературно-науковий вістник*. 1898. Т. I. С. 182.

¹⁰⁹⁵ «Першорядне місце коштувало гульдена, а гульден чи там ринський – це вже були гроші, коли зважити, що п'ять гульденів коштували черевики з найкращої шкіри». (Лепкий Б. Казка... С. 300).

¹⁰⁹⁶ Олесницький Є. Сторінки... С. 159.

¹⁰⁹⁷ Gierszewska B. *Kino i film we Lwowie do 1939 r.* Kielce, 2006. S. 5.

¹⁰⁹⁸ Охріменко Ю. Десята муза у Львові. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. Невідомий Львів. 2014. Ч. 78. С. 57–58.

¹⁰⁹⁹ ЦДАУЛ. Ф. 385 Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1 (Лист С. Горука до дружини Стефанії, 13.II.1912).

краї» часто з метою лікування. Найчастіше українська інтелігенція виїжджала на відпочинок та лікування до Австрії, Угорщини, Баварії, італійських міст (Мілан, Венеція, Верона, Рим, Неаполь, Флоренція), а також до Чехії¹¹⁰⁰. Є. Олесницький часто їздив на лікування до Дрезденського санаторію¹¹⁰¹. У тогочасній пресі з'являлися статті, присвячені необхідності подорожувати, щоб побачити «новий світ», дізнатися звичаї та особливості народів, вивчати мови, розширювати світогляд і горизонти уявлень. Жінкам публіцистика радила не тратити гроші на убрання, а на самостійні подорожі¹¹⁰².

Особливе місце відігравали подорожі на «Велику Україну», де галицька інтелігенція зустрічалася з колегами, обмінювалася досвідом, політичними ідеями, культурними здобутками, переймала деякі звичаї, ознайомлювалася з культурою Наддніпрянщини¹¹⁰³. Поїздки за кордон належали до недешевих задоволень, на які потрібно було протягом тривалого часу відкласти гроші, тому багато людей розумової праці воліли подорожувати Галичиною. Влітку вони здійснювали мандрівки в гори чи виїжджали на так звані вакаційні оселі, що відрізняло інтелігентів від селянства, для яких літо було порою інтенсивної праці¹¹⁰⁴. Популярними були курорти з цілющими водами біля Львова¹¹⁰⁵. Путівник 1894 р. рекламував соляні води та сірчані купелі в Моршині, Пустомитах, Сасові та ін.¹¹⁰⁶ Наприклад, до Трускавця їздили на лікування А Петрушевич¹¹⁰⁷, Т. Заячківський¹¹⁰⁸. Т. Ревакович лікувався «водами» у с. Завалові: «[...] настрашилася по 10 тижневім небаченю ся моя жінка, – так мене вода дуже стягнула и я став далеко, яким був перше»¹¹⁰⁹. Ті інтелігенти, які

¹¹⁰⁰ Олесницький Є. Сторінки... С. 238–239; ЦДІАУЛ. Ф. 381. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 34 (Лист Я. Кузика до Я. Веселовського, 1912).

¹¹⁰¹ ЦДІАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 73. Арк. 3 (Лист Є. Олесницького до В. Охримовича, 21.VII.1896).

¹¹⁰² О. Галичанка. От такі собі, сезонні уваги. *Жіноче діло*. 1912. Ч. 1. 30 червня.

¹¹⁰³ Угрин-Безгрішний М. Східна Україна очима Галичанина. *Post-nocturn* 2010. № 4 (45). Травень.

¹¹⁰⁴ Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 229.

¹¹⁰⁵ Білан Б. Львів'яни на відпочинку 100 років тому. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. Невідомий Львів. 2014. Ч. 68. С. 97–98.

¹¹⁰⁶ Серета О. Масові урочистості та міський публічний простір. Щоденне життя [у розділі «Доба польсько-шляхетської автономії (1867–1918)»]. *Історія Львова: у 3 т.* 2007. Т. 2. С. 325.

¹¹⁰⁷ ЛННБУ. Ф. 77. Спр. 60. Арк. 9 (Лист І. Покинського до А. Петрушевича, 10.VI.1852).

¹¹⁰⁸ Там смо. Ф. 93 (Ревакович Тит). Спр. 31. Арк. 12 (Лист Т. Заячківського до Т. Реваковича, 31.V.1889).

¹¹⁰⁹ Спр. 82. Арк. 2 (Лист Т. Реваковича до Є. Гузара, 1878).

не могли брати відпустки в літній період, винаймали «дачі» недалеко від міста, куди відправляли сім'ю, приїжджаючи туди на вихідні¹¹¹⁰. Виїжджали інтелігенти за місто на прогулянки або «на гриби»¹¹¹¹. Літні вакації інтелігенти теж використовували, щоб провідати батьків і родину, «до котрої рідко коли заглянути можемо а як прибудемо не скоро пускають»¹¹¹².

Популярними серед інтелігенції стали поїздки до карпатських сіл, щоб «насолодитися красою природи»¹¹¹³. Інтелігенти вважали гірське повітря «цілющим»¹¹¹⁴. Наприклад, Д. Гладилевич запрошував В. Барвінського поправити здоров'я і відпочити від рутинної праці в «Самбірських горах»¹¹¹⁵. К. Устиянович вважав гірське повітря та річки своїми «лікарями»: «Я чую себе свіжим здоровим і сильним молодцем і нічого мені ту не бракує, на нічим не сходить [...]. Моє тіло за двох їсть зо смаком, і кашель десь дівся і сон смачний приходит спати до мене»¹¹¹⁶. Друзі В. Охримовича – родина Рибчуків їздила до Татарова на «купелі, що лагодять нервовість»¹¹¹⁷.

Карпати і гуцульські мотиви стали своєрідним трендом серед інтелігенції. У Криворівні на Гуцульщині часто бували Я. Головацький, В. Навроцький, І. Франко, М. Грушевський, О. Маковей, В. Гнатюк, А. Крушельницький¹¹¹⁸. Родина Барвінських їздила в Сколе, Надвірну, Ворохту. Г. Барвінська згадувала відпустку в Косові, де теж відпочивали сім'ї галицької інтелігенції (Федаки, Борковські, Дністрянські), що вони збирали гриби, ходили на «сонішну купіль», на проходи, купелі¹¹¹⁹.

За межами міст інтелігенти відпочивали від праці, інші набиралися натхнення, знаходили цікаві заняття. І. Франко, наприклад, захоплювався

¹¹¹⁰ Парандовський Я. Небо пломеніє... С. 75.

¹¹¹¹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 28. Арк. 22 (Лист О. Барвінського до сина Романа, 10.VIII.1903).

¹¹¹² Там само. Ф. 93. Спр. 5. Арк. 7 (Лист Т. Біленького до Тита Реваковича, 3.IX.1897).

¹¹¹³ ЦДІАУЛ. Ф. 381. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 33 (Лист Я. Кузика до Я. Веселовського, 1912).

¹¹¹⁴ Там само. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 21 (Лист Б. Бачинського до В. Охримовича, 20.VII.1889).

¹¹¹⁵ ЛННБУ. Спр. 4934. Арк. 1 (Лист Д. Гладилевича до В. Барвінського, 4 червня 1881 р.).

¹¹¹⁶ Там само. Ф. 159. Спр. 306. Арк. 11 (Лист К. Устияновича до І. Глинського, 18.VII.1895).

¹¹¹⁷ ЦДІАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 10 (Лист П. Рибчука до В. Охримовича, 22.VIII.1912).

¹¹¹⁸ Волянський О. Мої спомини про Івана Франка. *Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки і культури*. Івано-Франківськ, 2000. С. 74.

¹¹¹⁹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 28. Арк. 23 (Лист О. Барвінського до сина Романа, 1902); Спр. 22. Арк. 4 (Лист Г. Барвінської до матері Євгенії, 17.VII.1901); Арк. 27 (27.VII.1908); Арк. 20 (5.VIII.1904).

риболовлею, як і В. Бирчак, який неодноразово розповідав Я. Гординському про свій улов¹¹²⁰. Родина В. Шухевича любила їздити на Гуцульщину, захоплювалась гуцульською кухнею. Розпорядок дня родини Шухевичів під час відпочинку в селі був таким: «По сніданню ідем на службу [...], потом наступає диспозиція обідова, купіль, товариські розговори [...], обід тай вже по обіді треба газету прочитати або лист написати так зійде час до підвечірку, около год. 5-ий збирают ся сусідкі і сусіди на далекій прохід і вертаєм аж о 9-й на вечеру»¹¹²¹.

Одним із способів проведення вільного часу серед інтелігенції було читання. Комплектування домашньої бібліотеки вважали своєрідним обов'язком освіченої людини, і, більшою мірою, даниною моді. Поступово інтелігенти творили культуру читання серед українського суспільства, вважаючи, що навіть художня література може «служити за найлекший спосіб образования»¹¹²². Інтелігенти дуже бережно ставилися до книг, зважаючи на їхню високу вартість¹¹²³. Зокрема, О. Маковей прирівнював тих людей, які позичали і не повернули книжки, до злодіїв, «бо книжка коштує так само гроші [...], а свою бібліотеку до розграбованого «зборбандованого гарматними кулями» будинку, з якого «що ліпше винесли вороги»¹¹²⁴.

До читацьких уподобань інтелігенції належали твори української, російської, західноєвропейської, античних літератур¹¹²⁵. Інтелігенція, через брак національної літератури, «росла» під впливом творів польських літераторів (Г. Сенкевича, А. Міцкевича, Ю. Словацького, Ф. Скарбека, Ю. Крашевського)¹¹²⁶. З поступовим поглибленням зв'язків із Наддніпрянською Україною інтелігенти змогли сформувати «канонічний ряд» відомих письменників (Т. Шевченко, Марко Вовчок, І. Котляревський, Г. Квітка-

¹¹²⁰ Лицур М., Лицур Н. Рибальство як форма...; ЦДІАУЛ. Ф. 384. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 5–7 зв.

¹¹²¹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 796. Арк. 12 (Лист Г. Шухевич до Є. Барвінської, 2.VIII.1897); Арк. 8 (31.VII.1896).

¹¹²² Андрій Чайковський. Спогади... С. 121; Кравченко Уляна. Записки учительки... С. 58, 136.

¹¹²³ Голик Р. Книжна культура, читання й етносоціальні уявлення галичан кінця XIX – початку XX ст. *Вісник Львівського університету*. Серія: книгозн. бібліот. та інф.технол. 2011. Вип. 6. С. 99.

¹¹²⁴ Маковей О. З життя і письменства... С. 44.

¹¹²⁵ Голик Р. Книжна культура... С. 104–105.

¹¹²⁶ Вушко І. Еволюція читацьких інтересів... С. 127–141; Трильовський К. З мого життя... С. 26.

Основ'яненко, Леся Українка, О. Кониський, П. Куліш, М. Коцюбинський, Ю. Федькович, О. Кобилянська, І. Франко)¹¹²⁷.

Отже, речі та певні способи проведення вільного часу для інтелігенції набули статусного значення. Це було характерно не тільки для матеріально забезпечених інтелігентів, а й тих, які не мали сталих доходів. До прикладу, П. Карманський писав про «молодомузівця» В. Пачовського, що він «на голодній посаді гімназійного суплента, вмів грати ролю щонайменше судового радника», а про поета С. Твердохліба, що «був паничем і так, як Пачовський залюбки носив чорний одяг, циліндер і палицю з срібною головкою. Не задовольнявся самою «мокою», любив випити порцію чоколяди і попоїсти добрих тіст. І на все якось находилися в нього гроші, хоч матеріальні основи мав під ногами такі самі, що кожний з нас, тобто дуже хиткі»¹¹²⁸. Траплялося, матеріальний достаток був тільки антуражем, підтримання якого перевищувало фінансові можливості інтелігента. Нотар В. Левицький збудував будинок у Винниках з 16 «покоїв» і кухнею, взявши в кредит 13 тис. корон, а згодом просив адміністрацію ЛАГ відмінити плату за навчання його сину через неспроможність вносити оплату¹¹²⁹. Позицію елітарної соціальної групи інтелігенти намагалися підтримувати за допомогою певного стилю поведінки, облаштування домашнього господарства, одягу, проведення вільного часу.

¹¹²⁷ Голик Р. Книжна культура... С. 99.

¹¹²⁸ Карманський П. Українська Богема... С. 43.

¹¹²⁹ ЦДАУЛ. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1 (Інвентарний опис будинку В. Левицького в м. Винники та посвідчення про право власності на будинок, 1931); Спр. 2. Арк. 56 (Виказ ипотeki 860, 26.V.1900); Арк. 58 (Сьвідoctво, 1902).

ВИСНОВКИ

1. Українська інтелігенція Галичини другої половини XIX і початку XX ст. – це соціальна група, яка виконувала кваліфіковану розумову працю і заробляла нею на життя; їй були притаманні: а) певні морально-психологічні риси та власні переконання про високі завдання в суспільстві, що вирізняли її з-поміж осіб розумової праці; б) громадська і творча активність; в) приналежність до певного товариського середовища; г) відчуття єдності на основі спільних цінностей, світогляду, стилю життя, соціального статусу. В українському суспільстві, яке мало обмежений доступ до влади, інтелігенти виконували роль культурних і громадських лідерів, розбудовували інфраструктуру національного руху.

2. Спільними рисами, які характеризували формування української інтелігенції в Галичині в другій половині XIX і на початку XX ст., були: походження з родин греко-католицьких священиків або селян, виховання переважно в польськомовних середовищах, навчання в місцевих гімназіях, а далі у Львівському й Віденському університетах, участь під час навчання в учнівських і студентських гуртках і товариствах.

3. Повсякдення тогочасної української інтелігенції визначав широкий спектр досвідів, виборів, інтересів, уявлень про себе й оточення, подій, почуттів, життєвих стратегій. Для інтелігенції цей модернізаційний період дав сильний поштовх до вибору національної ідентичності, осмислення свого місця, ролей і функцій у суспільстві, відкрив можливості заявити про присутність у громадському просторі, утвердити соціальний статус, реалізувати амбіції, творчий і політичний потенціал.

4. На життєвий уклад української інтелігенції південно-західної Галичини мали вплив багатонаціональний характер краю, перевага поляків в адміністративному і політичному житті, українсько-польське суперництво. Реаліями щоденного життя була присутність поляків у всіх сферах життя: у

школах, в адміністрації, сфері послуг. Якщо в приватному дискурсі описано світ мирного співіснування, то публічний дискурс, у зв'язку з проблемами національного розвитку й потребою здобути авторитет у суспільстві, диктував інтелігенції чітке національне самовизначення не тільки в громадській діяльності, а й професійній роботі та товариському житті, з дотриманням національних маркерів (як-от мова, віросповідання, традиційна культура) і визнання поляків як «чужих» і «ворогів».

5. Найбільше українських інтелігентів походили зі священницьких і селянських родин. Якщо дітям духовенства й інтелігенції, які від початку отримували певні освітні й матеріальні можливості, було легше торувати життєвий шлях, то діти селян були змушені долати соціальні стереотипи, матеріальні труднощі, засвоювати новий стиль життя. Переломним і болючим періодом для селянських дітей був час навчання, коли найбільше проявлялася їхня «інакшість». Водночас навчання в гімназіях і вищих школах змінювало світогляд селянських дітей, вони починали розуміти і приймати свій новий статус, усвідомлювати громадську відповідальність.

6. У досліджуваний період відбувалася професійна структуризація української інтелігенції. У Східній Галичині українська інтелігенція була невеликою групою – 6–7 тис. осіб, що становило 0,12 % від кількості населення краю. Вона мала загальну гуманітарну спрямованість. Соціальний статус «інтелігентних» професій визначала в той час не так їхня суспільна значущість, як заробітна плата й матеріальне становище. Професійна реалізація української інтелігенції відбувалася в умовах значної конкуренції з боку польської інтелігенції. Певною мірою українським інтелігентам довелося створити свій національний ринок праці.

7. Представлені в публіцистиці й приватному листуванні образи інтелігентів є досить однобокими, сформованими винятково на основі національних критеріїв. Найпоширенішими з них були: «інтелігент-мученик» з приписаними рисами самопосвяти й відданості народу (такий інтелігент, як

правило, потерпав від матеріальних нестатків, нерозуміння сучасників, тиску влади); «інтелігент-недіяльний», який виконував тільки професійні обов'язки, не займався громадською роботою; «інтелігент-відступник», який співпрацював з «ворогами» (поляками, росіянами), завдаючи шкоди «народній справі». Від інтелігенції очікували відстоювання народних інтересів, національного лідерства, жертвності й самопосвяти. Якщо критикували, то за брак єдності, безініціативність, бездіяльність, сервілізм, невдячність до народу «чийм хлібом годувана», звинувачували в слабких національно-політичних позиціях галицьких українців.

8. Найважливішою світоглядною цінністю, на якій робили акцент українські інтелігенти, була ідея «служіння народу». Цю концепцію сформували самі ж представники інтелігенції як пояснення сенсу власного призначення й діяльності. Щоправда, вчинки інтелігентів не завжди співдіяли з національними інтересами. Позиціонування себе політично й громадсько активним інтелігентом означало виклик владі, ймовірність утисків у професійній сфері. На світогляд інтелігентів впливали товариське оточення й приватні інтереси. Найважливішими викликами були: як поєднати «служебницькі» завдання з професійним життям, узгодити обов'язки національних лідерів і громадян держави (імперії), як убезпечити сім'ю від наслідків активної національно-політичної позиції. Більшість інтелігентів намагалися шукати компроміси.

9. Інтелігенція дотримувалася корпоративних цінностей. Корпоративність забезпечувала захист групових інтересів і водночас утримувала інтелігента в межах певного товариського середовища. Попри часті конфлікти, інтелігенти йшли на компроміси і примирення задля власного самозбереження. Налагоджена практика знайомств, товариських стосунків і «свояцтва» творила відчуття спільності інтелігенції.

10. Приватне життя інтелігенції включало практики повсякдення, зумовлені церковними традиціями, сімейними цінностями, громадською

активністю, матеріальним достатком, станом здоров'я, мікрокліматом у сім'ї, рівнем освіти дружини, кількістю дітей. Власний дім і сім'я були важливими передумовами для професійної реалізації інтелігента й досягнення ним відносно високого соціального статусу.

11. Побутові речі, стиль поведінки, способи проведення вільного часу (у театрі, кав'ярні, подорожі) для інтелігентів набули статусного значення. Це було характерно не тільки для відносно заможних представників інтелігенції, а й для осіб, які не мали сталих доходів. Матеріальний достаток часто був тільки антуражем, бо його представлення перевищувало фінансові можливості людини. Тому позики і кредити були звичною частиною життя інтелігенції.

12. Це дисертаційне дослідження утримується від однозначних суджень, але все ж ставить під сумнів стереотип про інтелігенцію, яка «постійно і невтомно боролася за народне благо». Хоча й не заперечує, що значна частина інтелігентів позиціонувала себе саме так. Протягом ХІХ ст. інтелігенція пройшла еволюцію у світогляді: від ідеалістів та ідейників, які мислили романтичними категоріями, не знали як впоратися з покладеними на них завданнями, не мали реального бачення шляхів національного розвитку до нового типу інтелігента – різнорідного практика, який, хоч теж часто губився в національному русі, але був більше пристосований до його вимог і викликів модерності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. ДЖЕРЕЛА

А) Неопубліковані:

*Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника
НАН України. Відділ рукописів*

Ф. 11 (Барвінські).

1. Антонович Володимир. Листи до Олександра Барвінського, 1891–1901, Прага, Відень, Київ. Спр. 528. 11 арк.
2. Барвінський Володимир. Листи до батька Григорія Барвінського, 1868–1876, Львів. Спр. 96. 18 арк.
3. Барвінський Володимир. Листи до брата Іполита, 1880–1882, Львів, Шляхтинці. Спр. 97. 18 арк.
4. Барвінський Володимир. Листи до Лева Гузара, 1877. Спр. 3421. 12 арк.
5. Барвінський Володимир. Листи до Данила Танячкевича, 1869, Шляхтинці. Спр. 3429. 4 арк.
6. Барвінський Володимир. Листи до невстановленої особи. Спр. 3425. 4 арк.
7. Барвінський Володимир. Листи до Б. Левицького. Спр. 3420. 5 арк.
8. Барвінська Галина. Листи до брата Василя, 1901–1908, Острів, Львів. Спр. 23. 10 арк.
9. Барвінська Галина. Листи до брата Олександра, 1902, 1908, Попільниця. Спр. 25. 3 арк.
10. Барвінська Галина. Лист до чоловіка Євстахія Савчука, 1913, Хемніц. Спр. 27. 2 рк.
11. Барвінська Галина. Листи до матері Євгенії Барвінської, 1900–1910, Острів. Спр. 22. 42 арк.
12. Барвінський Григорій. Листи до сина Володимира, 1868–1879, Шляхтинці. Спр. 108. 88 арк.
13. Барвінський Григорій. Листи до синів Йосифа і Володимира, 1868, 1870, Шляхтинці. Спр. 110. 3 арк.
14. Барвінська Євгенія. Листи до сина Богдана, 1897–1904, Львів, Надвірна. Спр. 28. 28 арк.
15. Барвінська Іванна Григорівна. Листи до брата Олександра. Спр. 37. 8 арк.
16. Барвінський Іполит Григорович. Листи до брата Володимира, 1869–1880. Спр. 120. 16 арк.
17. Барвінський Іполит. Листи до батька Григорія Барвінського., 1874–1877, Несторівці. Спр. 121. 30 арк.
18. Барвінська Ольга. Листи до батька Олександра Барвінського, 1891–1893, Львів, Буськ, Римарів. Спр. 38. 98 арк.

19. Барвінська Ольга. Листи до батька Олександра Барвінського, 1894–1895, Львів, Корсів. Спр. 39. 99 арк.
20. Барвінська Ольга. Листи до батька Олександра Барвінського, 1896–1897, Львів. Спр. 40. 60 арк.
21. Барвінська Ольга. Листи до батька Олександра Барвінського, 1898–1899, Львів, Будилів. Спр. 41. 64 арк.
22. Барвінська Ольга. Листи до батька Олександра Барвінського, 1900, Львів. Спр. 42. 72 арк.
23. Барвінська Ольга. Листи до матері Євгенії Барвінської, 1890–1899, Острів, Корсів, Відень, Будилів. Спр. 52. 29 арк.
24. Барвінська Ольга. Листи до матері Євгенії Барвінської, 1910–1913, Микуличин. Спр. 54. 12 арк.
25. Барвінський Богдан. Листи до батька Олександра Барвінського, 1891–1899, Львів, Корсів. Спр. 66. 74 арк.
26. Барвінський Олександр. Записна книжка. Спр. 4104. 4 кн.
27. Барвінський Олександр. Запрошення на урочистості і бали. Спр. 4062. 26 арк.
28. Барвінський Олександр. Запрошення на різні розваги. Спр. 4063. 53 арк.
29. Барвінський Олександр. Листи до сина Богдана, 1891–1897, Відень, Карлсбад. Спр. 126. 33 арк.
30. Барвінський Олександр. Листи до сина Богдана, 1898–1899, Відень, Львів. Спр. 127. 35 арк.
31. Барвінський Олександр. Листи до сина Володимира, 1900–1902, Тернопіль, Відень, Будапешт. Спр. 128. 48 арк.
32. Барвінський Олександр. Листи до сина Василя, 1893–1898, Відень, Прага, Будапешт. Спр. 134. 44 арк.
33. Барвінський Олександр. Листи до дочки Галини (заміж. Савчук), 1895–1914 рр., Відень, Рим. Спр. 149. 10 арк.
34. Барвінський Олександр. Листи до дочки Ольги, 1893–1913, Відень. Спр. 150. 14 арк.
35. Барвінський Олександр. Листи до сина Романа, 1907–1910, Відень, Львів, Ряшів. Спр. 131. 54 арк.
36. Барвінський Олександр. Листи до дітей, 1894–1925. Спр. 151. 26 арк.
37. Барвінський Олександр. Листи до Любовичів, 1878, 1908, Тернопіль. Спр. 152. 22 арк.
38. Барвінський Олександр. Листи до сина Романа, 1906, Відень. Спр. 130. 61 арк.
39. Барвінський Олександр Олександрович. Листи до батька, 1895–1898, Львів. Спр. 156. 39 арк.
40. Барвінський Олександр Олександрович. Листи до батька, 1904–1913, Львів, Острів, Брегенц, Микуличин. Спр. 157. 130 арк.
41. Барвінський Олександр Олександрович. Листи до матері Євгенії Барвінської, 1906–1911, Острів. Спр. 155. 29 арк.
42. Барвінський Володимир Олександрович. Листи до батька, 1890–1891, Острів. Спр. 98. 58 арк.

43. Герасимович Зеновія. Листи до Євгенії Барвінської, 1909, Рогатин. Спр. 251. 2 арк.
44. Гладилевич Дем'ян. Листи до Володимира Барвінського, 1881–1882, Львів. Спр. 4934. 6 арк.
45. Дідицький Богдан. Листи до Володимира Барвінського, 1882–1883, Жовква. Спр. 3513. 12 арк.
46. Заверуха (Чубата) Олена. Листи до Євгенії Барвінської, 1903–1909, Острів Спр. 309. 33 арк.
47. Кирчів Павло. Лист до Євгенії Барвінської, 1906, Лапчин. Спр. 3557. 6 арк.
48. Коблянські Зиновія і Теофіл. Листи до Євгенії і Олександра Барвінських. Спр. 341. 6 арк.
49. Посипанко М. Лист до Олександра Барвінського, 1911. Спр. 2158. 3 рк.
50. Поховська Антоніна. Листи до Олександра Барвінського, 1900–1909, Тернопіль. Спр. 436. 93 арк.
51. Пулюй Іван. Листи до Володимира Барвінського, 1874. Спр. 3718. 2 арк.
52. Рожанковський Г. Лист до Володимира Барвінського, 1879. Спр. 5011. 2 арк.
53. Танячкевич Данило. Листи до Євгенії Барвінської. Спр. 3802. 2 арк.
54. Тишинська Євгенія. Листи до Ольги Барвінської. Спр. 2550. 20 арк.
55. Хромовська М. Листи до Олександра Барвінського. Спр. 2675. 10 арк.
56. Шухевич Володимир. Листи до Євгенії Барвінської, 1897, Львів. Спр. 3901. 2 арк.
57. Шухевич Герміна. Листи до сестри Євгенії Барвінської, 1886, 1887, 1895–1897, 1900, 1911, Львів, Підлюте. Спр. 496. 16 арк.

Ф. 167 (Біографічний словник І. Левицького). Оп. 2.

58. Бірчак Іван. Спр. 266. 4 арк.
59. Болеховський Андрій, 1892, 1897, Львів. Спр. 337. 5 арк.
60. Глинський Ісидор, 1887, 1897, Львів. Спр. 742. 3 арк.
61. Дейницький Омелян, 1896, Львів. Спр. 975. 2 арк.
62. Єзерський Сидір, 1890, 1900, Львів. Спр. 1165. 8 арк.
63. Капушак Іван. Спр. 1361. 15 арк.
64. Кобринська Наталія, 1891–1901, Чернівці, Львів. Спр. 1478. 12 арк.
65. Левицький Константин, 1889–1901, Львів. Спр. 1842. 23 арк.
66. Марков Осип, 1885, 1897, Львів. Спр. 2102. 11 арк.
67. Охримович Володимир. Спр. 2412. 54 арк.
68. Панькевич Юліан, 1891, 1901, Львів, Ясне, Микуличин. Спр. 2440. 19 арк.

Ф. 17 (Бучинський Мелітон).

69. Листи Євгена Желехівського до М. Бучинського, 1868–1884, Львів, Станіславів. Спр. 61. 56 арк.
70. Листи Володимира Навроцького до М. Бучинського, 1866–1882 рр., Жешув. Спр. 104. 78 арк.
71. Листи Теофіла Окуневського до М. Бучинського, 1889–1895 рр., Городенка. Спр. 111. 18 арк.

72. Листи Олекси Слюсарчука до М. Бучинського, 1887, Львів. Спр. 144. 2 арк.
73. Листи Данила Танячкевича до М. Бучинського, 1871–1884, Закомар. Спр. 151. 23 арк.
74. Листи Остапа Терлецького, 1867–1884. Спр. 155. 37 арк.

Ф. 240 (Герасимович Володимир).

75. Герасимович (Когут) Галина. Родовід родини Герасимовичів, 1973. Спр. 1. 5 арк.
76. Герасимович Володимир. З моєї едукації. Спр. 6. 5 арк.
77. Герасимович Володимир. Лист до батьків, 1894, Янів. Спр. 7.1 арк.
78. Герасимович Володимир і Євгенія. Листи до матері, 1910, Терпилівка. Спр. 8. 2 арк.
79. Герасимович Володимир. Листи до дружини Євгенії, 1894, 1932, Косів, Львів. Спр. 9. 5 арк.
80. Герасимович Володимир. Листи до сина Василя, 1903, 1914, Терпилівка. Спр. 10. 2 арк.
81. Герасимович Василь. Листи до Ганни Герасимович, 1908, 1909, 1913, Тернопіль, Рогатин. Спр. 27. 4 арк.
82. Герасимович Василь. Листи до батька Володимира Герасимовича, 1908, 1909, 1914, Тернопіль. Спр. 28. 7 арк.
83. Герасимович Євгенія. Листи до доньки Ганни, 1912. Спр. 30. 7 арк.
84. Шухевич (з Левицьких) Володимира. Листи до дітей та внуків, 1896, 1897, 1910, 1912, 1925, 1928, Рогатин, Янів. Спр. 49. 21 арк.

Ф. 159 (Глинські).

85. Кондратишин Текля. Листи до Ісидора Глинського, 1909–1916, Тернопіль, Гмюнд. Спр. 158. 7 арк.
86. Любович І. Листи до І. Глинського, 1888–1914, Острів. Спр. 204. 14 арк.
87. Устиянович Корнило. Листи до Ісидора Глинського, 1888–1895, Красносельці, Єрманівка, Миколаїв, Вижниця. Спр. 305. 24 арк.
88. Устиянович Корнило. Листи до Ісидора Глинського, 1895, Вижниця, Мачишин Спр. 306. 25 арк.
89. Шухевич Володимир. Листи до Ісидора Глинського, Львів, 1903. Спр. 331. 8 арк.

Ф. 34 (Гнатюк Володимир).

90. Будзиновська Наталія. Лист до В. Гнатюка, 1911. Спр. 74. 6 арк.

Ф. 41 (Грушкевичі).

91. Грабовський О. Листи до Ярослава Грушкевича, 1900–1905. Спр. 55. 142 арк.

Ф. 48 (Заклинські).

92. Заклинський Роман Гнатович. Спомини, 1918, 1919, 1925. Спр. 15. 410 арк.

Ф. 54 (Партицький Омелян).

93. Борковський Олександр. Лист до О. Партицького, 1880, Коломия. Спр. 31. 3 арк.

94. Долинська К. Лист до О. Партицького, 1885. Спр. 41. 2 арк.
95. Олесницький Євген. Листи до О. Партицького. (Помітки О. Партицького), 1890, Говилів. Спр. 78. 2 арк.
96. Партицький Йосиф, племінник. Листи до О. Партицького, 1889–1892, Відень, Торговиця. Спр. 93. 12 арк.

Ф. 77 (Петрушевич Антін).

97. Петрушевич А. Листи до брата Антіна Степановича Петрушевича, 1852–1865, 1883, Конюхів. Спр. 45. 12 арк.
98. Петрушевич Володимир. Листи до Антіна Степановича Петрушевича, 1893–1899. Спр. 47. 4 арк.
99. Покинський Іван. Листи до Антіна Степановича Петрушевича, 1851–1866, Бережниця, Добряни. Спр. 60. 16 арк.

Ф. 93 (Ревакович Тит).

100. Барвінський Олександр. Листи до Т. Реваковича, 1888–1904, Тернопіль, Відень, Львів. Спр. 10. 62 арк.
101. Біленький Теодор. Листи до Т. Реваковича, 1891–1897, Самбір. Спр. 5. 6 арк.
102. Боберський Микола. Листи до Т. Реваковича, 1893, Самбір. Спр. 6. 2 арк.
103. Бобикевич Марія. Листи до Т. Реваковича, 1911, Саджівка. Спр. 4. 3 арк.
104. Верхратський Іван. Листи до Т. Реваковича, 1885–1895, Львів. Спр. 16. 4 арк.
105. Грушкевич Теофіл. Листи до Т. Реваковича, 1892–1896, Самбір. Спр. 19. 11 арк.
106. Гузар Євген. Лист до Т. Реваковича, 1889, 1889, Завалів, Львів. Спр. 20. 4 арк.
107. Гузар Євген, Левко, Белінський. Листи до Т. Реваковича, 1878, Львів. Спр. 18. 2 арк.
108. Гординський Михайло. Лист до Т. Реваковича, 1893, 1894, Нове Село. Спр. 22. 4 арк.
109. Гошовський О. Лист до Т. Реваковича, 1893, Ролево. Спр. 21. 2 арк.
110. Заячківський Тит. Листи до Т. Реваковича, 1893, Коломия, Галич. Спр. 31. 8 арк.
111. Петиція до Високого Союму в справі заложення гімназії для дівчат, 1896. Спр. 68. 8 арк.
112. Ревакович Іван і Анна. Листи до Т. Реваковича, 1891–1902, Волосянка, Лавчане. Спр. 84. 10 арк.
113. Ревакович Марія. Листи до Т. Реваковича, 1885–1897. Спр. 86. 25 арк.
114. Ревакович Тит. Лист до Гузарів Євгена і Дмитра, 1878, Радагура. Спр. 82. 2 арк.
115. Ревакович Тит. Пам'ятка для руського посла («Які властивості повинен мати руський посол в теперішню пору!»), 1890. Спр. 75. 4 арк.
116. Танячкевич Данило. Про вживання української мови, 1860–1863. Спр. 127. 6 арк.
117. Трухницький. Лист до Т. Реваковича, 1886. Спр. 124. 2 арк.
118. Чайківський К. Лист до Т. Реваковича, 1893. Спр. 114. 2 арк.
119. Шашкевич Володимир. Лист до Кузьми Г., переданий Т. Реваковичу, 1875, Коломия. Спр. 116. 2 арк.

Державний архів Івано-Франківської області

Ф. 292 (І Державна гімназія ім. М. Романовського у м. Станиславові). Оп. 1.

120. Повідомлення Крайової шкільної ради про випадки міжнаціональних конфліктів серед гімназистів, 1902. Спр. 145. 5 арк.
121. Розпорядження президії Крайової шкільної ради у Львові про заборону участі гімназійної молоді в «таємних» організаціях, 1891. Спр. 103. 4 арк.

Ф. 378 (Станиславівська філія товариства «Просвіта»). Оп. 1.

122. Звіт секретаря філії товариства «Просвіта» Івана Волянського про поїздку на з'їзд делегатів філій «Просвіти» у справі про зміну статуту товариства, 1909. Спр. 1. 10 арк.
123. Переписка з Головним віділом товариства «Просвіта» про проведення збору пожертв для культурно-просвітніх цілей, 1910. Спр. 2. 26 арк.
124. Річний звіт про діяльність читальні товариства «Просвіта» в с. Вовчинець Станиславівського повіту, 1912. Спр. 3 2 арк.

Ф. 504. (Станиславівська консисторія). Оп. 1.

125. Особова справа священика Петра Томашівського, 1913. Спр. 779. 11 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Ф. 366 (Боберський Іван). Оп. 1.

126. Листи батька, дружини та родичів до І. Боберського, 1898–1918. Спр. 7. 61 арк.

Ф. 683 (Бачинський Юліан). Оп. 1.

127. Листи братів до Ю. Бачинського, 1894–1907. Спр. 11. 10 арк.

Ф. 818 (Вахнянин Анатоль). Оп. 1.

128. Автобіографія А. Вахнянина, підготував К. Студинський. Спр. 1. 2 арк.
129. Листи кореспондентів з прізвищами на «А–М» до А. Вахнянина, 1838–1917. Спр. 32. 106 арк.
130. Теж. На «Н–Я», 1881–1918. Спр. 33. 104 арк.
131. Листи від кореспондентів з невстановленими прізвищами і від родини до А. Вахнянина, 1865–1915. Спр. 35. 145 арк.

Ф. 381 (Веселовський Ярослав). Оп. 1.

132. Листи сестри Марії Веселовської до Я. Веселовського від родичів, 1908–1910. Спр. 24. 43 арк.
133. Листи І. Крип'якевича, Я. Кузика, А. Крушельницького та ін. на л-ру «К» до Я. Веселовського, 1904–1913. Спр. 39. 46 арк.

134. Листи М. Лагодинського, Левицьких, В. Лепкого до Я. Веселовського, 1904–1914. Спр. 41. 84 арк.

Ф. 384 (Гординський Ярослав). Оп. 1.

135. Листи В. Бирчака і його дружини Галини до Я. Гординського, 1906–1939. Спр. 27. 82 арк.
136. Листи від родичів до Я. Гординського, 1905–1939. Спр. 58. 29 арк.

Ф. 385 (Горук Семен). Оп. 1.

137. Листи С. Горука до дружини Стефанії, Т. I, 1912–1916. Спр. 5. 110 арк.
138. Листи батьків і брата до С. Горука, 1896–1916. Спр. 63. 51 арк.
139. Листи і поштові картки Ольги Глушкевич до С. Горука, 1897–1916. Спр. 20. 43 арк.
140. Листи і поштові картки від кореспондентів з іменами на літеру «А–С» до С. Горука, 1892–1900. Спр. 50. 9 арк.

Ф. 361 (Крушельницький Антін). Оп. 1.

141. Листи А. Крушельницького до дружини М. Слободи-Крушельницької, 1900–1923. Спр. 38. 201 арк.
142. Листи О. Маковея, І. Макуха та ін. до А. Крушельницького, 1898–1928. Спр. 105. 12 арк.
143. Листи дружини до А. Крушельницького, 1901–1923. Спр. 176. 180 арк.

Ф. 387. (Левинський Володимир). Оп. 1.

144. Левинський Володимир. Автобіографія, 1940. Спр. 1. 7 арк.
145. Листи Лева Ганкевича до В. Левинського, 1905–1943. Спр. 43. 115 арк.
146. Колективний лист з проханням допомогти в організації гуртка робітників у Кутах, 1906–1916. Спр. 60. 5 арк.
147. Листи В. Левинського до невстановлених осіб, 1899–1911. Спр. 64. 28 арк.
148. Листування В. Левинського з родиною, 1905–1916. Спр. 65. 14 арк.

Ф. 363 (Левицький Володимир). Оп. 1.

149. Особисті документи родини В. Левицького, 1867–1895. Т. 1. Спр. 1, 102 арк.
150. Особисті документи родини В. Левицького, 1867–1895. Т. 2. Спр. 2. 108 арк.
151. Інвентарний опис будинку В. Левицького в м. Винники та посвідчення права власності на будинок, 1931. Спр. 3. 6 арк.
152. Біографічна довідка, написана В. Левицьким, про життя і діяльність Костя Левицького з нагоди його 75-ліття, 1934. Спр. 11. 12 арк.
153. Директиви Вищого крайового суду про порядок вживання української і німецької мов у діловодстві нотаріату. Спр. 14. 56 арк.
154. Листи Л. Мишуги, Я. Пастернака, А. Рака, І. Раставецького до В. Левицького, 1910–1930. Спр. 24. 15 арк.

Ф. 386 (Маковей Осип). Оп. 1.

155. Автобіографія О. Маковея, 1924. Спр. 1. 16 арк.
156. Записна книжка О. Маковея. Про витрату коштів, 1904–1905. Спр. 9. 112 арк.
157. Листи Крайової шкільної ради, видавництв, редакцій про участь у виданні підручників, публікацій, виплату гонорарів, 1893–1925. Спр. 11. 35 арк.
158. Свідоцтва про майновий стан, подані до університету і рішення деканату філософського факультету про звільнення від оплати за навчання, 1886–1892. Спр. 4. 6 арк.

Ф. 333 (Медвецький Юліан). Оп. 1.

159. Листи від Бартонца В., Е. і А. Бачинських, 1902–1913. Спр. 8. 8 арк.
160. Листи І. Козакевичевої, Г. Козія, С. Конопка і Кручкевича., 1913–1915. Спр. 11. 16 арк.
161. Листи Е. Медвецького, 1877–1896. Спр. 14. 8 арк.
162. Свідоцтва, посвідчення, почесні грамоти та інші особисті документи, 1822–1918. Спр. 22. 69 арк.

Ф. 372 (Охримович Володимир). Оп. 1.

163. Автобіографічний нарис. Фрагмент, 1886. Спр. 1. 6 арк.
164. Листи до В. Охримовича від дружини Олени, 1915–1919. Спр. 101. 42 арк.
165. Листи В. Охримовича до дружини, 1902–1919. Спр. 22. 16 арк.
166. Листування Народного комітету Національно-демократичної партії у Львові з товариствами, комітетом допомоги, репатріантом і приваними особами, 1902–1923. Спр. 18. 131 арк.
167. Листи В. Бараника, О. Барвінського, М. Бардача, М. Барички до В. Охримовича, 1887–1917. Спр. 26. 16 арк.
168. Листи Богдана, Володимира, [Марії], Михайла Бачинських, В. Бахора до В. Охримовича, 1886–1917. Спр. 27. 23 арк.
169. Листи К. Бірецького, М. Бірчака, Бобикевича, А. Болканівни, А. Бончевського до В. Охримовича, 1895–1917. Спр. 31. 10 арк.
170. Листи О. Борковського і О. Боцяна, 1907–1917. Спр. 32. 25 арк.
171. Листи Миколи Ганкевича, 1889–1901. Спр. 38. 49 арк.
172. Листи Євгена Левицького, 1891–1905. Спр. 62. 28 арк.
173. Листи Лева Лопатинського до В. Охримовича, 1886–1917. Спр. 66. 25 арк.
174. Листи С. Нижанківського, Є. Олесницького до В. Охримовича, 1896–1916. Спр. 73. 10 арк.
175. Листи А. Рака, Йосипа, Михайла, Ольги, Тита Реваковичів, І. Рейслера, П. Рибчука до В. Охримовича, 1901–1917. Спр. 77. 16 арк.
176. Листи І. Труша, І. Туптули, М. Турина, І. Туркевича до В. Охримовича, 1903–1918. Спр. 89. 10 арк.

177. Справа про притягнення до судової відповідальності групи студентів Львівського університету, обвинувачених в організації віча та підготовці збройного повстання. Т. I, 1906–1911. Спр. 10. 145 арк.
178. Листи від братів, сестер до В. Охримовича, 1888–1917. Спр. 104. 26 арк.
179. Листи від брата Юліана до В. Охримовича, 1915–1917. Спр. 105. 39 арк.
180. Листи Г. Хоткевича, Л. Цегельського, А. Чайковського до В. Охримовича, 1902–1925. Спр. 92. 16 арк.
181. Листи М. Шухевича, С. Шухевича, В. Яворського до В. Охримовича, 1897–1915. Спр. 95. 19 арк.
182. Листи невстановлених кореспондентів до В. Охримовича, 1891–1917. Спр. 98. 68 арк.
183. Статті (фрагменти), замітки та інші чорнові записи В. Охримовича. Спр. 8. 35 арк.
184. Листи І. і Є. Тимкевича, С. Томашівського, К. Студинського, 1894–1917. Спр. 88. 14 арк.

Ф. 663 (Павлик Михайло). Оп. 1.

185. Життєпис М. Павлика у формі листа, 1902 р. Спр. 266. 6 арк.
186. Листи Наталії Кобринської і Володимира Кобринського до М. Павлика, 1887–1906. Спр. 219. 171 арк.
187. Листи Кирила Трильовського до М. Павлика, 1899–1913, т. II. Спр. 231. 162 арк.
188. Текст виступу Анни Павлик «Про жіночу долю». Спр. 261. 10 арк.

Ф. 789 (Пристай Олекса). Оп. 1.

189. Спогади про навчання в Львівській духовній семінарії. Спр. 19. 160 арк.
190. Листи К. Витюк, С. Тустанвського та ін. до Олекси Пристая, 1904–1929. Спр. 4. 139 арк.

Ф. 328 (Редакція «Української Загальної Енциклопедії», м. Львів). Оп. 1.

191. Біографії письменників, вчених та політичних діячів на літери «Д–О». Спр. 103. 130 арк.
192. Теж саме. «П–Ю». Спр. 104. 94 арк.

Ф. 664 (Ревакович Тит). Оп. 1.

193. Листи О. Огоновського, Є. Олесницького, І. Олійника, А. Пазюка, І. Панькевича та ін. до Т. Реваковича, 1889–1910. Спр. 27. 17 арк.
194. Листи Д. Старухи, В. Стернюка, І. Стефанишина до Т. Реваковича, 1905–1909. Спр. 32. 6 арк.
195. Листи І. Титомира, С. Томашівського, К. Трильовського, В. Турського до Т. Реваковича, 1897–1902. Спр. 36. 22 арк.

Ф. 382 (Романчук Юліан). Оп. 1.

196. Листи Ю. Романчука. До редакцій і приватних осіб, 1883–1923. Спр. 15. 51 арк.

197. Листи осіб з прізвищами на літеру Б. до Ю. Романчука, 1896–1916. Спр. 17. 11 арк.
198. Листи І. Пулюя до Ю. Романчука, 1904–1916 . Спр. 41. 34 арк.
199. Листи К. Устияновича до Ю. Романчука, 1889–1899. Спр. 52. 24 арк.

Ф. 360 (Старосольський Володимир). Оп. 1.

200. Судова справа Гресяка В., 1903–1910. Спр. 154. 132 арк.
201. Судові справи українських студентів Львівського університету, обвинувачених у виступі за свої права. Т. II, 1910–1911. Спр. 416. 234 арк.
202. Листи В., Я. і Ю. Бачинських до В. Старосольського, 1902–1921. Спр. 481. 14 арк.

Ф. 362 (Студинський Кирило). Оп. 1.

203. Автобіографія К. Студинського та список наукових праць, 1902–1940. Спр. 3. 96 арк.
204. Спогади К. Студинського про студентські роки життя, 1890–1893. Спр. 11. 97 арк.
205. Листи дирекцій університетів у Львові і Кракові, гімназій та інших навчальних закладів про організацію наукової і педагогічної роботи до К. Студинського, 1892–1939. Спр. 47. 116 арк.
206. Листи до К. Студинського до дружини. Т. I, 1889–1890. Спр. 444. 70 арк.
207. Т. II, 1891. Спр. 445. 218 арк.
208. Т. V, 1894. Спр. 448. 147 арк.
209. Т. VI, 1895–1897. Спр. 449. 60 арк.
210. Студинський К. Мої зв'язки з Україною в рр., 1885–1905. Спр. 98. 127 арк.

Ф. 368 (Томашівський Степан). Оп. 1.

211. Листи дружини і доньки до С. Томашівського, 1905–1925. Спр. 150. 32 арк.
212. Листи Володимира Гнатюка до С. Томашівського, 1904–1914 Спр. 162. 33 арк.
213. Листи Антіна Крушельницького, Зенона Кузелі, В. Кушніра до С. Томашівського, 1907–1913 . Спр. 175. 23 арк.

Ф. 514 (Театральне товариство «Українська бесіда» у Львові). Оп. 1.

214. Мемуари артиста С. Паньківського під назвою «Слідами завіяними», 1872–1938. Спр. 102. 103 арк.

Ф. 373 (Федак Степан). Оп. 1.

215. Листи С. Федака до приватних осіб, 1912–1934. Спр. 29. 42 арк.

Ф. 735 (Шухевич Володимир). Оп. 1.

216. Листи Я. і Т. Окуневських, Є. Олесницького до В. Шухевича, 1894–1903. Спр. 14. 15 арк.

Ф. 371 (Шухевич Степан). Оп. 1.

217. Листування С. Шухевича з адвокатами і родинами підсудних, 1925–1936. Спр. 151.

64 арк.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Zespół 368 (Archiwum Dzieduszyckich i Morskich)

218. sygn. 1401 (Rachunki wydatków domowych rodziny Dzieduszyckich).

Zespół 307 (С. К. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych).

219. sygn. 421 (Statuty towarzystw w Galicji).

Б) Опубліковані:

Офіційні документи:

220. Шкільні правила для середніх шкіл в Галичині. 1897.
221. Sprawozdanie с. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1875/1876. Lwów, 1877.
222. Sprawozdanie с. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1880/1881. Lwów, 1882.
223. Sprawozdanie с. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1904/1905. Lwów, 1905.

Спогади та біографічні матеріали:

224. Антонович В. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори /упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. К.: Либідь, 1995. 816 с.
225. Барвінський О. Спомини з мого життя. Частина перша та друга. Нью-Йорк, К.: Смолоскип, 2004. 528 с.
226. Билина І. Моя сповідь (Зі споминів інтелігента сільського походження). Тернопіль, 1928.
227. Бобикевич-Нижанківська О. Спомини з моїх років. *Олекса Бобикевич. Твори*. Львів: Каменяр, 2000. С. 153–180.
228. Богачевський Д. На возі і під возом. Картини з життя вояка і правника. Торонто: Добра книжка, 1976. 141 с.
229. Василь Стефаник у критиці і спогадах: статті, висловлювання, мемуари. К.: Дніпро, 1970. 484 с.
230. Вахнянин А. Спомини з життя (Посмертне видане). Львів, 1908. 139 с.
231. Возняк М. Недрукована автобіографія Володимира Шашкевича. *Неділя* (Львів). 1911. Ч. 36. С. 4.
232. Войнаровський Т. Спогади з мого життя. *Історичні постаті Галичини XIX–XX ст.* (Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. Ч. 8). Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1961. С. 11–75.
233. Гнат Хоткевич. Спогади. Статті. Світлини /упор. А. Болаболъченко. К.: Кобза, 1994.

- 657 с.
234. Дѣдыцкий Б. Своежитъевые записки Богдана А. Дѣдыцкого. Львовъ, 1906, 1908. Ч. 1, 2.
235. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.). К.: Темпора, 2007. 272 с.
236. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877). Львів, 1889. Ч. 1. С. 1–48; Ч. 2. С. 49–150; 1890. Ч. 3–4. С. 151–330; 1892. Ч. 5. С. 331–456.
237. Дучимінська О. Весняні дні. *Дучимінська О. Сумний Христос*. Львів: Каменяр, 1992. С. 152–218.
238. Зварич П. Спомини (1877–1904). Вінніпег: Видавнича спілка Тризуб, 1976. 240 с.
239. Карманський П. Українська Богема. К.: Олір, 1993. 141 с.
240. Кобринська Н. Автобіографія. *Кобринська Н. Вибрані твори*. К.: Дніпро, 1989. С. 315–322.
241. Кравченко Уляна. Спогади учительки. *Уляна Краченко. Записки учительки*. Львів: Априорі, 2010. С. 82–109.
242. Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія). *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* /ред. Я. Ісаєвич, упор. Ф. Стеблій. Львів, 2001. (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Вип. 8 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). С. 77–140.
243. Крушельницька Л. Рубали ліс... (Спогади галичанки). Львів; Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 2001. 260 с.
244. [Кузьмович О.] О-ка. Про це і те [Збірка фейлетонів, нарисів]. Нью-Йорк, 2000. 287 с.
245. Купчинський Р. Зі спогадів про сучасників. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2004. Ч. 36: Галичина країна людей. Режим доступу: www.ji.lviv.ua/kupchynskiy, (08.09.2012).
246. Кухар Р. До блакитних вершин. Перша Українська Академічна Гімназія у Львові в історичній перспективі. Лондон: ОАУАГ, 1981. 146 с.
247. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів. Львів, 1926. 432 с.
248. Левицький К. Українські політики: Сильветки наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914. Львів, 1936. 139 с.
249. Лепкий Б. Казка мого життя. Тернопіль, 2016. 416 с.
250. Макух І. На народній службі. Спогади. К.: Основні цінності, 2001. 572 с.
251. Малицька К. З дитячих споминів. *Виховниця поколінь Константина Малицька: громадська діячка, педагог і письменниця*. Торонто, 1965. С. 46–49.
252. Мудрий М. «Згадки з життя свого і своєї родини»: Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини ХІХ століття. *Записки Наукового товариства імені Шевченка* (Львів). 2006. Т. ССІІ: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 708–762.
253. Нагірний В. З моїх споминів. 1848–1921. Львів, 1935. 70 с.
254. Над синім Дунаєм: ювілейний збірник Українського академічного товариства “Січ” у

- Відні. Відень, 1932. 191 с.
255. Окуневський Я. Листи з чужини. К.: Темора, 2009. 516 с.
256. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси /упор. Г. Сварник, А. Фелонюк. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. 632 с.
257. Олесницький Є. Сторінки з мого життя /упор. М. Мудрий, Б. Савчак; авт. вступ. ст. О. Аркуша; авт. прим. та комент. М. Мудрий. Львів: Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2011. 432 с.
258. Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого та сучасного: у 4 т. Львів; Нью-Йорк, 1935. Т. 2. 360 с.
259. Рошкевич М. Таку вже Бог долю судив: оповідання, спогади. Львів: Каменярь, 1993. 211 с.
260. Рудницький М. Письменники зблизька (спогади). Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1958. 172 с.
261. Семанюк-Черемщина Н. Спогади про Марка Черемшину. Львів, 1958. 83 с.
262. Слиж А. «Мої літа». Спогади. Львів: Манускрипт-Львів, 2014. 156 с.
263. Смаль-Стоцький С. Немолів (Спомини). Львів: ЛА Піраміда, 2013. 72 с.
264. Спогади про Івана Франка /упор. М. Гнатюк. Львів: Каменярь, 2011. 832 с.
265. Старосольський Ю. Шляхами предків. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1991. Т. 210. С. 3–115.
266. Споминки про жите і дѣяльнôсть Володимира Барвѣньского. Коштомъ и заходомъ товариства «Просвѣта». Львів, 1884. 136 с.
267. Тарнавський Ф. Спогади. Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священницьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині ХІХ сторіччя і першій декаді ХХ сторіччя. Торонто, 1981. 267 с.
268. Трильовський К. З мого життя. К.; Едмонтон; Торонто, 1999. 432 с.
269. Угрин-Безгрішний М. Східна Україна очима Галичанинѣа. *Post-nostyn* (Львів). 2010. № 4 (45), травень.
270. Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: у 4 т. Львів, 2002. Т. 1. 514 с.; Т. 3. С. 576 с.; 2007. Т. 4. 680 с.
271. Чарнецький А. Спомини з мого життя. Лондон: Наше слово, 1964. 140 с.
272. Чарнецький С. Історія українського театру в Галичині. Нариси, статті, матеріали, світлини. Львів: Літопис, 2014. 584 с.
273. Черемщина М. Автобіографія. *Новели; Посвяти Василеві Стефануку; Ранні твори; Переклади; Літературно-критичні виступи; Спогади; Автобіографія; Листи*. К.: Наукова думка, 1987. С. 344–351.
274. Шах С. Львів – місто моєї молодости. Спомини присвячений Тіням забутих Львов'ян. Частина I і II. Львів: Друкарські куншти, 2006. 208 с.
275. Шах С. Львів – місто моєї молодости. Цісарсько-Королівська Академічна Гімназія. Львів: Видавництво Національного Університету «Львівська політехніка», 2010. 240 с.
276. Шухевич С. Моє життя: Спогади. – Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991. 619 с.

277. Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978. Філадельфія; Мюнхен, 1978. 611 с.

Листування:

278. Антін Крушельницький – письменник, публіцист, педагог: Матеріали до біографії та епістолярна спадщина /упор. О. В. Канчалаба. Львів, 2002. 296 с.
279. Вірна сповідь життя. Антін і Марія Крушельницькі. Листування /упор. О. Піддубняк (видання готується до друку).
280. Володимир Гнатюк. Документи і матеріали /упор. Я. Шашкевич, О. Купчинський, М. Кравець, Д. Пельц, А. Сиценський. Львів, 1998. 466 с.
281. Іван Пулюй. Листи. /упор. О. Збожна. Тернопіль: Воля, 2007. 544 с.
282. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 /видав Др Кирило Студинський.у Львові: накладом НТШ, 1905. (Збірник фільольогічної секції Наукового товариства імени Шевченка; т. VIII і IX.). CLXI. 592 с.
283. Кріль М. Невідомий лист Якова Головацького. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2003. Вип. 53. С. 283–288.
284. Лист Заревича Федора до Шашкевича Володимира (Львів, 29 січня 1866 р.). *Житє і слово* (Львів). 1895. Т. III.
285. Лист Василя Білозерського до Данила Танячкевича (30 січня 1865 р.). *Записки НТШ*. 1928 Т. 148. С. 264–265.
286. Лист Степана Качали до Володимира Навроцького (Львів, 19 грудня 1873 р.). *Житє і слово* (Львів). Т. I. 1894. С. 45.
287. Листи Данила Танячкевича до Михайла Драгоманова (1876–1877). Зладив і видав Михайло Павлик. Львів, 1906. 35 с.
288. Листи Остапа Луцького. *Муза і чин Остапа Луцького* /упор. В. Деревінський, Д. Ільницький, П. Ляшкевич, Н. Мориквас. К.: Смолоскип. С. 719–835.
289. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Чернівці, 1912. Т. 5. 414 с.
290. Танячкевич Данило (1842–1906). Вибрані праці та листи. /упор. О. Збожна. Тернопіль, 2014. 232 с.
291. Рудницька М. Статті. Листи. Документи. /упор. М. Дядюк, М. Богачевська-Хомяк. Львів, 1998. 843 с.
292. Студинський К. Галичина і Україна в листуванні 1862–1884 рр. Харків; Київ, 1931. 606 с.
293. У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) /упор. О. Гайова, Г. Сварник та ін. Львів, 1993. 767 с.
294. Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: у 4 т. Львів, 2002. Т. 2. 468 с.

Публіцистика:

295. Баран С. Шляхами нашого відродження. Українські адвокати в українському національному відродженні Галичини. *Життя і Право* (Львів), 1934. Ч. 2

296. Бачинській Іванъ. Нехай будеть якъ бывало? *Галичанинъ* (Львів). 1902. Ч. 156. 14 (27) іюля.
297. Біленький Т. Записки учителя. *Учитель: органъ Руского Тов. Педагогічного* (Львів). Річник ІХ. 1897.
298. Більше сьвітла! *Діло* (Львів). 1909. Ч. 194. 22 серпня (4 вересня).
299. (Брава со стороны русс-ихъ пословъ). Женскіи гимназіи въ Галичинѣ. *Галичанинъ* (Львів). 1893. Ч. 91.
300. Будзиновський В. Латинка. *Нові шляхи* (Львів). 1931. Ч. 3.
301. Будзиновський В. Чи справді діло йде до гіршого (До дискусії над упадком нашого письменства. *Діло* (Львів). 1912. Ч. 26. 2 (18) грудня.
302. В. Дещо про учителів сільських яко провідників народних (Допись). *Народ* (Коломия). 1890. Ч. 6. С. 78.
303. В-й Ч-ць. Вандрѡвка руской молодѣжи. *Діло* (Львів). 1883. Ч. 89. 9 (21) серпня.
304. Ваврик В. Просвѣтитель Галицкой Руси Іванъ Наумовичъ. Львів–Прага, 1926. 105 с.
305. Вниманію русскихъ жениховъ (голосъ Женщины). *Галичанинъ* (Львів). 1901. Ч. 225.
306. Вниманію русского духовенства. *Галичанинъ* (Львів). 1902. Ч. 67. 22 марта (4 апрѣля).
307. Внутренні дѣла. Дописи. Изъ Лемковщины (Русинки на Лемковщинѣ). Опроверженіе. *Слово* (Львів). 1872. Ч. 66. 8 (20) іюля.
308. Внутренні дѣла. Дописи. Изъ надъ Вислока (Русинки на Лемковщинѣ). Опроверженіе. *Слово* (Львів). 1872. Ч. 61. 27 іюня (9 іюля).
309. Возняк М. Як дійшло до першого жіночого альманаха. Львів, 1937. 88 с.
310. Вѡдозва до руской академічної молодежи . *Діло* (Львів). 1892. Ч. 112. 9 (21) липня.
311. Воскресеніе руского самосознанія . *Галичанинъ* (Львів). 1904. Ч. 70.
312. Въ дѣлѣ переносенья учителей. *Галичанинъ* (Львів). 1898. Ч. 189.
313. В справі просвіти Русинок. *Народ* (Коломия). 1890. Ч. 13. 1 липня.
314. Гадки про нашу будучнѡчность. *Діло* (Львів). 1892. Ч. 63. 1 (13) мая
315. Ганкевич Л. Десятиліття Союзу Українських Адвокатів. Ювілейний *Альманах Союзу Українських Адвокатів*. Львів, 1934. С. 41–42.
316. Гиперпродукція інтелігенції. *Діло* (Львів). 1892. Ч. 235.
317. Глушкевич М. Етичні завдання адвокатури. *Життя і право* (Львів). 1929. Ч. 3.
318. Гнатюк В. Чи має молодіж займатися політикою? *Руслан* (Львів). 1905. Ч. 263. 26 листопада (8 грудня).
319. Головацкий Я. Судьба одного галицко-русского ученого: к биографии Ивана Николаевича Вагилевича. *Киевская старина*. 1883. Т. 6.
320. Григоренко Г. Вона письменна. *Руслан* (Львів). 1910. Ч. 21. 27 січня (9 лютого).
321. † Д-р Євген Олесницький (Некролог). *Діло* (Львів). 1917. Ч. 253–254. 27–28 жовтня.
322. Денись зъ-надъ Серета. Коваль клепле, поки тепле. *Мета* (Львів). 1863. Т. 1. № 1. Вересень.
323. Дідицький Б. Російскіи ордери. *Слово* (Львів). 1862. Ч. 76.
324. До дѣла! *Батьківщина* (Львів). 1879. Ч. 1. 1 жовтня.
325. До русинів Гализької землі. *Свобода* (Львів). 1908. Ч. 2.

326. Дописи. Зъ Вѣдня. *Діло* (Львів). 1883. Ч. 116. 13 (25) жовтня.
327. Доля народного учителя. *Діло* (Львів). 1903. Ч. 79. 22 марта (4 квітня).
328. Доходы нашихъ душъпастировъ. *Галичанинъ* (Львів). 1907. Ч. 161.
329. Духовенство, а вчительство. *Руслан* (Львів). 1905. Ч. 165. 24 липня (6 серпня).
330. Епизоды изъ жизни молодого галицко-русского священника. *Слово* (Львів). 1879. Ч. 63. 9 (21) іюня.
331. Жадання народныхъ вчителів. *Діло* (Львів). 1897. Ч. 89.
332. Заболотний О. На шкільнихъ феріяхъ. *Руслан* (Львів). 1905. Ч. 258. 19 листопада (1 грудня).
333. Задачі руского учительства супроти молодіжи і народу. *Руслан* (Львів). 1905. Ч. 183. 17 (30) серпня.
334. Записки учителя. *Учитель* (Львів). 1904. Ч. 10.
335. Зближаєть ся велике съвято. *Діло* (Львів). 1910. Ч. 53.
336. Зъ села. *Діло*. 1883. Ч. 18. 15 (27) лютого.
337. Изъ Городка. (Въ дѣлѣ народно-священническомъ молодшей генераціи. *Слово* (Львів). 1879. Ч. 29. 13 (25) марта.
338. Изъ надъ Буга (Сельскій учитель и его недруги). *Слово* (Львів). 1879. Ч. 3. 9 (21) января.
339. Изъ кривдъ русскихъ въ школьництвѣ. *Діло* (Львів). 1892. Ч. 4. 4 (16) січня.
340. Изъ Сяноцкого. (О нашей бѣдѣ и якъ бы ей зарадити). *Слово* (Львів). 1879. Ч. 12. 31 января (12 февраля).
341. Изъ Угорской Руси. (Нѣчто къ характеристичѣ русской интеллигенціи въ Угорщинѣ). *Слово* (Львів). 1865. Ч. 13. 13 (25) лютого.
342. Интеллигентный пролетаріать. *Слово* (Львів). 1877. Ч. 120. 3 (15) ноября.
343. Кобринська Н. Руське жіноцтво в Галичині в нашихъ часахъ. *Вибрані твори*. К., 1980. С. 285–288.
344. Конгруа. *Слово* (Львів). 1882. Ч. 19.
345. Кореспонденція «Слова». Изъ восточной Галичины (Интеллигенція у Славянъ а у гал. Русиновъ. *Слово* (Львів). 1873. Ч. 10. 23 января (4 февраля); Ч. 12. 27 января (8 февраля).
346. Л. Кто може зробити нещасливим? *Руслан* (Львів). 1910. Ч. 52. 19 (6) марця.
347. Левицький К. Про завдання сучасного адвоката. *Життя і право* (Львів). 1930. Ч. 3. С. 4.
348. М-скій. Изъ села (Нѣчто объ образованіи нашихъ дѣвочекъ. *Слово* (Львів). 1877. Прилога къ 37 и 38 чч.
349. Маковой О. З життя і письменства. *Літературно-науковий вістник*. 1898. Т. I.
350. Маковой О. Історія одной студентської громади. *Руслан* (Львів). 1912. Ч. 44–49.
351. Материяли до історіи українсько-руського життя і письменства. *Правда* (Львів). 1895. Т. XXV.
352. Молодий доктор, Старий селюх. Праця студентів. *Руслан* (Львів). 1905. Ч. 124–129.
353. Надрага О. Д-р Володимир Охримович (Посмертна згадка). *Життя і право* (Львів). 1931. Ч. 4.

354. Назарук О., Охримович О. Перші академічні товариства оперті на статутах. *Січ 1868–1908: альманах в пам'ять сорокових роковин товариства «Січ» у Відні* /зібрани Зенон Кузеля і Микола Чайківський. Львів, 1908. 538 с.
355. На переломі життя. *Руслан* (Львів). 1905. Ч. 143.
356. Народна організація. *Діло* (Львів). 1903. Ч. 7.
357. Наталія К. Задача женщинъ. *Русалка* (Львів). 1868. Ч. 1. 1 (13) липня.
358. Наша культурна праця якось пиняво йде. *Діло* (Львів). 1897. Ч. 201. 10 (22) грудня.
359. Наше теперѣшне положенъе. *Діло* (Львів). 1883. Ч. 23. 26 лютого (10 марта).
360. Наши дѣла. *Слово* (Львів). 1877 (1878). Ч. 139. 24 декабра (5 января).
361. †Некролог. Юліан Целевич. *Діло* (Львів). 1882. Ч. 33.
362. †Некролог. Дем'ян Гладилевич. *Діло* (Львів). 1892. Ч. 156.
363. Новинки. *Галичанинъ* (Львів). 1898. Ч. 201.
364. Новинки. *Галичанинъ* (Львів). 1898. Ч. 224.
365. Новинки. *Галичанинъ* (Львів). 1899. Ч. 18.
366. Новинки. *Галичанинъ* (Львів). 1901. Ч. 177.
367. Новинки. *Галичанинъ* (Львів). 1901. Ч. 179.
368. Новинки. *Діло*. (Львів). 1883. Ч. 13. 3 (15) лютого.
369. Новинки. *Діло* (Львів). 1883. Ч. 27. 8 (20) березня.
370. Новинки. *Діло* (Львів). 1892. Ч. 67. 30 квітня (12 травня).
371. Новинки. *Діло* (Львів). 1901. Ч. 2.
372. Новинки. *Діло* (Львів). 1903. Ч. 123.
373. Новинки. *Діло* (Львів). 1904. Ч. 98. 11 (24) серпня.
374. Новинки. *Діло* (Львів). 1909. Ч. 167.
375. Новинки. *Слово* (Львів). 1866. Ч. 4. 24 січня.
376. Новинки. *Галичанинъ* (Львів). 1902. Ч. 23. 27 января (9 февраля).
377. Новинки. Балъ русскихъ студентовъ. *Галичанинъ* (Львів). 1902. Ч. 4. 5 (18) января.
378. Новинки. Вязаночка ѳтзывѳвъ чужихъ газетъ про пок. Володимира Барвѣньского. *Діло* (Львів). 1883. Ч. 12. 1 (13) лютого.
379. Новинки. Вечірки Руської Бесіди. *Діло* (Львів). 1897. Ч. 16. 15 (27) січня.
380. Новинки. Изъ мистерій учительской нужды. *Галичанинъ* (Львів). 1901. Ч. 15. 20 січня (2 лютого).
381. Новинки. Неудале самобийство ученика. *Руслан* (Львів). 1911. Ч. 101.
382. Новинки. По дѣламъ познаете ихъ. *Галичанинъ* (Львів). 1902. Ч. 6. 8 (21) января.
383. Новинки. Подяка адвокатуви д-ру Чикалюкови. *Діло* (Львів). 1903. Ч. 20.
384. Новинки. Про ошадність в родині. *Руслан* (Львів). 1905. Ч. 186.
385. Новинки. Просьба о помочъ. *Діло* (Львів). 1883. Ч. 22. 24 лютого (8 березня).
386. Новинки. Розвращенная молодежь. *Галичанинъ* (Львів). 1898. Ч. 240. 6 ноябра.
387. Новинки. Русское Казино въ Львовѣ. *Слово* (Львів). 1875. Ч. 133. 2 (14) декабра.
388. Новинки. Страйк учителів. *Свобода* (Львів). 1902. Ч. 24.
389. Новинки. Якъ наша интеллигенція вынародовляється. *Галичанинъ* (Львів). 1901. Ч. 227.
390. О. Галичанка. От такі собі, сезонови уваги. *Жіноче діло* (Львів). 1912. Ч. 1. 30 червня.

391. Олесницький Є. Статистика національної свідомости. *Діло* (Львів). 1908. Ч. 6.
392. Організаційна робота. *Діло* (Львів). 1894. Ч. 99. 4 (16) мая.
393. Охримович В. Кілька критичних думок про жите та розвій галицко-рускої інтелігенції. *Народ* (Коломия). 1890. Ч. 21.
394. Падох Я. З минулого української адвокатури. *Правничий вісник* (Нью-Йорк). 1963. Кн. 2. С. 131–148.
395. Паньківський К. Сторінка з історії Союзу Українських Адвокатів й української адвокатури. *Правничий вісник* (Нью-Йорк). 1963. Кн. 2. С. 188–197.
396. Пасъчинській Исидоръ. Отъ Турки (Слово къ рускимъ богачамъ). *Галичанинъ* (Львів). 1902. Ч. 34. 12 (25) февраля.
397. Патронатъ и приходи. *Слово* (Львів). 1886. Ч. 113.
398. Передне слово. *Основа* (Львів). 1871. Ч. 1. 3 (15) падолиста.
399. Перемиська українсько-руська гімназія в цифрах. *Діло* (Львів). Ч. 179. 16 (31) серпня.
400. Письмо бувшого посла д-ра Охримовича до виборців. *Свобода* (Львів). 1908. Ч. 21.
401. Плакат українських послів в Сейм, 1908. *Свобода* (Львів). Додаток. 1908. Ч. 39.
402. Подвишене платні урядників. *Діло* (Львів). 1898. Ч. 209. 9 (21) вересня.
403. Поклик до Товаришів Абитурієнтів. *Діло* (Львів). 1897. Ч. 217. 18 (30) серпня.
404. Посли: Романчук і др. Кос перед виборцями. *Свобода* (Львів). 1902. Ч. 27.
405. Похорони бл. п. Володимира Барвѣньского. *Діло* (Львів). 1883. Ч. 9–10. 27 січня (8 лютого).
406. †През. Д-р Кость Левицький. *Львівські вісті*. 1941. № 84. 14 листопада.
407. Приготовляймо ся завчасу! (Слѡвце до руской інтелігенціѣ). *Батьківщина* (Львів). 1881. Ч. 8. 16 цвѣтня.
408. Ревакович Т. До історії українсько-руського письменства. Спомини про Федора Заревича. *Правда* (Львів). 1889. № 2. С. 283–284.
409. Реклама. *Діло* (Львів). 1890. Ч. 221.
410. Реклама. *Діло* (Львів). 1901. Ч. 13.
411. Реклама. *Діло* (Львів). 1909. Ч. 11.
412. Реклама. *Діло* (Львів). 1909. Ч. 169.
413. Реклама. На карнаваль. *Діло* (Львів). 1883. Ч. 7. 20 січня (1 лютого).
414. Рефератъ д-ра Костя Левицкого на станиславѡвскѡмъ вѣчу о народнѡй програмѣ Русинѡвъ. *Діло* (Львів). 1892. Ч. 79.
415. Розправа над галицкою адміністрацією. *Свобода* (Львів). 1908. Ч. 26.
416. Русинка. Даваймо нашим дівчатам осьвітѣ! Голос з провінції. *Діло* (Львів). 1902. Ч. 178. 10 (22) серпня.
417. Руска гімназія въ Перемышли. *Діло* (Львів). 1897. Ч. 110. 9 (21) липня.
418. Руска інтелігенція в державной службе. *Діло* (Львів). 1896. Ч. 127.
419. Руська побіда. *Свобода* (Львів). 1911. Ч. 8.
420. Рускі адвокати. *Діло* (Львів). 1903. Ч. 188 і 189: Додаток.
421. Руски школы середни. *Діло* (Львів). 1892. Ч. 115.
422. Русскій священникъ. Отозва до русского духовенства. *Слово* (Львів). 1879. Ч. 33.

- 22 марта (3 апрѣля).
423. «Рятуймо ся!». *Батьківщина* (Львів). 1880. Ч. 13. 1 липня.
424. Свѣтскіи задачи духовенства. *Галичанинъ* (Львів). 1904. Ч. 290.
425. Слѡвце о нашихъ женщинахъ. Допись зъ надъ Буга. *Діло* (Львів). 1880. Ч. 51. 2 (14) липня.
426. Спомыны зъ студентськихъ лѣтъ. *Діло* (Львів). 1897. Ч. 101.
427. Студинський К. Галичани в гостині у Мих. Максимовича 1872 р. Відбитка з Записок Товариства ім. Шевченка. Львів, 1935. С. 218–230.
428. Студинський К. Карло Яромір Ербен Яків Головацький. Відбитка з Записок НТШ. Т. 155. 1935. 113 с.
429. Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною. Львів, 1906. 24 с.
430. Студинський К. Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866. *Записки НТШ*. 1901. Т. XXXIX. С. 271–338.
431. Терлецький О. Згадка про жите Володимира Навроцького. *Твори Володимира Навроцького*. Львів, 1884. Т. I. 54 с.
432. Третій рѡкъ безъ платнѣ и безъ поля. *Діло* (Львів). 1897. Ч. 156.
433. Українські студенти перед віденським трибуналом. *Свобода* (Львів). 1908. Ч. 39.
434. Устиянович К. М. Ф. Раєвській и російській панславизмъ: споминки зъ пережитого и передуманого. Львів, 1884. 109 с.
435. Учитель. *Діло* (Львів). 1910. Ч. 8. 13 (26) січня.
436. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. *Зібрання творів: у 50 т.* К.: Наукова думка, 1984. Т. 41. С. 471–529.
437. Франко І. Наше теперішнє положення. *Зібрання творів: у 50 т.* К.: Наукова думка, 1985. Т. 46. С. 306–322.
438. Франко І. Критични письма о галицькій інтелігенції. *Зібрання творів: у 50 т.* К.: Наукова думка, 1980. Т. 26. С. 74–93.
439. Франко І. До біографії Івана Вагилевича. *Записки НТШ*. Львів, 1907. Т. 79, кн. 5. С. 97–141.
440. Франко І. Руський театр. *Зібрання творів: у 50 т.* К.: Наукова думка, 1981. Т. 29. С. 357–373.
441. Франко І. Середні школи в Галичині. 1875–1883 рр. *Зібрання творів: у 50 т.* К.: Наукова думка, 1986. Т. 46. С. 418–434.
442. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] молодежи. *Зібрання творів: у 50 т.* К.: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 401–409.
443. Франко І. Чи вертатись нам назад до народу? *Зібрання творів: у 50 т.* К.: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 140–150.
444. Франко І. Южнорусская литература. *Франко І. Зібр. творів у 50 т.* К., 1984. Т. 41. С. 140.
445. Чайковський А. Чого треба вимагати від українського адвоката? *Життя і право* (Львів). 1931. Ч. 2.
446. Чайковський К. Право горожаньства руского языка. *Діло* (Львів). 1892. Ч. 26.

447. Чи за багато в нас інтелігенції? *Руслан* (Львів). 1905. Ч. 226. 8 (21) жовтня.
448. Чи має молодіж займатися політикою? *Руслан* (Львів). 1905. Ч. 263. 26 листопада (8 грудня).
449. Чому ми не можемо нічого добити ся? *Батьківщина* (Львів). 1881. Ч. 14. 16 липня.
450. Черногірський Ю. До школи. *Діло* (Львів). 1903. Ч. 134.
451. Що намь нынѣ дѣлати? *Слово* (Львів). 1864. Ч. 14. 15 (27) февруарія.
452. † Юліан Целевич (Некролог). *Правда* (Львів). 1893. Вип. XLVII. лютий.
453. Як виховувати наши дѣти. *Діло* (Львів). 1882. Ч. 9. 3 (15) лютого.
454. Яц. Лл. Ред. На вакациях. *Літературно-науковий вістник*. 1901. Кн. IV. Квітень.
455. Askultanci sądowi. *Słowo Polskie* (Lwów). 1900. Nr 41.
456. Głos z prowincyi. *Przegląd Urzędniczy* (Lwów). 1907. Nr 6.
457. Język ruski w książkach i szkołach. *Gazeta Narodowa* (Lwów). 1875. Nr 254. 6 listopada.
458. Radcy sądowi a adwokatura. *Przegląd Urzędniczy* (Lwów). 1907. Nr 6.
459. Szkoły średnie. *Gazeta Narodowa* (Lwów). 1895. Nr 27.
460. Taksy służbowe urzędników państwowych. *Przegląd Urzędniczy* (Lwów). 1907. Nr 7.
461. W wilię ruską. *Gazeta Narodowa* (Lwów). 1880. Nr. 4. 6 stycznia.
462. Z mody. *Gazeta Narodowa* (Lwów). 1901. Nr 3.
463. Z obzorów ruskich. *Gazeta Narodowa* (Lwów). 1900. Nr 177. 29 czerwca.

Статистичні матеріали:

464. Ostaszewski-Barański K. Lwów w cyfrach. *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1890*. Lwów, 1896.

Художня література:

465. Барвінок Василь. Сонні мари молодого питомця. *Правда* (Львів) 1879. Вип. IV. Квітень.
466. Барвінський В. Скошений цвіт (Виїмок з галицьких образків). Друге видання. Із вступом Богдана Лепкого / Василь Барвінок [псевд.]. Коломия: Галицька накладна Якова Оренштейна в Коломиї, 1910. 292 с.
467. Іваничук Р. Шрами на скалі. К., 1987. 213 с.
468. Заревич Ф. Хлопська дитина. *Вечерниця* (Львів). 1862. Ч. 1–9. 8 лютого–29 марта.
469. Климентія П. Б. Сільські політики. *Літературно-науковий вістник*. 1902. Річник V. Том XVII. С. 242–246.
470. Кобилянська О. Аристократка. Режим доступу: www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?tid=2475, (31.03.2016).
471. Кобилянська О. Апостол черні. Львів: Каменярь, 1994. 243 с.
472. Кобринська Н. Задля кусника хліба. *Кобринська Н. Дух часу: Оповідання, повість*. Львів, 1990. С. 18–34.
473. Крушельницький А. Артистка. Київ–Відень–Львів, 1920. 132 с.
474. Лепкий Б. Веселка над пустирем. *Твори: у 2 т. К.*, 1991. Т. 2. С. 6–316.
475. Лукіянович Д. Філістер. Події з родинного життя / Л. Журбенко [псевд.]. Львів:

- Накладом Укр.-Руської Видавн. Спілки [Друк „Руської Ради” в Чернівцях. Під зар[ядом] І. Захарка], 1909. 275 с.
476. Лукіянович Д. Франко і Беркут. *Лукіянович Д. Повісті*. Львів: Каменяр, 1990. С. 103–214.
477. Маковей О. Твори в двох томах К.: Дніпро, 1990. Т. II. 544 с.
478. Мартович Л. Забобон. К.: Дніпро, 1976. 350 с.
479. Павлик М. Пропаща людина. *Михайло Павлик. Оповідання*. Чернівці, 1909. С. 62–212.
480. Парандовський Я. Небо пламеніє. Львів: Каменяр, 1978. 251 с.
481. Попович К. (Климентія П. Б). Сільські політики. *Літературно-науковий вістник*. 1902. Річник V. Том XVII. С. 242–246.
482. Цеглинський Г. Агронавти. Львів, 1898. 108 с.
483. Чайковський А. З ласки родини. Едмонтон, б.р. 352 с.
484. Чайковський А. Своїми силами (автобіографічна повість). *Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: у 4 т.* Львів, 2007. Т. IV. С. 9–352.
485. «Чорна Індія» «Молодої Музи»: Антологія прози і есеїстики /упор. В. Габор. Львів: ЛА «Піраміда», 2014. 352 с.
486. Франко І. Перехресні стежки. *Франко І. Міські повісті*. К., 2008. С. 160–477.
487. Яцків М. Огні горять. *Муза на чорному коні. Оповідання і новели. Повісті. Спогади і статті* /упор. М. Ільницький. К.: Дніпро, 1989. 846 с.

II ЛІТЕРАТУРА

488. Андрухів І. Західнокраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг». Івано-Франківськ, 1992. 80 с.
489. Аркуша О. Українсько-польські відносини у Східній Галичині на початку ХХ ст.: акція Влодзімежа Козловського 1902–1903 років. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2002. Вип. 37/1. С. 268–314.
490. Аркуша О. Анджей Потоцький: біографія політика на тлі українсько-польських відносин. Частина I: Формування політичної кар’єри. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2009. Вип. 44. С. 107–162.
491. Аркуша О. Анджей Потоцький: біографія політика на тлі українсько-польських відносин. Частина II: Галицький намісника. *Вісник Львівського університету*. Серія історія. 2010. Вип. 45. С. 169–282.
492. Аркуша О. Олександр Барвінський: До 150-річчя від дня народження. Львів, 1997. 35 с.
493. Аркуша О. Місце Львова в дискусіях про національний характер Галичини на зламі ХІХ–ХХ століть. *Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць*. Львів, 2012. Т. 8. Част. 1. (Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск). С. 365–410.
494. Аркуша О. Повсякденне життя українського інтелігента у Львові кінця ХІХ – початку ХХ століття (за матеріалами фонду родини Грушкевичів). *Lwów: miasto – społeczeństwo –*

- kultura.* /red. K. Karolczak i Ł. T. Sroka. Kraków, 2014. T. IX: *Życie codzienne miasta* С. 210–243.
495. Аркуша О. «Ми не знаємо кордонів»: моделі поведінки польських землевласників у Східній Галичині зламу XIX–XX століть щодо українців. *Історичні та культурологічні студії* / [відп. ред. М. Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 5–62.
496. Аркуша О. «Найсильніший інтелект з-поміж політичних діячів Галицької України»: громадсько-політична біографія Євгена Олесницького». *Олесницький Є. Сторінки з мого життя*. Львів, 2011. С. 15–129.
497. Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки і культури. Івано-Франківськ, 2000. 152 с.
498. Арсенич П. Заклинські. Івано-Франківськ, 1995. 55 с.
499. Арсенич П. Родина Шухевичів. Коломия, 1995. 117 с.
500. Астащева Х. А. Репрезентація моди на шпальтах жіночих часописів Львова (кінець XIX – перша третина XX століття). *Наукові записки [Українська академія друкарства]*. Львів. 2016. Вип. 2 (53). С. 380–395.
501. Байдак М. Простори жіночого повсякдення в роки Першої світової війни (на прикладі Галичини й у світлі особових джерел). *Історичні та культурологічні студії*. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 118–132.
502. Байдак М. Між приватністю, професійними завданнями та політичними викликами: українські адвокати в Галичині в першій чверті XX століття (за особовими джерелами). *Адвокатура України: історія та сучасність*. К., 2015. С. 31–35.
503. Берк П. Вступ. Нова історія: її минуле і майбутнє. *Нові перспективи історіописання* /ред. П. Берк. К., 2013. С. 13–38.
504. Білан Б. Львів'яни на відпочинку 100 років тому. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2014. Ч. 68: Невідомий Львів.
505. Благий В. Структура та викладацький склад вищих шкіл Львова на початку XX ст. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2000. Вип. 35–36. С. 207–220.
506. Благий В. Студентство Львівського університету в 1900–1914 роках: історико-соціологічний аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2003. 20 с.
507. Благий В. Студентки Львівського університету в 1897–1914 роках. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 1998. Вип. 33. С. 132–138.
508. Благий В. Студенти-медики Львівського університету на початку XX ст. (1900–1914 рр.). *Львів: місто – суспільство – культура*. Зб. наук. праць. /ред. М. Мудрий. (Вісник Львів. ун-ту. Сер. істор. Спец. вип.). Львів, 1999. Т. 3. С. 409–420.
509. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884–1939. К., 1995. 424 с.
510. Боднар Г. Львів. Щоденне життя міста очима переселенців із сіл (50–80-ті роки XX ст.). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 340 с.
511. Боднарчук П. М. Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-ті роки):

- повсякденні прояви, трансформації. К., 2012. 322 с.
512. Брок П. Іван Вагилевич (1811–1866) та українська національна ідентичність. *Шашикевичіана*. Нова серія. Львів, 1996. С. 389–416.
513. Бурдуналюк В. Роль Наукового товариства імені Шевченка в наукових зв'язках Галичини з Наддніпрянською Україною в кінці XIX – напочатку XX століть. *Україна соборна*. К., 2005. Вип. 2. Ч. III. С. 226–234
514. Вараниця А. Вчителі народних шкіл в структурі інтелігенції Галичини другої половини XIX – на початку XX ст. *Новітня доба*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2013. Вип. 1. С. 152–166.
515. Вараниця А. Народна вчителька в Галичині другої половини XIX – початку XX століття (до питання про емансипацію жінок). *Галичина: Збірник Прикарпатського університету ім. В. Стефаника*. Івано-Франківськ, 2013. Ч. 22–23. С. 361–370.
516. Вараниця А. «Менше з тим, якої природи адвокатські витівки, аби тільки справа вдалась: службові зловживання у адвокатській практиці в Галичині другої половини XIX – початку XX ст. Режим доступу: [www.academia.edu/..](http://www.academia.edu/), (12.09.2016).
517. Вараниця А. Про можливості просопографічного методу в дослідженнях учителів народних шкіл Галичини другої половини XIX – початку XX століття. *Історичні та культурологічні студії* Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 344–364.
518. Вараниця А. Гендерний аспект виховання у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Серія: історія. Тернопіль, 2013. Вип. 2, ч. 1. С. 26–34.
519. Василик І. Адвокатська еліта Східної Галичини у становленні української державності. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 14. С. 217–222.
520. Василик І. Як формувалася юридична еліта у Східній Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. Режим доступу: ravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-328/, (3.09.2012).
521. Василик І. Кость Левицький: Від адвоката до прем'єра ЗУНР. К.: ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. 176 с.
522. Вендлянд А. В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915 /пер. з нім. Х. Назаркевич; наук. ред. М. Мудрий. Львів: Літопис, 2014. 686 с.
523. Верхратський С. Історія медицини. 3-тє вид., переробл. і доп. К.: Вища школа, 1983. 382 с.
524. Вжосек В. Історія – Культура – Метафора. Постановня неklasичної історіографії; Про історичне мислення. К.: Ніка-Центр, 2012. 296 с.
525. Винничук Ю. Кнайпи Львова. Вид. третє, доповн., перероб. Львів: Піраміда, 2005. 292 с.
526. Витанович І. Кость Паньківський: ідеаліст громадської праці і віри у власні сили народу. Нью-Йорк, 1954. 243 с.
527. Вітенко М. Етно-конфесійний склад населення Галичини в останній третині XIX – на

- початку ХХ ст. *Галичина*. Івано-Франківськ, 2012. № 20–21. С. 127–136.
528. Ворончук І. «Нова соціальна історія» та перспективи українознавчих досліджень. *Українознавство*. 2015. Вип. 2 (55). С. 52–65.
529. Возняк Т. Причинки до історії та філософії галицької кухні. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2013. Вип. 73: Філософія галицької кухні.
530. Вушко І. Еволюція читацьких інтересів львів'ян у другій половині ХІХ століття (за даними про діяльність бібліотеки Оссолінських). *Україна модерна*. 2003. № 8. С. 127–141.
531. Галібей М. Міщанство Львова. *Наш Львів: Ювілейний збірник 1252–1952*. Нью-Йорк, 1953. С. 49–61.
532. Гаспаров М. Интеллектуалы, интеллигенты, интеллигентность. *Русская интеллигенция. История и судьба*. Москва: Наука, 2001. С. 326–366.
533. Гах І. Дружба митців, зруйнована пристрастю. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/53383>, (1.08.2018)
534. Герун В. «Просвітництво Русі»: культурно-просвітницька діяльність Івана Наумовича у 1870-х – на початку 1880-х років. Режим доступу: library.lnu.edu.ua/Zasidannja_3_tezu, (12.03.2016).
535. Гирич І. М. Грушевський та І. Франко: громадське і приватне. Режим доступу: www.m-hrushevsky.name/uk/studies.html, (30.10.2012).
536. Глистюк Я. Генеральна греко-католицька духовна семінарія у Львові 1848–1914: інституційна та соціальна історія. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів. 2008. 21 с.
537. Глистюк Я. Богословська освіта парафіяльного греко-католицького духовенства Галичини на зламі ХVІІІ–ХІХ століть. Галицька митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали. Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2008. С. 31–33.
538. Гловацький Ю. Українські адвокати Східної Галичини в світлі архівних джерел. 1800–1939. Львів: Сполом, 2008. 234 с.
539. Гловацький І., Гловацький В. Українські адвокати Східної Галичини (кінець ХVІІІ – 30-ті роки ХХ ст.). Львів, 2004. 20 с.
540. Гловацький І. Влада, Суд, Адвокатура в афоризмах, синтенціях та прислів'ях. Варшава, 2007. 563 с.
541. Голик Р. Історія чотирьох душ: образ галицької вчительки і стереотипи гендерного дискурсу кінця ХІХ – І половини ХХ століття. *Українська мова в Галичині: історичний вимір* / за ред. Я. Ісаєвича, М. Мозера, Н. Хобзей. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. С. 204–257.
542. Голик Р. Книжна культура, читання й етносоціальні уявлення галичан кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Вісник Львівського університету*. Серія книгозн., бібліот. та інф. технол. 2011. Вип. 6. С. 98–108.
543. Головка В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напрому. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. К.: Ін-тут історії України НАН України, 2007. Вип. 17. С. 87–101.
544. Головка В. Повсякденність та історичний час у контексті української історії 1930-

- х рр. *Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя* /ред. С. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України, 2012. С. 5–28.
545. Горак Я. Листи Володимира Шухевича до Івана Франка. *Вісник Львівського університету. Серія: Українське літературознавство*. 2006. Вип. 68. С. 306–343.
546. Горбань А. Интеллигенция как творческое меньшинство общества. *Гілея: науковий вісник* /ред. В. Вашкевич. К.: ВІР УАН, 2012. № 61. С. 440–446.
547. Грицак Я. Ігри з кочергою: всерйоз і по-українськи. *Страсті за націоналізмом: Історичні есе*. К., 2004. С. 125–146.
548. Грицак Я. Інтелектуал і влада. *Критика*. 2005. Ч. 10 (96). С. 2–4.
549. Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1991. Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. С. 85–111.
550. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. К., 2000. 360 с.
551. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). К.: Критика, 2006. 630 с.
552. Грицак Я. Руслан, Богдан і Мирон: три приклади конструювання ідентичності серед галицьких русино-українців. *Україна модерна* (Київ; Львів). 2003. Ч. 8. С. 25–50.
553. Гуревич А. Историческая наука и историческая антропология. *Вопросы истории* (Москва). 1988. № 1. С. 56–70.
554. Данильян О., Тараненко В. Основи філософії. Режим доступу: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/1/001start.htm, (10.09.2017)
555. Дашкевич Я. Матеріали І. О. Левицького як джерело для біографічного словника. *Історичні джерела та їх використання*. К., 1966. Вип. ІІ. С. 35–53.
556. Делятинський Р., Сливка Л. До питання про походження окремих священичих родів (на прикладі Станіславівської єпархії УГКЦ). *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий пастор»*. 2015 Вип. 7: Богослов'я. С. 196–211.
557. Дорош Є., Слюзар В. Їх серце горнулося до людей: Степан Качала і його рід. *Свобода*. 2006. Т. 4. березень.
558. Древницький Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942). Тернопіль, 2012. С. 33–37.
559. Дрогобицька О. Традиція і модерн: побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014. 540 с.
560. Дрогобицька (Баран) О. Галицька сільська інтелігенція як культурний феномен (перша половина ХХ ст.). *Україна соборна*. Зб. наук. статей. К., 2005. Вип. 2. Ч. ІІ. С. 263–271.
561. Дрогобицька (Баран) О. Джерела і шляхи формування української сільської інтелігенції у Галичині (кінець ХІХ ст. – 1939 р.). *Українознавчі студії: науково-теоретичний журнал*. Івано-Франківськ. 2007–2008. № 8–9. С. 423–432.
562. Дрогобицька (Баран) О. Елементи міської культури в одязі української сільської

- інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.). *Етносоціальні процеси в українському урбанізованому середовищі XX століття*. Зб. наук.-теорет. статей: присвячено 150-річчю від дня народження Івана Франка. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. С. 94–100.
563. Дрогобицька (Баран) О. Їжа української сільської інтелігенції в Галичині (кінець XIX ст. – 1939 р.). *Сторінки історії*. Зб. наук. праць /ред. Н. Гнатюк. К.: ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2006. Вип. 23. С. 124–131.
564. Дрогобицька (Баран) О. Культура і побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2002. 21 с.
565. Дрогобицька (Баран) О. Мемуари як джерело до вивчення побуту галицької сільської інтелігенції (кінець XIX – 30-і роки XX ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство XX століття. С. 532–537.
566. Дрогобицька (Баран) О. Роль галицької сільської інтелігенції в розбудові місцевої системи охорони здоров'я (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. 2013. Вип. 23–24. С. 65–72.
567. Дрогобицька (Баран) О. Сім'я української сільської інтелігенції у Галичині наприкінці XIX – 30-х роках XX ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наук. праць. Вип. 6. К., 2008. С. 230–236.
568. Дрогобицька (Баран) О. Роль вчителя у громадському житті галицького села (кінець XIX ст. – 1939 р.). *Р. Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку*. Матеріали II Міжнародного наукового семінару «Кайндлівські читання», 28–29 травня 2005 р. Чернівці: Прут, 2005. С. 289–296.
569. Дрогобицька (Баран) О. Українська сільська інтелігенція Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.): спроби ідентифікації. *Галичина*. 2005. № 11. С. 307–313.
570. Дрогобицька (Баран) О. Спогади С. Шухевича як джерело до вивчення побуту галицького сільського духовенства (кінець XIX – 30-х років XX ст.). *Галичина*. Івано-Франківськ, 2008. № 14. С. 433–437.
571. Дрогобицька (Баран) О. Польові матеріали про побут української сільської інтелігенції Галичини наприкінці XIX – у 30-х роках XX століття. *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 1. С. 118–128.
572. Дрогобицька (Баран) О. Епістолярна спадщина як джерело до вивчення побуту української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). *Вісник Прикарпатського університету*. Серія: Історія (Івано-Франківськ). 2009. Вип. XVI. С. 111–117.
573. Дрогобицька (Баран) О. Роль галицької сільської інтелігенції у розбудові місцевої системи охорони здоров'я (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. 2013. Вип. 23–24. С. 64–71.
574. Дрогобицька (Баран) О. Добрий священник: образ ідеального пароха у баченні галицького селянина кінця XIX – 30-х років XX ст. *Греко-католицьке духовенство у суспільно-політичному та національно-культурному житті українців*. Матеріали

- Всеукраїнської наукової конференції «Історичні постаті Греко-Католицької Церкви та їх роль у культурно-просвітницькому й національному відродженні» (м. Коломия, 18 жовтня 2013 р.). Коломия: Вік, 2013. С. 59–63.
575. Дяків М. Світські меблі Східної Галичини кінця XIX початку XX ст. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура*. 2008. № 5. С. 29–35.
576. Заболотна Т. Історія повсякденності – «панацея від хвороб» чи пастка для історика? *Історія повсякденності: теорія та практика*. Матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 38–43.
577. Забуті імена: Катря Гриневичева. Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/zabuti_imena_pysmennytsya_katrya_grynevycheva_199076.html, (1.08.2018).
578. Заярнюк А. Надання «презенти» на парафію у другій половині XIX століття: соціальні та дискурсивні практики. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. С. 449–463.
579. Заярнюк А. Соціальні аспекти статі в дискурсі греко-католицького духовенства Галичини другої половини XIX століття. *Україна модерна* (Львів). 2000. Ч. 4–5. С. 50–80.
580. Заярнюк А. Ідіоми емансипації. «Визвольні» проекти і галицьке село у середині XIX століття. К., 2007. 336 с.
581. Ильясова А. Реалии и перспективы истории повседневности в российской историографии. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Серія «Історія». 2011. № 982. С. 30–40.
582. Ісаєвич Я. Українське національно-культурне відродження в XIX ст.: передумови, контекст, значення. *Шашкевичіана*. Зб. наук. праць. Львів, 2004. Вип. 5–6. С. 15–21.
583. Історія адвокатури України /ред.Т. Варфоломеева, О. Святоцький. К.: Либідь, 1992. 120 с.
584. Історія України крізь призму мікроісторії та історії повсякденності. *Краєзнавство*. Науковий журнал (Київ). 2010. С. 5.
585. Каневська Л. «Ното nobilis»: обриси психологічного портрета Івана Франка у дзеркалі мемуаристики. Режим доступу: institutes.lnu.edu.ua/franko/vydannya-institutu/ivan-franko-duh-nauka.../tom-1/, (31.05.2016).
586. Карівець І. Повсякдення: між трансценденталізмом і дивовижністю: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 256 с.
587. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: соціально-політичний портрет. К.: Либідь, 1993. 201 с.
588. Качмар В. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.). Львів, 1999. 118 с.
589. Качмар В. Справа українського університету на тлі польсько-українських суперечностей у Галичині 1901–1908 рр. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2002. Вип. 52. С. 132–142.

590. Качмар В. Суспільно-політичне відлуння сецесії українських студентів з Львівського університету в грудні 1901 року. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Львів, 1999. Вип. 34. С. 289–300.
591. Качмар В. Адам Коцко – символ боротьби українського студентства за національний університет у Львові. До 100-річчя від дня загибелі. *Каменяр*. 2010 № 6. С. 1–2.
592. Кліш А. Кирило Студинський: життя та діяльність. Тернопіль, 2011. 220 с.
593. Книш І. Іван Франко та рівноправність жінки. Вінніпег, 1956. 154 с.
594. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях ХІХ–ХХ ст. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. 420 с.
595. Кожухар Л. Український інтелігент другої половини ХІХ – на початку ХХ століття: крізь призму приватного життя. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: історія. Тернопіль, 2013. Вип. 1. Част. 1. С. 86–99.
596. Козицький А. Громадський відпочинок львів'ян наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст. *Львів: місто, суспільство, культура*. Зб. наук. праць /ред. М. Мудрий. Львів, 1999. Т. 3. (Вісник Львів. ун.-тету. Сер. істор. Спец. вип.). С. 308–315.
597. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації. Житомир, 2009. 558 с.
598. Козловський Б. Михайло Грушевський: «Франко заходить часто, а кролики його частіше...». *Високий замок* (Львів). 2006. 7 жовтня.
599. Кокка Ю. Социальная история между структурной и эмпирической историей. Режим доступу: igiti.hse.ru/data/071/314/1234/2_3_2Kock.pdf, (07.12.2011).
600. Колб Н. “З Богом за Церкву і вітчизну”: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х рр. ХІХ століття /НАН України, Інститут українізнавства ім. І. Крип'якевича. Жовква: Місіонер, 2015. 372 с.
601. Колб Н. Матеріальне становище греко-католицьких парохів у Галичині на початку ХХ ст. (на прикладі Львівської архієпархії). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. С. 464–477.
602. Колб Н. Проблема патронату й конкуренції в житті греко-католицького духовенства Галичини початку ХХ ст. *Історія релігії в Україні*. Праці ХІІІ Міжнародної наукової конференції (Львів, 20–22 травня 2003 р.). Львів: Логос, 2003. Кн. 1. С. 285–292.
603. Колб Н. Чи повинне греко-католицьке духовенство бути учасником суспільно-політичного руху: бачення українських світських і духовних кіл Галичини кінця ХІХ ст. *Сторінки історії*. Зб. наук. праць. 2012. Вип. 33. С. 68–79.
604. Коляструк О. Історія повсякденності в сучасній західній науковій традиції. Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/.../istoriya%20povsyakd, (12.10.2011).
605. Коляструк О. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці. Режим доступу: history.org.ua/JournALL/xxx/15/1/4.pdf, (11.09.2011).
606. Коляструк О. Зміст понять «повсякденність», «повсякденне життя», «історія повсякденності». *Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–*

- 1928 pp.) /ред. С. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. [Кн. 1]. Ч. 2. С. 8–17.
607. Коляструк О. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*. Київ. 2007. № 1. С. 174–184.
608. Коляструк О. Теоретико-методологічні аспекти вивчення повсякденного життя. *Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921 – 1928 pp.)* /ред. С. В. Кульчицький: в 2 ч. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. Ч. 1. С. 5–46.
609. Кондратюк К. Портрети видатних українських митців ХІХ – початку ХХ століття. Львів, 1995. 122 с.
610. Коропецький І. Родина Коропецьких із Села Долини Товмацького повіту. *Альманах Станиславівської землі*. Нью-Йорк–Київ–Івано-Франківськ, 2009. Том ІІІ. С. 751–753.
611. Коротяєв С. До питання про визначення терміну «інженерно-технічна інтелігенція». *Історичний архів*. Миколаїв, 2014. Вип. 12. С. 133–139.
612. Кость С. Жіноча преса. *Вісник Львівського університету*. Серія журналістика. 2007. Вип. 30. С. 123–140.
613. Котинська К. Львів: переритування міста. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 240 с.
614. Кошелева Н. Організація українського вчительства у Східній Галичині в 1881–1914 роках. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 1998. Вип. 33. С. 108–113.
615. Кравець О. Хорватські дописувачі Олександра Барвінського. *Проблеми слов'янознавства*. Львів. 2004. Вип. 54. С. 221–226.
616. Кремень В. Інтелігенція в контексті соціального розвитку держави. Режим доступу: www.znannya.org.ua/post/2/142_9.htm 26/06/2006 (02.08.2016).
617. Кріль М. З чеської кореспонденції Якова Головацького. *Проблеми слов'янознавства*. 1999. Вип. 50. 1999. С. 217–222.
618. Кром М. Историческая антропология. Режим доступу: <http://www.countries.ru/library/antropology/krom/uvod.htm>, (02.05.2012).
619. Кульчицький Р. Політико-правова діяльність Івана Макуха. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2009. Вип. 3. С. 87–94.
620. Кульчицький С. Чому треба вивчати повсякденне життя. *Історія повсякденності: теорія та практика*. Матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. /упоряд.: О. Лукашевич, Т. Нагайко. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 10–11.
621. Куновська О. *Quo vadis «Історіє повсякденності»? Історіографічні дослідження в Україні*. К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. Вип. 18. С. 76–102.
622. Курилишин К. Галичина 1890–1894 років – очима «Діла». Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/56961>, (7.06 2017).
623. Курьянович А. История повседневности: особенности подхода, цели и методы.

- История в XXI веке: историко-антропологический подход в преподавание и изучении истории человечества.* Материалы международной интернет-конференции, проходившей 20.03. – 14.05.2001 на информационно-образовательном портале www.AUDITORIUM.ru /ред. В. Керов. Москва, 2001.
624. Курляк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століття). Історико-педагогічний аспект. Тернопіль, 2000. 321 с.
625. Курляк І. Українська гімназійна освіта в Галичині (1864–1918). Львів, 1997. 278 с.
626. Кухар Р. Віденська «Січ»: Історія Українського Академічного Товариства «Січ» у Відні (1868–1947). К., 1994. 187 с.
627. Леві Дж. Про мікроісторію. *Нові перспективи історіописання* /ред. П. Берк. К., 2013. С. 119–143.
628. Лехнюк Р. Українські консервативні середовища в Галичині у першій чверті XX століття: національно-політичний аспект. Автореферат дис... канд. іст. наук. Львів, 2018. С. 20.
629. Леник В. Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.). Мюнхен–Львів, 1994. 181 с.
630. Лисяк-Рудницький І. Виродження та відродження інтелігенції. *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2 т.* К.: Основи, 1994. Т. 2. С. 145–169.
631. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням. *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2 т.* К.: Основи, 1994. Т. 1. С. 413–450.
632. Лицур Н. Побут української міської інтелігенції Галичини в кінці XIX – початку XX століття (на прикладі адвоката А. Чайковського). Режим доступу: storage.library.opu.ua/online/periodic/iv-14/019-027.pdf, (23.10.2011).
633. Лицур М., Лицур Н. Рибальство як форма організації дозвілля української міської інтелігенції Галичини на рубежі XIX–XX століть (на прикладі Івана Франка). Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/natural/vpnu/Ist/2009_15/.../115-119.pdf, (13.09.2011).
634. Лицур М. Риба в системі традиційного харчування населення Галичини в кінці XIX ст. – 1930-х рр.: етносоціальний аспект. *Галичина* (Івано-Франківськ). 2011. Ч. 17–18. С. 120–124.
635. Лицур Н. Основи етикету в міських інтелігентних родин Галичини. *Вісник Прикарпатського університету.* Історія. 2012. Вип. 21. С. 170–176.
636. Лицур Н. Культурно-релігійне виховання молоді в сім'ях української міської інтелігенції Галичини (кінець XIX – початок XX ст). *Карпати: людина, етнос, цивілізація.* 2011. № 3. С. 123–130.
637. Львів в українському фольклорі /зібрав і упоряд. В. Сокіл. Львів, 2006. 286 с.
638. Людтке А. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии. *Социальная история. Ежегодник.* Москва, 1999. С. 70–112.
639. Любавський Р. Повсякденне життя робітників Харкова в 1920-ті – на початку 1930-х років. Харків: Раритети України, 2016. 226 с. Структури повсякденності.
640. Маєн Й. Розмови про львівські каварні. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/mayen.htm>, (21.06.2013).

641. Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів. Чикаго, 1967. 280 с.
642. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст. Чернівці: Книги ХХІ, 2006. 500 с.
643. Маланчук-Рибак О. Український емансипаційний рух жінок: європейський контекст і типологічна ідентифікація. *Вісник Львівської академії мистецтв*. 1997. Вип. 8. С. 20–26.
644. Малес Л. Місце приватності в українському суспільстві – буття поміж традиціями. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків, 2008. С. 435–439.
645. Мандзюк Д. Івана Труша з майбутньою дружиною познайомила Леся Українка. *Газета по-українськи*. 2009. № 764.
646. Маслій Г. Провідні тенденції у розвитку жіночих навчальних закладів в Галичині (ХІХ – початок ХХ ст.). *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. Вип. 52. С. 33–36.
647. Матусяк А. Химерний Яцків: модерністський дискурс у прозі Михайла Яцкова. Вроцлав–Львів: ЛА «Піраміда», 2010. 224 с.
648. Медвідь І. Бунт покоління і ставлення Івана Франка до християнства та греко-католицького духовенства. *Гуржіївські історичні читання*. 2015. Вип. 10. С. 104–106.
649. Мельник І. Повсякденне життя студентства України на рубежі ХІХ–ХХ століття: історіографія проблеми. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 6: Історичні науки. 2014. Вип. 12. С. 244–256.
650. Мисак Н. Викладачі-українці у Львівському університеті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Шляхами історії*. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора Костянтина Кондратюка /упоряд. О. Сухий. Львів: Піраміда, 2004. С. 207–224.
651. Мисак Н. Українська інтелігенція в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття: до питання взаємовідносин з владою. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 493–509.
652. Мисак Н. Побутові умови і щоденне життя української інтелігенції Львова наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Культурно-історичне середовище Львова ХІХ – на початку ХХ ст.* Наук. конф. НАНУ, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 8 груд. 2011 р. С. 25–28.
653. Мисак Н. Українські студентські товариства в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. та їх роль у вихованні майбутньої інтелігенції. *Духовно-моральне виховання в академічному середовищі*: Зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. Львів: ЛНАУ, 2012. С. 119–128.
654. Мисак Н. Матеріальне становище педагогічної інтелігенції в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2013. № 6. С. 39–54.
655. Мисак Н. Студентські товариства у Східній Галичині як осередки формування української інтелігенції наприкінці ХІХ ст. *Вісник Львівської комерційної академії*. Серія:

- «Гуманітарні науки». 2005. Вип. 5. С 273–280.
656. Мисак Н. Українська інтелігенція Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійний аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2005. 20 с.
657. Мисак Н. Українська інтелігенція Галичини напередодні Першої світової війни: соціальне походження. *Військово-науковий вісник*. Львів: ЛВІ, 2005. Вип. 7. С. 191–202.
658. Мисак Н. Українські лікарі в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійна характеристика. *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. Зб. наук. пр. Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2007. Вип. 9. С. 180–193.
659. Мисак Н. Українські народні вчителі в Галичині на рубежі XIX–XX ст.: правове становище та національна дискримінація (за матеріалами періодичних видань). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. Зб. наук. праць. 2005. Вип. 7. С. 191–200.
660. Мисак Н. Формування української інтелігенції в Галичині наприкінці – на початку XX ст. *Україна соборна*. Зб. наук. статей. К., 2005. Вип. 2. Ч. II. С. 35–45.
661. Мисак Н. Галицькі адвокати наприкінці XIX – на початку XX століття: національна ідентифікація і професійна діяльність. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* /ред. М. Литвин. Львів, 2012. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колянчука. С. 26–37.
662. Мисак Н. Українські нотаріуси в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійна характеристика. *Інтелігенція і влада. Серія: історія*. Одеса, 2015. Вип. 32. С. 71–87.
663. Мисак Н. Українські викладачі середніх шкіл Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійна характеристика. *Інтелігенція і влада*. Одеса: Астропринт, 2012. Вип. 26. С. 53–70.
664. Мисак Н. Матеріальне становище галицьких народних вчителів наприкінці XIX – на початку XX ст. *Вісник гуманітарних наук Львівського національного аграрного університету*. 2010. № 1–2. С. 32–47.
665. Мудрий М. Листування Б. Дідицького з В. Барвінським як джерело до вивчення українського національного руху в Галичині початку 80-х років XIX ст. *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 20–21 вересня 1996 року. Львів, 1999. С. 52–64.
666. Мудрий М. Від Австрії до Польщі: проблема українського університету у першій чверті XX ст. *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura* /red. K. Karolczaka. Kraków, 2002. Т. IV. S. 291–309.
667. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2002. Вип. 37. Ч. 1. С. 465–500.
668. Мудрий М. Похорони та могили: з історії творення у Львові українського

- національного простору в другій половині XIX – на початку XX століття. *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów miasta* /red. K. Karolczak i Ł. T. Sroka. Kraków, 2014. S. 144–156.
669. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2000. Вип. 35–36. С. 571–604.
670. Мудрий М. Юліан Лаврівський (1821–1873): портрет галицького полонофіла. *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa* /red. K. Karolczak Kraków, 2005. T. V: Ludzie Lwowa. S. 38–65.
671. Нагайко Т. Історія повсякденності: погляд на проблему. *Історія повсякденності теорія та практика*. Матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. /упоряд. О. Лукашевич, Т. Нагайко. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 44–50.
672. Надрага О. Серед львівських парків. Львів: Піраміда, 2004. 292 с.
673. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель: у 2 т. К., 2007. Т. 1. 463 с.
674. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.). К., 2010. Кн. 1, ч. 1. 445 с.
675. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.). К., 2010. Кн. 1, ч. 2. 382 с.
676. Нестеренко Є. Особливості чоловічого бального костюма в Росії в XVIII–XIX ст. *Вісник КНУКіМ*. Мистецтвознавство. К., 2012. Вип. 26. С. 109–116.
677. Никитина Т. О понятии «гуманитарная интеллигенция»: социологический подход. *Социологические исследования*. 1993. № 2. С. 33–41.
678. Оболенская С. Некто Йозеф Шефер, солдат гитлеровского вермахта. Индивидуальная биография как опыт исследования «истории повседневности». *Одиссей. Человек в истории*. Москва, 1996. Режим доступу: http://krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1996c.htm, (14.02.2017).
679. Оксентюк Н. Психологічна генеза рефлексії української інтелігенції / Дис. канд. психол. наук (19.00.07). Національний університет «Острозька академія». Острог, 2014. С. 23. Режим доступу: www.oa.edu.ua/doc/dis/OkseniukNV.pdf, (29.09.2016).
680. Олійник С. Етносоціальний склад та політичні погляди галицької інтелігенції Східної Галичини 60-90-х рр. XIX століття у працях Ф. І. Свистуна. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Історичні науки. /ред. В. С. Степанков. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2011. Вип. 4: на пошану професора А. О. Копилова. С. 135–141.
681. Ольга Бачинська – Жінка-Сподвижниця. *Наше життя* (Our life). Нью-Йорк: Союз українок Америки, 2000. Ч. 9. Вересень.
682. Осадчий В. На сторожі свободної думки: Іван Франко про галицькі світоглядно-ідеологічні суперечки на зламі віків. Режим доступу: http://old.philology.lnu.edu.ua/vydannia/Ivan_Franko_zbirnyk_2010_t02/Ivan_Franko_zbirnyk_2010_t02_zmist.htm, (15.07.2016).

683. Осередчук М. Громадський простір Львова на зламі XIX–XX століть. *Гуманітарний журнал*. 2013. № 3. С. 116–127.
684. Охріменко Ю. Десята муза у Львові. *Незалежний культурологічний часопис «І»* /ред. Т. Возняк. 2014. Ч. 78: Невідомий Львів.
685. Павлишин С. Олександр Барвінський. Львів: Академічний Експрес, 1997. 148 с.
686. Павлишин С. Василь Барвінський. *Вісник НТШ*. 2010. Ч. 43. С. 28–30.
687. Павлюх М. Зародження польської жіночої преси у Львові і Галичині: політичні, економічні, суспільні умови та історіографічні особливості польського пресознавства (1840–1939). *Вісник Львівського університету*. Серія журналістика. 2011. Вип. 34. С. 89–111.
688. Панченко С. Еволюція поняття «стиль життя» в західній соціології. *Стилі життя: панорама змін* /ред. М. Шульга. К.: Інститут соціології НАН України, 2008. С. 11–24.
689. Панюс М. Розвиток мережі залізниць Галичини Австро-Угорського періоду (1861–1918). *Електронне наукове фахове видання: Історія науки і біографістика*. 2012. № 4: Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2012-4/index.html>, (14.09.1013).
690. Паславський І. Українська інтелігенція і церковна традиція. Львів, 1993. 36 с.
691. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів: Піраміда, 2014. 612 с.
692. Пеленський З. Між двома конечностями: Причинок до соціології українського національно-визвольного руху в Західній Україні між обома світовими війнами. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен, 1974. С. 502–524.
693. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). К., 2010. Кн. 2, ч. 1–2. 351 с.
694. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). К., 2010. Кн. 2, ч. 3. 336 с.
695. Повсякдення ранньомодерної України. К., 2012. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення. 328 с.
696. Повсякдення ранньомодерної України. К., 2012. Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень. К., 2013. 358 с.
697. Портнова Т. Любити і навчати: селянство в уявленнях української інтелігенції другої половини XIX століття. Дніпропетровськ: Ліра, 2016. 240 с.
698. Початкова і середня освіта / Культура і мистецтво. *Історія Львова у трьох томах* /ред. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів: Центр Європи, 2007. Т 2. 559 с.
699. Прохасько Т. Адмірал з Яворова. Режим доступу: <http://gk-press.if.ua/x4638/>, (16.04.2011).
700. Пушкарева Н. «История повседневности» как направление исторических исследований. Режим доступу: www.perspektivy.info/.../istorija_povsednevnosti_kak_napr... (16.03.2010).
701. Пшеничний Є. Олекса Бобикевич про «нову еру». *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних*. Львів, 1999. С. 82–88.

702. Райківський І. Ідея української соборності в діяльності «Руської трійці» та її послідовників в Галичині в 1830–1840-х рр. *Галичина* (Івано-Франківськ). 2004. № 10. С. 43–61.
703. Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 932 + 16 с.
704. Рева Л. Громадська і наукова діяльність І. Вагилевича в світлі історії українсько-польських зв'язків. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. Вип. 19. 2012. С. 342–353.
705. Ревель Ж. Микроисторический анализ и конструирование социального. *Одиссей. Человек в истории*. 1996. Москва, 1996. Режим доступу: http://krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1996c.htm, (12.02.2017).
706. Ревера Б. Добродійна діяльність української інтелігенції у Галичині (за матеріалами часопису «Руслан» (Львів, 1897–1914)). *Збірник праць науково-дослідного інституту пресознавства /НАН України, ЛННБ України ім. Василя Стефаника, НДІ пресознавства; [відп. ред. М. М. Романюк]. Львів, 2014. Вип. 4 (22). С. 239–252.*
707. Репина Л. Теоретические новации в современной историографии. *Харківський історіографічний збірник*. 2010. Вип. 10. С. 10–40.
708. Романишин Л. Український жіночий рух в контексті національного відродження наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. *Україна – Європа – Світ*. Міжнар. зб. наук. праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. Тернопіль, 2012. Вип. 10: Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку: у 2 ч. Ч. 1. С. 347–353.
709. Сактаганова З., Абдрахманова К. «История повседневности» в современной российской историографии. Режим доступу: <http://articlekz.com/article/5137>, (13.10.2016).
710. Сватко Я. Євген Коновалець – творець ОУН. Вид. третє, допов. і випр. Львів: Галицька видавнича спілка, 2006. 64 с.
711. Седляр О. Видавнича діяльність Івана та Якова Головацьких у 1840–1848 рр. *Вісник Львівського університету*. Серія книгозн., бібліот. та інф. технол. 2014. Вип. 8. С. 38–61.
712. Седляр О. Андрій Чайковський: формування світогляду і громадська діяльність: (70-ті – початок 80 рр. ХІХ ст.). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. 2005. С. 176–190.
713. Сенявський А. Повседневность как методологическая проблема микро и макро-исторических исследований (на материалах российской истории XX века). *История в XXI веке: историко-антропологический подход в преподавание и изучении истории человечества*. Москва, 2001. С. 25–34.
714. Середа О. Громади ранніх народівців у Східній Галичині (60-і роки ХІХ століття). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. С. 378–392.
715. Середа О. Масові урочистості та міський публічний простір. Щоденне життя [у розділі «Доба польсько-шляхетської автономії (1867–1918)»]. *Історія Львова: у 3 т. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів: Центр Європи, 2007.*

- Т. 2. С. 301–333.
716. Серета О. Руські бали в австрійському Львові. *Нова подорож до Європи*. Львів, 2012. С. 41–51.
717. Серета О. Між українофільством і панславізмом: до історії змін національної ідентичності галицько-руських діячів у 60-х роках XIX ст. (спроба полібіографічного дослідження). *Journal of Ukrainian Studies*. 2010–2011. Vol. 35–36. Confronting the Past: Ukraine and Its History. A Festschrift in Honour Of John-Paul Himka. P. 103–119.
718. Серета О. Ruś bedzie tańcuć. «Руські бали» у Львові як фактор польсько-українських взаємин у Галичині кінця 40-х – 60-х років XIX ст. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2007. Спец. вип. С. 316–338.
719. Сколуб М. Різноманітна інтелігенція в політизації українського національного відродження (середина XIX ст.). *Інтелігенція і влада*. Серія: Історія. Одеса, 2006. Вип. 6. С. 250–261.
720. Скорик М. Причинки до біографії Соломії Крушельницької-Річціоні. Режим доступу: old.kultart.lnu.edu.ua/Prosaenium/2012_1-3_32-34/Skoryk.pdf, (10.05.2017). С. 54–68.
721. Сливка Л. Етносоціальний розвиток дрібної шляхти в Галичині (1772–1914 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук/Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника. Івано-Франківськ, 2007. 20 с.
722. Сміт Е. Національна ідентичність. К.: Основи. 432 с.
723. Смоляков Л. Социалистическая интеллигенция. К.: Политиздат Украины, 1986. 224 с.
724. Сокіл В. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти. Львів, 2003. 320 с.
725. Сохоцький І. Що дали Греко-Католицька Церква та її духовенство Українському Народові. Філадельфія, 1951. 103 с.
726. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба. К., 2014. 697 с.
727. Стасюк О. Степан Федак: шрихи до портрета львівського адвоката і громадського діяча. *Львів: місто – суспільство – культура*. Зб. наук. праць. Львів, 2012. Т. 8. Част. 1. С. 119–120.
728. Стогова О. Особисте життя людини: проблема визначення поняття. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1 (10). С. 6–10.
729. Стеблій Ф. Предтечі «Просвіти». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. Вип. 19. С. 7–20.
730. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. 496 с.
731. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). Львів: Каменяр, 1998. 132 с.
732. Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського: організаційні засади та напрями діяльності. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2001. Вип. 9. С. 393–401.
733. Терещенко Ю. Причинки до історії галицького консерватизму. *Вісник Київського*

- державного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. 2000. Вип. 4. С. 11–67.
734. Томенюк О. Педагогічна діяльність професора Юрія Полянського в Академічній гімназії Львова у *Матеріали і дослідження археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2009. Вип. 13. С. 322–355.
735. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. К., 2012. 400 с.
736. Трачук В. Українська національна ідея як модернізаційний проект. Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/1834/1/26.pdf>. (12.12. 2014).
737. Трегуб М. До питання видання покажчика архівних матеріалів біографічного словника І. О. Левицького (з рукописних фондів ЛННБ України ім. В. Стефаніка). *Вісник Львівського університету*. Серія: книгознавство... 2008. Вип. 3. С. 278–288.
738. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у Національно-Визвольному русі Галичини (Друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.). Тернопіль, 2001. 694 с.
739. Трофимук М. Національна свідомість через призму життя і творчості Андрія Чайковського. *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: у 4 т.* Львів, 2002. Т. 3. С. 332–342.
740. Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині. *Ковчег*. Науковий збірник із церковної історії /ред. О. Турій. Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2003. Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. С. 54–85.
741. Турій О. «Попи і хлопи»: соціальна «доктрина» греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині ХІХ століття. *Ковчег*. Наук. збірник із церковної історії. Львів, 2001. Число 3. С. 296–321.
742. Удод О. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*. Науковий журнал. Київ. 2010. С. 5–9.
743. Удод О. Повсякденне життя киян в умовах окупації (вересень 1941 – листопад 1943): питання методології та історіографії. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Міжвідомчий зб. наук. праць. К., 2006. Вип. 15. С. 380–386.
744. Удод О. Історія повсякденності як методологічна проблема. За людинознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності). Режим доступу: history.org.ua/LiberUA/978-966-2464-02-3/57.pdf, (13.04.2012).
745. У кігтях двоглавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів. Харків: Клуб Сімейного дозвілля, 2016. 352 с.
746. Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя. К., 2012. 786 с.
747. Українські часописи Львова 1848–1939 /упоряд. М. Романюк, М. Галушко. Львів: Світ, 2002. Т. 2. 690 с.
748. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. Москва, 2001. 123 с.
749. Філіпова О. Еволюція молодіжних рукописних сатирично-гумористичних видань

- Галичини другої половини XIX – початку XX ст. *Збірник праць науково-дослідного інституту пресознавства*. Вип. 4. 2014. С. 18–32.
750. Харитон В. Покутяни. Снятин, 2010. 270 с.
751. Харчишин О. Український пісенний фольклор в етнокультурі Львова: трансформаційні процеси, міжкультурні пограниччя. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2011. 368 с.
752. Хімяк О. Українська преса другої половини XIX – на початку XX ст. як чинник формування національної свідомості українців Галичини. Автореф. дис... канд. іст. наук /Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2006. 18 с.
753. Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. 852 с.
754. Черкаська Г. Ні кохання, ні дружби не зазнала Ольга Франко. Режим доступу: http://uahistory.com/wp-content/uploads/2015/07/Olha_and_Ivan_Franko.png, (7.05.2018).
755. Черчович І. Емансипаційні ідеї vs консервативні практики: жінки у середовищі української інтелігенції Галичини зламу XIX–XX століть. *Українські жінки у горнилі модернізації* /ред. О. Кісь. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. С. 32–51.
756. Черчович І. Жінка в родині греко-католицького священика у Галичині другої половини XIX – початку XX століття. *Історія релігії в Україні*. Львів, 2012. С. 503–516.
757. Черчович І. Емансипація жінок в інтерпретаціях національної еліти Галичини другої половини XIX – початку XX століть. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 14. С. 86–89.
758. Черчович І. Українки у Львові на початку XX століття: у світлі щоденник практик. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія історія. 2013. Вип. 1. Част. 1. С. 13–19.
759. Черчович І. «Не дружися Русин з Полькою – буде суперечка»: до історії змішаних шлюбів у Галичині другої половини XIX – початку XX століття. *Історичні та культурологічні студії* /[відп. ред. М. Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 81–88.
760. Черчович І. Подружні зради в галицьких сім'ях кінця XIX – початку XX століття. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2015/12/18/148817/>, (23.02.2018).
761. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. 370 с.
762. Чорновол І. Дуелі у Львові (Теofil Окуневський *contra* Томислав Розвадовський). Львів: місто – суспільство – культура. Зб. наук. праць /ред. М. Мудрий. Львів, 1999. Т. 3. С. 348–351.
763. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів, 2000. 247 с.
764. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів, 2010. 228 с.
765. Чорновол І. Інтернат отців-змартвихвстанців як камінь спотикання в українсько-польських стосунках. Спогади Івана Франка про Романа Чарторийського і Валеріяна Калінку. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/events_people/60367/, (9.06.2017).
766. Чорновол І. Олександр Барвінський: християнин, політик, ідеаліст. Режим доступу:

https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/61993/, (21.12.2015).

767. Чорновол І. Юліан Романчук – сенйор українських політиків. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2004. Ч. 29: *Genius Loci*.
768. Чуйко І. Євген Олесницький: сторінки життєпису. Тернопіль, 2005. 206 с.
769. Шамара С. Сільська інтелігенція Наддніпрянської України другої половини ХІХ – на початку ХХ ст.: соціально-психологічні та етнокультурні характеристики: Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 09.00.12. К., 2008. 20 с.
770. Шамара С. Участь наддніпрянської сільської інтелігенції в українському національному русі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. Вінниця, 2006. Вип. 11. С. 66–69.
771. Шамара С. Сільська інтелігенція Наддніпрянської України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: проблеми методології дослідження. *Наукові записки*. Серія: Історичні науки. Кіровоград, 2007. Вип. 10. С. 253–259.
772. Шандра В., Крижанівська О., Вільшанська О. Історія повсякдення як науковий підхід для вдосконалення досліджень історії України ХІХ – початку ХХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* К., 2006. № 11. С. 28–39.
773. Шарп Дж. Історія знизу. *Нові перспективи історіописання* /ред. П. Берк. К., 2013. С. 39–60.
774. Шип Н. Интеллигенция на Украине (XX в.): Историко-социологический очерк. К.: Наукова думка, 1991. 172 с.
775. Шкраб'юк П. В можливім дзеркалі кохання: енциклопедія любові. Львів: НВФ «Українські технології», 2012. 352 с.
776. Шологон Л. Спогади про видатних діячів української культури другої половини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на сторінках періодичних видань Західної України. *Питання історії України*. Зб. наук. ст. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. Т. 9. С. 47–50.
777. Шологон Л. «Літературно-науковий вісник» (1898–1914) як джерело до вивчення національно-культурного життя українців Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. 2008. Вип. ХІV. С. 93–100.
778. Шологон Л. Автобіографії науковців і письменників Галичини кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. як джерело до вивчення національно-культурного життя українців краю. *Українознавчі студії*. 2009. № 10. С. 161–171.
779. Шологон Л. Національно-культурне життя українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на сторінках часопису «Діло» (1922–1939 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського*. Серія: Історія. Вінниця, 2008. Вип. 13. С. 357–360.
780. Шпирало Л. Міський костюм в Галичині в другій половині ХІХ ст. *Народна творчість та етнографія*. 1993. № 4. С. 71–74.
781. Шуст Р. Нумізматика. Львів, 2009. 376 с.
782. Щербата М. Вплив релігії на формування національної ідентичності українців та

- особливості його відображення у працях С. Томашівського. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2009. Вип. 21. С. 49–52.
783. Щербінін Н. Іван Наумович: маловідомі віхи біографії. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Тернопіль, 2010. Вип. 1. С. 25–30.
784. Юркин Н. Дискусии об образованности как критерии отнесения лиц к интеллигенции. *Интеллигентоведение: проблемы становления нового вузовского курса*. Материалы межгосударственной заочной научно-методической конференции (июнь 1999). Иваново, 2000. С. 29–40.
785. Якимович Б. Родина Окуневських – Per Ardua Vitae. *Визначні постаті України: Андрій Чайковський, Теофіл Окуневський*. /ред. Б. Якимович. Львів: Афіша, 2010. 326 с.
786. Яковенко Н. Вступ до історії. К.: Критика, 2007. 376 с.
787. Якубова Л. Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу. К., 2011. 339 с.
788. Янишин Б. Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-і роки XIX ст.). Автореф. дис... канд. іст. наук. НАН України. Ін-т історії України. К., 2003. 20 с.
789. Янишин Б. Українська міська політична еліта в Галичині й народовський рух останньої третини XIX ст.: становлення та інституційний розвиток: монографія. К., 2008. 320 с.
790. A History of Private Life. IV: From the Fires of revolution to the Great War. Cambridge, 1990. 713 p.
791. Babiuch-Luxmoore J. Portrety i autoportrety inteligencji polskiej. Warszawa, 1989. 231 s.
792. Bieńko M. Intymne i prywatne praktyki codzienności. Studium socjologiczne. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2013. 272 s.
793. Bogucka M. Życie codzienne – spory wokół profilu badań i definicji. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. Warszawa, 1996. Nr. 3. S. 247–253.
794. Bogus M. Nędza z biadą w parze idą. O sytuacji nauczycieli w XIX wieku. *Język – Szkoła – Przestrzeń jako determinanty rozwoju kultury Śląska Cieszyńskiego* /red. M. Bogus. Czeski Cieszyn. 2012. S. 57–101.
795. Chałasiński J. Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej. Warszawa 1997. 224 s.
796. Chojnowski M., Palska H. O wielopostaciowości pojęcia „inteligencja”. *Inteligencja w Polsce: specjaliści, twórcy, klerkowie, klasa średnia?* /red. H. Domański. Warszawa, 2008. S. 19–36.
797. Czerczowycz I. Społeczna wizja życia codziennego kobiety Ukrainki we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku. *Lwów miasto – społeczeństwo – kultura*. Kraków, 2014. T. IX. S. 244–254.
798. Czajeczka B. «Z domu w szeroki świat...» Droga kobiet do niezależności w zaborze austriackim w latach 1890–1914. Kraków, 1990. 266 s.
799. Czepulis-Rastenis R. „Klasa umysłowa”. *Inteligencja Królestwa Polskiego 1832–1862*. Warszawa, 1973. 417 s.
800. Czepulis-Rastenis R. Wzór osobowy inteligenta polskiego w świetle wspomnień

- pośmiertnych (1863–1872). *Inteligencja polska pod zaborami*. Warszawa. 1978. S. 158–175.
801. Domański H. Wstęp. *Inteligencja w Polsce. Specjaliści, twórcy, klerkowie, klasa średnia?* Warszawa, 2008 S. 4–18.
802. Dom w zwierciadle minionego czasu. Przestrzeń kulturowo-społeczna na przełomie XIX i XX wieku /red. R. Gładkiewicz. Kłodzko, 2001. 79 s.
803. Garbula J. M. Od historiografii konwencjonalnej ku mikrohistorii – panorama problematyki. *Mikrohistoria Kortowa. Konteksty. Refleksje. Narracje* /red. J. M. Garbula. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2014. 350 s.
804. Gierszewska B. Kino i film we Lwowie do 1939 r. Kielce, 2006. 134 s.
805. Himka J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. Montreal; Kingston, Ontario; London; Ithaca: McGill-Queen's University Press, 1999. 236 p.
806. Hoff J. Czas wolny mieszkanki miasta galicyjskiego w XIX w. *Kobiera i kultura czasu wolnego*. Warszawa, 2001. S. 87–105.
807. Hoff J. Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym. Rzeszów: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. 192 s.
808. Hoff J. Elity i ich rola w życiu małego miasta galicyjskiego. *Miasteczko i okolica – od średniowiecza do współczesności* /red. J. Hoff. Kolbuszowa, 2006. S. 237–247.
809. Homola I. «Kwiat społeczeństwa...» (Struktura społeczna i zarys położenia inteligencji krakowskiej w latach 1860-1914). Kraków – Wrocław: Wydawnictwo Literackie, 1984. 454 s.
810. Homola I. Nauczycielstwo krakowskie w okresie autonomii (1867– 1914). *Inteligencja Polska w XIX i XX wieku*. Warszawa, 1981. S. 83–130.
811. Homola-Skapska I. Inteligencja galicyjska. *Z dziejów Krakowa, Galicji i Śląska Cieszyńskiego*. Kraków-Warszawa, 2007. S. 447–451.
812. Jabłońska-Deptuła E. Problem genezy polskiej inteligencji katolickiej. *Wybory wartości. Inteligencja polska u schyłku XIX i na początku XX wieku* /red Elżbeta Reklajtis. Lublin: El-Press, 1996. S. 3–10.
813. Janowski M. Inteligencja wobec wyzwań nowoczesności: dylematy ideowe polskiej demokracji liberalnej w Galicji w latach 1889– 1914. Warszawa, 1996. 271 s.
814. Jedlicki J. O czym się mówi, gdy się mówi o inteligencji? *Inteligencja, tradycje i nowe czasy* /red. H. Kowalska. Kraków, 2001. S. 10–15.
815. Jedlicki J. Kłopoty z inteligencją. *Polityka. Niezbędnik Inteligentna*. 2009. Wydanie 18. S. 33–38.
816. Kamińska-Kwak J. Inteligencja województwa lwowskiego w okresie międzywojennym. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. 436 s.
817. Kampka F. Dawny etos szlachecki – współczesny styl życia. *Drobna szlachta dawniej i dzisiaj* /red. I. Kotowycz-Borowy. Ciechanów, 2009. S. 11–23.
818. Kieniewicz J. Kariera czy zdrada? Wykształcony polak przekracza granice cywilizacji. *Inteligencja, imperium i cywilizacje w XIX i XX wieku* /red. Jana Kieniewicza. Instytut Badań Interdyscyplinarnych "Artes Liberales". Uniwersytet Warszawski. 2008.
819. Kola A. M. Problemy kształcenia elit. Przypadek studiów doktoranckich w Polsce. Toruń, 2011.

- Режим доступу: <https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/2737/AKola%20doktorat.pdf?>, (29.09.2016).
820. Kowicka E. W salonie i w kuchni: opowieść o kulturze materialnej pałaców i dworów polskich w XIX w. Poznań: Wydawnictwo Zyski S-ka, 2008. 302 s.
821. Lisak A. Życie towarzyskie w XIX wieku. Salony, bale, teatry. Warszawa, 2013. 334 s.
822. Łoziński Maja i Jan. Życie codzienne arystokracji. Warszawa: Dom Wydawniczy PWN, 2013. 296 s.
823. Magocsi P. R. Galicja: A historical survey and bibliographic guide. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1983. 299 s.
824. Micińska M. Inteligencja na rozdrożu 1864–1918. Kraków, 2008. 232 s.
825. Molik W. Życie codzienne ziemiaństwa w Wielkopolsce w XIX i na początku XX wieku. Kultura materialna. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1999. 352 s.
826. Molik W. Inteligencja polska w Poznańskim w XIX i początkach XX wieku. Poznań. Wydawnictwo Poznańskie, 2009. 612 s.
827. Nalewajska L. Moda męska w XIX i na początku XX wieku. Fashionable, dandys, elegant. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2010. 242 s.
828. Pudłocki T. Iskra światła czy kopiąca Pochodnia? Inteligencja w Przemysłu w latach 1867–1939. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica», 2009. 523 s.
829. Sadowski L. Wizerunki inteligencji prowincjonalnej. *Inteligencja polska XIX i XX wieku* /red. R. Czepulis-Rastenis Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983. Studia 3. S. 215–247.
830. Siudut G. Warunki kształcenia inteligencji w lwowskich gimnazjach państwowych w dobie autonomii 1867–1914. *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura*. Studia z dziejów Lwowa /pod red. W. Żalińskiego i K Karolczaka. T. I. Kraków, 1995. S. 79–80.
831. Ślusarek K. Włościańscy i niewłościańscy mieszkańcy wsi galicyjskiej w XIX wieku. Wzajemne relacje. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne* (Kraków). 1999. Zesz. 126. S. 111–124.
832. Sroka Ł. T. Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914. Studium o elicie władzy. Kraków, 2012. 560 s.
833. Sztompka P. Życie codzienne – temat najnowszej socjologii. *Socjologia codzienności* /red. Sztompka P., M. Bogunia-Borowska. Kraków: Znak, 2008. S. 5–27.
834. Szarota T. Życie codzienne – temat badawczy czy tylko popularyzacja? Na marginesie serii wydawniczych Hachette i PIW-u). *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. Warszawa, 1996. T. 44. Nr. 3. S. 239–245.
835. Szwarc A. Kryteria i granice podziałów w badaniach nad inteligencją polską XIX i początków XX wieku. Режим доступу: www.historiaspoleczna.uw.edu.pl/.../badania.../kryteria_i_gr... (15.05.2016).
836. Szwarc A. Inteligencja czy “warstwy oświecone?” Działalność społeczno-kulturalna pracowników umysłowych i ziemiaństwa w Kaliskiem po powstaniu styczniowym. *Inteligencja polska XIX i XX wieku* /red. R. Czepulis-Rastenis. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Polska Akademia Nauk, Instytut historii, 1987. Studia 5.

837. The History of Everyday Life. Reconstruction Historical Experience and Ways Life. Princeton, 1995. 318 p.
838. Wapiński R. Przestrzeń publiczna a prywatna. *Dom – spotkanie przestrzeni prywatnej a publicznej na tle przemian cywilizacyjnych XIX i XX w.* Gdańsk. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008. S. 11–14.
839. Warde A., Martens L. Miłe spotkania przy stole. *Socjologia codzienności* /red. P. Sztompka i M. Boguni-Borowska. Kraków, 2008. S. 105–127.
840. Wilk B. W «małym Wiedniu nad Wisłą»: życie codzienne Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej w 1867–1918. Kraków, 2008. 297 s.
841. Wójtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu». Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918). Warszawa, 2008. 333 s.
842. Wolff L. The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture. New York, 2010. 504 s.
843. Zahorska M. Spór o inteligencję w polskiej myśli społecznej do I wojny światowej. *Inteligencja polska pod zaborami* /red. R. Czepulis-Rastenis. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1978. S. 200–208.
844. Zaleski Z. Psychologia własności i prywatności. Warszawa, 2003. 200 s.
845. Żarnowska A. Praca zarobkowa kobiet i ich aspiracje zawodowe w środowisku robotniczym i inteligenckim na przełomie XIX i XX wieku. *Kobieta i praca*. Warszawa, 2000. T. VII. S. 25–43.
846. Zienkowska K. O prekursorach inteligencji polskiej uwag kilka. *Inteligencja polska XIX i XX w.* Warszawa, 1987. Studia 5. S. 10–31.

ДОДАТКИ

Таблиця 1. 1. Контент-аналіз спогадів і листування інтелігенції про повсякденне життя в період навчання в гімназії та університеті

Вторинне кодування	Первинне кодування	Текстові секвенції
Переїзд до міста на навчання, розлука з рідними, образ «великого міста», адаптація до нового укладу життя	Матері важко переживали розлуку з дітьми, хвилювалися за їхній добробут	«Не знаю як я тих 4 тиждні витримаю, так бим хотіла вже Тебе видіти. Що робю, чи де іду все Гануся і Гануся на гадці... Ще добре що Ти у своїх бо як би у чужих то таки бим хату покинула і поїхала до Бахорця мого. Так бим хотіла видіти як Ви всі ідете до школи, чути як Ти відповідаєш, особливо латину» ¹¹³⁰ .
	Місто лякало і дивувало високими будинками, великою кількістю вуличок, крамниць, людей; у Львові – трамваями	«Десятилітньою дитиною прийшла я у школу. Пораз перший у житті їхала я залізницею, вперше побачила велике гамірне місто, здавала вступний іспит» ¹¹³¹ .
		«Жаль стиснув моє серце, коли я перший раз опинився в чужім домі. Я станув під дзвіницею, що виходила на руську улицу і довго стояв безрадний з сльозами в очах та глядів на місто з жидівськими домами та крамничними будами, що розкинулись на площі, нині вчасі забудованій каменицями, і видались мені тоді якимсь великим лябіринтом, з якого не легко прийшлобися знайти вихід» ¹¹³² .
		«Нас пригнітали високі будинки, дезорієтували круті вулички, приголомшував гамір кованих возів, копитковий лоскіт фіякрів і скрегіт електричних трамваїв» ¹¹³³ .
		«Не один з нас перший раз бачив залізницю що лиш по матурі, як їхав записуватися на університет. Тоді побачив також кінний трамвай і газові лампи, ще без сіток» ¹¹³⁴ .
		«Йдемо, розглядаємося, все високі муровані доми, а в них крами та крами, людей повно, не так як у нас в селі, де буває, нікого не стрінеш на вулиці. Дійшли ми до ринку. Довкола ще кращі та вищі доми...» ¹¹³⁵ .
Учні швидко адаптовувались до міського життя, починали дотримуватись міських звичаїв і манери поведінки, навіть коли повертались на канікули додому	«...я привик до міського життя, хоч не раз мені було дуже жаль і скучно за сільським життям і за домом. В часі Різдвяних Свят я вже не йшов колядувати з “з козою” в товаристві моїх давніх товаришів, а також й з «маланками» не ходив, бо не пасувало» ¹¹³⁶ .	

¹¹³⁰ ЛННБУ. Ф. 240. Спр. 30. Арк. 1. (Лист Герасимович Є. до доньки Галини, 1912).

¹¹³¹ Олена Степанів... С. 25.

¹¹³² Барвінський О. Спомини... С. 45.

¹¹³³ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 171.

¹¹³⁴ Лепкий Б. Казка... С. 290.

¹¹³⁵ Смаль-Стоцький С. Спомини... С. 63.

¹¹³⁶ Зварич П. Спомини... С. 28.

Міжнаціональні стосунки в галицьких навчальних закладах	Вчителі-поляки та учні насміхалися з дітей-селян, їхнього походження, одягу, вчителі могли навіть застосовувати фізичні покарання	«...знеохочувався я дуже, коли професори натякаючи на мою мужицьку ношу в нижчій гімназії, цвіркали мені в очі, що я повинен скинути хлопську одіж і в сюртук убраться або залишити школу і піти гній возити» ¹¹³⁷ .
		«Тут мене зачали бити (вчителі – О. Г.), хоч дома мене мої батьки ніколи не били» ¹¹³⁸ .
		«Поляки і жидики мені докучали, зачіпалися а часом і били невинно, бо я був мужицький син в сільськiм строю, а не перебраний» ¹¹³⁹ .
	Бійки з товаришами-поляками	«Ті бої, між українською і польською шкільною молоддю, тяглися в нас на протязі всієї гімназіальної науки і переходили в традицію... Досить було нам, школярам, вийти за місто, пограти в “пилку” чи в “кичку” й зустрітися з польським гуртком, як вже в повітрі пахло порохом. Звичайно нападали поляки, як державна сторона, що почувала за спиною польського поліція. Звідтіля починалася офензива. Падала команда: “Тура на москаля” /нас вони москалями звали/. З нашого боку лунала відповідь /”Тура на ляхів”. – І починалася батава. Ріжно там бувало... Але частіше таки поле zostавалося за нами, хлопськими синами, а панським синочкам доводилося позирати “до лясу” і довго згадувати наші “палестри”... Був у нас свій лицар палестри “Іван Перун”... пиха і гордість польова нашої гімназії, що зажив у тих боях великої слави. Він добре прав Ляхів і само імя його будило дикий жах в їхніх рядах» ¹¹⁴⁰ .
	Дружні відносини, не було гострих міжнаціональних суперечок.	«Ці роки пережив я у Львові серед надзвичайно милих відносин у домі мого тіточного брата, військового священика о. Касіяна Куницького і серед дуже гарних товаришів та просто незвичайної прихильності учительського збору» ¹¹⁴¹ .
		«Між нами й польськими учениками заводилися особисті приязні звязки, які продовжувалися також в університеті та менше вже опісля в пізнішiм житті. Ми, хоч ходили до польської гімназії, не чулися так дуже упосліджені» ¹¹⁴² .

¹¹³⁷ Черемшина М. Автобіографія. Новели; Посвяти Василеві Стефануку; Ранні твори; Переклади; Літературно-критичні виступи; Спогади; Автобіографія; Листи. К., 1987. С. 346.

¹¹³⁸ Стефанік В. Автобіографія... С. 229.

¹¹³⁹ Зварич П. Спомини... С. 32.

¹¹⁴⁰ ЦДДАУЛ. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 5 (Мемуари артиста С. Панківського...).

¹¹⁴¹ Там само. Ф. 362 Оп. 1. Спр. 3. Арк 19 (Автобіографія К. Студинського).

¹¹⁴² Олесницький О. Сторінки... С. 86.

		<p>«В тих часах не було такого товариського розриву між поляками і українцями, як сьогодні (тут – в 1931 р. – О. Г.). Я і мій стрієчний брат Лев мали знайомих товаришів студентів поляків і з ними зустрічалися»¹¹⁴³.</p>
		<p>«...поміж шкільною молодезио руською і польською не було ніякого ворогованя а товариське пожитє було зовсім щире, хоч молодіж і зверхним виглядом (конфедератки – козацькі шапки або кучми) представляла два ріжні народні табори», «число руської молодези (в Бережанській гімназії – О. Г.), а взаємини з польською молодезио приязні»¹¹⁴⁴.</p>
		<p>«У вищих клясах ми визначалися солідарністю, «всі за одного», і взаємно допомагали собі, спільно училися гуртками, давали собі відписувати вправи і т. д. Більшість була поляків, 5-6 українців і стільки ж жидів, але не було ніяких національних спорів і дискусій»¹¹⁴⁵.</p>
		<p>«..наука й забава велася колегіально при найб'льшгьм порядку»¹¹⁴⁶.</p>
	<p>Конфлікти були, але швидко вирішувалися</p>	<p>«Все ж таки в клясі не раз посварився котрийсь із наших з товаришем поляком за якесь зневажливе слово, а то й почубилися, як молоді когути. Але за годину-дві мирилися, бо треба було позичити завдання до відпису або просити ворога, щоб добре підповідав»¹¹⁴⁷.</p>
<p>Облаштування побуту</p>	<p>Житло: станції, при бурсах; студенти винаймали кімнати, які були в дуже поганому стані</p>	<p>«..найшли мені станцію у шевця Незабітовського на Вірменській вулиці за 4 ринських місячно з тим, що харчі посилятимуть щотижня, купили книжки і прибори, дали ще на видатки 4 крейцарі, поблагословили мене, і я лишився сам у Львові»¹¹⁴⁸.</p> <p>«На станції невігода, тіснота. У Кушніра Виноградника 3 термінатори сплять на шкірах та й я з ними. Шкіри смерядть квасом, я набрався вошей. Їду, яку мені дали з дому, всі разом з'їли за 2–3 дні, а потім як зварять горнець фасоль, заколотять їх і так зо 3 дні їмо їх заки не з'їмо хоч би й скисли. Я купив собі сливових повидла..., але переховував в стайні на платві, аби термінатори не знайшли і не з'їли. Там же раз сховав оселедця, та його знайшли миші і з'їли. ...Найшли мені кращу станцію... і я на раз як на світ народився, бо газдиня навіть каву мені на снідання зі сметанкою давала...»¹¹⁴⁹.</p>

¹¹⁴³ Тарнавський Ф. Спогади... С. 66.

¹¹⁴⁴ Барвінський О. Спогади... С. 60, 126.

¹¹⁴⁵ Крип'якевич І. Спогади... С. 84.

¹¹⁴⁶ Спомины зь студентських...

¹¹⁴⁷ Лепкий Б. Казка... С. 215.

¹¹⁴⁸ СмальСтоцький С. Спогади... С. 65.

¹¹⁴⁹ Зварич П. Спогади... С. 28.

		<p>«В твоїм куфрі загніздилася колонія миший и толопають в паперах так що годі витримати: одну молоду миш я правда так присвоїв, що кожного часу можу її прикликати и злапати аж тота засовує ся дуже при лично, то годі єї за других карати»¹¹⁵⁰.</p>
		<p>«Ми спали в офіщині, стіни якої з дощок і мороз виступав на стінах, а огрівала залізна піч вуглем, але була там студінь і вчились ми вечорами або в бібліотеці університету, або в мешкані господарів»¹¹⁵¹.</p>
		<p>«Гарні харчі, гарне помешкання (Інститут отців змартвихвстанців – <i>О. Г.</i>), добра одежа і досить легкий домашній режим робили наше пробування там приємним. Інтернат мав свою бібліотеку що нею ми користувалися і свою домашню церкву. До того, не практикували там ніякого насильства»¹¹⁵².</p>
<p>Харчування: при стаціях, бурсах, «голодних кухнях», недорогих ресторанах; семінаристи допомагали бідним гімназістам</p>		<p>«Вдовиця варила для учеників і для себе одну і сю саму просту страву: поливку, клясочки, кашу, бульбу і від часу до часу м'ясо – живлячи ся при учениках... На деяких т. званих станціях містилося 10–20 учеників»¹¹⁵³.</p>
		<p>«Вікт (в бурсі братства св. Архангела Михаїла – <i>О. Г.</i>) був скромний. На снідання – кулеша з молоком. На обід – зупа яринова і фасолі з картофлею, а часом м'ясо 2–3 рази в тиждні. На вечеру давали кулешу або пенцак ячмінний, часто прикурений зі смальцем»¹¹⁵⁴.</p>
		<p>«Там (“кухня людова” – <i>О. Г.</i>) за 20 сотиків я діставав тарілку капусняку, дуже поганенького, але зате теплого, і кусок хліба»¹¹⁵⁵.</p>
		<p>«Тодішня молодіж академічна харчувалась звичайно по т. зв. приватних (домашних) рестарациях, або у славнозвісного тоді Томаша, що мав т. зв. приватну реставрацію в ул. Баторія, напроти карного суду і за 27 кр. давав поливку, кусень м'яса і мучну страву. Деякі діставали харч від своїх товаришів-богословів, котрі ділилися з ними своїм семінарицьким, доволі лихим і нездоровим харчем т. зв. “емцірію”)»¹¹⁵⁶.</p>
		<p>«Харч (в семінарії – <i>О. Г.</i>) був добрий. Але... семінаристи були обтяжені т. зв. імпірією. Був звичай, що бідні учні, чи то з гімназії, чи то з учительського семінара, просили семінаристів про харч. Щоб дати повний обід такому бідному учневі, мусіло на нього складатися трьох семінаристів. Один давав зупу, другий – м'ясо, а третій солодке. Той, що діставав імпірію, мав повний обід, а бідних студентів, що з неї живилися, було завжди кількадесять, то багато семінаристів часто самі голодували, щоб допомогти бідакам»¹¹⁵⁷.</p>

¹¹⁵⁰ ЛННБУ. Ф. 17. Спр. 104. Арк. 18. (Лист В. Навроцького до М. Бучинського, 1868).

¹¹⁵¹ Слиж А. Мої літа... С. 36.

¹¹⁵² ЦДДАУЛ. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 25 (Мемуари артиста С. Панківського...)

¹¹⁵³ Вахнянин А. Спомини... С. 34.

¹¹⁵⁴ Слиж А. Мої літа... С. 31.

¹¹⁵⁵ Макух І. На народній службі... С. 17.

¹¹⁵⁶ Барвінський О. Спомини... С. 97.

¹¹⁵⁷ Тарнавський Ф. Спогади... С. 100.

	Скрутне матеріальне становище. Гімназисти та студенти займалися репетиторством або були інструктурами при бурсі, через що погіршувалося навчання; це змушувало відкладати час складання іспитів і видовжувати навчання	«Батько тягнувся з останнього, але міг забезпечити нам ледве на пів голодне існування. Сиділи ми на шії у старшого брата Костя. ...Батько, що міг урвати зі своєї “капанини” те прислав брату Костеві “на хлопців”, а як не було – то роби, що знаєш» ¹¹⁵⁸ .
		«...прийшлося заробляти на прожиток непригожою працею: писарем у львівському синдикаті, інструктором в бурсі, перекладачем на українську «соймових справоздань» ¹¹⁵⁹ .
		«Але бували між нами такі нуждарі, як правник (тернопілець) <i>Іван Песцоровський</i> , котрого поживою на цілий день був оден “меланж”! Не мав він з дому ніякої помоч, та удержувався з лекцій не конче добре платних» ¹¹⁶⁰ .
		«Бувъ то такій часъ, що мала шклянка кавы мусѣла менѣ по цѣлыхъ мѣсяцяхъ стати за цѣлый обѣдъ и въ загалѣ за теплу страву, и то часомъ навѣтъ на кредитъ, котрый я власне мавъ въ вѣдѣньской кавярни. Жите таке було также причиновъ, що и науки на университетѣ въ остатныхъ рокахъ не ишли такъ добре, якъ я собѣ жичивъ» ¹¹⁶¹ .
		«Боротьба за хліб насущний – приватні лекції – забирало багато часу, й на особисту самоосвіту залишалося мало часу» ¹¹⁶² .
	Репетиторство приносило гроші і давало змогу повторювали предмети; успішність покращувалася	«...я мав гарний дохід а при тім міг і мусів в найменших переходити точно всі шкільні предмети зі своїми учнями і тим самим ґрунтовно весь матеріал мусів переходити, зрозуміти, запам’ятати» ¹¹⁶³ .
	Прохання про матеріальну допомогу в фінансовозабезпечених родичів	«...моя мати померла і лишила 6-дітей, батько не вистарчас платити тільки грошей, тому вношу ся до Вас наймиліший Вуйку з просьбою, щоб Ви булиб так добрі платити якусь часть до місячної оплати за помешканя в бурсі» ¹¹⁶⁴ .
Дозвілля	Гуртки. Заклики вступати до молодіжних товариств. Вплив товаришів	«Тут знайдете змогу доповнити свої фахові відомости, набути загального образования, виучити ся чеснот горожанських. Тут в кружку живої і ідейної молодіжи не легко попадете в зневіру, противно – в хвилях, коли сили будуть Ваші підупадати, примір других буде Вас кріпити» ¹¹⁶⁵ .

¹¹⁵⁸ ЦДДАУЛ. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 15–17 (Мемуари артиста С. Панківського...).

¹¹⁵⁹ Там само. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4 (Автобіографія О. Маковея...).

¹¹⁶⁰ Барвінський О. Спомини... С. 98.

¹¹⁶¹ Терлецький О. Згадка про жите... Т. I. С. 14.

¹¹⁶² Макух І. На народній службі... С. 20.

¹¹⁶³ Зварич П. Спомини... С. 42.

¹¹⁶⁴ ЦДДАУЛ. Ф. 333. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 11–12 (Лист Козія С. до Медвецького Ю., 10.X.1915).

¹¹⁶⁵ Поклик до Товаришів Абитурієнтів. *Діло*. 1897. 18 (30) серпня)

	на розвиток національної свідомості	<p>«Такъ отже самотою блукавъ я через кіл'ка день по Л'вові и ажъ тоді полегло моему серцю, коли увійшовъ я у цю невеличку громадку душъ праведнихъ, що то свобіднимъ дихають воздухомъ и святими думками гарячу душу годують»¹¹⁶⁶.</p> <p>«Хоч ми з братом знали українську мову і дещо літератури, звали себе русинами, то не мали ясної національної свідомості. Батько дбав більше про наш релігійний світогляд. Свідомість розбудилася через впливи товаришів у гімназії»¹¹⁶⁷.</p> <p>«З поміж моїх товаришів гімназіяльних годить ся згадати... Теодата Бачинського... Він був душею тайного кружка руских гімназіястів в Стрию. Той кружок займався головно ширенням руских книжок між учениками, розбуджуванем руского духа, і устрауванем вечерниць в честь Шевченка і инчих славних мужів руских»; «Найліпшими і найблисшими моїми приятелями були: Никола Ганкевич, Др Євгеній Левіцький (они також були рік на філзофії, а відтак переписалися на права), Вячеслав Будзиновський – а також Юліан Бачинський, Др Гриць Величко, Др Олександр Колесса, Лев Лопатинський Др Євген Вацик, брати Рожанські і инчі. Особливо першим трем моїм товаришам завдячую дуже много. Між нами ішла дуже жива виміна гадок дотично всіх питань біжучих і принципіальних. Ми живо інтересувалися суспільним і політичним житєм нашої Руси і стреміли до того, щоби стати независимими людьми і брати живу участь в публичнім життю...»¹¹⁶⁸.</p>
	Народовецькі «Громади». Вступ. Присяга. Вступати мав кожний «свідомий» гімназист	<p>«Підготовка до “кружків” зачиналась вже серед учнів IV. кл., коли то якийсь старший учень нав'язував ближчий контакт з якимсь здібнішим чи цікавішим учнем з IV. кл., входив з ним у розмови, втягав його у критику якоїсь книжки і піддавав відтак від себе до перечитання якусь “лектуру”, а потім вів з ним на тему перечитаної книжки знов розмову; цей знов порушував цю тему від себе дальше між своїми клясовими співтоваришами і так поширювались різні думки, ідеї й організації, про які наші професори і зеленого поняття не мали. ...А як старший учень молодшому руку подав та ще й “товаришем” назвав, то був союз заключений. Вони втягали відтак поступенно молодших навіть до активних політичних дій»¹¹⁶⁹.</p> <p>«Члени винаймали кімнату від кавярні, яка мала окремий вхід за 12 К. місячно. Там на столі стояв бюст Шевченка і кожен новий член клав на нього руки, а голова товариства зачитував присягу, що все буде поступати чесно, навіть тоді, коли-б прийшло ся й потерпіти, не зрадить нікого. Інакше жде його пімства...»¹¹⁷⁰.</p>

¹¹⁶⁶ Студинський К. Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною... С. 315.

¹¹⁶⁷ Крип'якевич І. Спогади... С. 84.

¹¹⁶⁸ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2412. Арк. 18–19, 25–26 (В. Охримович...).

¹¹⁶⁹ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ц.к... С. 195).

¹¹⁷⁰ ЦДДАУЛ. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 3 (Спогади Шлемка Юрія про шкільні роки...)

		<p>«Цей акт (присяга в Громаді – <i>О. Г.</i>) зробив на мене незвичайне вражіння. Не раз опісля присягав я в моїм житті при ріжних нагодах, присягав цісареві воювати «на суші і на морі», присягав, вступаючи на судову практику, складав адвокатську присягу, опісля посольські приречення в соймі і парламентах, присягав при вінчанні жінці, – але ніяка з тих присяг не зробила на мене такого вражіння, як отся, ніякої не складав я з таким поважним почуванням і з такою твердою постановою дотримати її»¹¹⁷¹.</p>
		<p>«...для більшої певности щодо збереження тайни і для піднесення торжественного настрою і духа складав кожний новоприйнятий член “Громади” присягу, що нічого і нікого не зрадить і що весь вік буде трудитися для добра свого народу. [...] До “Громади” належали мало не всі ученики русини з висших клас гімназійних..., а хіба такі, для котрих байдужою була народність і доля руського народу, остали поза “Громадою” і сі опісля в прилюднім життю нічим не визначилися»¹¹⁷².</p>
<p>Зацікавлення соціалізмом, попри прив’язаність до Церкви. Філософсько-соціалістичні роздуми</p>		<p>«Священічі сини приносили з хати прив’язання до церкви і віри, і хоч деякий під впливом лектури переходив “весняні бурі” і не все вмів погодити те, що казав професор природничих наук, із тим, що проповідував катехит, то глибоко в душі залишалися ми все-таки віруючими»¹¹⁷³.</p> <p>«Яко матурист, був я вже соціалістом, хотяй еше добре не розумів, в чім лежить суть соціалізму»¹¹⁷⁴.</p> <p>«Що там дурна грека та латина в житті варга! Світ реальний, поступовий; Ліпше студіювати Дрепера, Маркса, Бабея, Драгоманова, Франка! [...] Я тепер почувався вже освідомленим, мудрішим від тата, нашого вїйта а навіть від професорів, що кривду роблять студентам, сикують і “палять” при іспитах виганяють з гімназії за погану поведінку. Се ж гніт, переслідування – інквізиція еспанська, неволя вавілонська, рабство єгипетське!»¹¹⁷⁵.</p> <p>«Правда, нічого не розумів у тому Капіталі, але треба було конче прочитати, бо я був “соціаліст”. Очмарів від того читання, але читав, бо що за соціаліст, що не читав “Капітал”»¹¹⁷⁶.</p>

¹¹⁷¹ Олесницький Є. Сторінки... С. 90.

¹¹⁷² Барвінський О. Спомини... С. 81.

¹¹⁷³ Лепкий Б. Казка... С. 234.

¹¹⁷⁴ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2412. Арк. 22 (В. Охримович...).

¹¹⁷⁵ Зварич П. Спомини... С. 53.

¹¹⁷⁶ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2412. Арк. 20 (В. Охримович...).

		<p>«Деревце боже, чиж не ладять і не прибирають тебе старші потай а потім дітьом говорять, що тебе Христос приніс? Віро свята, чиж не видумали і не прикрасили тебе старші сего міра, і чиж не дурять они тобою менчих братів своїх вмовляючи в них, що ти із неба походиш? Деревце боже, чиж нетота твоя ціль і дея, би діти тихо сиділи і неробили крику підчас свят і би довше вірили і довше були дурними – би старшим було з ними лекше. Віро свята, чиж і ти незатикаєш рота і незамикаєш очей любовю, би тихо сидів і невидів що на столі єсть борш і кутя о много ліпші від прянеків що висят на деревци? Віро свята чиж і в тобі ненайдеться неодно зерно добре – але чиж небільше в тобі полови? Чи небільше в тобі шкідливих забобонів що псують людскість, чиж небільше пустих церемоній, що через них заробляють ті що незаробили а тратять тяжко запрацьований гріш угишені»¹¹⁷⁷.</p>
	<p>Вчителі часто прикривали діяльність молодіжних гуртків</p>	<p>«Одного разу відобрав я часописи з пошти, вложив до кишені і пішов до семинарії. Коло мене сів проф. др. Мих. Коцюпа (Українець) і запримітив, що моя кишеня надто груба, сягнув рукою і витягнув часописи (радикальні й інші). Я нетерпеливо ждав, що буде далі. Та мій професор, поковтавши пальцем о своє чоло, вложив часописи назад до кишені»¹¹⁷⁸.</p> <p>«Учителі знали о нашім кружку і дивили ся через пальці, удаючи що нічого не знають...»¹¹⁷⁹.</p> <p>«Одного дня закликав мене Горбаль (вчитель – О. Г.) і сказав, щоб понищити всі листи і кореспонденції, які приходили до нас, тобто до “Громади” зі Львова та з інших гімназій і сховати десь у безпечне місце бібліотеку, бо до нас може прийти ревізія»¹¹⁸⁰.</p>
	<p>Ігри. Прогулянки. Захоплення. Уроки танців. Театр</p>	<p>«Молодші, може, й забагато часу витрачували на пилку й на кічку..., що була їх улюбленою забавою, може, літом забагато купалися, а зимою совгалися на ставі. Старші знов..., любили собі у карти кинути, у Швадрона у круглі заграти або в крамничці “На сходах” випити пляшку тонкого вина...»¹¹⁸¹.</p> <p>«Грати кічки йшли студенти на Кайзервальд, але веселу забаву й жарти грачів і глядачів переривали там часто напади замарстинівських “батярів”. Треба було зводити з ними завзяті бої палестрами й каменюками. Щоб дати їм належну відсіч, наші студенти виходили на Кайзервальд більшими гуртками»¹¹⁸².</p> <p>«Старші учні на перервах грали в шахи, а інші виходили покурити, ховаючись по сусідніх каменицях, звичайно у брамах»¹¹⁸³.</p>

¹¹⁷⁷ Там само. Ф. 372. Оп. I. Спр. 8. Арк. 9 (Боже деревце (Різдвяні рефлесії), 1888).

¹¹⁷⁸ ЦДІАУЛ. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 6 (Спогади Шлемка Юрія про шкільні роки...)

¹¹⁷⁹ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2412. Арк. 19 (В. Охримович...).

¹¹⁸⁰ Олесницький Є. Сторінки... С. 184.

¹¹⁸¹ Лепкий Б. Казка... С. 291–292.

¹¹⁸² Цимбала С. Спорт... С. 342. Про «пилку» і «кічку» (цурки) як популярні ігри серед гімназистів згадували С. Паньківський (ЦДІАУЛ. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 6 (Мемуари артиста С. Панківського...), Б. Лепкий (Казка... С. 291), Д. Богачевський (На возі... С. 12).

¹¹⁸³ Цьонка Ю. Слідами... С. 436.

		<p>«Ходив я на науку гри на скрипці... В VI. Клясі ходив я 1 рік на науку танців до Товарніцького, який вчив валця, польку, мазурку, французьку, коломийку і фігурові танці: кадрили, Laucier і Польську Кокетку. Співав в хорі гімназійнім що неділі в церкві і по річних концертах на честь Тараса Шевченка»¹¹⁸⁴.</p>
		<p>«Ученик книжку продав, у своєї станційної панії задовжився, а до театру пішов. Бо як же не піти і не побачити Марійки Романович, Плошевського, Біберовичевої або знаменитого коміка Стефарука. Їх гра давала їм кращі переживання, моменти найсильніших духових зворушень. Вже сама атмосфера, що панувала в театрі, була якась така інша, така приваблива й притягаюча, що важко було встояти проти неї. І не один молодий хлопець, з п'ятою або шостою кляси, хоч навіть несогірше вчився, кидав гімназію і проти волі своїх батьків їхав з театром»¹¹⁸⁵.</p>
		<p>«Під вражінням того, що я бачив, я думав все про те, що я мушу знайти якусь стежку до того театру. Але як? Про квиток шкода й марити. Сума 20 крейцарів на галерию, для мене фантастичний капітал... Я з тугою й безнадійністю мріяв про той рай недосяжний. Вечорами якась сила гнала мене на ті сходи перед салею Народного Дому. Я сидів там на холодних камяних ступнях, під брамою того раю, і з тугою в серці, здалека слухав милих коломийок... І тут мені сяйнула думка: Я-ж рисую – Нарисувати, підробити квиток!»¹¹⁸⁶.</p>
	<p>Бали. Вечорниці</p>	<p>«Кожної суботи в м'ясниці, малі вечорниці в салі “Бесіди”, Ринок 10. Невелика саля, прикрашена дзеркалами в золочених рамах і червоним плюшем оббитими канапками, здається мені раєм. Танець, танець – від вечора до ранку. А вслід за ним снується мрія: піти на бал. У легкому шовковому вбранню, під звуки військової музики, в морі ясного світла прогуляти у великій салі “Народного дому” до ранку»¹¹⁸⁷.</p> <p>«Так мені сей балъ сподобав ся що радо згодила би ся і що тиждня на таку забаву – але по при то все науки пильную. Я оповідаючи цьоці про балъ сказала що прийшла до того переконання, що ліпше гуляти як учити ся»¹¹⁸⁸.</p>
	<p>Читання. Читали українську і зарубіжну художню літературу, філософські твори, праці з української</p>	<p>«... Учні використовували кожную нагоду дома чи в трамваю, або часом крадьки на нудній годині в школі, щоб при помочі книжки вийти з кола сухого шкільного матеріалу в ширший світ, з його кольором, блиском, чаром і фантазією»¹¹⁸⁹.</p> <p>«В VIII кл. захоплює мене всеціло книжка. ... Читаю безнастанно: на павзі, на годинах, на проході, нічю при свічці, в повнім сумерку на заході сонця. Зникає дійсний світ, дійсним стається світ книжки»¹¹⁹⁰.</p>

¹¹⁸⁴ Слиж А. Мої літа... С. 32–33.

¹¹⁸⁵ Лепкий Б. Казка... С. 301.

¹¹⁸⁶ ЦДАУЛ. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 28–30 (Мемуари артиста С. Панківського...).

¹¹⁸⁷ Олена Степанів... С. 26–27.

¹¹⁸⁸ ЛННБУ. Ф. 240. Спр. 49. Арк. 12. (Лист Г. Герасимович до батьків, 12..XI.1912).

¹¹⁸⁹ Цьонка Ю. Слідами молодости... С. 439.

¹¹⁹⁰ Олена Степанів... С. 27

історії, періоду	«Крім лектури змісту філософічно-природничого читав я все, що відносило ся до рускої історії і літератури і взагалі до рускої справи...» ¹¹⁹¹ .
	«Окрім Шевченкового “Кобзаря”, котрого я й інші громадяни виучували напам’ять, читав я пильно “Оповідання” М. Вовчка, “Записки о Южной Руси” Куліша, “Основу”, Котляревського “Енеїди”, “Повісти” Гр[игорія] Квітки» ¹¹⁹² .
Закоханість	«...з найдорожшов о поважних сердечних річах ніколи не говорю – а о благих: Не то що хочу. – Коби она мене щиро поцілувала і поділила зі мнов гадки мої» ¹¹⁹³ .
	«Той чи нший спосіб афектації, як, напр., писання віршів..., висказування молодих душевних поривів, почувань, пошани чи зацікавлення особлення жіночої статі, не мав ніякого зв’язку з глибшими емоційними переживаннями, хоч не обійшлося без вийнятків... нещасна й передчасно збуджена любов причинилася до втрати життя Гриця Макогона, учня V класу Філії, який застрілився» ¹¹⁹⁴ .
Канікули	«...вийіздив я завсїгди на свята і ферії до родичів..., звідки в товаристві приятелів-академіків робив прогульки в Скільські гори і на Угорську Русь... Підчас тих прогульок інтересували мене як природа так і люде. На феріях любив я також збирати етнографічні матеріали» ¹¹⁹⁵ .
	«Шкільні вакації... проминули незамітно так..., бо помагав родичам то коло сіна, то коло жнив, і відвідував і відвідував своїх товаришів зі школи в Снятині, Гр. Шлемка в Белелуї і Ів. Сингалевича, сина священика і Билинкевичів в Волчківцях та Равлюків в Орельці» ¹¹⁹⁶ .
Підготовка до матури. Страх перед випускним іспитом	«Западе сонце, настане нічъ, вибѣе одинайцѣта година и сонному ступає передь очи висока постать въ німецькому строю и тирольскімъ капилуху, – зизоваті очи поблискують – а борода рудава набікъ скривилась – и здаєця шепче та постать “memento matures”!» ¹¹⁹⁷ .
	«Матура – була така погана й злюща баба, що її змалював Панькевич зі шматком хліба в одній руці і з нагайкою в другій. Мовляв, хочеш їсти свій хліб, то вчися, щобтобі очі вилазили з лоба, так учися» ¹¹⁹⁸ .
	«Матура вимагає не тільки науки але й відваги!» ¹¹⁹⁹ .

¹¹⁹¹ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2412. Арк. 20–21. (В. Охримович...).

¹¹⁹² Барвінський О. Спомини... С. 85.

¹¹⁹³ ЦДДАУЛ. Ф. 372. Оп. I. Спр. 1. Арк. 6 (Автобіографічний нарис В. Охримовича...).

¹¹⁹⁴ Цьонка Ю. Слідами... С. 436.

¹¹⁹⁵ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2412. Арк. 29. (В. Охримович...).

¹¹⁹⁶ Зварич П. Спомини... С. 33.

¹¹⁹⁷ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 96. Арк. 1 (Лист Барвінського В. до батька, 1868).

¹¹⁹⁸ Лепкий Б. Казка... С. 310.

¹¹⁹⁹ Барвінок Василь. Сонні мари молодого питомця . *Правда*. 1879. Вип. IV. Квітень. С. 307.

Учні Львівської Академічної Гімназії

Режим доступу: <http://photo-lviv.in.ua/akademichna-himnaziya-u-lvovi/> (6.06.2017).

**Львівські студенти та адвокати (І. Кос, С. Дністрянський, В. Бачинський)
під час політичного процесу 1908 р.**

Газета «Свобода». 1908. Ч. 39.

Дівочий інститут під проводом сестер василіянок з кардиналом Сильвестром Сембратовичем, м. Львів.

*Режим доступу: https://genderindetail.org.ua/netcat_files/userfiles/2017summer/nazva3.jpg
(1.09.2017)*

**Посли до Державної ради: Олександр Барвінський, Омелян Гладисовський, Еротеї
Пігуляк, радник Іван Длужанський на прогулянці поза Віднем**
*Інститут досліджень мистецьких бібліотечних ресурсів Львівської національної наукової
бібліотеки України ім. Василя Стефаника*

**Сидять: Францішек Ржегорж (ліворуч) і Анатоль Вахнянин
Стоять: Червени (ліворуч) і Володимир Шухевич**

*Інститут досліджень мистецьких бібліотечних ресурсів Львівської національної наукової
бібліотеки України ім. Василя Стефаника*

Стоять: (ліворуч) Станіслав Дністрянський і Кирило Трильовський
Сидять: (ліворуч) селянський діяч Павло Лаврук і Євген Олесницький
Інститут досліджень мистецьких бібліотечних ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника

Володимир Гнатюк і Михайло Коцюбинський на склоні гір в Криворівні
Інститут досліджень мистецьких бібліотечних ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника

Плакат вибраних до Галицького сейму українських депутатів, 1908 р.
Газета «Свобода». 1908. Ч. 39.

Олександр Барвінський, дружина Євгенія (Любович) Барвінська, діти (зліва на право): Василь, Ольга (Бачинська), Богдан, Роман, Галина (Савчук), Олександр. *Інститут досліджень мистецьких бібліотечних ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника*

Донька-одиначка Євгена і Марії (Врублевської) Олесницьких, 1894 р. *Інститут досліджень мистецьких бібліотечних ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника*

Марія (Врублевська) Олесницька – дружина адвоката Євгена Олесницького
Інститут досліджень мистецьких бібліотечних ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника

Анатоль Вахнянин з внучкою Іриною (Студинською)
Інститут досліджень мистецьких бібліотечних ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника

Родина Шухевичів: сидять зліва направо в 1-му ряді: Юрій Старосольський, Роман Шухевич, Володимир Рожанковський; у 2-му ряді: Осипа Рожанковська (донька), Ольга Бандрівська-Шухевич, Євгенія Стоцька- Шухевич (мати Романа Шухевича) із сином Юрком Шухевичем, Герміна Шухевич з Ігорем Старосольським, Володимир Шухевич, Ірина Шухевич-Рожанковська із синами Степаном та Ярославом; стоять зліва направо: Тарас Шухевич, Осип-Зиновій Шухевич (батько Романа Шухевича), Володимир Старосольський, Уляна Старосольська, Дарія Шухевич-Старосольська з донькою Уляною, Ірина Кормош-Шухевич, Володимир Шухевич (син), Теодор Рожанковський.

Режим доступу: <http://photo-lviv.in.ua/ukrajinska-fotohrafija-lvova> (11.06.2016).

Іван Семанюк (Марко Черемшина) з дружиною Наталією Карпюк
Семанюк-Черемшина Н. Спогади про Марка Черемшину

Дем'ян Гладилевич з дружиною і дітьми

Інститут досліджень мистецьких бібліотечних ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника

Осип Маковей з дружиною Ольгою Кордубою

Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_osipa-makoveya-vidspivuvali-18-svyaschenikiv/789311 (23.08.17).

Климентина Попович з чоловіком Омеляном Боярським

Режим доступу: <https://uamodna.com/assets/articles/image/c/t/l/ctloq3cy/content> (15.05.2018)

Домівка Осипа Маковця

Інститут досліджень мистецьких бібліотечних ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника

Будинок родини Барвінських (м. Львів)
Фото з особистого архіву

Будинок Володимира Левицького (м. Вінники)
Фото з особистого архіву

Пам'ятка з вечірки

Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника

Запрошення на вечерниці

Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника

Список публікацій здобувача

Статті в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ганусин О. Матеріально-побутове становище галицької творчої інтелігенції на зламі XIX–XX століть. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: історія. 2013. Вип. 1. Част. 1. С. 20–25.

2. Ганусин О. «Наука й забава велася колегіально при найбільшій порядку»: побут львівських гімназистів наприкінці XIX – на початку XX ст. *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura*. Studia z dziejów miasta / red. nauk. K. Karolczak, Ł. T. Sroka. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2014. Т. 9: *Życie codzienne miasta*. S. 190–201.

3. Ганусин О. Володимир Барвінський: образ інтелігента через призму приватного життя. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: історія. Вип. 1. Част. 1. 2014. С. 104–111.

4. Ганусин О. Повсякденне життя української інтелігенції Галичини другої половини XIX – початку XX ст. у світлі джерел та історіографічних інтерпретацій. *Вісник Львівського університету*. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. Вип. 8. 2014. С. 220–230.

5. Hanusyn O. Konflikty zawodowe i osobiste wśród inteligencji ukraińskiej w Galicji na przełomie XIX i XX w. *Emocje w życiu mieszkańców miast na przestrzeni dziejów*. Zbiór studiów / red. A. Buczyło, J. Możdżeń, A. Mutrynowska. Toruń, 2014. S. 175–187.

6. Hanusyn O. «Inteligentna kobieta nasza czuła się jednocześnie Rusinką i mężczyzną»: wątki kobiece w kształtowaniu się ukraińskiej inteligencji w dziewiętnastowiecznej Galicji. *Kobieta w Galicji. Nowoczesność i tradycja* / red. J. Kamińska-Kwak, S. Kozak, D. Opaliński. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. S. 110–120.

7. Ганусин О. Формування української інтелігенції Галичини у другій половині XIX – на початку XX століття: соціальне походження та родинне виховання. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: історія. Вип. 2. Част. 1. 2017. С. 64–72.

Статті, які додатково відображають результати дослідження:

8. Ганусин О. Український адвокат у Галичині на зламі XIX–XX століть: між ідеєю «служіння народу» та приватною сферою. *Адвокатура України: забуте і невідоме*. Серія «Нариси з історії адвокатури України» / ред. І. Василик. К.: КВІЦ, 2014. Вип. 1. С. 75–110.

9. Ганусин О. Структура колективного образу української інтелігенції Галичини в другій половині XIX – на початку XX ст. *Історичні та культурологічні студії* / [відп. ред. М. Литвин]; НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 331–343.

Статті, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

10. Ганусин О. Суспільно-культурна «місія» жінки у баченні галицьких чоловіків-інтелігентів зі зламу XIX–XX століть. *Гендер та філософія: гендерні студії у філософських науках* (22 листопада 2012 року). *Гендер та культурологія: гендерні дослідження феноменів культури* (21 лютого 2013). Збірник матеріалів круглих столів. Острог, 2013. С. 25–32.

11. Ганусин О. Становище українського адвоката у Галичині на зламі XIX ст.: фахові та життєві пріоритети. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. К.; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 74–78.

12. Ганусин О. Українська інтелігенція XIX ст. в історіографічних інтерпретаціях. *Українознавчий альманах*. Вип. 14. К., 2013. С. 71–73.

13. Ганусин О. Українські адвокати в контексті модернізації Галичини другої половини XIX – початку століття. *Збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу «Адвокатура України: історія та сучасність»* (на пошану адвоката, президента Української Народної Республіки в екзилі Степана Порфирівича Витвицького), 24 листопада 2015 р., м. Львів / уклад. І. Василик, І. Яковець. К.: КВІЦ, 2015. С. 40–42.

Відомості про апробацію результатів дослідження

1. Всеукраїнський круглий стіл «Адвокатура України: історія та сучасність» (Київ, 25 січня 2013 р.; очна);
2. «Гендер та культурологія: гендерні дослідження феноменів культури» (Острого, 21 лютого 2013 р.; очна);
3. Історико-бібліографічний семінар при Науковій бібліотеці ЛНУ ім. І. Франка (Львів, 14 травня 2013 р.; очна);
4. II Міждисциплінарна конференція молодих науковців «Od miłości do nienawiści – od zachwytu do pogardy. Emocje w życiu mieszkańców miast do końca XIX w.», (м. Торунь (Польща), 21–22 червня 2013 р.; очна);
5. Міжнародна наукова конференція «Українська еліта як чинник цивілізаційного поступу українства» (Київ, 24 жовтня 2013 р.; очна);
6. II Polsko-Ukraińskie Warsztaty Historyczne Magistrantów i Doktorantów (Жешув (Польща), 11 квітня 2014 р.; очна);
7. Міжнародна наукова конференція «Kobieta w Galicji 1772–1918. Przestrzeń prywatna – przestrzeń publiczna». Instytut Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Zakład Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii oraz Zakład Socjografii i Form Ustrojowych, (Чудец (Польща), 16–17 травня 2014 р.; очна);
8. Звітна наукова конференція Львівського національного університету імені Івана Франка за 2014 рік (Львів, 4 лютого 2015 р.; очна);
9. IV Міждисциплінарна міська конференція молодих дослідників «Incolae, hospites, peregrini... – Ludzie bez praw obywatelskich w mieście średniowiecznym i nowożytnym» (Торунь (Польща), 19–20 червня 2015 р.; очна);
10. Central Slavic Conference «World War I in Central and Eastern Europe» (Перемишль (Польща), 2015 р.; очна);
11. Всеукраїнський круглий стіл «Адвокатура України: минуле і сучасність» – на пошану адвоката, президента України в екзилі Степана Витвицького (Львів, 24 листопада 2015 р.; очна);
12. XIV Українсько-польська наукова конференція «Львів: місто – суспільство – культура» (Львів, 24 травня 2018 р.; очна),
13. Наукове стажування на факультеті «Artes Liberales» Варшавського університету (Польща, травень, 2015 р.).